

ARAD TÖRTÉNETE.

ÍRTA:

LAKATOS OTTÓ.

ARAD, 1881.

SZERZŐ SAJÁTJA.

ARAD
TÖRTÉNETE.

FÜGGELÉK

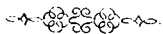
HÁROM ÉV EGY KOMPROMITTÁLT ÉLETÉBŐL.

ÍRTA:

LAKATOS OTTÓ,
minorita házfőnök és iokész.

III. KÖTET.

HÁROM KÉPPEL.

ARAD, 1881.

GYULAI ISTVÁN NYOMÁSA.

I R O D A L O M .

I.

I r o d a l o m.

(Szöllőssy Károlytól.)

A szellemi téren való munkálkodás, az általánosan bevett elvek szerint, a népek általános műveltségének tükré. A mi áll ekként egy népre, áll Arad városára is.

A szellemi munkásság terén Arad büszke lehet magára, mert lakói. vallás és nemzetiség különbség nélkül élnek részt vesznek úgy a napi- mint az időszaki sajtóban.

Vannak e városnak fiai, kik országos nevet vívtak ki irodalmi működésükkel; vannak polgárai, kik örömmel és hivatással írnak városunk és megyénk érdekében úgy a helyi, mint a fővárosi lapokba; és vannak végre, kik úgy a komoly, mint a társadalmi tudományok terén is haszonnal és sikerrel dolgoznak.

Elő fogjuk számlálni mindazon íróinkat és irodalommal is foglalkozó polgárainkat, kik, vagy városunk szülöttei, vagy ide telepedett polgárai és akár itthon, akár máshol az országban irodalmilag szerepelnek és úgy városunk, mint az általános műveltség terjesztésére tehetségük szerint működtek közre.

Mind ezen kis és nagy férfainkat életrajzi adatokban fogjuk bemutatni. A városunk közéletében inkább szereplő egyénekről bővebben is meg fogunk emlékezni, nem a jelen kedvéért, hanem a jövő, az utókor, unokáink kedvéért, hogy ezek látván apáik és rokonaik nyilvános működését, ők is nemes versenyre keljenek

úgy a haza, mint kedves városunk érdekében buzgóan és önfeláldozólag működni. Ez azon keret, melyben Arad anynyi derék polgára emlékét az utókornak átadhatjuk.

És most nem jóakaró olvasóinkhoz, hanem szigorú bírálóinkhoz intézzük szavainkat: Arad szellemi műveltségének, társadalmi emelkedésének hű és lehetőség szerint teljes képét akarván adni, minden, még oly csekélynek látszó mozzanatot is méltánylunk, mely szerintük talán említésre sem érdemes. A természetben mint a legkisebb homokszemnek, úgy az emberi társadalomban is a legcsekélyebbnek látszó hírlapi cikknek is megvan a maga szerepe, a maga létjoga. Ily apró cikkek vertek fel már oly óriási hullámokat, az eszmék oly harcát, melyek átalakító befolyással voltak úgy az emberekre, mint intézményekre.

Ha talán az irodalmi téren megjelent polgártársaink közül egyik vagy másik akár külalak, akár tartalom tekintetében nem is találkozandik az általános elismeréssel, egyet ne tagadjanak meg szigorú bírálóink, és ez az, hogy az illetők az irodalmi téren való fellépésükkel csak a mindnyájunk által szeretett édes hazának és különösen magának kedves városunknak akartak használni. Sok nemes érzés, sok jó akarat adta az illetőknek a tollat a kezükbe, és a kik, ha egy-egy halhatatlanunk előtt szerény kezdőknek is tünnének fel, mégis azért, mert többet tettek, mint a mit a merev köteletség parancsol; tiszteletet és közbecsülést érdemelnek.

Az irodalomról, a szellemi műveltség eme tényezőjéről lévén szó, el nem mulaszthatjuk mindazon eszközöket is felsorolni, melyek az irodalom terjesztése érdekében az irodalom és műveltség szolgálatában állanak: ilyenek a hírlapirodalom és könyvtárak, a könyvkereskedések és könyvnyomdák. Ezekről is külön fejezetekben fogunk szólni. *)

---

*) Könnyebb tájékozás kedvéért kijelentjük, hogy az életrajzok a radi születésű íróknál — tekintet nélkül, hogy Aradon laktak-e vagy nem — legújabb időkig vannak adva. Az időközben Aradon lakott írók írói működését azonban csak azon időre nézve adjuk, míg városunk polgárai voltak, nem adhatván azon működést városunk rovására, melyot nem mint Arad város polgárai írtak. Ezen oknál fogva nem adhattuk sem dr. Balogh Tihamér, sem dr. Roditzky Jonő és mások újabb irodalmi és társadalmi szereplését, mert már megszűntek városunk polgárai lenni.

I. Aradi írók.

Íróink sorában először is azon két nagyrabecsült polgártársunkat hozzuk, kik a m. t. Akadémia ötven évi fennállása óta fiaink és polgártársaink közül „halhatatlan“-aink közé fölvétettek.

FÁBIÁN GÁBOR.

FÁBIÁN GÁBOR, városunknak az irodalmi téren egyik legnagyobb büszkesége, a latin classicusok legalaposabb ismerője és legszerencésebb fordítója, született 1795. dec. 28-án Vörös-Berényben, Veszprém vármegyében. Atyai és anyai részről is híres és előkelő családok gyermeke volt. Atyja, a mellett, hogy reform. esperes volt, egyszersmind tekintélyes egyházi, természettudományi és gazdasági író is volt; anyja pedig a híres Somogyi Gedeonnak, a még híresebb „Mondalatok“ szerzőjének néneje volt. Ily körülmények között azután épp nincs mit csodálni, ha Fábiánunk is a komoly tudomány apostolává lön. Atyja és nagybátyja irodalmilag elismert tekintélyek; mindkettőjük írói munkássága buzdította a kis Gábort is irodalmi működésre; hozzájárult, hogy Somogyi folytonosan vele vala s örökösévé is tette. Ily gondosan ápoló és szerető kezekből vette első nevelését, tizenegy éves korában Pozsonyba vitték, itt két évig folytatta otthon megkezdett gymnasiumi tanulmányait; 1808-ban Pápára ment, itt elvégezve a philosophiát, tógátus lett és a theologiát is végig tanulta. Azonban a bevégzett theologiai tanulmányok után a tógát letette és 1817-ben Pestre ment jogot végezni. Négy év alatt elvégezvén az egyetemi folyamot, 1821-ben ügyvédi vizsgálatot tett és Bay szeptemvir mellett lett jurátus. Noha diplomatikus ember lett, az irodalom iránti előszeretetből és vonzódásból, letelepedése után, azonnal az irodalmi körnek tagja lön. Ide járt ő minden este Vörösmartyval, Czuczorral és Kisfaludy Károlylyal. És a lelkében aunynyi szép emlékekkel bíró körnek tagja maradt 1824-ig, a mi-

kor is világoſi uradalmi ügyvédé neveztetett ki; ez állomását 1824-ben foglalta el és 1837-ig bírta, a mikor Aradmegye tábla-bírájává neveztetett ki és Aradra jött be lakni. Egész 1840-ig a Főúton, a ma Bettelheim, — azelőtt Deákne házában lakott. 1840-ben megvette a jelenleg is Fábián házat, hol 37 szakadatlan éven át írt, dolgozott és gondolkozott. A megyében általános ismert és sokra becsült férfiú lévén, a politikai pályán is szerepet játszott. Aradmegyében ez időtájt nem lévén nálánál nagyobb befolyású táblabíró, ő lett a liberális ellenzék vezérférfia és az is maradt egész 1865-ig a mikor a Deák-pártra tért át. Politikai életéből felhozhatjuk még, hogy 1843-ban a pozsonyi országgyűlésen képviselőjelölt volt; — hogy 1848-ban Kossuth titkárául engagirozta őt, de e megtisztelő felhívást nem fogadta el. Ugyanezen évben a világoſi és a kisjenői kerület választotta őt képviselőjéül. A világoſi kerület képviselőségét fogadta el, a kisjenőieknek pedig báró Simonyi Lajost ajánlotta maga helyébe, így és ekkor jutott Simonyi először a parlamentba. 1849-ben a hétszemélyes tábla bírájává neveztetett ki.

Az 1848-9-ki szabadságharc leveretésével a győztes hatalom boszszúja elől Torontál, majd Arad és Bihar megyékben neje rokonainál és saját jó barátainál bújdokolt és rejtőzött mindaddig, míg az országgyűlési képviselők a hadi törvényszék elé, edistaliter idézve lönek. Ez idézésre, a mikor már a hatalom szenvedélye csillapodni kezdett, maga is jelentkezett a haditörvényszék előtt.

Bújdosása közben az akkori neuzeti közérzület és számos barátainak ragaszkodása lehetővé tette, hogy üldözői elől, kik elfogatását többször megkísérlették, még idejekorán más meg más helyre meneküljön. Már bújdosása alatt, a római classicusok egy-egy kötetét vette társúl magához s azokból merített a közlevertség és rémület azon napjaiban megnyugvást a múltra és reményt a jövőre. A mint kegyelmet nyert a hadi törvényszéktől, hazajött Aradra, és otthonában, családjá körében teljes visszavonultságban kizárólagosan az irodalomnak s különösen a római classicusoknak szentelte minden idejét. Hazúlról éveken át sem távozott sehova, mert habár kegyelmet nyert is, mégis Aradra lett internálva, az pedig, hogy távozásának kieszközlése, vagy csak bejelentése végett is a policiális hatósághoz forduljon, elveivel össze nem fért. Egyáltalán az absolut hatalom s annak

közegeivel minden érintkezést került s ahoz bármiért és bármiben folyamodni bűnnek tartotta. Erős meggyőződése volt, hogy az abszolút rendszernek bukniá kell, s e meggyőződése egy percre sem hagyta el.

E közben folytonos kora reggeltől késő estig tartó munka mellett rövid időn elkészült Valerius Maximus művének teljes fordításával. A fordítás sajtó alá volt szánva, de megjelenését egy véletlen körülmény meggátolta. Egy szép reggelen ugyanis Fábíán Gábornak házáat zsaadárok kerítették körül s azt a rendőrség minden részében, különösen a dolgozó szobát és íróasztalt töviről hegyire megmotozta. Az író asztalon fekvő, és jókora csomagot képező kéziratban levő fordítás is a motozó biztos kezébe került, a ki azt dacára a felvilágosító megjegyzéseknek, gyanúsnaa találván, magával elvitte. Ezzel a fordítás végkép el is veszett, mert az illetők azt magoktól többé vissza sem adták, Fábíán pedig fáradtságos munkáját inkább ott hagyta veszni, sem hogy annak visszaadásáért csak egy lépést is tett volna.

Hogy a politikai keserőségektől megszabadúljon, azokat végleg elfelejtse, magát egészen az irodalmi munkásságnak adta át. Télen Aradon, nyáron Kurticsen, vagy magyarádi szőlőjében örökösen csak a classikusokkal foglalkozott. — A classicusok művelése közben élénk részt vett a protestans egyháznak itt helyben Aradon való megalapításában is és az itteni egyház építése nagyrészben neki köszönhető. ¹⁾ 1865-ben újra kilépett a politikai porondra, a menyinyiben Arad városa őt képviselővé választotta. Ekkori megválasztatása polgári érényeinek és nagy munkásságának győzelméül tudandó be. Ily nehéz és érdekes képviselőválasztás alig volt Aradon. Atzél Péter és Csemeghi Károly ellen kellett megküzdenie. Atzél Péter maga is Deákpárti képviselőjelölt és hozzá nagy befolyású és népszerű. Fábíán mindkét neves ellenfelével megmérkőzött. Ez volt utolsó nyilvános szereplése. 1868-ban végleg visszavonúlt és csak műveinek kiadásával foglalkozott. Családi életéből felhozhatjuk, hogy 1837-ben nősült, három gyermeke volt: Antónia, ez mint 16 éves hajadon halt el, László törvényszéki bíró és Lajos jogtúdor, tartalékos cs. kir. hadnagy és törv. jegyző. Elmondván mindazt, mi Fábíán életéből a nyilvánosságot érdekelheti, áttérhetünk írodalmi műkö-

¹⁾ L. Arad története II. kötet 68., 75. és 76. l.

désének vázolásához. Ifjú éveiben Perzsia rózsakertjeiből „Hafiz-t,” Kaledonia ormairól az sötétben lantoló komoly „Ossián-t” s Amerikából „Tocqueville”-t ültette át irodalmunkba. Később Ciceróval ajándékozá meg irodalmunkat, mely 12 évi óriási munka szüleménye. Az nemesak nyelvű; az a tudomány és művészet becses emléke egyszersmind, s nemzetünk büszkén teheti azt azon másolatok mellé, melyeket az újkor első népei bírnak. — Toldy méltán emeli ki a római szellemet és színt, a cicerói sajátsgot a nagy rómainak hű életképét, ki minden bájaival áll előttünk. — „Lucretius” tankölteményében és „Argonauticon” című művében is épp oly magyarsággal, világos nyelvezettel, s Vörösmarty korára emlékeztető folyékony és tiszta verseléssel találkozunk, mint fennebbi műveiben. Prózaí termékei közül kiemelendő a „Szatira gyönyörű értekezése.”¹⁾ Művei: Halyz perzsa költő divánjából Ghazelák és Töredékek. 1824. — Arabs és perzsa költők ismertetése a Felsőmagyarországi Minervában. 1825. — Frithiof svéd költő. (Koszorú 1828.) — Napoleon önéletrésa, ford. franciából Mimili Claren után. 1829. — Aradmegye leírása történeti, geographiai és statistikai tekintetben. I. rész. Historiái leírás. Budán. 1835. — Ossian énekei az eredeti gael mértékben. 3 kötet. Buda. — Tocqueville Democratiája Amerikában. 3 kötet. 1846. — Heinsius Tivadar után „Házi neveléstani kézikönyv 1846. Buda. — Marcus Tullius Cicero összes Levellei, időrendes sorozatban, felvilágosító jegyzetekkel és mutatókkal ellátva. 7 kötet. 1871—1874. Pest. — Cicero vegyes munkái. Rhetoricumok: a) Brutus. A híres szónokokról. b) A szónok. c) A szónokok legjobb neméről. d) Beszéd Lucius Piso ellen. II. Philosophicumok: a) Cato Major. Az öregsegről. b) Laelius a Barátságáról. c) Scipio Alma. d) Paradóxonok 3 kötetben 1865. Ezek közül egypár Langel Róbertnél külön lenyomatban is megjelent. — Titus Lucretius tankölteménye a Természetről 1870-ben Pesten az Athenaeum nyomdájában, 1873-ban pedig Aradon Réthynél. — Argonauticon Cajus Valerius Flaccus hőskölteménye nyole énekben. 1873. Arad. — Rutilius Claudius útleírása. 1874. Arad. — Horatiusnak Pisokhoz írt levele a Költészetről. 1876. — Ezen önálló munkáin kívül vannak nagybecsű cikkei a Pesti Hirlapban „A vegyes házasságról,” „Az

¹⁾ Moonich K. és Vutkovich L. Magyar írók névtára 415. l.

összetett mássalhangzók egyszerűsítéséről“ stb. Ide iktatjuk még a következő füzeteket: Óda Szent-Királyi László úrnak, Pest-Pilis-Solt megyék első Al-Ispánjának. — 1819. Nyílt levél aradi választóimhoz. 1867. — Fordította Ovid szerelmes verseit, Metastasioból „Rousseau“-t, fordított Goldsmith után is. — Sokat írt a folyóiratokba és lapokba, leginkább azonban a Tudományos Gyűjteménybe, Pelsőmagyarországi Minervába, Új-Magyar-Múzeumba és a Pesti Hírlapba. Mindezen 50 évet meghaladó irodalmi munkássága nemcsak városunkban, de az egész magyar irodalomban örök nevet biztosított neki. A m. tud. Akadémia 1832. március 9-én, levelező. 1836. szept. 14-én pedig rendes tagjává választotta. A Kisfaludy Társaságnak 1862. óta volt tagja. E ritka munkásságú, derék hazafi 1877. dec. 10-én halt meg. Arad városa, hogy a megboldogultnak érdemeit időn és enyészeten át hirdesse, az általa lakott utcát 1881-ben Fábrián utcának nevezte el.

CSIKY GERGELY.

A magyar irodalom élő alakjai között egyike a legelsőeknek. Csiky Gergely.

A mi a regényírás terén Jókai, az elbeszélő költészet terén Arany János, az a drámaírás terén megyénk szülötte és városunk fia.

Tevékeny és sokoldalú, de kisebb jelentőségű munkásság után csak 1875-ben tűnt föl, mint új és nagy reményeket keltő jelenség az irodalomban, de első sikerétől kezdve nem levelenkint szedte a babért, hanem mind nagyobb és nagyobb koszorúkban adta át neki úgy a magyar tudományos akadémia, mint a kritika és a közönség.

Öt év alatt négy akadémia drámai pályadíjat nyert s nyolc színműve került színpadra a nemzeti színházban. A közönség fokozatosan szerette meg, — oly fogadtatásban részesítette már első darabját, a „Jóslatot“, minőben az újabb színművek közül kevés részesült, a „Proletárok“ és a „Mukányi“ hatását

pedig egész drámairodalomunkban kivételes eseményként emlegették a színi-történetírók.

Alig öt éve, hogy a Parnasszusra lépett s ma az irodalomnak egyik legelső koszorúsa. Vetélytárs nélkül, magasan áll a hazai drámai költészet élén; színdarabjainak előadásait üdvözli az irodalom s ünnepli a nagy közönség.

Aesztetikai szempontból nincs terünk méltatni a nagy költőt s csakis az a feladatunk, hogy vázoljuk életét, melynek legkedvesebb és legemlékezetesebb része, — a gyermekkorunk feledhetetlen napjai itt pördültek le e város falai között.

Csiky Gergely Pankotán született 1842-ben december 8-án. Atyja dr. Csiky János megyei főorvos és anyja Verzár Helena odaadó szeretettel a legnemesebb szellemben nevelték a kis fiút, ki már mint aradi tanuló, méltán feltűnt kísérleteivel társai között.

A gymnasiumot Aradon végezte s mint a „Vásárnapi Ujságban” életírója írja, már itt kitűnt szorgalma és tehetsége, különösen pedig az irodalom és költészet iránti előszeretete által, úgy, hogy tanulótársai, sőt tanárai is, a nemzeti irodalomnak egy díszét jósolták benne. A magyar irodalomon kívül a római és görög klaszszikusok tanulmányozását üzte legnagyobb szenvedéllyel s megfelelő sikerrel is.

A gymnasiumból, magát papi pályára szánván, 1859-ben esanádi egyházmegye temesvári szemináriumába lépett, honnan két év után a pesti központi papnöveldébe küldték s az ifjú pap, ki már ekkor örömmel társalgott a muzsákkal, itt még közelebb lépett az irodalomhoz s a theologiai tudományok mellett már a drámaköltészet terén is tett kísérleteket.

A szemináriumban fennálló magyar egyházi irodalmi iskola buzgó munkása s később elnöke volt s nemesak magát művelte az irodalomban, de a vele egykorú fiatalabb papi nemzedék is magasabb irányba tört azon hatás alatt, melyet Csiky Gergely reájuk gyakorolt.

A központi papnöveldéből, hol a theologia tanfolyamot elvégezte, püspöki rendelettel Temesvárra hivatott a fiatal pap, hol 1864. végén pár hónapig iktató volt a püspöki hivatalban.

Oly fiatal volt, hogy még nem szentelheték föl áldozárrá, s hogy a hittudományokból tudori szigorlatokat tegyen a bécsi

Augustineumba küldetett. Itt 1865—1868-ig tartózkodott; 1865-ben felszentelték s 1868. év végén hittudor lett.

Visszakerülve egyházmegyéjébe 1869-ben pár hónapig káplán volt Tornyán, 1869 végén és 1870-ben gymnasiumi tanár Temesvárt s 1870 közepén az egyházjog és történet tanára lett a semináriumban s mint ilyen 1878-ig működött Temesvárt.

Csiky Gergely tanári kötelességei mellett itt kezdett lassan-lassan azon hivatásnak élni, melylyel fokról-fokra emelkedett a Parnassusra s melynek gazdag munkássága oly becses művekkel gazdagította a magyar irodalmat.

A lelkes fiatal pap, ki már tanuló korában francia és angol beszélyek (többi közt Wiseman bibornok kisebb erkölcsi színművei) fordításával, kisebb versekkel érdekes kísérleteket tett az irodalmi pályán, mint tanár először az egyházi irodalom terén kezdett behatóbban működni. 1870—73-ig kiadta a szép lelkű Csajághy Sándor esanádi püspök munkáit; 1872-ig szerkesztette a „Csanádegyházmegyei Lapokat“; 1873—75-ig több kiadásban jelent meg „Egyház-jogtana“, melyet mint kitünő tankönyvet maig több papnöveldében használnak; 1874-ben „Kath. házasságtan“-t adott ki; 1874—75-ig „Egyházi törvények gyűjteménye“ — s a mi e munkákon kívül irodalmi szempontból érdekesebb 1872-től 1879-ig kiadott két kötet beszélygyűjteményt „Az életből“ s a „Fények épek“ címén, melyek ugyan nyomtalanul tűntek el az irodalmi világban, de az irodalomtörténetírók előtt mindig érdekes munkák lesznek, mint egy nagy szellemi irodalmi kísérletei, melyekben a később jelentkezett hatalmas alkotó erő egy-egy fényes szikrázása már mutatkozik.

A mi az írói világot s a közönséget is egyszerre megkapta Csiky Gergely munkái közül, az a „Jóslat“ volt, melylyel 1875-ben a magyar tudományos akadémia 100 aranyos Telekypályadíját megnyerte. A bírálók feltételesen adták ki a pályadíjat, de a közönség osztatlan elismeréssel és lelkesedéssel fogadta a magas költészettel szárnyaló vígjátékot, mely egyszerre és hatalmasan jelezte, hogy e költői munka szerzőjében oly tehetséggel állunk szemben, ki hivatva van drámai irodalmunknak új lendületet adni.

Magát Csiky Gergelyt is lelkes munkásságra serkentette a siker. A „Jóslat“ után, melyet Aradon szeretett édes anyja házában írt meg a költő, egy újabb színművel nyerte meg 1877-ben

a 100 aranyos Teleky-pályadíjat. Ez a „Janus” volt. Az akadémia bírálók e munkával szemben már a feltétlen dicséret és elismerés hangján szóltak s a közönség, dacára, hogy a mai izlés inkább a modern társadalmi színművek felé fordul, mint a magyar drámairodalom egy újabb diadalát ünnepelték a színpadon.

Ugyanezen évben került színre Csiky Gergelytől „A magusz” című 1 felvonásos tragédia, melynek szép tárgya egy nagyobb szabású alkotás keretében bizonynyal szintén nagy hatást keltett volna, de így csak a költői nyelv szárnyalását, néhány érdekes jelenetet, a felfogás eredetiségét s a korhűséget dicsérte benne a kritika.

E kis művet azonban nem sokára követte az „Ellenállhatatlan”, melylyel 1878-ban a 400 aranyos Karácsonyi akadémiai díjat nyerte el Csiky Gergely.

A díj kiadása valóságos forradalmat keltett az írói világban. Napokkal előbb alig beszéltek másról, mint arról, ki lehet a megjutalmazandó mű szerzője. Voltak, a kik épen az akadémia ülése előtt azt a hírt terjesztették, hogy Szigligeti hatyú-dala a vígjáték s a gondolat, hogy az elhunyt drámaíró még halála után is megkoszorúzzák, még élénkebb érdeklődést keltett.

A fölbontott jelíges levélkéből Csiky Gergely neve tűnt ki s napokon át csak róla beszéltek. Képes lapjaink arcképeit és életrajzait hozták, kiemelve, hogy nemcsak háromszor nyert az akadémiától drámai pályadíjat, de a mi reá nézve megtisztelőbb s az irodalomra örvendetesebb, mindig nagyobb elismerés kíséretében nyerte a három koszorút. Az „Ellenállhatatlan”-t legjobb vígjátékaink egyikének mondta a bíráló, felhozva, hogy jellemei eredetiek, menete gyors, fejlődése természetes, előadása élénk s keresetlen, nyelve szabatos és egyszerű.

A siker újabb erélyes munkálkodásra serkentette a koszorús író s a reá következő évben a „Bizalmatlan” e. 4 felvonásos verses vígjátékával nyerte el a 100 aranyos Teleky-pályadíjat.

Ilyképen eddig 700 db aranyat vett babérkoszorúk fejében a magyar tudományos akadémiától, mely sietett levelező tagjává választani; a míg a Kisfaludy-Társaság rendes tagjává és másod-titkárjává választotta.

E közben Csiky Gergely állandóan a fővárosba költözött s minden idejét az irodalmi munkásságnak szentelte. Feltűnő szor-

galommal dolgozott a hírlapokba, fordított a nemzeti színház s a Kisfaludy-Társaság számára s egy kis időre Párisba utazott a színházak tanulmányozása végett.

Onnan hazatérve megírta nagyhatású társadalmi drámáját a „Proletárokat“, melylyel egy új iskolát alapított s mely-nél nagyobb tetszést még kevés magyar színmű vívott ki.

A „Proletárokat“ követte a „Mukányi,“ melynek hatása szintén oly nagy és élénk volt s mely után színre fog kerülni a „Czifra nyomorúság“ című társadalmi színmű s a nemzeti színház ezzel is egy újabb ünnepet ül.

Ezek mellett kiadta a Kisfaludy-Társaság a költő „Sophokles fordításait,“ melyekről a kritika elragadtatva beszélt.

Nincs terünk aesthetikai szempontból méltatni e kitünő munkákat. Megyénk szülőttének és városunk fiának, ki itt élte le gyermekkorát, itt végezte iskoláit és szíve ide van nőve, — mert a legjobb anya, a szerető testvérek és rokonok városunkban élnek — ez alkalommal csak röviden sorolhattuk föl irodalmi érdemeit.

De Csiky Gergely irodalmi munkásságát ismeri az ország. Hatása közvetlen és mély; szellemének fenkölt ígőit a hazai művészet hirdeti a színpadokról, munkássága az ország első irodalmi társaságainak, a magy. tud. akadémiának, a nemzeti színháznak, a Kisfaludy-Társaságnak működésével össze van forrva.

A „Proletárokat“-kal és a „Mukányi“-val bebizonyította, hogy meg van beunc a költői képesség és a hivatottság, hogy azon a sajátos nemzeties alapon, melynek úttörője Kisfaludy Károly, hatalmas és buzgó tovább fejlesztője Szigligeti Ede volt, színirodalmunknak új lendületet adjon. Határozottan nagy tehetség, emelkedett költői szellem és művelt, világos fő. Alapeszméiben mindig megkapó a gondolat, a meseszövevényben leleményes, formaérzéke kitünő s mindig mélyen behatol a színpad titkaiba. Ő már most a nemzeti színház második Szigligetije s neve ép úgy összeforr a hazai drámai költészet első templomának történetével, mint összefort Szigligeti Edéé, ki, mint a nemzeti színház egykori igazgatója, első üdvözölte Csiky Gergelyt a drámairodalom terén s annak művelését mintegy örökségül hagyta reá.

Arad városa is a szellemnek és a magyar irodalomnak

hódolt, midőn 1881. március 10-én tartott közgyűlésén Csiky Gergelyt nagy lelkesedéssel dísz-polgárává választotta.

Az indítványt Varga János tette meg s a közgyűlést a következő beszéddel hívta föl erre.

Tisztelt közgyűlés!

Igen szép joga egy város közönségének, hogy oly férfiakat, kik anyagi, vagy szellemi érdemeket szereznek egy város nevének, jutalmúl és elismerésének jeléül polgárai sorába emeli. Ily férfiúról kívánok én ma megemlékezni, ki szellemi munkásságával az egész ország színe előtt oly kiváló és kitűnő nevet szerzett magának, hogy e név dicsőségének emlegetésével, maga azon város neve, hol e férfiú gyermekkorát élte, hol atyja mint tudományos orvos és emberbarát is anynyi polgártársunk hálijára tette magát érdemessé, s hová az ő szíve és lelke is, mint a legédesebb otthonhoz nőve van. — Arad város neve, szintén országosan emlegetve van.

Értem e férfiú alatt Csiky Gergelyt, kit első fölléptével sietett az ország első szépirodalmi társasága, a Kisfaludy-Társaság rendes tagjául, tudományos társasága, az akadémia pedig levelező tagjául megválasztani; ki ép oly joggal foglalja el ma a drámaírodalomban azon első helyet, melyet Arany János az elbeszélő költészetben és Jókai Mór a regényírás terén oly méltó joggal betölt.

Nem szükség bővebben emlegetnem azon országos ünneptetést, azon rendkívüli sikereket, miket Csiky Gergely megyénk szülötte, az Istentől hivatott s oly termékeny költő a legrövidebb idő alatt elért.

Hisz Arad polgárai is közvetlen tanúi e sikereknek.

Csak az alkalmat akarom fölemlíteni, melynek fehnerültével jelen indítványomat megtenni akarom.

A nemzeti színház a „Proletárok“ ez új iskolát alapító kitűnő társadalmi színmű huszonötödik jubileumára készül; a „Czifra nyomorúság“ a költő legközelebb kitüntetéssel elfogadott színműve pedig, mint a Proletárok pendantja ép oly s talán még a Proletároknál is nagyobb sikert ígért.

Ugyanazért ily fáradhatatlan munkásságot, melynek társadalmi haszna alig kiszámítható, első sorban azon városnak kell méltányolni, melyre a dicsőség fényéből nem kevés sugár esik.

Azért indítványozom, hogy Arad szab. kir. városa tisztelje meg a költőt azzal, melyre dús érdemeket szerzett s válaszsza meg Csiky Gergely urat a város díszpolgárává.

Ez indítvány után, mely lelkes éljenzéssel fogadtatott, Tabajdi Károly főispán úr igen emelkedett hangon emlékezett meg Csiky Gergely írói érdemeiről, s meleg szavakkal ajánlá az indítvány elfogadását, melylyel Arad városa csak magát fogja megtisztelni, midőn kegyeletét és elismerését ily módon rója le azon férfi iránt, kinek dicsőségével Arad nevét is együtt emlegeti az egész ország.

A főispán úr beszéde után a közgyűlés lelkes éljenzésben tört ki.

Csiky Gergely díszpolgári oklevele, melyet Arad szab. kir. városa közelebb fog átadni az ünnepelt költőnek, gyönyörű kiállítású s Posner Károly Lajos fővárosi műintézetében készült. Az oklevél albumszerű, magas alakú, finom fehér sagrin bőrkötésben, a felső táblán ércszegélyzettel, az album négy szegletén email díszítésű érc betétekkel, közepén ércből A. V. (Arad város) email díszítésű monogrammal. A táblák hullámos vastag selyemmel vannak bélelve, ezek között van az oklevél díszes írású szövege, melyet aranyfonál csatol oda; a fonálon függ a bronzpecsét kapszula. Az album általában igen díszes, a munkák rajta a legapróbb részletekig finom művűek s a kiállítás pompás s rendkívül ízléses. Az oklevél szövege következő:

$\frac{9416}{150}$ 1881.

„Mi Arad szabad királyi város közönsége ezennel tudatjuk: hogy Tisztelendő Csiky Gergely urat, a Kisfaludy-társaság rendes, magyar tudományos akadémia levelező tagját, a magyar irodalom fáradhatlan munkását, a társadalmi dráma új iskolájának megteremtőjét, a fenkölt eszméknek ékes toluácsát, az emberi szenvedélyeknek élethű festőjét, az országszerte ünnepelt író, ki magát rövid idő alatt azon magaslatra küzdötte fel, hol a nemzet jeleseit dicsőíti; ki gyermekkora legszebb éveit, midőn fogékony ifjú keblében a költészet forrása felbuzogni kezdett, városunk falai között töltötte, s ki mind az édes visszacsatlékezés, mind a drága családi kötelekek kapcsán otthonát találja fel; a színirodalom terén szerzett kiváló sikereinek méltánylása, és vá-

rosunk közönségének személye iránt érzett tisztelete kifejezéséül alóli napon tartott közgyűlésünkben díszpolgáraink sorába emeltük. Arad, 1881. évi március hó 10-én. (i. n.)

Almási BALOGH TIHAMÉR,

orvostudor, hasonszenvi orvos, született Budapesten 1839. febr. 6-án. — Aradon való tartózkodása alkalmával írta „Miniszter elnök bálja“ című vígjátékát 1868-ban, továbbá: „A halálos bűntetés eltörlése“ című művét. A hatvanas évek végén Budapestre költözött és azóta ott tartózkodik.

BENEDEK ALADÁR,

családi nevén Náray Iván, szül. Aradon 1843. szeptember 20-án. — Az ifjú írói nemzedék egyik legmunkásabb tagja. Önálló művei: Költemények. 2 kötet. 1866. — Ujabb költemények. 1867. — Legújabb költemények. 1870. — Mécsvilágok. Társadalmi, lélektani s életbölcseleti cikkek, különösen női olvasmányul. 1868. — Hulló levelek. Lyrai költemények. 1871. — Cecil levelei. Életbölcseleti olvasmányul, különösen hölgyek számára. 1872. — A szerelemféltő. Eredeti vígjáték 3 felvonásban 1873. — Árnyak, sugarak. Vegyes költemények. 1874. — Eddig négy lapnak volt szerkesztője és pedig 1869-ben az „Új-Világ“-nak, 1870-ben Szöke Keselyű álnév alatt a „Papagáj“-nak, 1871-ben a „Szépirodalmi Közlöny“-nek és legújabbban az „Új Idők“-nek. — A szépirodalmi lapok majdnem mindegyikébe dolgozik. — 1874. ápril 29-én nőül vette a szintén irodalommal foglalkozó Büttner Karolinát.

CHORIN ÁRON,

született 1766. auguszt. 3-án Weiskirchenben, Morvaországban. Vagyontalan szülők gyermeke lévén, már gyermek korában magára lett hagyatva, és a tudományok iránti hajlamát követte. Prágába ment, hogy a híres Landau rabbitól a theologiai tudományokban magát kiképeztesse; tizennyolc éves korában bevégezvén tanulmányait, az izraelita törvények szerint, mineku-

utánna rabbijelölt volt, házasságra lépett és lassankint előkészült a rabbi pályára. Hírneves zsidó tudósokkal lévén összekötetésben, nem csodálkozhatni, ha Arad város zsidó hitközsége őt már húsz éves korában 1786. szeptember 16-án papjául meghívta. Az aradi zsidó hitközség ekkor még igen szegény lévén, mintegy 20 évig 1806-ig a hitközségi jegyzőséget is vitte. Eleinte hetenkint 4 váltó forint volt a fizetése, 1790-től kezdve pedig már 5 forint bankóban.

A mint lelkészi állását elfoglalta, oda törekedett, hogy az isteni szolgálat körében reformot hozzon be, a nevelés pedig a haladó kor igényeihez képest módosíttassék. A midőn kezdett működését feltartóztathatlanul folytatná, a rabbik mindinkább irigykedtek és agyarkodtak reá. Ő ugyanis átlátta, hogy a zsidók helyzetén gyökeresen kell változtatni, ha nyomorukon segíteni akarunk. Rávette a zsidóságot, hogy mesterségeket tanuljon, hogy keze munkájából éljen; és ezen nemes törekvését fényes siker koszorúzza, 1831-ben Aradon 80 zsidó kézműves volt, zsidó város egész városban nem találtatott.

Midőn így Chorin a zsidóságnak vallásába és polgári életébe mélyen benyúló reformokat alkotott, ez által az ósdiaknak ellenszenvét idézte maga fölé. Se vége, se hossza nem volt az irigységnek, rágalomnak és üldözésnek. Chorin azonban mindezzel mit sem törődött. Nemes törekvéseit Landauon kívül alig helyeselte valaki. Megindították ellene szóval és írással a harcot. Chorin az irodalmi téren is felvette a keztyűt és valóban ma is tiszteletet keltő modorban és nagy tudományosságra valló alaposzággal hányta szét az áltanokkal küzdők táborát.

Leginkább felzúdult a zsidóság azért, hogy megengedte nekik a kecségeket emni. A kecsége evés el volt tiltva a zsidóknál, mert egyiptomi rabságuk alkalmával e halat anynyira megszerették; hogy később rossz királyaik alatt akárhányszor visszakíváncsoztak Egyiptomba, mint a hol legalább kecségekkel lakhattak jól. A kik tehát a talmud betáire esküdtek, azok Chorint e reformjáért „eretnek“-nek hírdették. Chorin az ő kiátkozására megint nem személyeskedéssel, hanem két rendbeli művel válaszolt, melyekben ritka szerencsével cáfolta meg a szent hagyomány elferdítését.

Az örültséggel határos támadást intéztek ellene, midőn „Emek haschove“ című könyvében írja, hogy „Istennek a Sinai

hegyen történt kijelentésénél fogva, senki, bár minő véleményű legyen is, külső hitszertartás és szokásai miatt az örök boldogságban való részvételtől kirekesztve nincsen.“ Vagyis, hogy minden vallás üdvözít. Nem a külső forma, hanem a vallás lényege határoz.

Anynyira mentek szenvedélyükben a rabbik, hogy egy morvaországi főrabbi a többek között azt indítványozá, hogy Chorint, főnnebbi elveiért nemcsak a társaságból, hanem a zsinagógából is ki kell űzni.

Ily körülmények között nem csoda, ha saját hívei is meghasonlottak, hallgatójának egyike a hitszónoklat közben szidta őt össze, mire majdnem tettelegességre került a dolog. Chorin azonban nem vesztette el lelke nyugalma, hanem a koronás profétával, Dávid királylyal emígyen kiáltott fel: „Szidjanak bár elleneink, óh Isten, te megáldasz!“ (CIX. zsoltár 28. vers) és beszédét tovább folytató.

Az izgatottság, az ellenségeskedés azonban folytonosan nemcsak hogy tartott, hanem még fokozódott is. Chorint ez nagyon bántotta. Szerette volna híveit békében és szeretetben látni, és azért ennek kedvéért elhatározta, hogy legnagyobb ellenségét, a morvaországi főrabbit megkéri, jegyeznék ki könyvéből mindazon pontokat, melyeket szerinte a vallást veszélyeztetik; ő, ha e pontok meggyőződése ellen nincsenek, egytől egyig visszavonja. A morvaországi főrabbi Benedikt Markusz még csak nem is felelt a megkeresésre, noha a kecsége kérdésben Chorinnal tartott. Chorin a nyilvános béke kedvéért tehát az ó-budai főrabbihoz Münz Mózeshez tette át ügyét. Münz azt mondotta Chorinnak, hogy írja nevét egy ív tiszta papirosra alá, és a mit a választott bíróság e papírra irand, annak föltétlenül vesse magát alá. Chorin ebbe is belegyezett, csak hogy hívei között egyetlenlenkedést ne lásson. A végzetes nap 1805. szeptember 1-jén volt. A bíróság ismeretlen egyénekből és aradi elleneiből állott. Maga részéről a bíróságba az aszódi és zsámbéki rabbiat kérte. Az elnökséget az aszódi főrabbi vitte. A vádpontokat a zsámbéki rabbinus szedte össze. Mikor Chorin megjelent, a gyermekek szidalmakkal, csúlnévekkal fogadták; köszöntését senki sem fogadta. Végre csend lett és elnök kimondja az ítéletet. „Ezen szent törvénygyűlésben egyhangúlag kimondatott, hogyha „Rosch Amana“ című fejezetekben foglalt tévedéseidet vissza

nem vonod, megbecstelenítésed jeléül, szakállad le vágassék!“ És már ott is állt egy ember, hogy az ítéletet végrehajtsa.

A végzetes pillanat Chorinra rettentő benyomást tett. A méltatlankodás elől szabadulni akarván, kijelenté, hogy minden sort vissza vesz írásából, ha őt tévedése felől felvilágosítják. Butschovitz Sámuel aszódi főrabbi s elnök erre kimondá, hogy semmi mentegetőzést és fellebbezést el nem fogad, „Chorin a hozandó ítéletnek magát föltétlenül alávesse.“ Újra ott kísértett mellette a férfiú az ollóval. A pillanat mindegyre váltságosabb lett. Hogy legalább a bectelenségek elül magát megmenthesse, kinyilatkoztatá, hogy bánja, hogy a „Rosch Amana“ munkáját közzé tette. Erre kilépett az ülésteremből és a zsidógyerekek sokasága kövel hajgált reája.

A sok szenvedés mélyen sújtotta Chorint, de nem tántorította el meggyőződésétől. Az ó-budai zsidó szentszék hozott ítéletét fentartotta és annak végrehajtását a jövőre bízta.

Chorin a hozott ítéletet a kir. helytartótanáchoz fellebbezte, a helytartótanács az ó-budai ítéletet 1807. március 2-án kaszszálta, Chorint a büntetés alól felmenté és a bíróságot egyetemesen marasztalá el a költségekben és károk megtérítésében.

Chorinnak a végzés egy bizottság részéről lett átadva. Felhasználva az alkalmat, nemes szívének sugallatát követve, a bíróságnak összes méltatlanságait megbocsátotta, a legnagyobb ellenségét pedig, az aszódi főrabbit, látván ennek szemében a megbánás könyeit: megölelte és az elégtételtől, a költségek és károk megtérítéséről nagylelkűen lemondott.

Viszszatérvén Aradra, lehetőleg ősz atyja szavai szerint élt. Nem írt, nehogy újra alkalmat adjon a villongásokra. Egyetlen munkája jelent meg 1807 óta, az is elég port vert fel.

Helyreállván a nyugalom, tovább is folytatta reformtörekvéseit. Behozta az orgonát, megengedettnek nyilvánítá ünnepnapokou a vaspályán való utazást. Egy négy osztályú reáliskolát állíttatott fel, azonfölül a zsidóifjúság magyarosítása érdekében egyesületet szerzett, hogy a magyar nyelv elsajátítását megkönnyíthesse. Dícséretet érdemel azon törekvése is, hogy az ipar megkedvelésén és emelésén szinte hatékonyan buzgólkodott.

A rabbiknak Pakson tartandó ülésére szeretett volna még elmenni, de a halál őt ebben meggátlá. 1841. szeptember 2-án meghalt. Temetése alkalmával valamennyi templomban haran-

goztak és a katolikusok részéről Vizer Ádám ügyvéd tartott fölötte emlékbeszédet.

A zsidó-hittani folyóiratokban megjelent számtalan cikkén kívül, következő önnálló művei vannak: Imre Noam. 1798. Prága. — Sirjon Kaskassim. 1799. szintén Prágában jelent meg. — Emek ha Schawe. 1803. Prága. Ezen művében mutatta be reformjait. E mű három részből áll, ú. m. a már többször említett Rosch Amana, Neschama Chájja és Dirath Aharon. — Aschrechomoz, 1818. Ezen theologiai munkáin kívül több alkalmi beszéde is jelent meg. Legszebb köztök: Rede bey der Andachtsübung und Dankes Gebeth für die Genesung Franz I. 1826. — Kéziratban maradt: Schomer ha -Saf (az ajtónálló) és Torat ha-Kenaoth (a buzgóság törvénye). Chorin művei ma nagyon ritkák, mert ellenségei roppantúl siettek megsemmisíteni.

CICHINDEAL DEMETER,

mese szerző, volt aradi tanítóképezdei tanár, született Temesmegyében, Kis-Becskeken a 18-ik század utolsó negyedében.

Ezen férfit Eliade-Radulescu János a román irodalom terén Micul Sámuel, Maior Péter és Sineai Györgyhöz hasonlítja; ő volt egyike azoknak, kik a románokat a sötétség Egyiptomából kiverték, s a mostoha viszonyok közt sokat hányatott népnek lángoszlopként világították meg az útát.

Ezen férfiú születéséről és kiképzetéséről keveset tudunk; fiatal élete hasonló a meséinek burkolatában rejlő igazsághoz, vagy a sötét fellegek mögött emelkedő csillaghoz, mely csak azoknak oszladozásakor árasztja szét jótékony sugarait.

Cichindealt közelebről ismerjük először mint néptanítót Beregszón, Temesvár mellett; azután Belincen, honnan szülőhelyére, Kis-Becskekre ment; de itt 1812-ben már mint felszentelt papot látjuk működni, teljes tudatában lévén annak, hogy valaminthelyre egyes embernek az első nevelés, úgy a népnek is csak a felvilágosodás és jó vezetés biztosíthatja a jövőjét, és hogy tanító és pap — mely utóbbinak tanterme a templom — a magasztos cél elérésére csak karöltve működhetnek sikeresen. „A papi szentség — mondá ő — nem áll sen a hosszú ruhák-

ban, sem a hosszú szakálakban.* („Santieni'a preotiei nu sta neci in haine lungi, neci in barbe lungi.*)

Ausztriának Franciaország elleni háborújában I. Ferenc császár a román katonák halál-megvető vitézségéből és szívós kitartásából a románokban a Monarchiának egy életképes alkotó elemét ismervén fel, 1812-ben felállította Aradon a jelenleg is fennálló román tanítóképezdét 4 román és 1 német tanárral. A román tanárok egyike Cichindeal Demeter volt.

Irodalmi működését tekintve, megjelentek tőle: 1802-ben „A józan ész tanácsai” című munka. 1808-ban „Erkölesi dolgok gyűjteménye.” 1813-ban egy füzet „Az aradi tanítóképezdéről.”

1814-ben pedig Budán kiadta „Meséi”-t; mely mű öt halhatatlanná tette. De a maró irigység sem maradt el; ebből kifolyólag a denunciáció sem, mely azon időben a magasabb köröknél könnyen talált hívőkre, állásától megfosztották és 1818-ban Temesváron a legnagyobb nyomorban halt meg. Földi maradványait a rokonok Kis-Beeskerekre szállították. (s. s.)

CSÁKTORNYAI LAJOS,

született 1858. szeptember 5-én Szentesen, Csongrádmegyében. Neveltetését nagybátyjánál, Filó Lajos nagykőrösi ref. lelkésznel nyerte. Iskoláit Új-Verbászon és Nagy-Köröscön végezte. Pályájául a jogit választotta, s nagybátyja irányadására külföldre ment, Heidelbergába, hol Bluntschlit és Zoepflt hallgatta, ezenkívül szorgalmasan hallgatta a nagy hegelista Fischer Kuno esztétikai és philosophiai előadásait, valamint Bunsent. Majd nagyobb külföldi körutat tett; külföldi utazásairól időnként igen érdekes közleményeket adott a magyar lapokban. A német újságokban számtalan cikket írt, hogy a Magyarországról terjesztett téves nézeteket és hiedelmeket helyreigazítsa. Visszatérve hazájába folytatta a jogi pályát s Budapesten el is végezte. De lelké szabadulni vágyott a merev kötelességek ónsúlya alól, s követve annak szabad röptét, a költészet ideális régióiban szeretett mozogni. Már tíz éves korában színművet írt diák-társai számára, melyet azok elő is adtak. Tizenöt éves korában már verseket írt egy-két fővárosi lapba, s bajszos, szakállas nagy diák-társai elől

az iskolában egyre-másra nyerte el a pályadíjakat. Lassan-lassan neve kezdett az irodalomban hangzatosabbá válni, egyik lap a másik után sietett őt megnyerni munkatársúl. 1879. tavaszán kiadta egy kötetben költeményeit, melyet a sajtó egyhangú tetszéssel fogadott. Majd rajzokat, beszélyeket írt. Legközelebb kikerül sajtó alól két kötetes regénye a magyar társadalmi életből; címe „Soha többé! Regény a szerelem világából“, melyben megrázó vonásokkal festi a társadalmi corruptiót, erkölcsi bűnököt, rámutat a családi élet romlásának okaira. Újabb költeményeit most rendezti sajtó alá. 1881. május 26-án jött Aradra, az „Arad és Vidéke“ mellé, mint annak segédszerkesztője.

EDELSPACHER ANTAL,

szül. 1846. ápril 14-én Aradon. Dolgozatai: I. A történet köréből: Ibn Daszta. Tudósítás a magyarokról. 1871. — Egy ismeretlen magyar orientalista 1876. — Ibn Dustah a magyar történelemre vonatkozó legrégebb följegyzés szerzője. 1878. — Dentek és Magyarok. 1878. — Notenaci Mózes: az ogur és ogundur bolgárokrol. 1878. — A székelyek. 1881. — Decebal és a dákok. 1880. — Beeskerek. 1880. — Sarmizegethusa. 1881. — II. Nyelvészet köréből: A bán szó eredete. 1872. — A szláv elemek az új görög nyelvben. 1873. — Rnmuu elemek a magyar nyelvben. 1873. A magyar tud. Akadémia által Sámuel-díjjal jutalmazva. — Denevér, lidérc, vampyr. Nyelvészeti monolog. 1876. — Jobbágy, bojár, ólom, tulbun, fringia, dereglye, halom, esaj. Nyelvészeti monologok. 1876—1878. — A nyelvészeti eikkek a „Nyelvtudományi Közlemények“-ben és a „Nyelvőr“-ben, a történetiek a „Délmagyarországi régészeti és tört. társ. Közlöny“-ében és „Az Archaeologiai Értesítő“-ben jelentek meg. — III. Gazdászati fordítások: Osztrák földészek és törekvéseik. A neken után. 1880. — Földészeti érdekek. Frantz után. 1880. — Hogyan leszünk gazdagok? Franklin után. 1880. — Hogyan lesz zsebünk egyre pénzzel tele. Franklin után. 1880. — IV. Vegyes fordítások: Renan Ernő: Spinosa. 1878. — Schleicher. A nyelvészet és természettudományok. 1878. — Müller: A nyelvtudomány eredményei. 1878. — Schleicher: Darwin és a nyelvtudomány. 1878. — Müller: A népvándorlások a nyelvészet világánál. 1878. — Turgenyev: Három találkozás. 1880. (z.)

GROLLER BALDUIN,

családi néven Goldscheider Béla, szül. Aradon. 1848. szept. 25-én. Jelenleg Bécsben tartózkodik és a legjobb nevű aesthetikus írók közé tartozik. Keresett és olvasott cikkei a Wiener-Illustrirte-Zeitungban, a Sonn- und Feiertags-Kurirban, a Gartenlaubeban és a Neues Pester Journalban jelennek meg. Családi nevét 1880-ban Gaalra magyarította.

GYÖRGYÖSSY RUDOLF,

született 1843. január 6-án Nagy-Váradon. Tanulmányait szülőföldjén végezte. Még gymnasiumi tanuló korában dolgoztatott „Derü“ című ifjúsági közlönybe. E folyóiratban jelentek meg legelőször is Kazár Emil, Szilágyi Dezső, Örlössy (Müller) Ferenc, gróf Teleky Géza, Ortvay (Orthmayer) Tivadar, Juhász Gyula, Bornemisza Bertalan, Dús László stb. ezek mindegyikének ma úgyszólván országos neve van. Györgyössy volt a Derünek utolsó szerkesztője. A gymnasium VII. osztályából a váradi tanítóképzőbe lépett át, és még mint képzőintézeti növendék írt Lonkay, Márki és Bárány tanügyi lapjaiba. Majd az István bácsi és Ilméri Kis István képes lapjaiba is küldött tájrajzokat, népszokásokat és népköltészeti tanulmányokat. Egy pár költeménye megjelent a „Nefelejts“-ben és a „Vasárnapi Újság“-ban. Elvégezvén a képző folyamat az irodalmi térre kívánt lépni; de szándékát megváltoztatta, tanárai ajánlatára a tanítói pályára lépett és Gyulára, majd pedig Aradra kapott meghívást. Itt működik jelenleg is és a templom-útcái iskolának igazgatója. Mióta mint tanító működik, figyelmét a tanügyi politikának szentelte és határozott szabadelvű nézeteivel csakhamar országos névre tett szert. Kiváló szerencsével működött az országos tanítószövetség kérdésében, ő készítette az idevágó alapszabálytervezetet is. Az aradi tanítóegylet tagjai felismervén benne a tanügyi politika reformátorát, elveit elfogadta és azok mi sikeresebb terjesztésére „Aradvidéki Tanító-egylet Közölyne“ címe alatt havi folyóiratot adott ki, szerkesztésével őt bízván meg. Négy évig állott fenn e közölyne és akkor Györgyössy saját felelőssége mellett „Általános Tanügyi

Közlöny" címmel adott ki heti lapot, mely ma harmadik évfolyamában a hazai tanügyi lapok között vezérszerepre tett szert. — A tanügyi politika cikkezés mellett nem hanyagolta el a szépírodalom művelését. Nagy szerencsével kezelvén a népies irányt, e nemben megjelent elbeszélései még a fővárosi sajtó részéről is kedvező fogadtatásban részesültek. 1874-ben megindította a „Népírodalom“ füzetes vállalatát, mely több mint 100,000 példányban forog közkezen. E vállalatát a nyitrai tanító-egylet tót nyelve fordította és terjesztése érdekében dícséretes buzgóságot fejt ki. Önálló művei: Költemények. 1870. — Az Aradvidéki Tanító-egylet Évkönyve. 1872. 1873. Két kötetben. Záray társzerkesztésében. — Millig Józseffel együtt kiadta „Vertán Endre Hagyatékom“ című művet 1879-ben és Szöllőssy Károlylyal együtt szerkesztette az „Aradvidéki Tanító-egylet Emlékkönyv“-ét 1880-ban. Végül felemlítjük, hogy úgy a polgárság mint a tanitóság részéről ki lett tüntetve. A polgárság megválasztotta őt törvényhatósági képviselővé, a tanitóság pedig eddig tartott valamenynyi egyetemes — gyűlésre képviselőjévé.

HAJNALKA

legkedveltebb írónőinknek egyike, családi néven Csíksomlyói Bálintfi Etelka, született Boros-Jenőben (Arad vármegyében) 1844. márc. 26-án. Aradon, Benedikty nőneveldejében ösmerkedett meg a magyar irodalom jeleseivel s kivált Petőfi ragadta meg rajongó gyermekkedélyét. 13 éves korában maga is tett kísérletet s oly eredménnyel, hogy Bródy Zsigmond Pesti Hölgydivatlapjában 1860-ban egy kedves kis költeménye már meg is jelenthetett. Most egész kedvvel fordult az irodalomnak s a Rózsaági által szerkesztett Gombostűnek munkatársa, 1863-ban pedig, megösmerkedvén néha szigorúskodó bírálójával, a szerkesztőnek most aradi főreálisk. tanárnak, Rózsaági Antalnak neje lett. Ezután írt költeményei családi csöndes boldogságát tüntetik föl s örömeiről és bánatairól egyenlő közvetlenséggel, mélységgel, érzéssel szólnak. A külalak csinosága s irányának egyszerűsége nem kevésbé járulnak írói sikereihez. Költeményeiből idáig két kötet jelent meg; az első még 1863-ban, a második nyolc év múlva, 1871-ben, Pesten (16 r.

94 és VI. lapon). Ezeket valamint „A kandalló mellett“ címmel Budapesten 1875-ben (8 r. 265. lapon a Franklin-társulat által) kiadott s utóbb is a Fővárosi Lapokban, a Magyar Bazarban s folyóiratokban közlött beszélyeit és rajzait a közönség igen kedvezően fogadta. Különösen kiemeljük az „Egy igaz történet. A nagymama. Margit levelei. Rászedve. Híven a sírig. Egy este a hegyek között. A ki az ideálját keresi. A ki sohasem szeretett. Két csattanás. A míg a férj a klubban van. Virág Pista csókja“ címűeket, melyeknek szerzőjét egy szellemes bíráló elég találóan jellemezte azzal, hogy „Kicsi az ő világa; de ebben korlátlanul uralkodik.“ Hajnalka néha a helybeli lapokat is fölkeresi egy-egy csinos költeménnyel, beszélylyel, vagy rajzzal. (i. r.)

JANCSÓ BENEDEK,

állami főreáliskolai tanár Aradon. Született 1854. november 19-én. Háromszék megye Gelence községében. Gynnasiumi tanulmányait Csik-Somlyón és Kolozsvárt végezte; egyetemi tanulmányait pedig a kolozsvári és bécsi tud. egyetemeken. 1878-ban a kolozsvári egyetem által bölcsészettudorrrá avattatott, s ugyanekkor letéve a középiskolai tanár vizsgálatot, ugyanez év július havában a pancsovai állami főreál iskolához neveztetett ki a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává, honnan 1880. július havában hasonló minőségben az aradi állami főreáliskolához helyeztetett át. Irodalmi munkássága: 1. Ki írta az első magyar nyelvtant? Figyelő. 1878. 2. Szenci Molnár Albert. Nyelv és irodalom történeti tanulmány Kolozsvár. 1878. 3. Az első magyar nyelvtan. Figyelő. 4. A kurucz mozgalmak költészetéről. Havi Szemle. 1879. 5. Magyar nyelv tudománytörténelmi tanulmányok. Budapest. 1881. 7. Bethlen Gábor magyarsága. Nyelvtörténelmi tanulmány. Nyelvőr. 1881. „Fővárosi Lapok;“ „Ellenzék;“ „Arad és Vidéke“ című napilapokban a következő tárcza- és irányczikkek: Petőfi forradalmi költeményei. — Hunfalvy Pál rumun tanulmányai. — Bethlen Gábor magyarsága. — A cigány népköltészetéről. — Disraeli, mint regényíró. — Dickens gyermek jellemei. — Carlyle Tamás. Életrajz. — Magyar népdalok angolúl. Ismertetés. — Az öngyilkosság philosophiájá-

hoz. — Petőfi radikalismusa. — Petőfi katona dallai. — Egy chinai bírálata Európáról.

KÖRNYEI JÁNOS,

szül. 1830. december 13-án Murapetrócon, Vas megyében. Tanulmányait Szombathelytt végezvén, szombathelyi kispapnak ment. A papságot azonban ott hagyta és a tanári pályára lépett. Letétvén a tanárképesítő vizsgálatot, kezdetben székesfehérvári reáliskolánál talált alkalmazást; onnan Aradra az „Alföld“ szerkesztésére kapott meghívást. Itt kiváló irodalmi munkásságot fejtett ki. Itt adta ki a „Szív életéből“ című gyönyörű könyvét. Az alkotmány visszaállítása után a vallás és közoktatásügyi miniszteriumban vállalt hivatalt, majd Esztergom-, Győr- és Komárom megyék tanfelügyelője lett. Meghalt mint kir. tanácsos 187.

LUKÁCSY SÁNDOR,

Szigligeti halála után legtermékenyebb népszínműírónk, szül. 1835. febr. 18-án Aradon. Mint 16 éves ifjú 1851-ben Kolozsvárra színésznek ment és minekutánna vagy 22 évet töltött e pályán, 1873-ban Miklóssy-hoz szerződött a budapesti színházhoz. Miklóssy társaságának azonban a nagy krach véget vetett, ekkor Lukácsy vendégszerepelni ment, míg 1876. március 1-én mint rendező a népszínházhoz szerződtetett. — Irodalmi munkásságát még mint vidéki színész kezdette. Művei sorrendben a következők: 1. A fegyverkovács. Dráma 5 felv. — 2. Egy magyar nábob. Dráma 5 felv. (Jókai regénye után.) — 3. A bakter. Népszínmű 3 felv. — 4. A honvéd család. Dráma 5 felv. — 5. A zsidó honvéd. Életkép 3 felv. — 6. Lengyel száműzöttek. Dráma 5 felv. — 7. Ubryk Borbála. Színmű 4 felv. — 8. A zsidó apáca. Színmű 4 felv. — 9. A kurta szoknyás leány. Színmű 5 felv. — 10. A tükör. Dramolett 1 felv. — 11. Egy bolond százat csinál. Bohózat 1 felv. — 12. A karácsonyi angyal. Színmű 4 felv. — 13. Páris romjai. Látványos színmű 5 felv. — 14. Divatos menyeeskék. Vigj. 4 felv. — 15. Egy magyar plébános. Népszínmű 7 képben. — 16. Egy okos aszszony. Vigj. 1 felv. (Kolozsvári pályá-

zaton dícséretet aratott.) — 17. A pók. Népsz. 3 felv. — 18. Kósza Jutka. Népsz. 3 felv. — 19. A vereshajú. Népsz. 3 felv. — 20. A zsandár. Népsz. 3 felv. — 21. A csirkefogó. Népsz. 3 felv. — 22. Egy hamis aszszony. Vigj. 3 felv. — 23. Ágnes aszszony. Népsz. 3 felv. — 24. Székely Katalin. Operette 4 felv. — 25. A szomszéd kakasa. Népsz. 3 felv. — 26. A szerelem sötét verem. Népsz. 3 felv. A 17-ik számtól kezdve mind fel van véve a Népszínház darabjai közé. Ezen eredeti darabokon kívül van Lukácsynak legalább 20 fordított színműve; azonkívül megjelentek tőle a lapokban beszélek és novellák. Sajtóra vár „Venus világa” című 3 kötetes társadalmi regénye és egy kötet költemény. (z.)

MANGOLD LAJOS,

szül. Pozsonyban, 1850-ben. Szülőföldén kezdett tanulmányait Bécsben fejezte be, melynek egyetemén nyerte tanképesítését. 1874-ben Aradra neveztetett ki főgymn. rendes, — 1880-ban pedig Budapestre egyet. h. tanárrá. Utóbbi évben lett bölcsellettudor. Cs. kir. zélémezési járúlnok (Verpflegs-Accessist) a tartalékban. Művei: 1) Világtörténelem. Dr. Müller Dávid kézikönyve nyomán. I. kötet: Okor. Budapest, 1878. — N. 8. r., 397. lap. A középkoron most dolgozik. — 2) Világtörténelem. Középtanodai használatra. Bp. 1878—9. 3 kötet. N. 8. r., 224, 253 és 316. lap. — Sybel Historische Zeitschriftjében évenként szemle alá veszi a magyar történelmi irodalom termékeit. (i. r.)

MÁRKI SÁNDOR,

szül. 1853. márc. 27. Kétegyházán, Békésvm. Tanult Nagyváradon, Pozsonyban és Budapestén. Utóbbi helyütt nyerte tanári, (1876.) és bölcsellettudori képesítését (1878.) 1877-ben cs. kir. tartalékos hadnagygyá s pár nap múlva főrealisk. rendes tanárrá neveztetett ki Aradra. Önállóan megjelent füzetei, két képes könyvön kívül: 1. A nők emancipatiója. Satira. Budapest, 1874. — 2. A Fekete-Körös és vidéke. Nagyvárad, 1876. — 3. Sarkad története. Bp., 1877. — 4. Az oroszok hazánk történetében.

Nagyvárad, 1877. — 5. A magyar mint államnyelv 1604-től 1711-ig. Arad, 1879. — 6. A nagyfalusi Arany-család Bp., 1879. — 7. Dr. Nogáll János. Nagyvárad, 1880. — 8. Bihari román írók, Nagyvárad. 1881. — Aradról Petrozsényig. 1881. — 1874—1875-ben szerkesztette az „Irodalmi Értesítő” c. szaklapot. — A nagyváradai lapokban számos, részben terjedelmes cikket közölt Biharvármegye történetéből. — Egyéb értekezései a Századokban, Figyelőben, Athenaeumban, Földrajzi Közleményekben, Magyar Geában, a Tört. és Régészeti Értesítőben és más lapokban jelentek meg.

RODICKY JENŐ

magyaróvári gazdasági akadémiai tanár szül. Mácsán, Aradmegyében 1844. febr. 23-án. Elvégezvén Budán a technikát, gr. Batthányihoz ment gazdatisztnek; 1868-ban Aradra jött az Alföld szerkesztőségébe és mint a lap főmunkatársa mindaddig itt maradt, míg a szabadellvű párt Giczy-Tisza meg nem bukott. 1869. őszén M.-Óvárra ment tanárnak. Aradi szereplése közben következő műve jelent meg: „Csak énekesnőt ne szeress!” 1878. Aradról történt eltávozása óta nemzetgazdaságunk első rendű írói közé emelkedett. A következő áluvek alatt dolgozik: Alföldi, Jenőy Kornél, Adácsi bácsi, Mirza Kizzil Basch és Mirza Kabul Effendi.

RÓZSAÁGI ANTAL,

született szegény izraelita szülőktől 1829. nov. 29-én Sajó-Ládon — Borsod megyében. Atyja az orthodox — vallásban óhajtván nevelni, mindenek előtt a héber nyelvre taníttatta és ebben oly haladást tett, hogy 13 éves korában már a talmudot tanulta. A fiúnak azonban nem lévén hajlama a számára kitűzött pályára, nagy szorgalommal adta magát a magyar és német, sőt később a latin nyelv tanulására is, melyben a helybeli református pap rendkívüli szolgálatokat tett neki, úgy, hogy rövid idő alatt 4 osztályból vizsgálatot tehetett. Egyik helybeli gazdag zsidó, Kesztenbann Jakab látva, hogy benne szép tehetség van, engedte a derek református pap közbenjárásának és saját fiával együtt

Miskolcra adta a gymnasiumba — és ez által megszabadult a rá erőszakolni akart pályától. Majd meg Pestre került jöltevéjének fiával, a ki anynyira megszerette, hogy nála nélkül nem akart tanulni és így ezzel együtt végezte a középtanodai folyamatot, midőn aztán orvosi pályára szánta magát. A szabadságharc azonban őt is magával sodorta. A branyicskoi csatában megsebesülvén — 3 hónapon át Lőcsén feküdt, részint a kórházban, részint pedig egyik pajtásának szülőinél. 1850—52. nevelő volt egy Sáros-megyei gazdag zsidó családnál — hol aynnyit szerzett, hogy Bécsbe mehesen tanulmányait folytatni. Az egyetemen azonban sok nehézséget gördítettek eléje és így csak mint magánhallgató járt az egyetemre. Hírlapirodalommal kezdett foglalkozni és leginkább közgazdasági téren működött, mely tudományt kiválóan kedvelte és később nevezetesen a 60-as években e téren a hazai lapokban is gyakran magára vonta a figyelmet. 1856-ban Győrött volt — hol magyar kereskedelmi lapot akart alapítani, de az akkori viszonyok között a sopronyi helytartó osztálynál nem egy könnyen adtak engedélyt magyar lap szerkesztésére. Német lapot indított. „Raaber Geschäfts Anzeiger“ cím alatt és egy év alatt még is sikerült Zetykó Józseffel egyetemben a „Győri Közlöny“-re engedélyt kapni. Ugyanaz évben történt, hogy a kath. vallásra tért át — és ennek megtörténte után néhai Karner Antal püspök közbenjárása után magán tanítói állást kapott az ottani főgymnasiumban. 1859-ben Pestre tévén át lakását, a Dr. Szabó Alajos által szerkesztett „Magyar Néplap“ segédszerkesztője lett, úgyszintén a Császár Ferenc által szerkesztett „Divatesarnok“ főmunkatársa és itt veszi kezdetét irodalmi működése. Írt politikai, közgazdasági, szépészeti és más nemű cikkeket; nagy előszeretettel és szerencsével utánozta a francia causeriekat, melyeket akkorában még csak Bulyovszky Gyula cultivált; írt beszélyeket, sőt egy kötetes regénye is jelent meg ez évben „Kis városi titkok“ cím alatt.

1860-ban több politikai lapnál működött és ugyanez évben adott ki egy 3 kötetes regényt: „Mintegy tíz évvel az előtt.“

1861-ben indította meg a „Gombostű“ című szépirodalmi lapot, mely nemcsak, hogy igen jól volt szerkesztve, de értékes tartalmánál fogva egyike volt a legjelesebb ily nemű lapoknak. Itt jelent meg Tompának „Új Siuconja“ és más jeles költeménye, mely akkorában valóságos eseményt képezett.

E lap szerkesztése azonban nemcsak irodalmi, hanem más tekintetben is jelentőségteljes korszakot képez írónk élettörténetében. Ugyanis Hajnalka, később Rózsaági neje szintén e lapban kezdte meg irodalmi működését. Nevezetesen több költeményt küldött a szerkesztőnek, a ki felismerve a szép tehetséget, örömet nyitotta meg számára lapjának hasábjait. Történt azonban egyszer, hogy az akkorában még fiatal leány elbeszélést küldött a szerkesztőségnak. A szerkesztő átolvasván a dolgozatot, azt, mind a mellett, hogy a mese igen érdekes volt, nagyon kuszált tartalmúnak és formúra nézve nagyon lazának találta. Egy nem épen udvarias nyílt-posta tudtára adta az írónőnek, hogy a szerkesztőnek más dolga is van, mint rossz kéziratokat átolvasni. Ez több volt, mint a menyinyit a vidéki naivitás megbírt. Egy panaszos levélben a megsebzett szív keservesen kifakadt és elmondta, hogy ő mint szegény árva leány nem bírt még eddigelé szert tenni azon ismeretekre, melyek az írás mesterségében irányt adnak és a mesterséget művészetté teszik; de az ily módon való útbaigazítás inkább lankasztja, mintsem ösztönzi a hajlamot. A szerkesztő belátva eljárásának lovagiatlanságát, mea culpát mondott, sőt jó akaró tanácsokat adott a fiatal írónőnek — minek az lett a következménye, hogy a megrótt elbeszélésből átdolgozás folytán nemcsak hogy igen csinos beszélyke lett, a mely később „Virág Pista csókja“ címen még német nyelven is megjelent, hanem az író és írónő között igen élénk levelezés fejlődött ki, a mely 1863-ik év tavaszán, midőn a szerkesztő Borosjenőben meglátogatta az írónőt — boldog házasságra vezetett. 1862-ben ismét egy két kötetes satirikus regényt adott ki „A fertály magnások“ cím alatt. Ezen regény méltán nagy figyelmet keltett, mert nemcsak legjobb, legkerekdedebb műve szerzőnek; de e nemből egyedül áll a magyar irodalomban. Ugyanez évben két kötet beszélyt is adott ki „Tollrajzok“ és „Esti órák“ címmel. Megindította a Gombostü-daptárt, fordított több francia regényt sat. Szóval R. igen buzgó napszámosa volt mindig irodalmunknak, sőt még az által is szolgálatot tett annak, hogy a 60-as években német és francia lapokba írt hazai viszonyainkról. 1867-ben Deák Ferenc személyes ajánlatára, a ki Rózsaáigival és családjával barátságos viszonyban állott — és a ki elismeréssel volt irodalmi és publicistai működése iránt — a m. keresk. miniszteriumban nevezetett ki fogalmazónak és mint ilyen 5 évig és 5 hóig az 1872.

szept. 1-ig szolgált, a midőn is Szlávy József őt, egy az általa szerkesztett „Szabad Sajtóban” megjelent „Lónyai gróf inog” című politikai cikk miatt hivatalától zsarnoki önkénynevel — elmozdította.

Rózsáági irodalmi sokoldalúságáról tanúskodik az is, hogy még a kath. autonomia érdekében is működött, nevezetesen midőn Hatala Péterrel a kath. autonomia leghívebb és legtevékenyebb bajnokával szövetkezve, elébb a „Szabad Egyház” később pedig a „Szabad Sajtóban” szórta szellemi röppentyűit. Ha még hozzáteszszük, hogy 1864-ben a „Biztosítási Közlönyt” majd meg a „Magyar Közgazdát” szerkesztette, eljutottunk oda, midőn 1876-ban letette a tanári vizsgálatot és a magyar, német és francia nyelv és irodalomból, mint főgymnasiumi tanár képesített és azóta mint lelkiismeretes tanár működik ugyan, de azért még e pályán sem mondott le végképpen az irodalomról. 1877-ben George Sand Caesarinjét fordította le és adta ki Kasán, 1879-ben az „Életről” című beszély gyűjteményt bocsátotta közre. 1880-ban kiadta „Vezérfonal a francia irodalom történetéhez” című iskolai használatra írt művét és a mint tudjuk — két nagyobb munka van még tolla alatt. Családi nevét ugyan ezen évben Rózsára változtatta.

SÁROSSY GYULA,

családi nevén pókai Sárossy Lajos, a hírhedt „Arany trombita” költője, szül. Borossebesen, Aradmegyében 1816. febr. 12-én. Szépirodalmi és satyrikus író. Vannak sikerült eredeti és fordított költeményei is. A forradalom után 3 évig bújdosott az országban, míg végre Gyöngyösön telepedett le, hol Sorsich Albert név alatt mint tanító működött, itt elfogatott, két évi bűnvizsgálat után halálra és vagyonvesztésre ítéltetett, mely büntetés azonban kegyelem útján két évi fogságra változtatott. Aradi tartózkodása alatt írta „Úszómester” és 1845. „Az én Albumom” című művét. 1857. Aradra való másodszeri visszatérése alkalmával írta „A krinolin” című politikai költeményét, melyet aradi ismerősei kedvéért a „Csiga” vendéglőben felolvasott, e vakmerőségeért azonban újból fogsággal sújtatott. A 60-as évek elején Pestre költözött, hol 1861. november 16-án meg is halt.

SPITKÓ LAJOS,

szül. 1846. nov. 25-én Leibicen, Szepesm. Gymnasiumi tanulmányait Lőcsén és Egerben végezte, egyetemet Pesten. 1869—71-ig Sátoralja-Újhelyt tanárkodott. 1872-ben állami ösztöndíjjal két évre külföldi egyetemekre küldetett. Aradon 1874 óta működik.

Írta a következőket: „Párhuzam a görög és római nevelés közt,” Pasquich-díjat nyert értekezés 1869. — A latin nyelv a rokon nyelvek körében és történetének forrásai, a m. t. Akadémia által dícséretre méltatott értekezés. 1874. — Tárcacikkek: Pompeji romjain talált feliratok (Pesti Napló); — A szerelem az öntudatlan philosophiája szempontjából; — Mogorva gondolatok, elmélkedés, 3 közlemény; — A haldokló Heine. Schliemann Trója romjain, 3 közl. (Alföld). — A román nyelv latinsága (bírálat); — Valóság és eszmény. 3 közlem.; — A színérzék fejlődésének kérdése; — Pénz és irodalom; (Arad és Vidéke); — Reáltanoda mindenek előtt; — A nőkérdéshez, Modern rhapszódok és több kisebb közlemény a „Hegyalja” és „Zemplén” című lapokban.

STANESCU IMRE VAZÚL,

született 1841. febr. 23. Aradon. — Atyai ágon levő ősei közül szépapja Stanu mint jó módú kereskedő Bukuresczen az ottani zavarok alkalmával politikai compromissióba jutván, családjával és pénzzé tett jelontékeny vagyonával együtt a XVIII. század közepén Romániából Magyarországra menekült és Aradmegyében levő Gyórok mezővárosban telepedett le, a hol mind ő, mind fia Stanu Péter nagyobbserű kereskedést vittek és mint kereskedők el is haltak. Péternek fia Atanáz később Stanovicu családi nevet használt egy időben, mikor ez a gymnasiumi- és bölcsészeti folyamat elvégezte, Karlóvára (Karlovicra) ment és pap lett. Bittó Ferenc aradmegyei nagybirtokos az érseknek különös pártfogásába ajánlotta a fiatal embert. Pártfogolták is, mert a szerb tanárok, az akkori szokás szerint; családi nevét azonnal szerbesítették, azután megtanították az előtte eddig ismeretlen szláv nyelven előadott hittudo-

mányra és befejezván a hittanfolyamot Hopova kolostorba küldötték; hogy a szerzetesi pályára előkészítsék. De ezen pályához hajlama nem lévén, Kés márkra ment jogot hallgatni és mint patvarista pappá szenteltette magát és megtartotta szerb hajzású Stanovicu nevét.

Anyai ágon levő ősei szintén körülbelől, ugyanazon század elején Erdélyből, Déva város és környékéből, mint vagonos nagy fuvarosok Aradra és Zsigmondházára jöttek, és ugyan oda telepedtek le. Innen Devanu (Dévainak) neveztetett el a család. Egyike (nagyapja) az aradi plébániát elnyervén, atyjától, kinek keresztneve György volt, a szerb egyházi és iskolai elöljárók Georgevicu családi nevet adtak neki s ő azt kénytelenségből használta is, míg a család nemességét kikeresvén, azt rimaszombati Szombati-val váltotta fel.

Stanescu Imre Vazul tanulmányait Aradon kezdte. Szerető anyját korán elvesztvén, nagyapja rimaszombati Szombati Vazul vezette nevelését. Elemi iskoláit elvégezvén, apja tímárságra akarta adni, de a tanulásra nagy hajlama lévén, apja híre-tudta nélkül a gymnasium I. osztályába íratta be magát, majd elvégezvén mind a 8 osztályt, az érettségi vizsgálatott is letette.

Ernyedetlenül tanulta a magyar nyelvet mindjárt, hogy a gymnasiumba jutott, írásbeli magyar dolgozatait a tanár rendszeren következő megjegyzéssel tüntette ki: „Ismét tied a babér!“ Üres óráiban olvasott, írt, rajzolt, énekelt, vívott és idegen nyelveket tanult. Iskolatársai „Ciceró“-nak hitták — tréfából, hogy oly igen szeretett tanulni. Csiky Gergely, a már most koszorús költő szintén Stanesku iskolatársa volt, s mint IV. gymn. osztálybeli tanuló tréfából következő verset csinált Stanescura:

„Stánovics Imre Vazul,
Éjjel és nappal tanul.“

Úgy tudjuk, Csiky Gergelynek ez a legelső verselménye. Mint gymnasiumi tanulóknak 1000 kötetre mező könyvtára volt, melyet nyalánkságokra és ruhára kapott pénzből vásárolt össze. Kartársai e könyvtárat nagyon, de nagyon is vették igénybe.

Mint felgymnasiumi tanuló a román ifjak részére önművelődési kört alapított; itt olvasták fel dolgozataikat, énekelték, szavaltak és egy önálló könyvtárra gyűjtöttek; maga pedig két írott hetilapot szerkesztett, egy szépirodalmi és egy képes humorisztikus lapot.

1859-ben Bécsbe ment fel jogra. Az egyetemi jogkaridékán látva azt, hogy két (Stanovicu és Stanescu) nevet használ, megkérdezte nemzetisége felől, és magát romának vallván, ajánlotta neki, csak a romános Stanescu név használatát. Így lett azután, az egész család neve is Stanescu.

Befejezve az első félét, kitört az olasz háború. Az egyetemi polgárokhoz egy legmagasabb felhívás intéztetett, hogy t. i. tiszti ranggal beállhatnak a hadseregbe, mi elég csábító volt a fiatalságra. A féltékeny nagyapa azonban rögtön lehozatta Aradra és a papnöveldebe íratta be. Három félét töltött itt.

Ez időre, 1860-ra esett a nemzeti viselet aerája. Ő, ki mint gymn. tanuló rendesen magyar-nemzeti ruhában, Bécsben megfrakkban járt, fényes román nemzeti öltözetet készíttetett magának, mely újdonságánál fogva messzre környéken fel tűnt.

Vége lévén az olasz háborúnak a magyarországi törvények ismerete is megkívántatván, Pestre ment fel a jogot folytatni. 1864-ben elvégezte a jogot, az államvizsgálatokat is letette és eleinte Pesten Fülöp Lipót-, majd pedig Aradon Boros József-, Murádi János-, Jonescu Lázár és Philimon Miklós ügyvédek írodájában dolgozott. 1866-ban letette az ügyvédi szigorlatot, csakhamar megnősült, elvévén Machi-Versiganu Erzsébetet, Machi András butyini esperes fogadott leányát.

Mint ügyvéd szülővárosában telepedett le, két év óta az erdélyi Klebelsberg és Zichy grófi családok uradalmi ügyvéde is.

Politikai szereplésében kezdettől fogva maig nemzetiségi és függetlenségi volt. Közügyek terén is szolgált. Úgy Arad városa, mint a megye is többször tisztelte meg kiküldetésekkel. 1867. óta az egyházi congressus tagja. 1879-ben a kisjenői kerület egyhangúlag választotta meg országgyűlési képviselőjének. 1872-ben ugyanott újból közfelkiáltás útján lett megválasztva. 1875-ben megyei befolyás következtében báró Bánhidy Béla ellenében kisebbségben maradt. 1878-ban és 1881-ben szintén felleptették képviselőnek, azonban a kormánypárti képviselőjelölttel szemben, mind a két ízben kisebbségben maradt.

Jelenleg tagja az aradi egyházmegyei gör. kel. román zsinatnak a nagyszebeni gör. kel. román nemzeti congressusnak és az aradi szentszékeknek.

Irodalmi működése: 1859-ben „Muguri“ (Bimbók) címmel évkönyvet szerkesztett. Az érettségi vizsgálat letevése után egy

Ódát adott ki. Ugyanazon évben „Buchetu de sentieminte nationali“ címmel egy füzetet adott ki nemzeti dalokból és epigrámmokból. — 1860-ban Bécsben a mechtaristák nyomdájából egy füzet román népmeséket adott ki, jegyzetekkel kísérve. 1861-ben Pesten „Tutti frutti“ név alatt képes füzetekben egy politikai társadalmi satyrikus folyóiratot indított meg, mely közkedveltségre jutván, a 6-ik füzet után új élecs hetilapot „Strigoiulu“ Kisértet címmel saját szerkesztése alatt alapított s 2 év múlva „Umoristulu“ (humorista), — később „Gur'a Satului“ — a falu szája címmel folytatta. Ugyanekkor indította meg Grozescu Juliánnal a „Sperantia“ — Remény című szépirodalmi folyóiratát. 1860-ban kiadta Grozescu Julián tehetséges román költő költeményeit, a költő arcképével. 1870-ben Pesten a „Gur'a Satului“ szerkesztését Vulcantól átvette és azt mai napig szerkeszti.

1873-ban Emich Gusztáv volt pesti kiadócég megbízta, hogy dolgozzon ki egy román nyelvtant német nyelven, Ahn módszere szellemében; Stanescu a felhívásnak engedett és a nyelvtant Lazaru Konstantín jelenben birkisi szolgabíró segítségével ki is dolgozta, s több ezer példányban kiadva iskolákban is, magán használatra is kézikönyvül szolgál. — 1871-ben „Calendarulu babeloru“ Vénbanyák naptára cím alatt egy élecs naptárt szerkesztett és 1500 példányban adott ki. Ezen önálló irodalmi munkásságán kívül, több magyar és román lapnak volt munkatársa. Legsikerültebbek epigrammái, politikai- és történeti versei, élecs közleményei, fordításai és politikai szónoklati. Régibb élecs közleményei, mint „Köszönöm a gyertyákat“ még mindig a nép száján vannak. Végül lel kell még említenünk „Zimbru“ Bölény című hosszabb történelmi regényét, melyet 1861-ben a Concordia hozott.

Stanescu irodalmi fellépésével és szereplésével a délmagyarországi románoknál az újabb román írók között, el nem ért magaságban van. Gur'a Satului lapjával megteremtette a nemzeti szellemet, melynek politikai életünkbe való befolyását lehetetlen észre nem venni.

Stanescut a magyarok között sokan felreértették. Roszsz néven vették tőle, hogy szereti nemzetiségét és ennek érdekében szóval és tollal küzd. Szereti Stanescu a magyar nemzetet is, mert hite és vallása: hogy előbbutóbb e két nemzetnek saját érdekében is egymással szövetkezni kell.

SÜMEGI KÁLMÁN,

született 1852. okt. 10-dikén Sümegen. Atyja a veszprémi püspökségi uradalomnál tisztartó volt s gondos és költséges neveltetésben részesítette minden fiát. Sümegi Kálmán az elemi iskolákat otthon elvégezve, a gymnasiumi tanfolyamra, Keszthelyre került, hol a premontreiek tanintézetében a 4 osztályú gymnasiumot befejezte s innen Székes-Fehérvárra ment az 5-dik és 6-ik gymnasiumra. Még nem volt 16 éves, midőn a szombathelyi semináriumba bevették papnövendékek s mint ilyen a 7-dik és 8-dik gymnasiumot elvégezvén, a theologiai tanfolyamra ment át.

A megboldogult Szabó Imre, az irodalom terén is oly jeles névvel bíró kitünő munkás és hitszónok, volt püspöke fölismervén a fiatal papnövendékben az írói hajlamokat, ő buzdította első sorban a munkásságra. A fiatal papnövendék lázas buzgalommal tanult s folyvást irodalmi tanulmányokkal foglalkozott, sőt egyes kísérletei már a lapokban is megjelentek s a papnöveldeben működő irodalmi társaság egyik legbuzgóbb és tehetségesebb munkása volt.

E tanulmányok mellett azonban a theologiai tudományok iránt nem sok hajlamot érzett s bár előljárói és püspöke rendkívül marasztalták, atyja akarata ellenére kilépett a semináriumból. Rövid ideig otthon időzvé, felment Budapestre s ott a jogi egyetemre iratkozott be, innen azonban két év után a bölcsészeti kar hallgatója lett, hol különösen a magyar irodalom történeti előadásokat hallgatta.

A tehetséges ifjú ekkor már ismert és szorgalmas munkása volt az irodalomnak. A nemzeti színháznál tisztviselői alkalmazásban lévén, dramaturgiai tanulmányait az ott talált becses adatokkal gazdagította s e nembeli első munkái („A magyar drámaírók helyzete,” „Régi magyar drámabírálok,” „A nemzeti színház évkönyvei”) a „Fővárosi Lapokban” s a „Reformban” jelentek meg, hova elbeszéléseket és rajzokat is kezdett írni, melyeknek sajátos népies színezete és nyelvgazdasága méltán feltűnést keltett s a fiatal, egészen kezdő író csakhamar kedvelt tárcaírója lett a lapoknak. Az elbeszélések és rajzok mellett kiválóan irodalom történeti dolgokkal foglalkozott s különösen Kisfaludy Sándorról sok becses ismertetést

közölt a „Pesti Naplóban,” az „Életképekben,” „Reformban,” a „Föv. Lapokban,” a „Petőfi Társaság Lapjában,” a „Figyelőben,” a „Vasárnapi Ujságban,” „Magyar Bazarban,” „Viszhangban” stb. s egyik hosszabb tanulmányát a Kisfaludy-Társaság ülésén is fölolvasták. Irt ezek mellett több figyelemreméltó aestikai cikket, minők „Vörösmarty és a nők,” „Kármán és a nők,” „Kisfaludy Károly és a nők,” „Széchy Mária a magyar költészetben,” „Szegedy Róza,” „Költészetünkben a csárda,” „Katonadalaink” stb., mert ekkor már egészen az irodalom napszámosa lett s kevés oly munkabíró, tevékeny és sokoldalú fiatal journalisztája volt a fővárosnak.

„Először a Tör s Kálmán által szerkesztett „Életképek” rendes tárcaírója lett s e mellett írt a „Hon”-ba, „Igazmondóba,” „Üstökös”-be s a szépirodalmi heti közlönyökbe, majd az „Életképek” megszűnte után rövid ideig elbeszéléseket és tárcacikkeket írván több felé, az „Ellenőr”-höz szerződötték, mint rendes tárcaíró és színi bírálót. Itt különösen nagy munkásságot fejtett ki s a színházi és művészi rovatot oly élénken szerkesztette, hogy általános elismerésben részesült. Tárcái is rendkívül tetszetek, úgy hogy Falk Miksa, a „Pester Lloyd” szerkesztője is fölszólította tárcák írására s az „Az új operaházról,” a Margitszigetről, Gyulai Pál előadásáról, a Balaton mellékéről és több más tárcák jelentek meg tőle a „Pester Lloyd”-ban.

Az „Ellenőrtől” hirlapi polemiák folytán keletkezett szerkesztőségi surlódások miatt vált meg s több ideig otthon, a szép Balaton mellett időzvéen, négy hónap múlva jött csak a fővárosba s egy rövid ideig mint a „Független Hírlap” segédszerkesztője működött, majd a journalistikától megválva, egészen a szépirodalmi munkásságnak szentelte tehetségét.

Hogy mily szorgalmat fejtett ki ez irányban, azt, a ki az utolsó években hírlapokat olvasott, láthatta. Majd mindenféle elbeszélések, rajzok, tárcák jelentek meg tőle s valamenynyi elsőrendű hírlap munkatársa volt. E mellett a „Pesti Napló” közölte a fiatal író első nagyobb munkáját „A mi kis regényünket,” melyet önálló kötetben Gyulai István adott ki Aradon ez évben.

Sümei Kálmán érzelmes író s ezért különösen mélyen hat női olvasóira. Prózáján sajátos költői zománc csillog, rajzai elevenek s különösen a női kedély és szív fenségét nagy előszeretettel rajzolja s az apró mozzanatok búját kedvvel használja

föl. De különösen rajong szülőföldjeért, a szép Dunántúlért s a Balaton-mellékéről közölt leírásai sok helyen költői szárnyalást öltenek.

A fiatal író a journalistai tollat ez év elején vette föl újra, midőn barátai meghívására Aradra jött s mint az „Arad és Vidéke” főmunkatársa városunkban kezdett működni, oly lapot teremtve, a minő — büszkén elmondhatjuk, a vidéki lapok között páratlan.

Reméljük, hogy most már állandóan városunkban fog maradni, hol minden körben általános szeretetnek és tiszteletnek örvend. Itt rakja meg fészket, elhozva abba a szép Dunántúlról szeretett jegyesét, kivel Husvétkor tartotta kézfogóját s kihez a legmélyebb és legigazabb szerelem fűzi.

VARGA JÁNOS

született Szegeden 1844. évi május 6-án. Elemi és közép iskoláit ugyanott; jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1868-ban elvégezvén a jogot, egy ideig még a fővárosban maradt; majd ügyvédi gyakorlatra Aradra jött, s 1870. évi május hóban ügyvédi oklevelet nyervén, júniusban ugyanitt gyakorló ügyvédként letelepült s irodát nyitott.

Tanulmányai mellett az irodalom már ifjú korától érdekelte s mint gymnasiumi tanulónak. 1862-ben jelent meg néhány novellája a „Szegedi Híradóban” „Egy a sok közül” és „Fekete ruhás hölgy” lengyel történeti rajzok; majd a „Családi Körben.” „A hathatós gyógyszer” című beszélye; melyeket ezután sűrűn követett újabb és újabb beszélye vidéki és fővárosi hírlapokban. — Budapesten léte alatt több szépirodalmi lap beszélyíró munkatársa lett; sőt 1866-tól kezdve a »Bolond Miská“-nak rendszer belmunkatársa, humorisztikus vers és próza írója s egy nyári saison alatt, Tóth Kálmán útazása alkalmával helyettes szerkesztője.

Mind e divergálás az irodalmi különböző ágak között azonban csak műkedvelés volt inkább; Varga János valódi elemét a népies irodalom művelésében találta meg. Ez irodalmi ágat akkor csak Abonyi Lajos és Györi Vilmos képviselte. Varga már első népies elbeszéléseivel, minők az „Arany kakas.” „A

kusza.“ „A Szalmáné féltéglája.“ „A hogy falun szoktuk.“ „A Darius kincse.“ „Megfizette az Isten.“ „Laptye de capra“ sat. sat. melyek a „Vasárnapi Ujság“, „Fővárosi Lapok“ sat. legelőkelő hírlapokban láttak napvilágot, az öszszes sajtó ítélete szerint a két kiváló népies író mellé sorakozott.

Midőn Blaháné és Tamási olyan csábítóvá tették a népszínműírást; Varga is rátért ez irodalmi ág művelésére. Első népszínműve. „A bíró fia“ pályamű volt, melylyel harminc arany pályadíjat nyert. A kecsegtető kezdet tovább buzdította s írt ezután többeket, melyek közül „A szomszéd uram“ a nemzeti színház egy pályázatán Szigligeti nyertes „Strike“-ja után dícséretben részesült. A budapesti népszínházban két darabja adatott „A malom alatt“ és „A bácskai reservisták“ című, melyeknek csak közepes hatásuk volt; de nyelvi tekintetben mindkettő a magyar népszínműirodalom példányainál tüntetett ki. „A malom alatt“ pedig, mint „történeti népszínmű“ úttörőképp üdvözöltetett. Varga János vígjátékot is írt s a „Véletlen“ című vígjátéka a Nemzeti színházban zajos sikert aratott s általános hatás mellett jó időre repertoír darabbá lett.

Különösen kiváló tere azonban Vargának a „népszokások“ és „népélet“ festése; csak a „Vasárnapi Ujság“ négy öt évi folyamára kell hivatkozniunk, hogy bárki meggyőződhessek, mennyire mestere Varga a népélet festésének, melyekben a legélesebb figyelemmel ellesett jellemző szokások, magyar népéleti sajátosságok és vonások, magyaros irány meglepő frissességével, fordulatteljes bájával úgy vannak visszaadva, hogy a hatás közvetlensége elmaradhatlan.

E tekintetben valóságos kincsgyűjtemény „A babonák könyve“, melyet a magyar természetvizsgálók nagygyűlése 300 frt pályadíjjal koszorúzott, s melyet a közoktatási miniszter hasznos voltáért az iskolai könyvtárak részére, mint legalkalmasabb könyvet ajánlott. Mint élvezetes olvasmány más könyvtáraknak is méltó kötete e könyv.

Jelenleg, mint halljuk terjedelmes kötetet állít össze az író „Magyar népélet és szokások“ cím alatt. A tárgy és írója, méltók egymáshoz, mert ily könyv megírásának Varga János valódi mestere.

Irodalmi kitüntetései között nem utolsó helyen áll az, hogy

Varga János arcképét, életrajzával együtt eddig három lap adta ki. „Bolond Miska“ összes belmunkatársaival mint humorisztikus íróét; a „Pesti Hírlap“ mint népszínműíróét és a „Vasárnapi Ujság“ mint népies beszély és népszokás íróét.

Varga János ma egészen Arad városáé. Ide köti családi öszszekötetése, melyet itt alapított. 1870. július 7-én nőül vette megyénk akkori főorvosának néhai Dr. Róth Albertnek egyetlen leányát, a női erények minta képét Róth Anna úrhölgyet; kinek és két kis gyermekének van szentelve minden ideje; s boldog családi élete példányul említetik városunkban.

Ezen kívül Varga János mint városunk polgára is bírja az az általános rokonszenvet. Mint a városi törvényhatósági bizottságnak választott tagja és iskolaszéki tag egyaránt híven teljesíti polgári köteleességét.

1871. évi január hó elsejétől kezdve mint a napi sajtó képviselője is működik. Gyulai István kiadásában, mint felelős szerkesztő megalapította az „Arad és Vidéke“ politikai, társadalmi és közgazdasági napilapot.

II. Egyházi és világi kitűnőségek, papok és katonák, köz- és magán hivatalnokok, ügyvédek és orvosok, tanárok és tanítók, kereskedők és magánzók, kik részint önálló művekkel, részint a napi sajtóban szerepeltek.

Aaron Tivadar 1803. febr. 6. Erdélyben született. Mint a nagyváradi gör. kath. egyházmegyének növendéke, a theológiát a pesti központi szemináriumban végezte (1838.) A következő évben (1829. okt. 30.) pappá szenteltetvén, eleintén a belényesi gymnasiumnál működött mint tanár s egy darabig ott az igazgatót is helyettesítette. 1835-ben a galsai (aradmegyei) plébániát kapta meg s egyúttal kerületi esperes lett, majd 1837. július 30-án címzetes kanonok s utóbb ó-aradi lelkész. 1843-ban föl vitték a román művek censorának a budai egyetemi könyvnyomdához. Kitérvén a forradalom, ennek tartamára a biharmegyei Gyalány parochiáján húzódott meg, hogy 1851-ben megint visz-

szamenjen Budára, mint a kormánynak román fordítója. — 1854-ben váradi gör. kath. kanonokká s egyúttal a finevelő-intézetnek igazgatójává, — 1858-ban pedig a váradi egyházmegyéből, akkor kiszakított lugosi püspökség káptalanának nagyprépostjává nevezték ki. Mint ilyen hűnyt el 1867-ben. Nagybőjti beszédet „Siepte predice pentru postulu mare.“ (Hét egyh. beszéd nagy böjtre) címmel adott ki. Ugyan ő tőle van: 1) Catichetica practica. Buda, 1843 — 2) Annotari din istori'a ecclesiastica despre urdirea si latirea crednitei crestine intre romani. Pest, 1850. — (i r.)

Antalfy Endre, szül. 1845. szept. 28-án Aradon. Köz- és váltóügyvéd. Szépészeti és jogi cikkeiben alapos tanulmányt és finom ízlést mutatott fel. Színügyi bírálati mintaszerűek.

Antolik Károly, szül. Kolbachon, Szepesm. 1843. jun. 28. Gymnasiumba járt Lőcsén, Eperjesen és Nagyváradon. Tanári képesítését a budapesti egyetemen nyerte 1867-ben. Tanári alkalmazása előtt félévig mint távirász működött a pesti főtávirdai állomáson. 1868-ban kaposvári gymnasiumnál természettan és menynyiségtan tanára. 1869. áttétetett a kassai állami főrealtanodához, hol 1874-ig működött. Onnan állami költségen az 1874. és 1875-ben külföldre küldetett; és a téli féléven át a berlini egyetemen Helmholtz természetani laboratoriumában dolgozott s egyúttal Helmholtz, Dove, Poggendorff, Du Bois-Raymond és Neesen előadásait hallgatta; a nyári féléven át a heidelbergi egyetemen időzött, hol Bunsen, Blum és Quincke előadásain volt jelen, ezenkívül Quincke természetani laboratoriumában dolgozott. Ezen évben beütazta Németország fővárosait, Franciaországot, Belgiumot és Svájcot. Ugyanezen évben aug. aradi gymn. tanárnak neveztetett ki, hol jelenleg is mint természettan tanár működik.

Irodalmi munkássága: „Kísérleti természettan“ a középtanodák III. és IV-ik oszt. számára 672 ábrával. 1879. „A természettan és vegytan elemei“ felsőbb leányiskolák számára 303 ábrával 1880. „A természettan és természetani földrajz elemei“ a gymn. III. oszt. számára 309 ábra, melynek jelenleg a II-ik kiadása sajtó alatt van. — J. C. Poggendorff Annalen der Physik und Chemie folyóiratába irt: „Über das Gleiten elektrischer Funken“ két cikket és az általa feltalált „Verbesserter Giftheber.“ Wiedemann Annalen der Physik und Chemie folyóiratban: „Über das Gleiten elektrischer Funken, namentlich aber über die Aus-

gleichungsstelle in der Schlagweite;“ „Über die elektrischen Rauchfiguren“ két cikk. A „Műgyetemi Lapok“ munkatársa. Írt a „Természettudományi Közlönybe,“ továbbá számtalan természettudományi tárcacikket az „Abauj-Kassai-Közlöny“-be, a „Halaadás“-ba, „Kaschauer-Zeitung“-ba „Pannoniá“-ba, „Álföld“-be, „Arader-Zeitung“-ba, „Arad és Vidék“-ébe és a nagyvárad i „Orvos-Természettudományi Szemlé“-be. Önálló értekezést írt a villauszikra sikamlásáról a kassai főreált. értesítőbe. Jelenleg az „Általános Tanügyi Közlöny“, természettudományi tárcacikkezője. A magy tud. Akadémia által másodízben bízott meg az általa feltalált villanyos rajzokra vonatkozó kísérleteinek folytatására. 1881. április hónapban feltalált egészen új szerkezetű gyűrűs légszivattyút és egy úszó keztyűt. Jelenleg „A villám“ című munkáján dolgozik. (z)

Atzél Péter, született 1836. febr. 22-én Aradon. Tanulmányait magán úton és Párisban a Sorbonneban végezte. Arad legújabb történetében korszakalkotó férfiú. Az ő polgármestersége és főispánsága alatt emelkedett a Lyceum, Színház és az új Városház. Arad szépítése körül tehát határozott érdemei vanuak. A főtéri sétány hársfái az ő erdejéből valók. — 1869 előtt gyakran cikkezett a fővárosi és helyi lapokba. Cikkei legtöbbször a nemzetgazdaság és politika köréből voltak véve.

Árkay Kálmán, köz- és váltó-ügyvéd, szül. Aradon 1851. nov. 4-én. A fővárosi és helybeli lapokba jogi, szépirodalmi és nemzetgazdasági cikkeket írt.

Baló Benjámín, az aradi helv. hitv. egyház lelkésze, születésére nézve erdélyi volt. A forradalom alatti időkben brádi lelkész volt, innen azonban a románok elül menekülve Aradra futott. Itt a helv. hitv. lelkészi állomás épp üresedésben lévén, lelkész-szé neveztetett ki az egyházmegyei hatóság által. Itteni állomását 1849. februárban foglalta és 1859. novemberig bírta, a mikor Dévára fogadott el meghívást, hol ezelőtt néhány évvel halt el. Aradon töltött lelkészkedése alatt a közönség kiváló tiszteletében részesült. Élénk részt vett a helyi ügyekben és irodalmilag is serényen dolgozott. Ő alapította az „Aradi Utasító Naptár“-t, melyet 1857—1860-ig szerencsével szerkesztett. Itt jelentek meg tőle önállóan: Dicsénekek. 1855. — Sükösd Sámuel emléke, egyházi beszédeiből. 1860—1861. — Keresztyóntan. I—III. füzet 1860. —

Társadalmi és szépirodalmi cikkek szintén szép számmal jelentek meg tőle.

Bauer-Boér Henrik zeneszerző és volt főgymn. tanár Aradon, szül. Besztercebányán 1849. — Mint aradi tanár „A kivándorlók” címmel operettet írt, mely a fővárosban is előadatott. Írt igen sok műveltségi, történeti és szépészeti cikket.

Baró **Bánhidy Béla** született 1838. február 17-én Makón. Tanulmányait magán úton végezte, a vizsgálatokat a minoriták aradi gymnasiumánál tette le. Gymnasiunai tanulmányai végeztével katonai pályára lépett és az 1859-iki hadjáratot mint dragons-főhadnagy küzdötte végig. Az alkotmányos élet pirkadásával elvesztvén a katonai pályához való kedvét, lemondott tiszti rangjáról és Aradmegye t. aljegyzőjévé választatott meg. Nem sokára nőül vette Návay Tamás Csanádmegye főispánjának leányát és csermői birtokán gazdálkodásra adta magát. 1867-ben a politikai életnek újból való felpeszülésével ő is kilépett a politikai arenára, s a balpárt határozott híve lett. Mint ilyen vállalta el az „Alföld” szerkesztését is. Megyénkben és városunkban azonban a baloldal (Tisza Kálmán) politikája nem karoltatván fel eléggé, Bánhidy az „Alföld” szerkesztésével is felhagyott és visszahúzva, politikai és nemzetgazdasági tanulmányokkal foglalkozott. 1875-ben Aradmegye kisjenői kerülete megválasztotta őt képviselőjévé, és azóta e kerület részéről folyton az országgyűlés tagja. Mint kormánypárti (Tisza) lett ugyan beválasztva, azonban midőn a vámkérdés szőnyegre került, löbbedt magával kilépett a kormánypárthól és megalapította a független szabadelvű pártot, melynek lelke, vezére és mindene lett. Később a független szabadelvű párt is fusionált a jobboldali ellenzékkel és azóta a mérsékelt (habarék) ellenzéknek tagja. Bánhidy ma az országgyűlés egyik legnépszerűbb férfja. Említésre méltó, hogy a tűzoltó intézménynek Széchenyi Ödön grófit kivéve, a főrendi körökben nincs nálánál nagyobb barátja. A technikai szervezésnek hódít naponkint több és több barátot. Arad városában is ő szervezte a műszaki tűzoltókat, kiknek egy ideig főparancsnokuk is volt. Ma az országos tűzoltószövetség elnöke és főparancsnoka. A hazai és helyi napilapok számtalan és valóban alapos tanulmányra és éles belátásra valló politikai és nemzetgazdasági cikket hoztak tőle.

Bettelheim Vilmos könyvkereskedő és kiadó Aradon, született

Aradon 1821. márc. 15-én. — Az „Alföld“ helyilap alapítója. Írt magyarul és németül nemzetgazdasági és társadalmi cikkeket. — Fiatallabb éveiben 1845-ben Wallfisch Pállal az aradi izraeliták magyarosítása végett „Magyar-héber egyesület“-et alapított; ugyancsak ez évben alapította „Az aradi izr. ifjúság egyesületét“ is, mely az aradi izraeliták magyarosítására csakugyan lényegesen befolyt. Ez idő óta Bettelheim úgy a városi, mint a kereskedelmi ügyekben folyton élénk szerepet visz.

Bing János született 1800. február 9-én Ó-Budán. Alig volt még 13 éves, mikor atyja meghalt és tudományszomja által ingerelve Prágába ment, hogy magát rabbivá képezze. A legnagyobb nélkülözések között 5 évig tanult itt, és ez idő alatt a héber nyelven kívül a latin, görög és német nyelvet sajátította el. A papi állás azonban az akkori viszonyok között alig volt jobb a koldus-tarisznyánál ez tehát már nem tetszett neki, elhagyta tehát Prágát és Németországba ment, hol két éven át folytonosan csak önképzésével foglalkozott, míg végre tanulmányai végeztével Pestre jött. Itt azonban képzettségének megfelelő álláshoz nem juthatván, tudományos folyóiratokba kezdett dolgozni, majd pedig grófi családnál adott magán oktatást. Ez állásával sem lévén megelégedve, végkép a kereskedői pályára lépett, hogy kedves szavajárása szerint a kolduskegyértől megszabaduljon. Dacára, hogy kereskedő lett, mégis folytonosan ápolta a tudományokat és korának első rendű tudományos férfiival lépett összeköttetésbe. Hogy mennyire szerette a classicusokat, mutatja azon ritka körülmény, hogy 72 éves korában megtanulta az olasz nyelvet, csak-hogy az olasz költészet első rendű remekait eredetiben olvashassa. Nyolcvan éves korában megszűnt a nemes szív dobogni, mely minden magasztosért tudott lelkesedni. Halála után egy láda kézirat maradt, melyeknek minden sorából mély életbölcsesség és lángoló hazaszeretet sugárzik elő. E kéziratokból Ede fia eddig egy kötet költeményt adott ki „Nachgelassene Schriften“ címmel. 1881.

Biró Imre. Mint gymnasiumi 8-ik osztálybeli tanuló „Zsenge mutatóványok“ cím alatt 1859-ben egy kötet költeményt adott az aradi főgymnasium három felső osztálybeli ifjúságának részvételével. Biró elvégezvén a gymnasiumi tanfolyamot, a Csanád-egyházmegyei kispapok közé vétetett fel és mint ilyen 1863-ban Aradon halt meg.

Bocskay Tóbiás minorita rendi áldozópap és volt aradi főgymn. tanár szül. Csik-Szent-Mártonban 1840. febr. 16-án. Az „Alföld“-be „Kondorossy“ álnév alatt tárcacikkeket, szépszerűti és társadalmi dolgokat írt. Aradon a minorita rendi tanárkarnak egyik legfő büszkesége volt. Egészségét mindinkább veszélyeztetve látván a sok beszéd és tanítás miatt, a tanári pályáról lelépett és Kolozsvárra ment üdülni, a hol 1873-ban november 22-én csakugyan az örök nyugalomba lépett.

Zelenai **Boros Béni**, született 1839. ápril 7-én Aradon. Tanulmányait Aradon, Bécsben és Prágában végezte. — Gazdászati, gépészeti, mechanikai, technológiai és mérnöki tanulmányai után 1860-ban Pécskára ment a kincstárhoz; 1861-ben Arad város tiszt. mérnökévé neveztetett ki. 1862-ben Csongrádmegye főmérnöke; 1862—1864. az alföld-fiumei vasútvonalnál, az érmelléki hajózó- és öntöző csatornánál, 1865-ben az első erdélyi vasútnál volt alkalmazva. 1866-ban állami szolgálatba lépett, melyet 1870-ben, megválasztatván az Arad-temesvári vasút I. oszt. főmérnökévé, elhagyott. Állami szolgálatban léte alkalmával vezette az Arad-temesvári vasút kitűzését és építését. 1871-ben az erdélyi vasút, majd 1872-ben a magyar keleti vasút főmérnöke. 1875-ben megalakulván az Arad-Körösvölgyi vasúttársulat, annak igazgatótanácsába választatott. Ezen vasút-építkezési terve és keresztülvitele Európaszerte nevéssé tette. A vicinalis vasútak építkezése terén európai tekintélylyé lön. Közzé is tette vasúti munkálatait: Az Arad-Körösvölgyi vasút tervezete. 1875. — Arad-Körösvölgyi vasút tervezete. 1879. — Vasútaink csoportosítása és a vasúti tarifák. — 1880. Mindhárom műve önállóan jelent meg és szerzőjének általános elismerést biztosított.

Zelenai **Boross Vida**, szül. Aradon 1842. jún. 7. — A gymnasiumot Aradon, az egyetemet Budapesten végezte. Pesten, Belvárosban, a polgári leányiskolában tanár volt, onnan 1873-ban Aradra jött a megnyílt kir. gymnasiumba. Menynyiségtudományi és társadalmi cikkeket írt a helyi és fővárosi lapokba. Legtöbb cikke névtelenül jelent meg.

Csontea Tivadar jelenleg Aradon tanítóképezdei rendes tanár, született Felső-Tordamegye Déda községében 1847. aug. 10-én; tanulmányait szülőhelyén kezdte; a felső elemi osztályokat és a tanítóképezdei tanfolyamot Sz-Régenben végezte; a főgymnasiumi tanulmányokat Balázsfalván befejezván, három évet a gráci, hár-

mat a bécsi egyetemen töltött a bölcsészeti (mathesis és physica) szakmában. Innen 1876-ban az aradi gr. kel. román tanítóképezdéhez helyettesi minőségben lön kinevezve, 1878-ban pedig megválasztva rendes tanárrá. Irodalmi működése: Munkatárs volt a „Telegraful roman,” „Federatiunea,” „Familia” és „Biseric'a si Scóla”-nál. Első önálló műve „Creatiunea si desvoltarea spirituala primitiva a omenimei” (A teremtés és az emberiségnek első szellemi fejlődése) 1877; később „Pluralitatea lumilor locuite” cím alatt előbb a „Biseric'a si scóla”-ban azután pedig külön füzetben is megjelent; végre 1880-ban földirati munkát adott ki a közép iskolák és tanítóképezdek számára ily címen: „Compendiu de geografia in usul scóloror medie si a preparandilor.” (s. s.)

Chorin Ferenc, született 1840-ben Aradon. Köz- és váltóügyvéd Budapesten és Arad sz. kir. városának négy ízben országos képviselője. Politikai cikkeket és programbeszédeket írt.

Cohné József, bölcsészettudor, izr. hittanár Aradon, volt Fogarasmegyei főrabbi és congressusi képviselő szül. 1834. jan. 12. Zalamegyében Sz. Péter-Úr nevű községben. — Írói munkássága: Philosophia geneseos. 1862. Prága. — A csodapálea, hitszónoklat. 1864. Bécs. — Egység és elválás. 1869. Fogaras. — A hármas alap. 1874. Budapest. — Az emberi jog. 1868. N.-Szeben. — Omen Izrael. Hittan, héber olvasás és imafordítás. 1880. Budapest. — A forradalom zsidói, történelmi regény. Megjelent a „Magyar Izraelita 1880-iki folyamában.”

Cióra János, a „Minte si Inima” felelős szerkesztője, született 1851. március 2-án Biharmegye, Illye községében; Elemi és gymnasiumi kiképzését Nagy-Szalontán nyerte, honnan 1868-ban az aradi papnöveldebe vétetett fel. Mint végzett papnöveldek 1873-ig a politikai pályán működött, mely évben nov. 25-én megválasztatott és a consistorium által megerősített Aradmegye Mikalaka községében tanítónak; 1874-ben ugyan e községben diaconussá, 1877-ben pedig parochussá szenteltetett fel. Jelenleg is Mikalakán mint parochus és tanító működik; az egyházmegyei papi alapítványnak számvéveje és az aradi esperesi szék szorgalmas ülnöke. Irodalmi működését, mint a „Minte si Inima” szerkesztője kezdte. E lapot fennállításától egész megszűntéig vezette írván be az egyház és tanügy köréből magvasuál magvasabb cikkeket. (s. s.)

Csik János, szül. Tab, Somogy., 1846. nov. 25. — Tanul-

mányait Pécssett végezte. — Tanított Siófokon; N.-Berényben; O-Kanizsán. 1874-ben mint iskolaszéki jegyző és hely.-tanító Aradra kapott meghívást. — Irodalmi működése: Vezérkönyv a méterrendszer számításához tanítóknak. Önállóan 1875-ben jelent meg. Kiadta 1879-ben Aradmegye fali térképét népiskolai használatra. 1881-ben: A mezei gazdaság elemei népiskolák számára. Apróbb dolgozatai a „Néptanítók Lapja“-ban, „Tautügyi Lapok“-ban, az „Aradv. Tanító-egyl. Közlöny“-ében és az „Arad és Vidéke“-ben jelentek meg.

Csiky Károly született 1848. július 18-dikán Aradon. Iskoláit szülővárosában jó sikerrel elvégezvén, 1867-ben Budapestre ment a jogitanfolyan hallgatására. Ennek befejezte után, miután az állam- és a bírói vizsgálatot letette, 1871-ben kinevezték a földmívelési miniszteriumhoz segéd fogalmazónak.

A miniszteriumtól azonban csakhamar visszakerült Aradra. Ugyanis 1872. február 28-án megválasztották Arad város aljegyzőjévé. Három évig volt aljegyző; 1875. november havában szavazattöbbséggel megválasztották tanácsnokká s mint ilyen az adóügyi osztályt oly szakértelemmel, pontosan és lelkiismeretesen vezette, hogy 1878-ban, az újabb tisztújítás alkalmával a közbizalom anynyira nyilvánult irányában, hogy egyhangúlag megválasztották.

1877. február 3-dikán nősült meg; feleségül vevén Reck Bertát, a ki azonban nemsokára súlyos betegségbe esett s hosszas szenvedés után 1880. febr. 10-dikén hűnyt el. A rövid ideig tartó családi életnek azonban egy kedves, szép gyümölcse maradt, a kis Irén, ki a család szemefénye s kit Nachtnébel Ödön és szeretett kedves neje szül. Csiky Ilka úrnő, Csiky Gergely és Károly nővére, nevelnek egész odaadó szeretettel.

Csiky Károly, mint tisztviselő, nemcsak az állam, de az adózó polgárok érdekeit is kiváló figyelembe vevén, a legnagyobb humanitással jár el tisztjében s a mellett, hogy a vezetése alatt működő adóosztály a legkielégítőbb eredményeket mutatja föl, a súlyos adók s a rossz anyagi viszonyok daczára még eddig egy árverezést sem foganatosított, a mi unicumul említhető föl Magyarországon.

De hivatalos kötelességeinek pontos teljesítése mellett még az irodalmi téren is tett néhány kísérletet, melyek arra jogosítanak föl bennünket, hogy Csiky Károly gazdag humora és élénk

megfigyelő képessége e téren feltűnőre érvényesülne, ha az irodalommal gyakran foglalkoznék. Mint az „Arad és Vidéke“ egyik legőszintébb barátja és buzgó munkatársa, e lapba írt néhány feltűnést keltő humoros tárcát Csibukcsy álnév alatt s igazán sajnálni lehet, hogy oly ritkán ír és szép tehetségét a gyakoribb munkálkodással termékenyebbé nem teszi.

Természetesen ebben tisztviselői kötelességei is nagyban akadályozzák; nem lévén ideje az irodalmi munkálkodásra s első gondja, hogy a nagy felelősséggel járó adóügyi osztályt városunk érdekei tekintetében pontosan és lelkiismeretesen vezesse. A polgárok őszinte szeretete és vonzalma legyen ezért megérdemelt jutalma. (i. n.)

Cs(irke) A(ntal) cs. kir. 14. huszár ezredbeli főhadnagy két katonai szakkönyvet adott ki Aradon és pedig „Iskolai tankönyv a legénységi iskolák számára“ és „Iskolai tankönyv az altiszti iskolák számára.“ A megjelenés éve nincsen adva. Állítólag 1877-ben jelent meg Réthy Lipótnál.

Darányi János Arad város főorvosa született 1819. júl. 6-án Andornakon Borsódmegyében Egertől egy órányira. Tudorrá avatott Pesten 1845. június 22-én. A szabadságharcban eleinte a 49-ik zászlóalj főorvosa, Budavár bevételekor osztályos főorvos, utóljára a komáromi özszes kórházak igazgató-főorvosa volt egész a vár átadásáig. A szabadságháború befejeztével Balassa János tanár és világhírű műtő mellett tanszéki-segédként működött, és itt vetette meg nevezetességének alapját. Ezen minőségben 3 évet töltött Pesten, míglén 1858-ban Arad város főorvosa lett. Mint orvos és mint ember egyaránt népszerű és mint műtő méltán örvend mesze terjedő hírnévnek, mert részint találékonysága, rendkívüli ügyessége, részint pedig csüggedést nem ismerő bátorsága és öntudatán alapuló határozottsága oly sikereket eredményeztek, melyek a szakértőket épp úgy meglepték, mint a laikusokat.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Egerben tartott 12-ik nagygyűlésén értekezett az általa, a hazában második sikeresen végzett petefészektömlő kiirtásáról.

A 14-ik, arádi nagygyűlésen, melynek egyik titkára volt, a képző (plasticus) műtétekről értekezett, bemutatván a pofahiány-nál általa végzett sikeres bőrplastica egy esetét, csont elferdülés

miatt végzett plasticus műtét sikeres esetét és végre légcsőmetzés által megmentett fiút.

A Hercules fürdőben tartott 16-ik nagygyűlésen az általa sikerrel műtett tökéletes központi gátrepedésről értekezett. Mind a három értekezése az illető Évkönyvekben is megjelent.

1860-ban a városi főorvosi hivatal viselése mellett a megyei kórház igazgató főorvosa is volt, és 1861-től egész 1881. március végeig, tehát 20 éven át az általa alapított és nevével nevezett magánkórházat mint igazgató tulajdonos vezette.

Ezen két évtizeden át gyakorolt orvosi működése nemcsak azért képez fényes korszakot pályáján, mert sok válságos esetben meglepő sikert mutatott fel, hanem azért is, mivel humanisticus iránya, önzetlen törekvése, hogy a vagyontalan néposztálynak nyújtson segínyt és a közegészségi ügyet előmozdítsa, leginkább itt és ez időben érvényesült. Ez emberbaráti működésnek még egy más, nem kevésbé fényes lapja is van és ez azon körülmény, hogy a szenvedő emberiség ügyét gyakran jelentékeny anyagi áldozattal mozdította elő, kórházában valóságos tanodát állított fiatal orvosok számára, kiket tőle telhetőleg, mindennel ellátott, csakhogy nyugodtan élhessenek nemes feladatuknak és megszerezhessék mindazt, mit nehéz pályájuk tőlük megkövetelt. (z.)

Dánföldi János, családi nevén Denich, 1873-ban egy nagyobb füzetet adott ki a „Vegetarianismus“-ról és a „Graham kenyér“-ről. A hetvenes évek elején a Jöreménység-fokára ment, hol mint orvos és építész működött. Itt töltött idejéről és szerzett tapasztalatairól a helyi Alföldben adott egy pár tárcacikket.

Dobó László, született Vingán, Temes megye főjegyzője. Aradon tartózkodása alatt egy kötet „Költemények“ jelentek meg tőle 1869-ben. — Elbeszélései az Alföldben, a „Nap lova“ című hőskölteménye az Aradi Lapokban jelentek meg.

Eckhart Ede, takarékpénztári könyvelő, szül. 1850. ápr. 20. Aradon. — Az „Alföld“ számára lefordította Wachenhusen „A szív Golgothája“ és Eckstein „Behavazva“ című regényeket. — Le fordította Eckstein „Marguerite“-jét és Tresor után közölte „Európa népeinek önfentartási költségei“ című tanulmányát.

Gyoroki **Edelspacher Imre** „háladó íráss“-tól két alkalmi költemény maradt, ú. m: Luchivnai Paschó József aradmegyei követ

és Wenkheim József főispán névünneperé. Mindkét költemény 1827-ben jelent meg. Előbbi Pozsonyban, utóbbi Aradon.

Eördögh Endre szül. Pécskán, Aradmegyében 1834-ben. — Mint ügyvéd Aradon telepedett le és csakhamar a keresett ügyvédek közé emelkedett. Van egy kötet humorisztikus műve: *Kenderessi Pozdorja Boldizsár utazása a hetedik világrészben.* 1861. — Kissebb népies dolgozatai: „A haldokló atya fiához.” „A kincsörző” szintén 1861-ben láttak napvilágot az akkor még fennállott „Aradi útasító Naptár”-ban. Meghalt 1870. szept. 12-én Aradon.

Fertsék József volt főgymn. tanár Aradon, született Úrvölgyében, Zólyom m. 1843. — „Bíró uram gyűrűje” címmel egy népszínművet írt, melyet Aradon is adtak. A görög műveltséget illetőleg több értekezést írt.

Fényes Dezső, született 1859. március 12-én Aradon. — Tanulmányait Aradon, Budapesten és Párisban végezte. A természettudományok tanárává leendő alapos kiképzettetése érdekében Európa valamenynyi nevesebb egyetemén megfordult. Jelenleg Párisban a csillagászatot tanulja. Nehány év előtt Bárcai-Brix Iván társaságában az egyetemi ifjúság számára lapot indított meg. Természettudományi cikkeket ír a főváros majdnem valamenynyi lapjába, úgy az aradi lapokba is.

Fényes Kálmán, született 1853. október 4-én Aradon. — Tanulmányait Aradon, Rozsnyón és Budapesten végezte. Dacára hogy az ügyvédi pályára lépett, mégis szenvedélyes méhészt lett. E nembeli szakképzettségét a következő műben mutatta be: „Méhészeti mozaik.” 1878. Az aradi méhészegylet titkára, s mint ilyen szerkeszti az évi jelentéseket is.

Fényes Károly, szül. 1821. aug. 26-án Rozsnyón. — Még gyermek korában került Aradra, itt végezte iskoláit is. Kezdetben az egyházi pályára készült, majd azonban a jogi pályára lépett, Arad város törvényhatósági képviselője lett s mint ilyen a városi intézetek körül szép érdemeket szerzett. A jótékony célú egyletek egyik fő pártfogója. A városi iskola-ügy lánglelkű apostola. Igen sok és érdekes encyklopaedialis cikket írt a helyi lapokba.

Földes János kir. törvényszéki jegyző Aradon, szül. Csanaád megyében a mezőkováczházi pusztán. — Irodalmi munkásságát az „Alföld” című napilapban kezdte meg egy értekezéssel „Arad elnevezéséről.” — Van egy önálló munkája, egy ugor-magyar

hitregéje: „A Teremtés“ címmel, melyben a legősibb ugor hitregét akarta népszerűen előadni s azért ahhoz előrimes verseket s minden homályosabb részt, felvilágosító jegyzeteket írt. — Legújabbán „Vélekedés Arad város elnevezéséről“ címmel egy nagyobb tanulmányt végezett be, melyről egyes részeket könyvünk (Lakatos, Arad története) I. kötete is hozott.

Gaal Damaszcón szül. 1801. dec. 7. Egerben, Heves m. — Elvégezvén szülőföldjén tanulmányait, 1818-ban a minoriták közé lépett és 1825-ben pappá szenteltetett. Első évben Kantán, majd három évig Nagy-Bányán volt gymn. tanár. Innen gróf Fáy Istvánhoz ment udvari káplánnak. Három évet töltvén e minőségben 1832-ig miskolci majd pedig aradi tanár lett. Utóbbi helyen 12 évig tanárkodott. 17 évi nyilvános szolgálatban szerzett érdemeinél fogva először szilágysomlyói, — majd szegedi, — végre pedig aradi házfőnöknek választott. 1838-ban ór, 1857-ben titkár és 1860-ban a rendfőnök lett. A rendfőnökségről lemondván, újra Aradra jött vissza, vezetve a lelkészi hivatalt. Idős ember lévén, nyugalomra vágyott, Miskolcra helyezvén át lakását. Mielőtt azonban Aradról eltávozott volna, emlékeit hagyta hátra, adván a „játékonysági egyesület“-nek egy darab aradi első takarékpénztári részvényt, melynek értéke ma is 1000 forint. Nem sokáig volt nyugalomban, mert a halál 1875. febr. 27-én ragadta el őt szerető rendtársai köréből. Aradon való tartózkodása alkalmával 3 alkalmi költeményt adott ki és pedig Louovics Józsefnek beiktatására 1834, ugyancsak Szerencsy István főispánnak is a beiktatására 1837, és végül Lonovicsnak látogatása alkalmából 1840. — Van egy kötet műve, 113 költeményt tartalmaz, ezt is Aradon írta, és mint szegedi házfőnök adta ki 1847-ben, címe: „Költészeti koszorú.“ 113 költeményből van fonva és báró Ledererúnak van ajánlva.

Gaal Jenő, született 1846. évi szeptember hó 14-én Pusztagerendáson, Békésmegyében. Iskoláit B.-Csabán kezdte, a gymnasiumot ugyancsak Csabán, Selmecbányán és Pozsonyban végezte. A jogot a budapesti és bécsi egyetemen tanulta és 1871 kezdetén Budapesten a jog és államtudományok tudorává avatott fel. Ekkor hosszabb tanulmányi útra indulván, Bécsben az egyetem, a politechnikum és kereskedelmi akadémiát látogatta s különösen kereskedelmi és nemzetgazdasági tanulmányokkal foglalkozott. Közbejött betegsége miatt útját tovább nem folytathatván, Arad-

megyébe jött vissza, hol atyja 1859 óta gazdálkodott a pécskai járásban.

Ekkor történt, hogy az aradi érdekelt közönség szorgalmazása folytán Aradon kerületi kereskedelmi és iparkamara állíttatott fel. Ez idő tájt Gaal Jenő Arad városában tartózkodott, hol eleinte Aradmegye törvényszékénél, majd később a közigazgatásnál és végül egy pénztintézetnél gyakorlatot szerzendő tiszteletbeli állásokban és mellette a szakirodalommal foglalkozott.

A bank- és valuta-kérdés volt ekkor a sajtóban napirenden. Gaal Jenő ezekhez több hírlapi cikkben hozzászólott, később pedig Kerkápoly pénzügyminiszter nagy vasúti tervét bírálta. Cikkei általában feltűntek és különösen a kereskedelmi és iparkamarát alakítani hivatott egyéniségek figyelmét vonták magukra. Ezekről egyszerre három oldalról is kapott felhívást a kamarai titkárság elvállalására, minek következtében 1872. évi március havában ezen állásra egyhangúlag meg is választatott.

Ugyanazon év folyamán beútván a kamara kerületét, tapasztalatairól egy nagyobb terjedelmű jelentésben adott számot, mely nyomtatásban is megjelent és a budapesti szakkörök által igen kedvezően fogadtatott. 1873-ban nagyobb utazást tett a bankkérdés tanulmányozása végett Észak-Németországban. E kérdésről rendszeres munkát írt, de az kéziratban maradt.

1874-ben ugyancsak közgazdasági tanulmányok folytatása végett beútván Dél-Németországot, a Rajna vidékét, Belgiumot, Angliát, Skóciát, Franciaországot és Svájcot s ekkor magában Angolországban több mint két hónapot töltött, hogy annak mezőgazdaságával, iparával és kereskedelmével megismerkedjék. Visszatérte után mind élénkebb részt kezdett venni a közügyekben.

A következő évben a battonyai kerület választói léptették fel képviselőjelöltnek, de ekkor nem választatott meg. Azután az aradi gazdasági-egylet alelnökévé lett s mint ilyen nagy tevékenységet fejtett ki, azonkívül részt vett mint bizottsági tag a megye és mint tiszteletbeli főjegyző a város képviselőtanácskozásaiban.

1878-ban pedig Pécskán egyhangúlag országos képviselővé választatott. Az erre következett három év alatt munkásságának köre nagy mérvben tágult, s tevékenysége nemcsak a kereskedelmi kamaránál, a gazdasági egyletnél nyilvánult, hanem még nagyobb mértékben az országgyűlésen, a gazdasági és

ipari congressusokon és enqueteken is, valamint az országos magyar gazdasági egyesület és az újonnan alakult gazdakör kebelében. Beszédei és értekezései nagyobb részét nemzetgazdasági és pénzügyi tárgyak, de a politikával is foglalkozik s mint politikus a mérsékelt ellenzék határozott híve.

Gaal Jenő irodalmi működése a közéletben követett gyakorlati irányú eljárásának felel meg. A kereskedelmi kamarának 1872. és a gazdasági egyesületnek 1876 óta legtöbb jelentékeny munkálatát ő fogalmazta, azok egy része a sajtó útján nyilvánosságra jutván, a közönség figyelmét mindig fel tudták kelteni. A kereskedelmi kamarának egész nagy köteteket képző jelentései 1877., 1878 és különösen 1879-ről Arad, Békés, Csanád és Hunyadmegye közigazdasági viszonyairól bő felvilágosítást adnak minden irányban, annak statisztikáját pedig a kamarai kerület közigazdasági leírásának címe alatt tette közzé. A gazdasági egyesület évkönyveit az 1876., 1877., 1878., 1879. és 1880-ik évekről ő szerkesztette. Foglalkozott ezenkívül a napi irodalommal is, s cikkeit, hol név alatt, de leginkább név nélkül, főleg budapesti lapok közlik. Legújabban a pártok megegyezése folytán kénytelen volt a pécskaiak rendkívüli egyhangúsággal nyilvánuló bizalmaidacára, eddigi választó-kerületét elhagyni és a világosi kerületben fogadta el a képviselő-jelöltséget, hol is egyhangúlag választott meg. (z.)

Gajdos József, született 1848. március 15-én Vinnán, Ung megyében. Gymnasiumi, theologiai és jogi tanulmányait a sárospataki főiskolában végezte; 1868-ban a theologiából promoveáltatott; 1869-ben pedig az elméleti bírói államvizsgálatot tette le. 1870-ben b. e. Eötvös József közoktatásügyi miniszter a svájci és németországi tanítóképző-intézetek tanulmányozására küldötte ki. Három évig tartózkodott külföldön, melyek közül egyet a berlini egyetemen töltött. Hazajövet 1873-ban az aradi állami tanítóképző-intézet igazgatója, majd pedig 1876-ban aradmegyei tanfelügyelő. Tanfelügyelősége alatt az egész megyében a népiskolai ügy határozottan emelkedett. Még igazgató korában adott ki egy nagyobb terjedelmű jelentést az aradi tanítóképző-intézetéről, azóta pedig többször tesz úgy a városi, mint a megyei érdeklődő közönség iránti tekintetből iskoláink állapotáról jelentést, melyek mindegyike bizonyíték arról, hogy városunk és megyénk népiskolai ügye derek kezekbe van letéve.

Gávra Sándor, született Nagyváradon, 1797. évi december 18-án. Tanulmányait szülőhelyén végezte; ennek megtörténte után egy ideig mint megyei írnok működött; innen 1821-ben az aradi román tanító-képezdéhez tanárnak, későbbben igazgatónak lett kinevezve. E minőségében fél századnál tovább működött, míg nem Metianu János püspök a tanító-képezdének újjá szervezését is gondoskodása tárgyává tévén s az egyházmegyei zsinat határozatai által támogatva, azt a papnöveldevel egy igazgatóság alá helyezte és új tanerőkkel látta el. Az évek súlya alatt elgyengült Gávra Sándort pedig, ki mindvégig bámulatos szívósággal ragaszkodott tanszékéhez, az aradi egyházmegye érdemeihez méltó nyugdíjban részesítette; ő Felsege megelőzőleg, már 1868. ápr. 23-án tüntette ki őt a Ferenc-József-rend lovagkeresztjével.

Irodalmi működését tekintve: a jelesebb román írókról, a mint ezek a nemzeti művelődés érdekeiről és a jogok kivívása iránti módokról együtt tanácskoznak, egy eredeti drámát szerkesztett és adott ki. Van tőle egy az erdélyi román egyházra vonatkozó történeti töredék. Azon kívül akart egy társalgó szótárt is kiadni, de ez kellő pártolás hiányában még mindig csak kéziratban van. (s. s.)

Goldis János, (papi néven József) született Aradmegye Székudvar községében 1836. évi február hó 25-én; gymnasiumi tanulmányait Aradon végezte, további kiképzését és pedig a theologiából Aradon, a jogi tanulmányokból Debrecenben, a philologiából pedig a budapesti egyetemnél nyerte.

Közpályája igen változatos; mert 1864-ben Pópa György Aradmegye főispánja által megyei III-ik aljegyzőnek neveztetett ki. 1867-ben Szende Béla főispánsága alatt általános felkiáltással megyei I-ső aljegyzőnek választatott meg. 1869-ben Ivacs kovics Prokóp püspök alatt, különösen Román Miron, akkori protosyncel tanácsa és báró Saguna András érsek-metropolitának bátorítása folytán a politikai köztisztviselői pályát elhagyván, Hodos-Bodrogon a szerzetesi rendet felvette s ez időtől mint theologiai tanár, püspöki titkár és szentszéki ülnök működött 1873-ig; mikor is Trefort Ágoston miniszter által az aradi kir. főgymnasium rendes tanárává neveztetett ki.

Hogy mennyire szívén feküdt mindig a román nép művelődése és a lelkeszek sorsa, kitűnik onnan, hogy az aradi pap-

nevelő-intézetben mint az egyházi szónoklattan tanára minden isteni tiszteletnél — a nagy miséket kivéve — a növendékekkel sorban prédikáltatott; s e folytonos gyakorlat azt eredményezte, hogy a vezetése alatt volt növendékek ma mint papok, csekély kivétellel mind jó egyházi szónokok; ezenkívül nem csekély lendületet adott az oktatás-ügynek az által, hogy ő hozta be és kezdte meg először az aradi theológiánál a kánonjog rendszeres tanítását.

Irodalmi működését tekintve, tevékeny részt vett már 1858-ban az aradi román ifjúság által kiadott „Muguri“ című könyv szerkesztésében; több éven át az aradi népmívelődési egyesület buzgó jegyzője, majd igazgatósági tagja és pénztárnoka; írt csaknem folytonosan különösen a román lapokba közérdekű cikkeket és tudományos értekezéseket; 1873. és 1874. években a „Lumina“ egyházi lapnak felelős szerkesztője. 1880-ban az „Alföld“-ben egy cikk-sorozatot közölt a román nyelv latinságáról, melyet ugyanazon évben külön füzetben is kiadott. Épp most rendezti sajtó alá román ajkú növendékek számára „Szónoklattan“-át. Eddig mint könyvomat volt használatban.

Mint igen szépen jellemző tényt felemlítjük, hogy Goldis az ő szerény fizetéséből nem csak rokonait segíeyzi az iskolai pályán, hanem évenként több jeles tehetségű és szorgalmas ifjút képeztet tanítónak. (z)

Hahn Mihály aradmegyei volt adófelügyelő. Itteni hivataloskodása alatt 1860-ban jelent meg tőle: „Handbuch für den praktischen Dienst der Gemeinde-Vorstände u. Kommunal-Magistrate.“

Haidenreich János Lajos, aradi orvos egy latin nyelven írott szakkönyvet adott ki, melynek címe: „Medicina Aradiensis“ quam connotavit et descripsit J. L. H. A könyv gr. Fekete György consiliariusnak van ajánlva. Megjelenésének éve nincs adva. Körülbelül 1810—1820. között jelenhetett meg.

Hamseá Ágoston gör. kel. szentszéki előadó ülnök Aradon, szül. 1849. május hó 17-én Rozsnyón, Brassó megyében. A gymnasiumi tanulmányokat a román gymnasiumban végezte Brassóban. Theológiai tanulmányait Nagy-Szebenben hallgatta, hol a jog- és államtanulmányokat kezdette, melyek folytatása végett azután a budapesti egyetemre ment, hol azokat végezve, az államvizsgálatokat is letette.

1875. június hó 1-én választott az aradi gör. kel. szent-

szék által theologiai tanárnak, mely állást 1881. ápril 23-áig foglalta el, a mikor az aradi g. k. egyházmegyei zsinat által szent-széki előadó ülnöknek választatott meg.

Mint író működését 1877-ben kezdette „Biserica si Scóla“ című lap mellett, ide dolgozott folytonosan és pedig az első két év alatt mint munkatárs, 1879. év óta pedig mint felelős szerkesztő. Két év óta szerkeszti az aradi egyházmegyei nyomdának román nyelvben megjelenő naptárát, mely a közönség által szívesen fogadtatik és Magyarországon a legolvasottabb román naptár. (z.)

Heidenreich Tivadar aradi nőszabó született Morvaországban, Koritschanban 1829. szept. 9-én. A női ruha szabászat megtanulhatása érdekében kiadta: „A nőszabók iskolája“ című művét. 1877. Ugyanc műve német nyelvben is megjelent.

Hidegh Kálmán szül. Aradon, 1839. szept. 18. Szülőföldjén jó sikerrel végezvén gym. tanulmányait, a budapesti, majd a bécsi egyetem bölcséleti karába iratkozott be s 1865-ben utóbbi helyütt hites gyógyszerési oklevelet nyert. A bécsi egyetemen töltött ideje alatt, tanárainak ajánlása folytán, jelentékeny ösztöndíjat élvezett; két éven át dolgozott az egyetem vegytani intézetében a nagyhírű Redtenbacher tanár oldala mellett s időközben vegytudorra képesítette magát. Sajtó útján is ekkortájt jelentek meg első tudományos értekezései, melyek és Redtenbacher bizalma azt eredményezték, hogy midőn a budapesti egyetemen egy rendszeresítendő újabb assistensi állomásra volt szó, dr. Than Károly első sorban őt kérte föl annak elfoglalására. Ez állomás azonban, pénzügyi okokból, akkor nem jöhetett létre. — Várakozásában csalódván, részben Redtenbachernek igen meleg ajánló levele folytán 1867. elején a kassai főreáliskola vegytani tanszékére neveztetett ki s másfél évig ottan való ideiglenes működése után 1869. végén a miniszterium, magasabb szakképezettség elsajátítása végett, külföldi tanintézetek látogatására, nevezetesen b. Eötvös József határozott kívánságához képest, Bonnba küldte ki. Bonnban főleg Kekulit és Clausiust hallgatta s az előbbinek laboratoriumában huzamosabban dolgozott. — Itt érte rendes tanárrá kinevezetésének híre s Hollandiában, Belgiumban s Németországban tett tanulmányai után hazajövén, Kassán, majd 1872. óta a budapesti VI. kerületi főreáliskolánál ezen minőségében kezdett tanítani. Hogy tudományos működésének minél tágasabb tért szerezzen, 1873-ban egyetemi magántanárrá

képesítette magát s rendes előadásokat kezdett tartani a szerves vegytan különböző fejezeteiből, magánúton pedig a természet-tudományi társulatban és az orsz. középisk. tanáregyletben rendezett számos felolvasást. 1879-ben és 1880-ban a magy. tud. Akadémia őt az egyes nevezetesebb ásványfajok kémiai vizsgálatával bízta meg. Ezen dolgozata közelebb kerül sajtó alá. — 1880-ban visszajött szülőföldjére s most ennek főrealiskolájánál tanítja a vegytant.

Művei közül kiemeljük a következőket: 1) *Chemische Analyse der Quelle des Johannisbades in Baden bei Wien* (Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissenschaften, LIII. kötet, 1866.); 2) Periklin nevű silikatról írt munkája *Tschernek Theorie der Feldspaten* c. értekezésében (u.—a. Sitzungsberichte 50. kötetében). — 3. Magyar fakőrcsek kémiai elemzése. A m. kir. természettud. társulat által koszorúzott mű. (Hasábosan magyarul és németül), 1878. — 4) *Tetraedritek kémiai elemzése*, 1879. — 5) Dr. Szabó Józsefnek „Adatok a moravicai ásványok jegyzékének kiegészítéséhez“ c. dolgozatához a nevezett ásványok kémiai elemzését szolgáltatta. (LXIV. sz.) — 6) Jelenleg a magyarországi nevezetesebb ásványfajok kémiai vizsgálatát végzi. (i. r.)

Horváth József szül. Hodrusbánya, Hontm., 1840. jan. 28. — Tanulmányait Selmechányán és Kassán végezte. Működött mint tanító Sáriban, P.-Szántón, Szentesen és Csáktornyán; Aradon 1872. óta van. — Irodalmi működése: „Földrajz népiskolai növendékek számára“. I. füzet. 1874. — „Az agyvelő és szellem“. Fordítás dr. Piderit után 1879. — „Tanulmányok a nőemancipáció köréből“. Füzetes kiadás. 1880—1881. — „Magyar nyelvgyakorló népiskolák számára“. I. füzet. 1879. — Szerkesztette a szentesi „Alföldi Figyelő“-t. — Kisebb dolgozatai az „Iskola-Barát“-ban, „Népnevelők Lapja“-ban, „Zalai Közlöny“-ben, „Alföld“-ben, „Arader Zeitung“-ban, a „Slovenské Noviny“-ben, az „Általános Tanügyi Közlöny“-ben jelentek meg.

Horváth Kálmán szül. 1804. dec. 15-én Budapesten. Tanulmányai végeztével 1824-ben Egerben a Minorita rendbe lépett és 1829. Kolozsvárt pappá szenteltetett. Tanárkodott Aradon, Lugoson és Miskolcon. 1848-ban a magyar hadseregnél táboripap volt. A forradalom után egy darabig nevelősködött a Szirmay, Palocsay családnál, majd Budapesten a Rókusórházban lett kaplán. 1872-ben a budai fürdőkben időzvé, szélhűdés érte szept.

29-én. Egy „Földrajz a III. osztály számára“ van tőle. — Irta 1842-ben Aradon.

Mossóci *Institoris János* született 1806. szept. 6-án Borosjenőben. A gymnasiumot és jogot Pozsonyban kitünő sikerrel végezte.

Mint írnok 1828-ban kezdte tisztviselői pályáját Aradmegyében, hol csakhamar aljegyző lett, 1833-ik évtől pedig 1848. május haváig a főjegyzői állást töltötte be. A nemzeti szellem ébredésével a magyar irodalomnak legbuzgóbb pártolója és terjesztője lőn Aradvárosában. Tizenhét évi főjegyzősöködése alatt ő volt a conservatív párt legjelesebb szónoka. Emlékező tehetsége oly éles volt, hogy a megyei közgyűlések jegyzőkönyveit leggyakrabban az ülések után egész terjedelmében, az ülés folyama alatt tett jegyzetek alapján felolvasta és hitelesítette.

Tizenhét éven át nemcsak legjobb tollú közigazgatási tisztviselője, de a legszelesebb jogi ismeretekkel bíró előadója volt a megyének.

1848-ban a magyar kormány Csernovits Péter temesi gróf mellé titkárrá nevezte ki, azonban e hivatalát csak rövid ideig viselte, mert már 1848. év végén ismét mint aradmegyei törvényszéki bíró működött. 1849. évi február 1-től pedig a szabadságharc lezajlásáig, mint Arad- és Zarándmegyében elhelyezett magyar hadsereg élelmezési kormánybiztosa állott a magyar kormány szolgálatában.

A fegyvertétel után A t z é l János közbenjárása folytán a boszuálló hatalom büntetését kikerülvén 1850-től 1854. évi szeptemberig mint aradmegyei törvényszéki bíró, 1854-től 1860. évi október haváig mint a pesti csász. kir. feltörvényszék elnöke hivataloskodott.

A magy. kir. váltótörvényszékek visszaállításával az aradi kir. váltótörvényszék elnökévé lőn kinevezve, mely tisztséget 1868. december 15-én bekövetkezett haláláig viselte.

Nagy kedvelője volt tudományoknak és művészeteknek. — Gazdag könyvtára volt, melyben a többi között a 16. és 17-ik századból ritka becsű művek fordultak elő, de ezt fájdalom az oláh lázadók 1849-ben Solymos-bucásvai birtokán elűgették.

Nemcsak a megyének volt egyik legjelesebb tisztviselője, de Arad város közösége is attól az időtől kezdve, hogy a váltótör-

vényszék elnökévé kineveztetett, törvényhatóságához bizottsági tagnak mindig beválasztotta.

A latin claszikusok alapos ismerője lévén, kiváló előszere-ttel foglalkozott a költészettel, kiválólag ódákat írt, melyek közül mintegy öt jelent meg nyomásban. Legsikerültebb, melyet Szerencsy István főispán beiktatására írt 1837. — Megye gyűlések alkalmával mondott beszédei is mind megjelentek. (s. n.)

Mossóci *Institoris Kálmán* született Aradon 1839. évi ápril 5-én. A szülői házuál, később az aradi izraeliták iskolájában korán felébredt benne a zene, különösen az ének iránti hajlam.

Közép tanodai tanulmányait Aradon a minoriták gymnasiumában kezdte meg, egyidejűleg szorgalmasan látogatván az aradi zenedét is, hol a zenében és énekben az első elemi oktatást nyerte. Közép tanodáit a kegyesrendiek pesti gymnasiumában befejezván, a pesti egyetem joghallgatói sorába lépett, egyszers-mind beíratta magát a pesti zenede felső kiművelési osztályába, mely idő alatt nyilvános hangversenyekben is többször fellépett.

Egy időre jogi tanulmányai miatt az ének tanulással felhagyván, 1859—60-ban a pesti szépirodalmi lapokba a zenéről és operai előadásokról írt bírálatokat és különböző álnév alatt apróbb költeményeket is írt és fordított.

A kir. tábla visszaállításával ahoz joggyakornoknak kineveztetvén, szabad idejét Salvi Lajos és Stoll Péter énektanárok vezetése alatt hangjának kiképzésére fordította.

Midőn az ügyvédi szigorlatokat letette, egész lélekkel a színpadi pályára készült. Legelőször 1862-ben lépett fel a pesti nemzeti színházban Don Pasquale című operában, a siker, melyet e felléptével aratott, azon határozatra bírta, hogy a jogi pályát a színészi pályával cserélje fel, de mely ohaját csak 1863. évi szeptemberben valósíthatta; a midőn mint első operai bariton a kolozsvári színházhoz szerződött, hol érces szép hangja, ügyes és finom játéka folytán csak hamar a közönség kedvencévé lőn. Másfél évet töltött a kolozsvári társulatuál, mert 1874. nyarán Nagy-Váradot és Aradot is meglátogatván, a közönség Institorist e két helyen is kitüntetésekkel halmozta el.

A kolozsvári színházról az olmtzihez szerződött, hol egy telet töltvén, innen Hannoverába és Münchenbe ment vendég-szerepelni, mely utóbbi helyen az udvari operához mint lyrai bariton szerződötett, hol azonban csak rövid időt töltvén, 1866.

év vége felé visszatért szülővárosába, hol az énekes pályáról lelépven, a város tiszti alügyészévé lön kinevezve, az alkotmány visszaállításával pedig a város első aljegyzőjévé megválasztva.

Aljegyzői állásáról 1870-ik évben leköszönt és hosszabb utazást tett Dél-német és Franciaországban, honnan visszatérve Aradon ügyvédeskedett, míg a borosjenői kir. törvényszék felállításával oda bírónak ki nem nevezetett.

Arad sz. kir. város közönsége az 1872-ik évi tisztújítás alkalmával főjegyzőnek választotta, és Institoris engedve a közbizalom e nyilvánulásának, bírói állásáról leköszönt, és azt e főjegyzőivel cserélte fel. Az 1878-ik évi tisztújítás alkalmával közfelkiáltással ismét főjegyzővé és helyettes polgármesterré választatván, azóta városunk közönségének osztatlan becsülése és megelégedése mellett viseli e tisztelet.

Noha az énekes pályától vissza lépett, azért szép és művelt hangjával jótékony célú hangversenyekben, színházi előadásokban és egyházi szertartásokon még sokszor gyönyörködtette és gyönyörködteti a közönséget. Énekével és az általa rendezett jótékony célú hangversenyekkel és előadásokkal tetemes összegeket gyűjtött humanus, culturalis és vallási célokra. Jelenleg a nemes és komoly irányú zenének egyik legbuzgóbb művelője városunkban, valamint a legutóbbi időkig az „Alföld” című helybeli napilapban az operette és operai előadások legszakképzetesebb bírálója volt.

Az aradi színügygyámoló-egylet megalakulásával az igazgatók sorába választatván, egész erejével oda törekedett, hogy a színművészetet a közönséggel anynyira megkedveltesse, hogy ez a színházat ne csupán szórakozásból, de szellemi szükségéből látogassa. 1880-ban a színház vezetése egy magán igazgatónak adatván át, az igazgatástól viszszalépett, de a nemes hivatással bíró színügygyámoló-egyletnek most is egyik éltető lelke és legmunkásabb tagja.

Társadalmi állásánál, a közügyek iránti meleg érdeklődésénél, a szellemi műveltség előmozdítása iránt eddig tanúsított nemes törekvéseinél fogva 1881-ben Arad sz. kir. város iskolaszékének elnökévé lön megválasztva.

Végül Institoris kiváló érdeméül fölemlítendőnek tartjuk, hogy városunk legelső szónokai közé tartozik. Gyönyörű szép

hangjával, ékesszólásával és erős logikájával nem egyszer juttatta a közgyűlés tárgyait diadalra. (z.)

Isoz Ferenc, a Rotter-féle reáltanodának volt tanára. A nevezett reáliskolában francianyelvtanár volt és mint ilyen írta, „Abecedaire“ című tankönyvét francia, német és magyar nyelven 1868—1870-ben Utóbbi évben Budapestre költözött, hol mint polgári iskolai francianyelvtanár nyert alkalmazást.

Jakobovits Gyula szül. 1809. júl. 25-én Pakson, Tolna m. — 1829-ben a Minorita rendbe lépett és Rozsnyón 1833-ban pappá szenteltetett. Aradon évek hosszú során át káplánkodott és a legkedveltebb egyházi szónokok közé tartozott. Több egyházi beszédet adott ki, legtartalmasabb köztök, melyet a gáji templom felszentelése alkalmával mondott és adott ki 1858-ban. Meghalt Aradon 1867. márc. 21.

Jankai József, családi nevén Csizmazia János, borossebesi mérnök. Az alkotmányosság kezdetén „Az ország kortese“ álnév alatt sok költeménye jelent meg az Üstökkösbén. „Szabadság és szerelem vadrózsái“ cím alatt. 1861-ben 100 költemény jelent meg tőle Aradon. 1875-ben „Babérlevelek“-et adott ki Dr. Kéry Imre jubileumára.

Jaitales Lipót, szül. Prágában 1812-ben. Atyja, ki elismert zsidó tudós volt, gonddal csüggött fia kiképzetésén, kora tanuláshoz fogta őt és a sok időt és komoly tanulmányt igénylő talmud mellett a középtanodai oktatásban is részesíté, még pedig oly eredménnyel, hogy a gymnasiumi tanfolyamot fényes sikerrel végezte. Majd Bécsbe ment, hogy az ottani egyetemen az orvosi tudományokat tanulja. Lelke egész hevével adta magát a tanulásra, e mellett azonban időt szakított magának arra is, hogy a talmud-tanulmányokat is lankadatlan szorgalommal folytathassa. A megfeszített igyekezet megedzette ugyan szellemét, azonban anynyira elgyengíté különben sem erős testi szervezetét, hogy bár nem szívesen, de mégis az önfentartás ösztöne által kényszerítve, az egyetem elhagyására és megrongált egészségének helyreállítására kellett gondolnia. E célból mindenekelőtt a rozsosz levegőjű Bécsnek óhajtott hátat fordítani. Budára ment tehát, s ott meglehetősen helyreállván egészsége, már éppen visszame-nőben volt Bécsbe az orvosi tudományokat folytatandó, midőn az ottani hitközség előljárójával megismerkedett, a ki csakhamar meggyőződött a felől, hogy a fiatal embernek rendkívüli tehet-

sége s oly nemes és gazdag kedélye van, hogy a népnevelés érdekében kötelességének tartá azt az ajánlatot tenni Jeitelesnek, hogy hagyja abba az orvosi tudományokat és foglalja el az éppen akkor üresedésben állott budai főtanítói állomást.

Sokkal inkább hízelgett e megtisztelő ajánlat Jeitelesnek, sem hogy el ne fogadta volna s csakhamar mindenki tiszteletét és szeretetét nyerte meg új állásában. Az az időben Budán időzött Chorin Áron aradi főrabbi is megismerte őt és ismert éleslátásával azonnal felfedezte, hogy Jeiteles olyan ritka tevékeny férfiú, kit az akkor keletkezöben volt aradi izr. fő- és reáliskola számára meg kell nyernie. Alig ért haza, közlé ebbeli nézetét Steinitzer Jakab akkori előljárával és kérte őt: hívnák meg Jeitelest az aradi iskola egyik tanári állására. Az erre következett hitközségi gyűlésben egyhangúlag elhatározták, hogy a Chorin által oly melegen ajánlott egyént Aradra hívják. Jeiteles annál örömelebb engedett a meghívásnak, mert Aradnak már akkor előnyös híre volt, s mint a műveltség és intelligencia székhelyéről beszéltek róla, hozzá olyan férfiú állott az izr. egyház élén mint Chorin Áron, kinek neve túlhatott az ország határain s mindenkit arra indított, hogy a tudomány és haladás fáklyáját lobogtató, minden szép és magasztosért lelkesedő ezen jeles közelében működhessek.

Az 1848-iki események Jeitelest helyén találták s ő, hogy második hazája iránti lángoló és önfeláldozó szeretetének kifejezést adjon, akképpen állott a jó ügy szolgálatába, hogy „Der Patriot” cím alatt politikai lapot adott ki, melyben sok szellemi éllel és megragadó, meggyőző hévvel lelkesíté Arad polgárait a jó ügy érdekében úgy anyuyira, hogy a lakosság már a kora reggeli órákban meglepte a szerkesztői helyiséget és kérte a lapot. Feledhetetlen marad az e lapban közzétett „Der Streit um den goldenen Reif” című költeménye, mely fölöttelebb találóan ostorozta az akkori kormányzatot.

A világozi fegyverletétel után Jeiteles a radnai és solymosi hegyek közé menekült, mialatt az Aradon életbeléptetett katonai hatóság mindent elkövetett kipuhatolására. Azonban a bolyongást megúnva és a magyar szabadságharc szomorú kimenetele által mélyen lehangolva és elkeserítve, elhatározta, hogy átadja magát a bizonytalan jövőnek. Önkényt jelentkezett a városi kapitányságnál, a mely őt a térparancsnokságnak adta át, hol azonnal elrendel-

tetett a várba való kísértetése. Kétségbeesett neje könyörgéseinek sikerült Thuu gróf akkori parancsnoknál kieszközölni, hogy büntetése a várbörtön helyett egyszerű fogsággá lett átváltoztatva és Jeiteles Beniczky Lajossal egy zárkába helyeztetett el.

A kiállott szenvedések és a honfibu itt hagymázban ejteték Jeitelest, ki akkor a katonai orvosban egy volt bécsi egyetemi iskolatársát ismerte fel, s némileg ez volt szerencséje. Az orvos ugyanis, a menyinyire tehetette, mindent elkövetett, hogy beteg barátja állapotát enyhítse; s mikor a baj az odaadó ápolás dacára is súlyosbodott, az ezredorvos oly tartalmú jelentést tett a várparancsnokságnál, hogy a várbeliek egészségi állapota érdekében szükségesnek mutatkozik Jeitelest jóállás mellett szabadon bocsátani. A cs. kir. várparancsokság e jelentés alapján megkereste a helybeli izr. hitközséget, mely készséggel kiállítá a jóállási iratot, és a súlyosan beteg Jeitelest nemsokára kihozta börtönből Epstein Lipót, a hitközség akkori hazafias, derek elnöke.

A lelkiismeretes orvosi gondozásnak, valamint családjá és neje odaadó, gyöngéd ápolásának sikerült a baj fölött úrrá lenni, és ő több havi szenvedés után elhagyhatta az ágyat. Ama kibocsájtott rendelet, mely a folyamatban volt politikai pörök beszüntetésére vonatkozott, Jeitelesnek is viszszaadta szabadságát. Rendezett viszonyok közé jutván, buzgón és lelkiismeretesen teljesíté kötelességét Jeiteles, és hosszú időn át önállóan szerkesztette az „Arader Zeitung“-ot, a mellett időt vett magának, hogy több politikai és izraelita egyházi szaklapba írjon cikkeket. Ugy komoly tudományos íratái, mint alkalmi költeményei díszére válnak irodalmunknak.

1871-ben bekövetkezett halálakor barátai és tanítványai az által adtak kifejezést kegyeletüknek, hogy pompás márvány obeliszket emeltek sírja fölé. (s. l.)

Kacziányi Nándor, azelőtt törvényszéki bíró, most Budapesten vizsgáló bíró a sajtóügyekben. Aradi tartózkodása alkalmával mint nagy pomologus volt ismeretes, írt is egy szakmunkát, a „Gyümölcs fatenyésztés“. címmel 1865.

Kishalmy Ferenc köz- és váltóügyvéd Losoncon, szül. 1849. ápril 8-án Aradon. — 1880-ban a „Losoncz és Vidéke“ című helyi lapot szerkesztette, melyben sok magvas cikk jelent meg tőle, úgy a politika, társadalom, mint szépirodalom köréből.

Knaisz Mihály a Minorita-rend történetírója, nagyhírű munkáját „Chronologo-Provinciale Ordinis F. F. Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae Hungariae et Transsilvaniae nunc S. Elisabeth Reginae nuncupatae“ 1803. Pozsonyban nyomtatva, mint aradi házfőnök 1790—1799. között írta. Aradról Miskolcra költözött, hol mint a rend tanácsosa 1824-ig élt.

Kovács József azelőtt aradi, most vingai ügyvéd, következő című művével lépett az irodalmi térre: „Egy magyar amazon“ Regényes életrajz. 1869.

Krauss Sándor, aradi születésű, a bécsi cs. kir. osztrák banknál hivatalnok. Mint az aradi kereskedelmi- és iparkamara hivatalnoka 1880-ban összeállította „Az aradi kereskedelmi- és iparkamara területén lakozó kereskedők és iparosok cím- és névtára“-t. „Regalrechtsverordnungen“ cím alatt ugyancsak 1880-ban egy törvénygyűjteményt adott ki.

Kresztits János, városunknak egykor hírneves orvosa, írta és kiadta „Dissertatio inauguralis medica sistens disquisitionem spasmiopathologicam 1825.“ címmel doktori promoveálása alkalmából írt értekezés.

Lukácsy Lajos köz- és váltóügyvéd Aradon, szül. 1852. júl. 6-án Aradon. Tanulmányait Aradon, Budapesten és Bécsben végezte. Még mint gymn. tanuló lépett az irodalmi térre. — 1869. évben megjelent Tanulók közlönyében „Isaura“ című elbeszélése. — 1870. évben kiadta Marschall Lajossal mint 8-ik gymn. oszt. tanuló a magyarországi és erdélyi gymn. ifjúság közreműködése mellett „Kegyelet hangok“ című munkát, a honvédmeház és az aradi 13. vértanú szobor javára, a melyben több költeményt, egy hosszabb elbeszélést írt. „A szív hatalma“ cím alatt. 1871. 1872. évben, „Bécsi levelek“ cím alatt több tárcát írt az Alföldre. 1873. évben kiadta „Kamatszámító táblázatok“ című munkáját, magyar és német nyelven. 1875-ben több színdarab mellett lefordította ifj. Dumasnak „La Femme de Claudé“ című színművét is a vidéki színpadok részére. 1880-ban szerkesztette az aradi jótékony-nőegylet 1880. jun. 29-én tartott ünnepélyére a „Nefelejts“ című illusztrált alkalmi lapot.

Lukácsy Miklós, született Aradon 1829-ben december 7-én. Nyilvánosan tanult az aradi gymnasiumban, a temesvári lyceumban, s a nagyváradi akadémián, hol két évig volt elnöke az

akadémiai önképző-körnek, s az e téreni működése elismeréséül az ifjúságtól egy díszes kötésű emléklapot kapott.

1848-ban résztvett az arad-nagybeeskereki első nemzetőri hadjáratban, mely után beállt a honvédséghez, hol a 36. és 63-ik zászlóaljknál szolgálván, főhadnagyságig lett előléptetve.

A fegyver letétel után, végleg Amerikába kivándorolni akaráván, Pestre ment; hol a hazafiúságáról ismeretes Bódog könyvkötőmesternél öt hónap alatt anynyira megtanulta e mesterséget, hogy innen Győrbe, azután Bécsbe és végül Grácba mehetett segédként, hol mindenütt egy ideig dolgozván, ez utolsó helyen a szokatlan munka terhétől súlyosan megbetegedett, s a felgyógyulás kevés reményével, szülővárosába visszahozatott.

Itt huzamosb betegség után javulásnak indulva, alkalmazásba lépett a pénzügyigazgatósághoz, a honnan hamar előléptetvéen, 1857. végéig az ország több városaiban állomásozott. 1858. elején ismét Aradra visszakerülve, 1859-ben nőül vette Junga Bertát, s 1860-ban az aradi első takarékpénztárhoz lett megválasztatása után az államszolgálatból kilépett.

Ez idő óta Arad város állandó polgára és közügyek terén tevékeny részt vesz. Több éven át volt titkára az aradi polgári jótékony nőegyletnek, melynek korszerű átalakításába, tényezőként folyt be.

Elnöke volt az Arad városi Deák-pártnak, nemkülömben alelnöke az akkoriban országos hírű aradi daléregyletnek is. Az újonnan alakult városi önkénytes tűzoltó-karnak szintén több ideig volt parancsnoka, s az aradi színügy-egylet által kezelt színtársulat műszaki vezetésével is az első évben ő bízott meg.

Mint a városi képviselő-testületnek az alkotmányos korszak beállta óta szakadatlanul megválasztott tagja, többnemű bizottságokban működik, s ennek eredményeül említhető fel, hogy mint iskolaszéki tag, a városi leányiskoláknak megfelelő színvonalra leendő emelése végett kieszközölte, hogy több tekintélyes család leány-gyermekeit magán nőneveldek helyett ide küldte, mely idő óta a városi leány-iskolák a magyar nyelv terjesztésének előnyére vallás és nemzetiség különbsége nélkül, folyton növekedő közkedveltségnek örvendenek.

A város majdnem minden jótékony célú és közhasznú egyletei részére évek óta számos műkedvelői színi-előadást rendezett, melyek főeredményeül nem anynyira az ezeknek jutott több ezer-

nyi forintot, mint inkább azt tartá szem előtt, — hogy ez úton a társadalmi élet s az idegen nemzetiségű hölgyek belevonása által a magyar szellem élesztessék.

Mint a skót szertartású szabadkőmivességnek a 30-ik fokozatig előléptetett tagja, több ideig szék mestere volt az aradi „fraternitas” páholyának.

Az újabb időben kissé meglazult társadalmi viszonyok összekötő képeseként, a most alakulóban levő: „Kölcesey-egyesület” létrehozását tűzte ki feladatául, melynek célja: „A nemzeti közműveltség s a magyarnyelv terjesztése s ezzel kapcsolatban a hazai irodalom és művészet pártolása Aradon.”

Az irodalom terén is időközönként megjelent politikai, nemzetgazdászati és szépirodalmi cikkek által életjelét adá tevékenységének. Említésre méltó különösen e téren az, hogy a Goldscheider Henrik laptulajdonosságával 1858-ban megindult: „Aradi Híradó” című akkor még egyetlen aradi magyar lapnak, melynek szerkesztőjeként a magyar nyelvet alig beszélő Grünwald Manó volt megnevezve, ő volt főmunkatársa, illetve tényleges szerkesztője mindaddig, míg az e lapban általa írt: „Tyúk Panna” aláíratú tárcacikkek, melyek az aradi közönség kedvelt olvasmányát képezték, államszolgálati felebbvalói méltatlankodását felidéztek, és neki az e téren működés megtiltatott.

Kevesebb eredménnyel működött az általa szintén megkísérelt színműirodalomban, mert az 1848. és 1860-ban Aradon tollából színre került két műve; u. m.: „A betyár” című népszínmű, melyhez Bartay Ede írta a zenét, és: „A szerelem és sors szeszélyei” című rimes versekben írt szomorú játéka is, a középies sikeren felül nem emelkedtek. (z.)

Malmosi Károly, született Alsó-Lövön, Zalamegyében 1848. Tanulmányait végezte Pécsen és Budapesten. 1873-ban Aradra neveztetett ki főgymn. tanárnak, de már 1874-ben a budai gymnasiumhoz, onnan pedig a tanárképző-intézet gyakorlóiskolájához neveztetett ki. Még mint aradi gymn. tanár fogott „Latin alaktan”-a írásához, melyet Bartallal egyetemben adott ki. Ugyancsak Bartallal adott ki egy latin mondattant, latin gyakorlókönyvet, továbbá Liviust, Sallustiust, Horatiust bevezetésekkel és jegyzetekkel.

Mangra Vince, született 1850-ben Sz. Száldobágyon, Bihar megyében. Elemi tanulmányait szülőhelyén és Gyantán a magyar

iskolában végezte; a gymnasiumiakat Belényesen és Nagy-Váradon. 1869-ben az aradi papnöveldeben a theologiai folyamat hallgatta. 1873-ban egy évig Nagy-Váradon jogakadémiai hallgató volt, honnan Aradra hivatott munkatársul a Goldis János által szerkesztett „Lumina“ egyházi laphoz. 1875-ben az aradi papnöveldehez helyettes, 1878-ban pedig a szent szék által rendes tanárnak választott meg.

Irodalmi működése: 1874-ben Goldis visszalépése folytán a „Lumina“ szerkesztőségét vette át. 1877—78-ban Hamsea Áron theologiai és Ceotea Tivadar tanítóképző tanárokkal együttesen a „Lumina“ helyébe alapított s jelenleg is hetenként megjelenő „Biserica si Scóla“ című egyházi, iskolai, irodalmi és gazdászati lapot szerkesztette. Nevezetesebb értekezései: „A szerb hierarchia szemben a román hierarchiával,“ „A román orthodox-egyház és a nyugotrómai egyház“ „Egy szó az egyházi könyvek nyelvének reformálása tárgyában.“ „A gör. katolika és gör. keleti egyház közti doctrinalis differentiak.“ „Jézus Krisztus megtestesülése bölesészeti-theologiai szempontból tárgyalva.“ „A magyarországi gör. keleti zárdák.“ „A kereszténységnek természet fölötti jellege.“ „A püspöki vicariusok.“ „A papok második házassága“ stb. Legközelebb közölte a Nagy-Váradon megjelenő „Familia“ „Despre continuitatea neintrerupta a elementului romanu in Dacia“ vagyis a román elemnek Daciában való szakadatlan continuitásáról. Történeti értekezés. (s. s.)

Markovits Rókus, szül. Atkáron, Hevesm. Mint végzett bölcsész lépett a Minorita-rendbe. Pappá szenteltetvén, majdnem kizárólag a tanári pályán működött. Alkalmi költeményeivel országos nevet szerzett magának. Legsikerültebb az esztergomi bazilika felszentelésére írt ódája (1858.) és Schmid Szörény es. kir. iskolatanácsos látogatása alkalmából írt „Idyll“-je. (1857). Van igen sok történeti és régészeti értekezése az aradi és nagybányai gymn. programokban. Aradról Szilágy-Somlyóra ment házfőnöknek, hol 1859-ben halt meg.

Marschall Lajos, az aradi kereskedelmi- és iparkamaránál fogalmazó, szül. 1851. aug. 6-án Aradon. Aradon és Budapesten végezte tanulmányát. 1881-ben jogtudorrá avatattott. Még gymnasialis tanuló korában kiadta Lukácsy Lajossal „Kegyelet hangok“ című ifjúsági almanachját 1869-ben. Írt közgazdasági cikkeket is.

1880-ban kiadta: „Az italmérési jog gyakorlatát szabályozó rendelkezések gyűjteménye“ című művét, mely németül is megjelent.

Marton Ferenc, kir. törvényszéki bír. Az „Alföld“ első szerkesztője; 1861—1862-ben szerkesztette az Aradi Utasító Naptárt is. A naptár tartalmát: A hónapok elnevezéséről, Régi váraink ügyében, Régiségek és ritkaságok és Erdély című cikkeivel nagyban emelte.

Mádai Mátvás, sz. Péter-téri elemi isk. igazgató Aradon, szül. Harka, Sopron m. 1842. nov. 26. Tanulmányait Sopronban végezte. Tanított Szegeden 10 évig, azután Aradra jött. Önállóan megjelent művei: Számítási példatár. 1876. — A földgömb használata. — A nazarénusok énekes könyvét fordította németből. — A „Szegedi Híradó“ állandó munkatársa és a „Hon“ napilap helyi levelezője. — Dolgozott tanügyi-, politikai- és társadalmi lapokba. — Jelesebb cikkei a „Szegedi Híradó“-ban „Alföld“-ben, „Tanügyi Lapok“-ban, „Aradvidéki tanítóegylet Közlöny“-ben, az „Arader Zeitung“-ban és az „Általános Tanügyi Közlöny“-ben jelentek meg. — 1879. január—áprilisig az „Általános Tanügyi Közlöny“ szerkesztőtársa. 1879-ben az állatvédelem érdekében országos mozgalmat indított. A mozgalom sikere érdekében több rendbeli füzetet és cikket adott ki.

Metianu János, aradi román püspök született 1828. május havában Brassó vármegye Zernest községében; atya Metianu Hilarius kereskedő és birtokos volt, anyja Mária született Baiulescu pedig ottani esperesnek a leánya.

János már zsenge korában, mint alig 3 éves gyermek elvették atyját, a mi nagy csapás volt úgy a fiatal anyára, mint a gyermekre nézve. Az özvegy szerető anyja azonban el nem csügged, hanem árva gyermekének irántai kettős kötelessége tudatában, Erdély ország akkori viszonyaihoz képest ritka jó nevelést adott. Elemi és gymnasiumi tanulmányait Brassóban, a bölcsészeti tanfolyamot pedig Kolozsvárott végezte.

Innen, miután hajlama volt a lelkészi pályára, felvétetett a báró Saguna András érsek által újjá szervezett nagyszombati papnöveldebe. Ennek bevégezése után, vagyis 1850—1853-ig, több brassói román vezér tanácsára a 10 községből álló töresvári kerületben főjegyzői állást vállalt.

1853-ban megválasztott és felszenteltetett Brassó megye Rozsnyó községébe plébánosnak; 1858-ban innen szülőhelyére,

Zernestre áthelyeztetvén, esperesi-helyettesnek neveztetett ki; 1860-ban már főesperes volt.

Metianu János mint plébános és főesperes közelismerésben részesült s különösen Saguna érseknek kegyét és nagyrabecsflétét vívta ki magának és pedig anynyira, hogy ezentúl mint a román klerus egyik kiváló férfja az Erdélyben tartott minden nemzetiségi és egyházi gyűlésre mint az 1860-iki zsinatra, 1861-iki nemzeti konferenciára, 1863-iki nationalis kongressusra és a 1865-iki kolozsvári országgyűlésre, melynek választott követe volt, — meghívatván, népe és egyháza érdekeinek hivatott védőjeként mindenütt a legtevékenyebben vett részt.

A „szervezési szabályzat“ életbe léptetése után Metianu János mint érsek-egyházmegyei zsinati, majd mint congressusi választott képviselő, mint egyházmegyei és metropolitai szentszéki ülnök, az 1873. és 1874-ki nemzeti választó congressusokon pedig mint elnöklő biztos tűnt ki.

Metianu János a román klerusban mint minta-plébános, községe mint minta-plébánia volt ismeretes az egész érseki megyében: főesperessége alatt kerületében mindenütt elemi népiskolák, nagyobb községekben pedig 3—4 tanítóval ellátott főelemi iskolák állítottak fel; tanítók fizetésének javítását és az egyházi községek vagyono-odását mozdította elő.

Nagy-Váradra megválasztatván püspöki vicariusnak, rövid ott-léte dacára a kerület egy nagy részét meglátogatta, mindegyütt oktatva és a felfedezett hiányokat pótolva.

1875-évi május havában aradi püspöknek választatott meg; itt azután alkalmat nyílt érvényt szerezni ama régen táplált és vallott meggyőződésének, hogy a népnövelődésének és jólétének feltétele és alapja a művelt és kellő készülttségű tanítók és lelkesek testülete, ennek pedig egy jól szervezett tanítóképezde és papnövelde; szomorúan tapasztalta azonban, hogy Arad-egyházmegyében ezen intézetek számára még a szükséges épület is hiányzik; azért a consistóriummi és zsinati testületekkel egyetértésben még 1875-ben részint a meglévő alapból, részint gyűjtés útján felemeltette a 35,000 frtnyi épületet, a Tököly-téren levő püspöki templom mellett. Ezen intézetet azután kellő számú képzett tanárokkal látta el, felemelvén fizetéseiket 600 frtről évi 1000 frtra.

1876-ban létre jött az 50 szegény tanítóképezdei növendék részére a tápintézet.

1877-ben létesült a papi dotatióra valamint a lelkészek özvegyei és árváira vigaszt hozó papi alapítvány, mely főképen az időnként üresedő plébániák reductiója által évről évre jelentékenyen gyarapodik.

1878. napfényre hozta és rendeltetésének átadta a sok év óta alvó félben volt 51,000 frtnyi Birta Helena-féle alapítványt, melyből 12 tanuló 200 frtos évi stipendiumot kap.

1879-ben sajátjából az egyházmegye számára könyvnyomdát állított fel.

1880-ban újból felépíttette a püspöki palotát. Bokros érdemei között megemlítenének tartjuk, hogy egyházmegyéjét minden érben különböző kerületekben meglátogatja, mindenütt oktatva a népet és kötelesség teljesítésére intve a lelkészi és tanítói kart.

1879-ben érdemeinek elismerésül ő Felsége apostoli királyunk a II. osztályú Vaskorona-renddel tüntette ki.

Metianu János rövid idő óta anynyit tett egyházmegyéjében, hogy népének már eddig is a legnagyobb elismerését és szeretetét bírja.

Irodalmi működése: *O voce seriósa in ora suprema.* (Egy komoly szó a végső órában) című mű *Archipresbiter* álnév alatt jelent meg tőle 1878-ban Budapesten, Kocsi Sándor nyomásában. E mű fölötté üdvös reformokat hoz javaslatba a gör. kel. rom. egyházra nézve. (s. s.)

Mészáros István tanárjelölt Budapesten, szül. Aradon. Mint egyetemi hallgató egy kötet költeményt adott ki.

Miskolczy Henrik az 1880.-81-iki színi idény alatt Aradon volt. A színi év eltelte után egy önálló kötettel „Színházi évkönyv.” 1881 búcsúzott el.

Műlek Lajos, jogtudor, köz- és váltóügyvéd, szül. 1850. nov. 30-án Aradon. — Iskoláit itt és Budapesten végezte, 1874-ben jogtudor, 1875-ben pedig ügyvéd lett. Az „Arad és Vidéke” című helyi lapban jelentek meg tőle költemények és beszélek. Mint hatalmas szónok a köztörvényhatósági képviselők között tekintélyre emelkedett.

Nagy József, alapnevelő Aradon, szül. Vámos-Karakón, Vas m. 1820. febr. 17. — Tanképesítését Veszprémben nyerte 1841. — Működése: 1844. jún. 15-étől 1854-ig Arad városi tanító, azóta kiskisdel alapnevelő. — Tanítói működése közben a szabadság-

hare alkalmával a múzsák oltárát elhagyta és Mars szolgálatába állott. A 29. zászlóaljba sorozták be. Csukhamar főhadnagy és mint ilyen Asztalos Sándornak, Arad hős megvédőjének segéd-tisztje lett. Aradváros útcái harcában tevékeny részt vett és egyedül az ő hősiessége mentette meg a 29-ik zászlóalj zászlóját, mely ma is sértetlen állapotban birtokában van. — Irodalmi működése: 1843. és 1844-ben szépirodalmi lapok levelezője: az „Aradi Utasító Naptár“ munkatársa; 1864-ben egy füzetet adott ki: „Az országos kiseddóvás mai állapota“ címmel. — Kiseb- bbb dolgozatai az Aradvidéki tanító-egylet II. Évkönyvében, az „Alföld“-ben és a tanítók II. egyetemes gyűlése Naplójában jelen- tek meg. — 1873-ban egy politikai röpiratot adott ki az „1849. február 8-á“-ról és „Az elesett honvédek emlék-szobrának felállítá- sá“-ról. Sok oldalú érdemeiért az Aradvidéki Tanítóegylet ezüst billikkommal tisztelte meg.

Karai **Nagy Mária** pénzügyi tanácsosné Pécsent. Aradi tar- tózkodása alatt egy kötet „Történeti elbeszélések“-et adott ki.

Szentesi **Nagy Sándor** szül. 1853. december 27-én Szentesen. Írt több tárcacikket az „Egyetértés“, „Alföld“, „Arad és Vidéke“ és „Szentesi Lap“ című lapokba; költeményeket és műfordítá- sokat a „Bolond Istók“ és a „Szentesi Lap“-ba. Szerkesztette az „Aradi Tornaegylet“ 1879. és 1880. évi évkönyveit. Az 1880- ban Brüsszelben tartott nemzetközi tornaünnepélyről s Belgium általános tanügyéről írt emlékiratot. (z.)

Náray Antal született 1795-ben Egerágon, Baranyam. Isko- láit Pécsent és Pozsonyban végezte. 1826-ban Aradon telepedett le, hol háza az intelligens elemek gyűlhelye volt. Ő írta az első magyar regényt „Márévurá“ cím alatt. 1858-ban egy kötetet adott ki: „Adomák és mulattató történetek“. Elhalt 1866-ban.

Náray Imre köz- és váltóügyvéd Aradon, szül. 1818. május 11-én Pécsent, Baranyam. Elvégezvén szülőhelyén iskoláit, 1840- ben letette az ügyvédi vizsgálatot és 1841-ben Aradon telepedett le, 1842-ben váltójegyző, majd pedig tiszt. megyei alügyész lett. 1848-ban megválasztatott megyei első alügyésznek s mint ilyen Arad ügyúztatása miatt a megyei raboknak Sz. Annára leendő átkísérésével bízott meg. 1849-ben nemzetőri főhadnagy volt, va- lamint Kossuth hírlapjainak levelezője. Ugyancsak 1849-ben az aradi vészbírósnágnál mint közvádó működött. A szabadságharc elnyomása után mint politikai fogoly 1851—1853-ig Josephstadt-

ban volt fogva, onnan kiszabadúlva, 1858-ig nemcsak rendőri felügyelet alatt állott, hanem ügyvédi gyakorlatától is megfosztott. Ily körülmények között az orvosi tudományok tanulmányozására adta magát s a hasonszenvészettel rendszeresen foglalkozott és gyógyított. 1857-ben kiadta „A hasonszenvi állatorvos” című munkáját, melyért a lipcei központi ált. hasonszenvi tud. társaság oklevéllel tisztelte meg s tagjává választotta. — Mint városi törvényhatósági képviselő és a lövészegylet elnöke Arad legnépszerűbb polgárai közé tartozik és mint ilyen az 1881—1884. országgyűlési periódusra országgyűlési képviselővé választott

Náray Talamér szül. 1849. elején Gyorokon, Aradmegyében. Iskoláit Aradon és Győrött végezte. Eleinte nevelő volt, s képe-
sítést nyert a francia nyelvből és a gyorsírásból; később e pályával szakított és adóhivatalnok lett, mint ilyen írta és adta ki Aradon „Dr. Csömörüzy Jeremiás aradi búbanatok. Néphan-
goló instrumentum” című humoriszticus művét 1879. Jelenleg Nagy-Kikindán hivatalnokoskodik.

Nesnera Aladár szül. 1855. jún. 3. Nyirádon, Zalamegyében Tanulmányait végezte Budán. Műegyetemet Budapesten. Az egye-
temi tanulmányok végeztével Székesfehérvárra, onnan 1876-ban az aradi főreáliskolához neveztetett ki. — Önálló munkája: „A mértan alapvonalai”, megjelent 1880-ban könyomatban.

Némethy Károly szül. Budapesten 1830. évi január 3-án. A gymn. VI. osztályát 1848-ban elvégezvén, a szabadság mozgalmaiban ugyanazon évben anynyiban kezdett résztvenni, hogy az egyetemen felállított haditanodának rendes tanulóává lön. Görgeynek az alföldre történt visszavonulása alkalmával a hadiiskola több tanulóival Debrecenbe menvén, ott a bécsi legióba soroztatott, melylyel a szolnoki, kápolnai, isaszegi és több kisebb csatában és Budavár ostrománál volt jelen. A szabadságharc leverése után büntetésül besoroztatott, és pedig az akkor Bécsben állomásozott Wasa ezredhez, honnan azonban 1853-ban mint számvívői-segéd elbocsáttatását nyere. 1853-ik évi októberben a nevelői pályára lépett. Először 1853—1857-ig Magyar-Kanizsán Dr. Freundnál, azután pedig 1857—1858-ban Arad Szt.-Mártonban dr. Mittler fiai mellett. 1858-ban Aradra jött és Rotter János reáltanodájában és Heeger János leánynevelőintézetében kapott állást, azonkívül a francia, angol és német nyelvekből adott magánoktatást; végre 1868-ban aradvárosi közs. tanítóvá meg-

választatván e minőségben működik jelenleg is. — Irodalmi működése az „Alföld“ számára lefordította a Revue de deux monds-ból 1873-ban „Bolszky László“ regényét, „Hedvig esküje“ című beszélyt, 1874-ben „Egy ifjú hölgy regénye“, és „A párisi járdataposók“ regényeket; végre ugyanazon évben németből „Antoinette“ című rajzot. A „Fővárosi Lapok“ 1874-ben „Velasquez és Murillo“ című franciából fordított beszélyét hozták. Az egyleti életben igen tevékeny részt vesz; így az Aradvidéki-Tanítóegyletnek I. alelnöke, az Aradi honvédegyeletnek és az Első önkényes tűzolóegyletnek pedig jegyzője. (z.)

Nikolich Döme köz- és váltóügyvéd, szül. 1851. jún. 8. Aradon. A helyi lapokban franciából fordított regényeket és elbeszéléseket közölt. — Egészen ifjú korában a Tanulók közlönyébe írt.

Oldal József, egy időben az Aradi Lapoknak szerkesztője, mint ilyen „A két árva“ cím alatt egy négykötetes regényt adott ki. Ma állítólag a Magyar Államnál mint fordító dolgozik.

Pakor Vilmos, m. kir. honvédszázados, kerületi segédtiszt Aradon, szül. 1841. május 22-én Bártfán. — Aradi tartózkodása alkalmával két rendbeli önálló művet írt, ú. m. „Harcászati feladatok a parancsadás és csapatvezetés gyakorlata céljából“ 1881. — Taktik. (Németül). 1881. Második kiadásban.

Paradayser Lajos, krassó-szörénymegyei tiszt. főjegyző, szül. 1848. júl. 27. Aradon. — A méhészet terén specialitássá emelkedett. Önálló műve: „Az elméleti és gyakorlati méhészet kézikönyve“. 1877. — Írt ugyancsak a méhészet érdekében az „Alföldbe“, „Gazdasági Lapok“-ba, „Néptanítók Lapjái“-ba is több beces cikket.

Parcz Gyula orvostudor, t. főorvos, szül. 1843. okt. 14-én Kurticson, Aradmegyében. — Az „Orvosi Hetilap“ a gyakorlati gyógyászat és gyakorlott sebészet teréről igen érdekes és beces dolgozatokat hozott tőle.

Parcz István, Arad sz. kir. városi gazdasági tanácsos, szül. 1845. aug. 12. Kurticson, Aradmegyében. Tanulmányai végeztével eleinte irodalommal foglalkozott, 1871-ben szabadságolt állományba honvédelmi tanácsosnak nevezetett ki; 1872-ben árvaszéki jegyzőnek, 1875-ben pedig már gazdasági tanácsosnak választották, mely állásra 1878-ban újból, még pedig egyhangúlag választott meg. — Írói működését mint az „Alföld“ munkatársa kez-

dette. Azóta is írt az „Aradi Lapok“-ba és a pesti lapokba ál-név alatt társadalmi, műveltségtörténeti és politikai cikkeket. — A természettudósok aradi nagygyűlése alkalmával megírta: „Aradmegye történetét“. 1871.

Patonyi Tádé Minorita-rendi bölcészettanár Aradon. A Peretsenyi-féle írói társaság egyik legszellemelesebb tagja. Ugyanis e század elején 1800 - 1819-ig Peretsenyi László az ország majd valamennyi tanárával költői levelezésben volt és e levelezésekből egész irodalom támadt. Patonyinak is igen sok részint kézírathban maradt, részint Peretsenyi által kiadott költeménye volt. Patonyi meghalt Szegeden 1817-ben.

Peretsenyi-Nagy László, e század elején aradmegyei esküdt. Nagy-Várad és Arad története körül kiváló érdemeket szerzett. Fáradszorgos kutató és nagy szorgalmú író volt. Több külföldi társaság tagja volt. Tőle bírjuk városunk első monographiáját: „A régi Orod vagyis a mostani Aradnak dolgai.“ Nagyvárad. 1814. Meghalt 1827. május 18-án mint tisz. táblabíró Boros-Jenőben.

Petrogalli Arthur szül. 1850. jan. 5. Vaszkován Zólyommu.; gymnasiumot végzett Besztercebányán, egyetemet Budapesten és Bécsben. tanárkodott Besztercebányán és Aradon (1871. óta) — Írt az „Alföld“-ben és Tanügyi közlöny“-be, az elsőbe a philoxera terjedéséről és kutatás módjáról tárgyaló cikkeket, az utóbbiba egy „A bogárgyűjtéséről“ és „A vérről és vérkeringésről“ című tárcacikkeket. Előbbi külön lenyomatban is megjelent.

Petrovicu Lázár szül. 1856. évi november 16-án Krassó vármegyében, Román-Boksán; első tanulmányait részint szülőhelyén, részint Lugoson, Temesváron és Aradon végezte. Innen felment a budapesti egyetemre, hol 1875 - 1878. rendes hallgató volt a bölcészettudományokban; a 3-ik év végén díjszerűen kiállván a szigorlatot, a neveléstanból mint fő- a bölcészettanból s a román nyelv és irodalomból mint melléktárgyakból tudori oklevelet nyert. Aradegyházmegye hatósága, mely őt felsőbb tanulmányai tartamára 400 frtos évi segélyben részesítette, még azon évben az aradi román tanítóképződéhez tanárnak nevezte ki. Első irodalmi működése „A gyermek szeretet“ című tudori értekezés, melyet Aradon Gyulai Istvánnál 1878-ban román nyelven is kiadott. Rövid tanári működése alatt a „Biserica si scoala“ egyházi lapba, valamint a nagy-szebeni „Scola romana“ iskolai lapba több tu-

dományos cikket írt, nemkülönben a „Familiá“-ban is. 1880-ban a „Compendiu de Pedagogia“ című neveléstani nagy művét adta ki, mely a román neveléstani művek között, az elsőrendű hason művekkel versenyzik. — A szép tehetségű fiatal ember 1881. jún. 22-én halt meg Nagy-Szebenben, az aradi g. k. román tanítóképző-intezet tanárkara és ifjúsága küldöttségileg képviseltette magát a korán elhunyt temetésén. (s. s.)

Pirchala Imro szül. 1845. okt. 26-án Budán. Gymnasiumot végzett Budán; egyetemet Bécsben. 1869-ben kiküldetett br. Eötvös által Poroszországba, és Hollandiába a népnevelési viszonyok és tanítóképezdek tanulmányozására. 1870—1873. szolgált a modori áll. tanítóképezdénél, 1873. óta Aradon. — Írt cikkeket: Orthologia és neologia, Figyelő, 1876. — Theoret. XIV. idyllje és Catull kéziratairól. Philologiai Közlöny, — 1878. Gymnasium és reáliskola, az aradi gymn. értesítőjében 1878. — A latin stilisztikai gyakorlatokról. Tanáregyleti Közlöny. 1880/1. — Latin Stilisztika. Budapest, Eggenberger 1879. — Anthologia Latina. Budapest, Eggenberger 1880. — Sajtó alatt van Vergilius Aeneise bevezetéssel és magyarázatokkal. (z.)

Popa György született 1841. július 22-én Al-Kimpányban, Bihar. Tanulmányait részint otthon, részint a belényesi gymnasiumban végezte. A jogot Budapesten, a bölcészetet Bécsben tanulta. Mint jogász a paedagogiai előadásokat is hallgatta. — 1866-ban Bécsben az „Albiná“-t szerkesztette, melyet 1870-ben Babesiának adott át. Az évben a nagyváradi gör. kel. román szent széknél tanügyi előadóvá választatott, mely minőségben 1872-ben Aradra helyeztetett át. 1878-ban a budapesti egyetemnél a jog- és államtudományok tudorává avattatott. Aradon az egyházmegyei tanügy vezetésével lévén megbízva. első figyelmét a tanterv megállapítására fordította. 1876-ban kiadta az iskolai hatóság, lelkészek és tanítók viszonyát szabályozó rendeletét, 1877-ben pedig az új tantervet, melyben a tanítónak autonómiát ad, hogy a didaktikai cél elérésére kellő önállósággal járhasson el. E cél elérésére eszközökről is gondoskodott, írt természettant és világtörténetét. Mióta a román népiskolák vezetését átvette, azóta a román iskolák emelkedését lehetetlen észre nem venni. Mikor Aradra jött, volt összesen 322 román népiskola, mely szám 9 évi működése után 378-ra ment föl. Alatta a tanítók fizetése is öröndetesen javult. Irói működése: 1863 -

1870-ben „Albina“ szerkesztője, 1872--1874-ig a „Luminá“t szerkesztette Aradon. Önálló művei: „Rubinson Crusoe dupa Joachima Enricu Campe. 1873. képekkel 3000 példányban. — „Norme pentru administratiunea inventiameintului“. 1877. — „Fisic'a in scol'a poporala. 1878. III. kiadás. Istori a universala, alesu istori'a netiunei romanesci si a regatului Ungari'a“. II. kiadás.

Posgai Lajos, városi kerületi orvos és tiszteletbeli főorvos, született Gyorokon, Aradmegyében 1835-ben, hol is az elemi iskolákat, azután Szegeden és Aradon gymnasialis osztályokat végzván, a budapesti egyetemen az orvosi pályára lépett, 1858-ban orvostudorrá promoveáltatván, egy ideig Szegeden tartózkodott, 1859-ben a kitört osztrák-olasz-francia háború alkalmával ideiglenes főorvosi minőségben a hadseregbe lépett s a hadjárat alatt a 7-ik tábori kórházban Olaszországban mint osztályos főorvos működött. A hadjárat után Velencében, Klagenfurtban, majd Pesten részint mint beosztott orvos, részint mint kórházi osztályvezető-orvos volt alkalmazva; 1861-ben sebésztudori szigorlatokat végzte, véglegesen tábori főorvossá neveztetett ki s a 10 huszárezredhez osztatott be. Ennek keretében 6 évet töltött s 1866-iki osztrák-porosz hadjárat alatt Csehországban ézen ezrednél szolgált. 1867-ben kincstári bányamű-orvossá neveztetvén ki, a hadseregtől megvált s 6 évig Feisőbányán ily minőségben tartózkodott. Szülészti tanulmányait Bécsben végzve, 1872-ben szülészti oklevelet nyert és Aradon a 3-ik kerület orvosává választatván, bányász-orvosi állásáról lemondott s Aradra, szülőmegyéje székvárosába telepedett. Az 1873-ban dúlt cholera alkalmával kifejlett tevékenysége s állandó ügybuzgalma elismerésül 1875-ben a főispán által tiszteletbeli városi főorvossá neveztetett ki. Orvosi szakmunkákat írt a „Gyógyászatba“ és a szatmármegyei orvosegylet „Évkönyvébe.“ — A közegészségügyre vonatkozó dolgozatai az „Alföld“ és az arad vidéki „Tanügyi Közlönyben“ jelentek meg. Az aradi meteorologiai állomás kezelője, naponkint távirati jelentéseket küld úgy a budapesti központi meteorologiai intézetnek, mint havi jelentéseket a temesvidéki mérnök és építész egyletnek és heti jelentéseket a helybeli lapoknak. (z.)

Rajner Béla volt aradi ügyvéd. Bauer-Boér Henrik volt aradi főgymn. tanárral együtt írták „A kivándorlók“ című vig ope-rette szövegét 1877-ben.

Ratiu Péter 1805-ben febr. 22-én szül. Theologiai tanulmányait, mint a nagyváradi gör. kath. egyházmegyének növendéke, Pesten 1828-ban befejezván, 1831. szeptember 15. pappá szentelték. Biharvármegyében Belényes-Ujlakon, Szombatságon majd Hagymádfalván kapott parochiát. Itt érte a forradalom. A bihari oláhság nem volt hűtelen a haza ügyéhez s talán ennek tulajdoníthatta Ratiu is, hogy az ötvenes években Nagy-Váradon fogságot kellett szenvednie. Úgy látszik, ezzel áll összeköttetésben azon elhatározása, hogy a görög keleti vallásra át tért. De, mint ilyen, csak 1856-ig tanárkodott az aradi theologia intézetnél, a mikor újra görög katolikus és Dobsa Sándor lugosi püspöknek figyelméből, aradi lelkész lett. 1867-ben kanonoknak nevezték ki Lugosra s 1876-ban húnyt el. Keveset írt, de alaposan és ó nyelvezettel. Prédikációit bár sajtó alá rendezte, még sem adta ki. Magyarúl is írt egy „Vallási párhuzamok, unio és még valami” című füzetet. Nagyvárad, 1842. (i. r.)

Rátz Jeromos 1821—1825-ig az aradi minorita ház főnöke és városi lelkész volt. Három rendbeli nyomtatványt találtunk tőle. Sz. beszéd sz. István király tiszteletére. 1820. — Költemény Rudnay Sándor primáshoz az aradi barátok temploma felszentelése alkalmából. 1820. (Latin) és Az aradi T. P. Couventuális Minoriták tornyára a szent keresztnek feltétele 1821. júl. 23. Tartalmazza a templom és kolostor történetét, alkalmi költeményeket és statisztikai jegyzeteket.

Reiser Nándor a Fonciere-Pesti biztosító-intézet titkára született Pozsonymegyében Nagymagyaros 1839. május 8-án. Kiválóan foglalkozik a napirodalommal, egyaránt német és magyar nyelven. — Tevékenységét a „Vác” lapban kezdette, majd a Horn Ede által szerkesztett „Neuer Freier Lloyd”-ban közgazdasági vezércikkeket írt, melyek közül az „Unsere Mühlen-Industrie” című cikksorozata kiváló figyelmet keltett. Ugyanez időben a „Hon” rendes levelezője is volt, hol a társadalmi ferdeségek ellen erőlesen kelt ki.

1873. április havában a hirhadt „Borsod-Miskolci kiházásító egyesület” szédelgéseit egy röpiratban feltárta, mely röpirat alapján az akkori kereskedelmi miniszter egy enquettet hívott egybe és később ezen botrányos vállalatot be is szüntette. — Ugyanezen évben Szegedre költözvén át ott a „Szegedi Híradó”-ban közgazdasági és társadalmi cikkeket írt.

1875. óta Aradon lakik és kereskedelmi, társadalmi, de kiválóan biztosításiügyi írányecikkei által tűnik ki. — (z.)

Remetey Fülöp Károly, jogtudor, aradi köz- és váltó-ügyvéd, szül. 1836. ápr. 24. Patóházán, Szatmármegyében. — 1860-ban letétén a jogtudori szigorlatokat, Aradra jött Csemeghy K. nagyhírű irodájába. 1861-ben Aradmegyei aljegyző lett. 1861. okt. 18-án aljegyzői állását a megyéknek hatalmi ténynyel lett feloszlatása alkalmával elhagyta és ügyvédi pályára lépett. Mint naturalista zencismerő négy művet írt, ú. m.: „Júlia emléksárdás” gr. Nádasdy Lipótné szül. Forray Júlia grófnőnek ajánlva. „Remetey Fülöp Bertácska csárdás.” 1861. — „Patóházi lakodalmas” Lilla nővérenek menyinyegzője megünneplésére és „Niklai Emlék” 1865. — Berzsenyi Dániel nagy költőnk emléksobrának országos ünnepélyyel történt leleplezése alkalmára. — Mint nagy zeneművelő a helybeli „dalárda” érdekében igen sokat tett. Pompéry „Magyarország”-ának Aradról buzgó levelezője és munkatársa volt. Az „Alföld” hasábjain terjedelmes cikkeket közlött az aradi dalárda hanyatlásának fizisairól és okairól, nemkülömben a módokról, melyek által a dalárda ügyét városunkban és országszerte is művészi magaslatra léhessen emelni. — Mint törvényhatósági képviselő, iskolaszéki tag és az aradi hely. hitv. reform. egyház főgondnoka igen buzgó és elismerést keltő működést fejtett ki.

Réthy László, szül. 1851. nov. 21-én Szarvason, Békésm. Iskoláit Szarvason, Budapesten és Bécsben végezte. Eleinte a jogi pályára lépett, de csakhamar a bölesészetivel váltotta fel. Elvégezvén egyetemi tanulmányait 1877—1879-ben a csabai polgári leányiskolánál foglalt el tanári állomást. Majd onnan Aradra jött vissza s történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Rendes munkatársa volt a Békésmegyei Közlönynek, tárcacikkeket írt az Alföldbe, Egyetértésbe, Ellenőrbe, Magyarországba, Honba. Oroszból egy nagyobb beszélyt fordított „Nye sesasznája” címmel. 1880-ban bölesészeti tudorrá avattatott fel. — Önálló munkái: Magyar pénzverő ismaeliták és Bessarábia. 1880. — Anonymus az erdélyi oláhokról. 1880.—1881. ápril közepe óta a magyar nemzeti múzeum régiségosztályánál segédőr.

Román Miron a magyarországi g. kel. románok érsek-metropolitája, Ő Felsőge v. b. titkos tanácsosa született 1828. évi augusztus 23-án, Bihar vármegye Mézes községében.

Tanulmányait 1836-ban kezdte meg a mézesi püspöklében és a főgymnasiumi 6 osztályt Belényesen végezvén el, a többiit Nagy-Váradon folytatta. Végre a theologiai folyamat Aradon hallgatta és elejétől végig kitünő szorgalmat és példás magaviseletet tanúsított, úgy, hogy a különben is jeles tehetségű papnövendék csakhamar megnyerte olúljáróinak szeretetét és pártfogását s már 1848-tól Rácz Geraszim püspök alatt mint gyakornokot látjuk.

Az 1849-iki mozgalmas időkben Kis-Jenőn tartott egyházmegyei zsinaton mint Kirileszku János püspöki vicarius-hoz beosztott consistoriumi írnok működött; miután pedig Pópa György, akkori consistoriumi jegyző, ki később Aradmegye főispánja lett, — ez állását a megyei közigazgatási pályával eszerelte fel, az alig 21 éves Román Mózes (papi neve Miron) neveztetett ki szentszéki jegyzőnek, és vas szorgalma és jeles tehetségénél fogva úgy Rácz Geraszim püspöknek, valamint Popeszku Patricius püspöki adminisztrátornak és végre Iváeskovits Prokop püspöknek is bizalmát teljesen bírta. Ez utóbbi püspök alatt 1875. évi október 27-én a hodósi zárdában fölvevén a szerzetesi rendet, papnöveldei tanárrá neveztetett ki; 1857. nov. 3-kán felszenteltetett diakonussá, 1858. június 23-án fő-diaconussá, 1863. március 31-én presbyterré, 1864. március 25-én pedig protosyncellé.

1869-ben megválasztatott országgyűlési képviselőnek; minél fogva a theologiai tanári állásról lemondott, s ezentúl honlétében leginkább a püspöki elnöki teendőket végezte.

Ugyanazon évben neveztetett ki Krassómegye tanfelügyelő-jévé, királyi tanácsosi ranggal. E minőségben azonban nem sokáig működött, mert 1870-ben az aradi egyházmegyei zsinat Nagy-Váradra püspöki vicariusnak és szentszéki elnöknek választotta meg.

1871-ben a püspöki zsinat határozata folytán Archimándrita (apát) rangra emeltetett.

1873-ban nov. 12-én az arad-egyházmegyei zsinat részéről aradi püspöknek választatott meg; de itt sem maradt sokáig, mert 10 hónap múlva még ugyanazon évben a nagy-szebeni nemzeti congressus által a Magyarországi összes g. kel. románok érsek-metropolitájává lett megválasztva s a magyar kormány előterjesztésére Ő Felsége által megerősítve és v. b. titkos tanácsosi rangra emelve.

Román Miron hivatalos pályáján organizatori tehetséget tanú-

sított mindig; s ennek érvényesítésére a legkedvezőbb alkalma nyílt az egyházmegyei zsinatok és a nemzeti congressusok tanácskozásában.

Politikai téren különösen 1861-től kezdett szerepelni: sok éven át az aradi románok vezére volt, s mint ilyen, ismert higgadtsága és tapintata által egy részről tekintélyt szerzett a román nemzeti pártnak, más részről a magyar párt rokonszenvét is teljes mértékben bírta; a miért a vérmesebb románok fiatalabb nemzedéke részétől nem egyszer ellenszenves nyilatkozatokat kellett hallani.

Ö, egyike azon románoknak, kik legtöbbet fáradoztak „az aradi népművelődési egyesület” létrehozásán.

Mint theologiai tanár sokat dolgozott; csaknem folytonosan írt tudományos és vegyes tartalmú cikkeket a „Concordia,” „Telegraful Romanu,” „Albina,” „Federatiunea” (román) „Alföld” (magyar) és más lapokba részint saját neve, részint pedig „Melarianu” álnév alatt.

Mint aradi theologiai tanár alapította a „Sperantia” egyházi lapot, melyet későbbben a „Lumina” váltott fel.

Iratait mindenütt kitűnő faj szeretet, tiszta hazafiság, és az együttélő népek testvéries egyetértésünk szelleme lengi át. (s. s.)

Roth Albert szül. Nagy-Beeskereken, 1814. nov. 19-én. Iskoláit Beeskereken, a philosophiát és a jogot Pozsonyban, a medicát pedig Bécsben végezte. — Tanulmányai után Pozsonyban, az ottani német lap tárcaírója volt. Pozsonyból Beeskerekre ment, a hol Torontálmegye őt örökös táblabírájává választotta. Az 1848-iki mozgalmak itt érték őt s a szerbek vad dühükben nemcsak házáat rombolták szét, hanem vagyonától, sőt még utólsó krajcárjától is megfosztották. Mint hadfogadó főorvos Aradra rendeltetett és Arad-, Temes- és Torontálmegye katonai ügyeit vezette. Forradalom után véglegesen Aradon telepedett le. Előinte városi főorvos, 1861-től kezdve megyei főorvos volt. Buzgó munkatársa volt a központi meteorologiai intézetnek és a „Gyógyászati Lapok”-nak. Írt egy önálló füzetet „A lippai gyógyforrás”-ról 1881., melyben a lippai viznek a gümőkórra való gyógyerejét tudományosan kifejtette. Ugyanaz németül is megjelent. Meghalt 1879. dec. 6. Aradon.

Roth Nándor, született 1849. szept. 29-én Aradon. Tanul-

mányait Aradon, Budapesten és Nagy-Váradon végezte. Letévén az ügyvédi szigorlatot Arad városa alügyésze, majd pedig 1878-ban Temesvár sz. kir. város főügyészévé választott. Kitünő zeneművelő. Az aradi „Alföld“ és a temesvári „Délmagyarországi Lapok“ sok zenészi, aetheticai és társadalmi cikket hoztak tőle. Lefordította „Novara hajónak világ körül való útazása“-t, melyből a hazai lapok igen előnyösen fogadott mutatványokat hoztak.

Rozsnyay Mátyás gyógyszerész, szül. 1833. május 14. Szabad-Szálláson, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún megyében. — Tanulmányait Kecskeméten, Pesten és Bécsben végezte. Ő írta a legelső magyar sakkkönyvet, és a sakkjáték műkifejezéseit is ő magyarította. E nembeli önálló művét „A sakkjáték elemei“ cím alatt 1859-ben adta ki. Írt továbbá természettudományi és gyógyszerészvegyészeti cikkeket a Vasárnapi Újságba, Reformba, a Pompéry-féle Magyarországra, továbbá rendes dolgozó társa a Gyógyszerészeti Heti lapnak, Pharmaceutische Zentralhallenak és Industrie Blätternek. A chininféleségek polariscopiai vizsgálatáról írt nagyobb értekezése önállóan is megjelent magyar és német nyelven és kivonatosan majdnem minden német- s több angol amerikai lap hozta.

Azon gyógyászati tekintetben rendkívül fontos kérdés megfejtésére: Hogyan lehet a Chinint úgy elkészíteni, hogy az — a nélkül hogy hatása csökkenne — keserűségét veszítse, s így gyermekeknek is könnyuen adagolható legyen? A magyar orvosok és természetvizsgálók XII. és XIII-ik nagygyűlése 40 arany pályadíjat tűzött ki, melyet a pályabírák dr. Than, dr. Poor és dr. Watta m. kir. egyetemi tanárok — egyhangú véleménye és ajánlata folytán R. M. nyerte el, s a Fiumében 1869-ben tartott XIV-ik nagygyűlés alkalmával az neki ki is adatott.

A pályakoszorúzott készítmény, a jól ismert Chinin cukorka és Chinin csokoládé már mind az 5 világrészben ismeretes, és eddig minden jelentkező versenyt úgy kül- mind belföldön legyőzött.

Rőzságyi Miksa az 1850-es években leánynevelő-intézettulajdonos volt Aradon. Írt egy német földrajzot: Heimatskunde von Königreich Ungarn. 1857. — Aradról a fővárosba költözött.

Salacz Gyula, született Gyulán, Békésmegyében 1832. január 31-én, hol az elemi oktatásban is részesült; a gymnasium első és második osztályát mint magántanuló, a 3—6 osztályt Aradon végezte. Az 1848/9-ki események alatt előbb mint nemzetőr,

később a Békésmegye által állított szabad csapat zászlóaljában mint őrmester — utóbban mint hadnagy fegyverrel szolgálta a szabadság ügyét s jelen volt Aradnak 1849. február 8-i meghozásakor, s résztvett Perczel tábornok által a szerbek ellen ápril és május hónapokban vívott győzelmes hadjáratban. — 1849. év végén tanulmányait Nagyváradon folytatta, hol a két évi jogi tanfolyamot is végezvén, jogi tanulmányait az 1853/4. tanévben a budapesti, 1854/5-ben pedig a bécsi egyetemen fejezte be, s a jogi és a politikai államvizsgák kiállása után, 1855. év augusztus 20-án az aradi törvényszékhez joggyakornokká neveztetett ki, mely minőségben úgy azon törvényszék, mint a járásbíró-ságnál 1858. évi március hó 14-ig volt alkalmazva, s miután a bírói tiszti vizsgát letette, törvényszéki segéddé léptettetett elő s a pesti járásbíró-ság, a tatai és a hevesi szolgabírói hivataloknál, úgy a szegedi törvényszéknél 1861. évi május hó 1-ig működött.

Az ügyvédi vizsgát 1861. évi november 21-én letévén, s az ügyvédi képesítést a váltó törvényekre nézve is 1862. évi február 11-én megszerezvén, Aradon telepedett le; mint gyakorló ügyvéd 1872. évi február hó 21-én Arad sz. kir. város közönsége által tartott tisztújítás alkalmával, tiszti főügyészszé történt megválasztásáig működött; 1875. évi március hó 10-én egyhangúlag polgármesterré választatott, s azon állásra az 1878. évi február 27-én ismét egyhangúlag újból megválasztatott.

Salacz polgármester kiváló érdemei: hogy a város pénzügyi viszonyait, melyek 1875-ben, a midőn polgármesterré lett választva a legzsiláltabb állapotban voltak, szigorú takarékosság által anynyira rendezte, hogy nemcsak az akkori függő adósságok lettek törlesztve illetőleg lefizetve, hanem most már az évi mérleg több bevételt is mutat, és ezen kedvező eredményt elérte annélkül, hogy a községi adót emelni kellett volna, tehát csakis a rendszeres eljárás és szigorú takarékosság által.

A városi tisztikar tekintélyét, a mely polgármesterré lett megválasztatása alkalmával anynyira meg volt rendítve, helyreállította az által, hogy a közigazgatás minden ágában fáradhatatlan buzgalma és utánjárása által oly rendszert honosított meg, mely egy részt az ellenőrzést megkönnyítette, más részt pedig az ügyek lebonyolítása és megoldása a leggyorsabban eszközölhető, szóval a közigazgatás minden ágában a legnagyobb rendet honosította meg.

Megteremtette a városi árvalház alapját, és rövid öt év alatt lankadatlan buzgalma által már is oly tekintélyes alapot teremtett, hogy most már az építés megkezdése van tárgyalás alatt.

A városi törvényhatóságok közigazgatására vonatkozó több cikket írt; nevezetesen az 1876. évi VI. t.-c. mint törvényjavaslat ellen az „Alföld“ hasábjain, 1875-ben megjelent cikksorozat, melyet a „Pesti Napló“ azon évi 270. és 271. számaiban figyelemre méltónak jelelt meg.

Schönfeld Lipót, született 1807-ben Váriban, Békésmegyében. 1840 óta Aradon lakik mint gyakorló orvos. 1873 óta felolvasásokat tart, melyekre a közönség színe-java jelenik meg. Előadásai kettejét nyomásban is kiadta, és pedig egyiknek címe: „Ahron Chorin oder Religion und Reform,“ a másiknak „Eine Causerie als Beitrag zur Geschichte des isr. Tempelbaues in Arad, gehalten anlässlich der Jubiläum-Feier zur 50-ten Jahreswende der Grundsteinlegung zum Tempelbau.“

Schuster Henrik, született 1853. november 10-én Aradon. Gymnasiunmi tanfolyamot szülőföldjén, az egyetemet pedig Bécsben végezte. Mint 23 éves fiatal az összes orvosi tudományokból kitüntetéssel nyerte el a tudori oklevelet.

1876-ban leszolgálta önkénytesi évét és főorvosul nevezetett ki a tartalékba. 1877-ben Billrothot és Dittlt hallgatta, azok mellett segédkeztén. Ekkor írta első tanulmányát „Zur Entwicklung des Hüft- und Kniegelenkes“ cím alatt az „Embryologische Zeitung“-ba 1877. Mely tanulmány azonnal figyelmet ébresztett az ifjú orvos iránt. 1877. év tavaszán tanulmányai és tapasztalatai gazdagítása végett Németországba utazott, meglátogatta a prágai, lipseai, hallei és berlini egyetemet és mindenütt 4—6 hétig időzött, míg csak tudományozni ki nem elégítette; 1878-ban újra útra kelt, ekkor bejárta ugyancsak Hallét, Berlint azután Hamburgot, Kielt, Lüttichet, Londont és Párist, mindenünne gazdag tapasztalatokat vivén magával. Párisból hazajövet önkénytesen ajánlkozott a bosnyák hadjáratban részt venni, s onnan visszatérve a prágai egyetemen dr. Gussenbauer nagyhírű és a legmerészebb műtőorvos mellett segédkezik. Irodalmi működése az orvosi szakmunkák ismertetésén kívül, a sebészeti szak művelése. Legnevesebb értekezései: Die Nervenanschwellung; Der Knochenkrebs. Histologiai-microscopi (szövetteni) tanulmányai maguk nemében mintaszerűek. Az 1873-ban Aradon

is pusztított cholera járványról hivatalosan írt „Észleletek“-hez a táblás kimutatásokat ő szerkesztette.

Önálló művei: „Über Tetanus traumaticus.“ 1881. — Dr. Mayer tanárral: „Über die Wirkung der Gifte, speciell des Curare auf das Muskel- und Nervensystem nach Durchschneidung des Rückenmarkes.“ 1881. Mindkettő Prágában jelent meg.

Simay István született 1833. július 10-én Szalacson, Bihar-megyében. Tanulmányait Nagy-Váradon és Szathmárt végezte. Elemi tanítóságra Szathmárt és Nagy-Váradon-, polgári iskolára pedig Budapesten képesítettett. — A szabadságharcban mint közhonvéd vett részt. — A forradalom után Mars szolgálatától megszabadulva, Minerva szolgálatába állott be és eleinte Álmosdon, majd azután Szathmárt, Oravicán és Gyulán volt tanító. 1868-ban aradi tanítónak választották meg. 1875-ben a város felállította a polgári iskolát, áttévé Simayt az elemi iskolától a polgári iskolához, hol jelenleg is mint igazgató-tanár működik. Simay a nyilvános pályán való működése alatt többször részesült úgy a kir. kormány, mint a helyi hatóság kitüntetéseinben. Igy 1870—71-ben a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium által az Aradon elrendelt képezdei tanfolyam vezetésével bízott meg. 1872-ben az Aradvidéki-Tanítóegylet ajálatára m. kir. kormány 100 forintnyi jutalomban részesítette; ugyanazon évben az országos tanítószövetség alelnökévé lett megválasztva. — A bécsi világkiállításra ugyancsak kormányi kiküldetésben részesült. A tanítók II-ik egyetemes gyűlése az 50-es bizottság elnökévé választotta. — Arad város törvényhatósági bizottságába másodszer lett beválasztva. — Kiváló érdeme marad, hogy Millig, Szücs és Zadravácz tanítótársaival ő alapította meg a ma már országos vezérszerepet játszó Aradvidéki-Tanítóegyletet. — Írói működését a „Tanodai Lapok“-ban kezdte, a „Népnevelők Lapja“-ban pedig folytatta. Van pályadíjat nyert dolgozata is. Önálló művei: Felnöttek oktatása. 1875--1877-ben kiadta négy kötetes „Földirat“-át, melynek azóta már második kiadása is elfogyott.

Simonchich Gyula, m. kir. honvédszázados, II-od oszt. alhadbiztos Aradon, szül. 1848. szept. 9. Aradon. — Vörös Vidorral: „Az osztrák-magyar haderő táblázatos kimutatása“ című katonai munkát adott ki. 1880.

Skreinka Lázár született Holleschauban, Morvaországban.

Eleinte simándi rabbi volt, később Aradra jött mint senior és hitelmező. 1830—1850. — „Religio“ cím alatt zsidó hittant írt. A legeszesebb férfiak közé tartozott. Ismereteinek sokoldalúságát a helyi német lapokban örökítette meg.

Steinhardt Jakab született 1818. december 17-én Makón. — A nagy Chorin után Arad főrabbija. Egyházi beszédeiről messze földön nevezetes, melyek közül több nyomásban is megjelent.

Sujánszky Euszták szül. 1811. ápril 18. Gyöngyösön. — 1828-ban a Minorita rendbe vétette fel magát és mint ilyen 1834-ben pappá szenteltetett. Tanárkodott Lugoson, Nagy-Bányán, Kantán, Aradon. Lelkészkedett ugyancsak Kantán, Nagy-Enyeden, Nyir-Bátorban és végül Aradon. Aradon mint igazgató is és mint házfőnök is igen népszerű ember volt. Írt több alkalmi költeményt és jeles programcikkeket. 1875. dec. 7-én Imreghen halt meg.

Sváby Pál született Szepes-Szent-Andráson 1837. jan. 19-én. Tanulmányait Löcsén végezte, az egyetemet Bécsben. Tanárkodott 1857 óta Ungvárt, Besztercebányán és Pozsonyban. 1873. óta az aradi kir. közélettanodák igazgatója. Kolmár Józseffel együtt szerkesztett Latin fordítási gyakorlatok című tankönyve több kiadást ért. Van egy becses értekezése is „Senatores paedarii“ címmel.

Szabó Alajos szül. Gyorokon, Aradm. 1820. márc. 20-án. Még a forradalom előtt jutott Sikulára mint nevelő az Atzél családhoz. Bevégezvén mint ilyen működését, az Atzél uradalmak jószágigazgatójává lőn kinevezve. Nagy tudományú férfiú volt, írt a magyar politikai- és nemzetgazdasági viszonyokról az angol lapokba. A Kőrös-völgyi vasút első tervzetét 1867-ben ő írta. Meg is jelent mint rüpirat még ugyanazon évben. Történeti rajzai a boldog emlékü „Magyar Néplap“-ban jelentek meg. Meghalt 1876. dec. 7-én Sikulán.

Szathmáry István, nyugalmazott Arad városi kerületi orvos, született Palotán, Csanád megyében 1812. évben. — A gymnasiumot Aradon és Szegeden végezve, 1834-ben a pesti egyetem seb-orvosi intézetébe lépett s 1839-ben sebész és szülésznesterré avattatott. Orvosi működését Arad megyében Szt.-Annán mint magán-orvos kezdette meg, de onnét csakhamar a megyei kórházba lépett mint alorvos és itt Dr. Munkácsy, majd Dr. Csiky igazgató főorvosok mellett 10 évig volt alkalmazásban, végezte a sebészi műtételeket, a melyekről az akkori szaklapokban, az

„Orvosi Tárbán,“ meg az „Orvosi Évkönyvben“ maga írt hosszú és érdekes közleményeket. 1849-ben a forradalom után városi alorvosnak lett kinevezve s e minőségében az alkotmányos korszak visszaálltaig az egész város területén, egyszersmind mint rendőr orvos is egyedül működött. 1861-ben a hivatalok ismét választás útján kerültek betöltésre s az első ízben szavazattöbbséggel, azután 6 évi cyclusokban minden későbbi választásnál egyhangúlag az első városi kerület orvosának választatott meg. 31 évet töltött így a város szolgálatában, míglen 1880-ban hanyatló egészsége miatt, saját kérelmére, közelismerés mellett, egész fizetésével nyugalmaztatott s a főispán által örökös tiszteletbeli városi orvos címmel felruházta.

Az 50-es évek közepén létesült gáji róm. catholicus templom alapításánál az ő buzgalma lényeges tényező volt.

Midőn a forradalom után a megyei kórházat a katonaság céljaira lefoglalták, saját háza mellék épületében két kórszobát rendezett be s ott a céhek betegeit orvosolta s ezen intézetét, a közkórház újból való megnyiltáig, 3 évig áldozatkészen fentartotta. — Időszaki egészségügyi dolgozatai a helyi lapokban jelentek meg: Egyike lévén a Hegyalja jelesebb bortermelőinek, vörös boráért a gazdasági kiállításon kitüntetésben részesült. Mint kuvini szőlősgazda „A kuvini hegyközség“ cím alatt nyomtatásban adta ki önálló tanulmányait és javaslatait. Mint Szathmáryra nézve előnyösen jellemző adatot ide csatoljuk üdvözlő versének címét, melyet 1834-ben mint 22 éves ifjú írt Arad város felszabadulása ünnepéjére. „Szathmáry István gyógytudományt tanuló ifjú mint hazafi. Örömdal, melyet Arad szabad királyi város hála ünnepének kivilágításával méltóságos orczy báró Orczy Lőrincz úr ő nagysága, s ő felsége biztos hívének tekintetes nemes Arad törvényhatóság fő-Ispányának s a nagy érdemű nemes polgári rendnek mély tisztelettel énekel 1834. sz. István hava 21 én.“

Sziklay, azelőtt **Felgenhauer Mária** született 1838. aug. 9. Aradon. — A hatvanas évek vége felé igen látogatott leányintézete volt. 1871-ben „Természetrész elemei leányok számára“ című tankönyvet írt. Aradról a szabadkai, — majd pedig a kolozsvári állami tanítónő képző intézethez került. Ezen állását elhagyván, Budapestben telepedett le.

Szilágyi Gyula szül. Egerben, Hevesmegyében 1848. dec. 3-án.

Tanulmányait Egerben és Kassán végezte. Mint végzett jogász pénzügyi hivatalba lépett és jelenleg Aradon adófelügyelői-helyettes; mint ilyen a következő című könyvet írta: Pénzügyi törvények és szabályok kézikönyve. 1878.

Szöllőssy Károly született 1842. május 11-én Esztergomban. — Gymnasiumot részben otthon végezte, a philosophiát pedig mint sz.-Ferenc rendi növendék Nyitrán tanulta. 1861-ben a Minorita-rendbe lépett át, és elvégezvén Egerben a theológiát, 1862-ben mint gymnasiumi tanár Aradra tétetett. Egy évi tanárkodás után a rendet elhagyva, nevelői pályára lépett, egy esztendeig Pozsony megyében nevelősködött, de csakhamar visszakivándorolt Arad megyébe, és először Keller Józsefnél Székudvaron, majd pedig gróf Szapáry Péter nevelője volt Borosjenőben; ez állásából az aradi magán reáliskolához hívatott meg magyar nyelv- és történelem tanárául. Hat évig működött itt, míg 1875-ben Arad város iskolaszéke egyhangúlag választotta meg polgári iskolájához. — Az irodalmat kedves emlékü tanára Gulyás Elek pannonhalmi bence kedveltette vele. Eleinte, mint minden fiatal ember, a szépirodalmi téren próbálgatta a szerencsét. Első történeti beszélyét: Mazzirani unokahugait 1866-ban a Képes Világ hozta. Mire csakhamar következett: Miklós cár mint kérő. A halott a kocsiban az „Aradi Lapok“-ban. Később a történet és földrajz tanítása közben határozottan e két szak művelését karolta fel. 1868-ban megírta az „Alföld“ számára Borosjenő történetét. Ezt követték Ráfáel halála és Sz.-Ferenc utódai című tanulmány cikkei. Felbátorítva az első sikertől és a jóakarató biztatásokból erőt merítve az egyházi- és tanügyi statisztikára adta magát; közben közben megeresztett nyelvészet, élet- és útirajzi cikkeket is, melyek részint a helyi lapokban Alföldben, Aradi Lapokban, Általános Tanügyi Közönyben, Polgáriiskolai Értesítőben, részint az „Új magyar Sion“-ban, „Magyar Állam“-ban, „Magyar Koroná“-ban, „Népiskolai Tanügy“-ben és az „Irodalmi Szemlé“-ben jelentek meg.

Önálló művei: Az Osztrák-magyar Monarchia összes szerzetes rendjeinek történeti és statisztikai rajza, tekintettel azok irodalmi és tanügyi működésére. 1878. Két kötet. — Arad sz. kir. város és megye összes népoktatási intézeteinek névtára. 1879. — Az Aradvidéki-Tanítóegylet tíz évi működése. Emlékkönyv. 1880. Györgyössy Rudolfal együtt szerkesztette. — Statisztikai pár-

huzam a magyar és osztrák papság között. 1881. E művét a hazai katolikus lapok egyhangú elismeréssel fogadták. Dr. Haynald Lajos bíbornok és kalocsai érsek pedig sajátkezű levélben gratulált a szerzőnek. (y. f.)

Tabajdi Károly Arad megye és sz. kir. város főispánja született 1833. nov. 10-én Nagy-Zeréuden Aradon, hol atyja Dániel a megye legtiszteltebb jegyzője volt. Első tanulmányait otthon, a gymnasiumi tanfolyamot Debrecenben, a jog két első folyamát ugyancsak Debrecenben, a harmadik és negyedik évfolyamát pedig Pesten végezte. Jogi tanulmányainak végeztével Simon Florent fővárosi nagy hírű ügyvéd irodájában működött két évig, honnan Aradra Csemeghi Károly ugyancsak jó hírű irodájába került. 1860-ban letette a jogtudori szigorlatot. 1861-ben megyei I. aljegyző egész a megyék felosztásáig; ezen időre esik nősülése, elvéve Lippert Antóniát, Arad egyik tekintélyes polgárának leányát és ügyvédi irodát nyitott és pedig kezdetben Tagányi Istvánval, azután csakhamar magán. 1867-ben, a kiegyezés után megyei főjegyző, 1869-ben kincstári ügyész Pécskán, ez állásában a kir. törvényszékek szervezéseig maradt; minekutánna Nagy Sándor a megye alispánja az újonnan szervezett kir. törvényszék elnökévé neveztetett ki, Tabajdi 1871. december 28-án a megye alispánjává választatott. Mint alispán 1872-ben ő vitte keresztül az 1871. XVIII. t.-c. értelmében a községek rendezését még pedig úgy, mint az kevés megyében sikerült. 1874-ben január 1-jén életbe léptette a megyei jegyzők nyugdíjintézetét; 1879. márciusban kir. tanácsos és ugyanazon év június 29-én Arad megye és sz. kir. város főispánjává neveztetett ki.

1879. júl. 21-én nagy fénynyel és a megye osztatlan lelkesedése között tartá főispáni székfoglalását. Ekkor mondott beszédét az összes hazai sajtó örömmel fogadta, mert e beszédében a becsületes és kitartó munkának, a hazafias küzdelmeknek és a magyar állameszme fenségének emelt oszlopot. 1880-ban Krassó megye-, majd pedig az 1881. LV. t.-c. értelmében az egyesített Krassó-Szörény megyék főispánjává lett kinevezve; végrehajtván a két megye egyesítését és a tisztújítást. 1881-ben megalakította a megye tisztviselők nyugdíjintézetét, mely nagy részben csak neki köszönhető.

Nagy tevékenységet fejt ki, és nemcsak a megyei- és városi közgyűlések alkalmával való elnöki teendőkre szorítkozik.

hanem az őszszes megyei ügyeket nagy figyelemmel kíséri, sőt azok elintézésébe bele is foly.

Tapintatos és következetes intézkedései folytán azon surlódások, melyek 1861-től kezdve alispáni hivatalba való belépéséig a magyarok és románok között úgy szölván napirenden voltak, annyira elenyésztek, hogy ma a magyarság és a románság között csekély kivétellel a közügy örömeire óhajtott nyugalom és béke áll fenn.

Irodalmi működése: 1868-ban Deákpárti „Aradi Lapok”-at szerkesztette. Csak is az ő kiváló politikai- és jogi cikkeinek köszönhető, hogy az az évi választásoknál győzött úgy a városban, mint a megyében a Deákpárt.

Takács Lajos első erdélyi vasúti hivatalnok. Aradon való tartózkodása alatt 1878-ban „Utazási zsebkönyv”-et adott ki. Jelenleg Konopon állomásfőnök.

Thót Antal szül. 1824. május 5-én Ó-Banovczen, a péterváradi határőrezredben. Tanulmányait a bécsújhelyi cs. kir. katonai mérnökakadémiánál végezte. Mint cs. hadnagy lépett a hadseregbe. 1848-ban kapitányi ranggal Görgey táborkarába osztatott be. A szabadságharc után elfogatott és golyó általi halálra ítéltetett, majd azonban büntetése 16 évi várfogságra enyhítettet. 1854-ben kegyelmet kapott és majd mint magántanító, majd pedig a Rotter-féle kereskedelmi iskola tanára lön Aradon. Később városi, majd pedig vasúti mérnök lett; legutóbb az aradi gázyár igazgatója volt. — 1858-ban egy német földrajzot írt ily címmel: „Lehrbuch der allgemeinen Erdbeschreibung”. — 1867-ben kiadta Magyarország nagy falitérképét, mely az ország legjobb e nemű térképei közé tartozik.

Tóth Kamill minorita 1798-ban Aradon magyar hitszónok volt és a Peretsenyi-féle költői kör egyik tagja. Igen sikerült epigrammái vannak. 1810-ben Szegeden halt meg.

Tuducescu Atanáz szül. 1850. febr. 20-án Al-Kimpáuyban, Bihar megyében. Gimnasiumi tanulmányait Belényesen végezte, a jogot Nagy-Váradon, a theológiát pedig Aradon. — Jelenleg az arad-karánsebesi egyházmegyeek közös alapjait kezelő gondnokság jegyzője Aradon. — Gimnasiumi tanuló korától fogva folyton a román szépirodalommal foglalkozik. Költeményeit örömmel olvassák. Az aradi román lapokon kívül, leginkább a „Familia”-ba dolgozik. A vitairodalom terén a román írók között a legjobb

nevéek közé tartozik. Összes cikkei és költeményei jobbra névtelenül vagy álnév alatt jelentek meg.

Csernátoni *Vajda Péter*, rövid ideig az aradi reform. egyház lelkésze. 1834-ben a következő című füzetet adta ki: *Emlékirás*. Arról, hogy szab. kir. város lett Arad, melynek kihirdetése pompás örömnepére ezen verseket ajánlja. — Ezenkívül van még két költeménye: Halotti áldozat Putnik József gör. k. püspök nevének tiszteletül 1834. és Bittó Albert vukovári alispánna való beiktatására szintén 1834-ből.

Varga Ottó szül. 1853. jún. 24. Kis-Csömötében, Vasm. — „Október 5. és 6.“, „Sopron“ című laptárca. — „Cameron afrikai utazása.“ Ismertetés Budapesti Szemle számaiban. „A csillagok“ Arad és Vidéke, tárcacikk. „Földrajz“. Budapest, 1881. Eggenberger.

Varjassy Árpád ipariskolai igazgató Temesvárott, szül. 1854. márc. 30. Aradon. — Mint technikus tanulmányait Bécsben és Münchenben végezte. Pályázott a 13 vértanú szobrára, a Vasmegeyi árvaházra és a Deák mauzoleumra. A Deák mauzoleumra beadott pályatervezetét külföldi művészenek gyanították. — Az ipar fejlesztése lévén főcélja, folytonosan ír úgy a fővárosi, mint az aradi és temesvári lapokba.

Varjassy Gyula orvostudor, m. kir. honvédtörzsorvos szül. 1834. ápril 11. Aradon. — Tanulmányait Aradon, Budapesten és Bécsben végezte. Az „Orvosi Hetilap“ igen sok és becses cikket hozott tőle. Irt 1861-ben „Aradmegye egészségi intézményei“-ről is egy nagyobb cikket.

Varjassy József köz- és váltóügyvéd szül. 1826. október 25. Aradon. Tanulmányait szülőföldjén, Nagy-Váradon és Pesten végezte. Fiatal korától fogva működik a publicisztikai téren. — A forradalom alatt honvédkapitányi ranggal kormánybiztosi titkár volt, és mint ilyen végig jelen volt a Becskerek, Szeged és Verbász alatti küzdelmekben. Mint Arad városi törvényhatósági képviselő nagy érdemeket szerzett a város anyagi és szellemi felvirágzása körül. Városunk érdekében írt igen nagyszámú cikkei az „Alföld“-ben és az „Aradi Lapok“-ban jelentek meg.

Vásárhelyi János, idősb Kézdi-Vásárhelyi Jánosnak, Arad híres alispánjának fia, szül. Borosjenőben 1800. ápril 22. Tanulmányait Aradon kezdte; a bölceletet Pesten, a jogot Jerney Jánossal, a későbbi történetíróval együtt Pozsonyban végezte 1819. szeptemberében.

Alig volt 16 éves, mikor első versét megírta; Kovácsoczy Mihály, Kacskovits Károly, Jerney János és Gyulay Sándor barátsága, méginkább pedig Kisfaludy Sándorral és Kazinczy Ferenczel való ösmeretsége már korán buzdítólag hatottak rá, kivált pedig az utóbbié, ki őt az 1826. évi „Felső-Magyarországi Minerová“-ban igen kedvezően ítélte meg. 1821-ben jelent meg első költeménye „A köny“ a Hébében s azután még néhány az Auróban, Szépliteraturai Ajándékban, és F. M. O. Minervában, 1823-ban Csanádmegye alügyészévé választottott; majd 1829. ápr. 29. főjegyző lett. 1830. július 22. napján a megye országgyűlési követül Tököly Pétert és Nyéky Mihályt, akadályoztatása esetén pedig Vásárhelyit választotta. 1832. nov. 23. már alispánná s országgyűl. követül választottott. Alispáni székét nov. 26. tényleg el is foglalta. Az országgyűlésen többször felszólalt; először 1832. dec. 26. a tárgyak fölvételének érdekében. 1835. szept. 25-én a követségéről lemondott, hogy alispáni teendőinek élhessen.

1836-ban szept. 11-én újra alispánnak kiáltatott ki; 1839. május 19-én országgyűlési követül választottott meg, de megválasztását nem fogadta el. 1840. nov. 15-én, újra alispánnak kiáltatott ki, mely tisztségéről azonban 1842. jún. 6-án lemondott.

A búcsúzó alispánnak a megye 100 darab aranyat érő kardot adott emlékül és emlékéét jegyzőkönyvileg örökítette meg.

Különböző alkalmakkor mondott beszédei közül számos nyomtatásban is megjelent, azonkívül van két kötet költeménye s 3 kötet alkalmi beszéde. A családja által az aradi lyceumnak ajándékozott könyvtárban többi közt 103 kézirati kötet van, jobbadán saját maga által összeírva. 1843. szept. 9-én halt meg Lökös házán. (i. r.)

Vörös László m. kir. közl. min. titkár, szül. 1848. jún. 26. Dombegyházán, Csanádmegyében. — Mint aradi illetőségűt vettük fel. Mint végzett jogász lépett a hivatalba; jelenleg „A vasúti és közlekedési közlöny“ főmunkatársa és a „Vasúti évkönyv“ 1879—1880. évfolyamának szerkesztője.

Vörös Sándor m. kir. honvédfőhadnagy, kerületi parancsőrtiszt Aradon, szül. 1845. ápr. 15. Pankotán, Aradmegyében. — Simonchich Gyula századossal együtt írták „Az osztrák-magyar haderő táblázatos kimutatása“ című művet. 1880.

Vörös Vidor, köz- és váltóüggyvéd, szül. 1847. szept. 22-én Pankotán, Aradmegyében. — Irt a Fővárosi Lapokba, Reformba, Nők Lapjába, Természetbe, Új-Időkbe és az aradi helyilapokba tárcacikkeket, angolból és franciából fordított essayeket. Erdély című lapban közöltetett „Batyubál“ című pályadíj nyertes humorreszkje. — Az „Alföld“-be sokáig „Rhododendron“ név alatt dolgozott.

Vuia György szül. 1850. május 2-án Aradon. — Tanulmányait szülőföldjén és Budapesten végezte. 1876-ban orvostudorrá avattatott fel és Aradon telepedett le, hol csakhamar kedves modorával tért foglalt. A román tanítóképző-intézetben egyúttal az egészségtant is tanítja. Szorgalmasan dolgozik a „Familia“, „Telegrafulu Romanu“, „Albina“ és a „Biserica si scola“ című román szépirodalmi, politikai és tanügyi lapokba.

Wallfisch Ármín váltóüzlettulajdonos Aradon, szül. Aradon 1850. ápr. 21-én. — A helybeli német lap számára Jókai és mások beszéleyeit fordítja németre. — És pedig Jókaitól: Az ehető drágakő, Életemnek legszomorúbb napjai, naplótöredék. Fered-sche. A fátyol. — Lefordította továbbá Potemkin „A vén huszár“ című genreképét, az „Athenaeum“-ból „Lecouvreux Adrienne“-t, Vértesi Arnoldtól „A férjbecsület“-ét, Dr. Sikor J-től „A fehér keresztnél“ című történeti rajzot. — Azonkívül franciából magyarította Jules Janin „A királyné ősz haja“ című elbeszélést. Írói jegye W. A., Weil A. — Elbeszélései közül egynémelyik a temesvári német lapokban is megjelent.

Wallfisch Pál nagykereskedő, az aradi kereskedelmi- és iparkamara első volt elnöke szül. Aradon 1820. dec. 18-án. Az aradi kereskedelmi világ egyik elsőrendű tekintélye volt. Részt vett minden mozgalomban, élénken támogatott minden cultur-törekvést. Nézeteit a közjó érdekében mindig alárendelte, noha nem szűnt meg érdekükben tollal is küzdeni. Különösen mint nemzetgazdász volt legalaposabb.

Hírlapi cikkei többnyire magyarul is, németül is megjelentek, ezek nevesbjei: A vasárnapi iskolákról, 1858. — Néhány szó Arad városa és vidéke kereskedelmi viszonyairól, 1858. — A szabad ipar- és következményei, 1860. — A kereskedelmi testületekről, 1861. — Az alaptőke kimutatásáról és a kereskedői cím bejegyzéséről, 1861. — A magyarországi kereskedelmi- és iparkamrák ügyében, 1862. — A magyarországi zsi-

dók magyarosítása. 1862. — Javaslat az aradi Péter-Pál vásárra nézve. 1862 — Aradi zsidógyekek. 1862. — Egy nyilvános főreál- és kereskedelmi tanoda felállításáról Aradon. 1863. — A kereskedői testületek teendői és szervezéséről. 1866. — Arad város kereskedéséről, különös tekintettel a gabonakereskedésre. 1867. — Az aradvárosi és megyebeli iparosok a hetipiacokon. 1868. — A kereskedelmi- és iparkamarák szervezése. 1868. — A mit írt részint saját neve alatt, részint „P. W.“ részint „36“ jegy alatt írt. Rendszeresen az Alföldben, Aradi Híradóban, Aradi Lapokban, Arader Zeitungban, Magyar Izraelitában, Pester Lloydban és a Századokban jelentek meg cikkei.

Önálló műve: Tekintetes Atzél Péter úrhoz, szab. kir. Arad városa polgárnagyjához Wallfisch Pál városi képviselő beadványa egy felveendő városi kölcsönügyében. 1858. — Kéziratban három színdarab maradt tőle fordításban, és pedig: Dumanoir és Deunery „Don Caesar de Bazan“-ja, Obernyik K. „Örökség“-e és Szigligeti E. „Gritti“-je. — A fölötte tevékeny férfiú 1876. szept. 29-én halt meg.

Weidenfeld István, jogtudor, köz- és váltóügyvéd Aradon, szül. Csongrádon 1848. jún. 11-én. — Az „Alföld“ munkatársa volt. Írt a politikai és szépirodalmi lapokba aethetikai-, jogi- és politikai cikkeket.

Weiss Sándor szül. 1847-ben dec. 21-én Kecskeméten. Gymnasiunai tanulmányait szülővárosában a ref. collegiumban végezte. 1867-ben a budapesti tudományegyetemre ment, hol orvosi tanulmányait végezve 1872-ben avattatott fel orvostudorrá. 1873-ban a müncheni egyetemen a sebészeti és közegészségi előadásokat hallgatta és innen hívatott meg Aradra az akkoriban nálunk uralkodó cholera miatt felállított városi járványkórház vezetésére. E kórháznak, mint annak főorvosa, a járvány megszüntéig állott élén. Ugyanez évben még a budapesti egyetemen a sebésztudori és szülézmesteri oklevelet nyerte el és 1874-ben a bécsi egyetemre ment orvos-sebészeti ismereteinek gyarapítása miatt. — Ez évben a budapesti egyetem sebészeti kórodáján műtetszőnövendéki állást nyert el, mely miuőségben két évig maradt. Az egyetemi nagy szünidőt ekkor a prágai, lipcei és drezdai nagy kórházak és gyógyintézetek látogatásával és a honi valamint a cseh nagyobb fürdők és gyógyhelyek megtekintésével töltötte. Miután 1876-ban a műtői oklevelet is elnyerte, egy na-

gyobb tanulmányi utazást tett Német-, Francia-, Angol- és Skótzságra, mely országok nevezetesebb egyetemi városaiban hosszabb ideig tartózkodott. Utazásából visszatérvén Aradon mint gyakorló orvos telepedett le és a Darányi-féle magánkórház műtőfőorvosává lett, mely minőségben ez intézetben 4½ évig, a kórház feloszlásáig, működött.

Irodalmi működése: „Az alarcos disznó (*Sus larvatus*, *sus pliciceps*) csontrendszerének bonctani leírása“ készítmény kidolgozásával. Pályanyertes mű a m. k. t. egyetem állatkerti és összehasonlító bonctani intézet könyvtárában. Ritka nagyságú hólyagkö; a húgyhólyag nyákhártyájának regenerációja. Orvosi hetilap. 1864. U. e. német nyelven a „Pester med. chir. Presse“ 1874. évfolyamában. — Látogatás Thiersch tanár lipcei kóróján. O. H. 1875. „Syme-féle csonkítás; műtét és utókezelés Lister szerint“. Gyógyászat. 1876. — Egyrekeszű petefészektömlő; műtét, gyógyulás. H. O. 1876. — Gégelegcsömetszés Paquelin Thermocauterével. O. H. 1877. és különnyomatban. — „Lüdtoll a női vesicában; eltávolítás az urethra gyors tágitásával.“ — „Elephantiasis penis ritka esete“. — „Veszületett óriás növés a lábou“. — Mind a három értekezés a „Gyógyászat“ 1880-ik év folyamában és különnyomatban jelent meg.

Önálló füzetekben megjelentek tőle az aradi magánkórház működését részletesen ismertető munkálatok, melyek egy-egy évet karolnak fel és 1876, 1877, 1878 és 1879-ik évről szólnak. A két utóbbi munka fametszeteket és körrajzú táblákat is tartalmaz. (z.)

Zdravátz (Záray) **Ödön**, született Nagy-Szent-Miklóson, 1843. november 7. Elemi iskoláit ugyanott végezte. Innen Szegedre adták szülei a kegyesrendiek főgymnasiumába, hol 4 osztályt végezvén, az akkor Bárány Ignác képző tanár alatt híressé vált tanítóképezdebe lépett, ezt elvégezvén, Budapesten letette a főelemi tanítóságra szóló tanképesítést. Első tanítói állomása volt Pantotán, hol dr. Magyarai Alajos apát oldala mellett érdemeket szerzett e község tanügyének emelése körül. Ugyanazon ügynek szolgált tollal kezében is, a menyinyibe az akkori jeles „Tanodai Lapok“ s későbbben a „Népnevelők Lapja“ hasábjain figyelemre méltó értekezéseket s cikkeket írt részint saját, részint álnév alatt. Mint rendes levelezője az „Alföldnek“ írt tanügyi s társadalmi cikkeket.

Első önálló műve volt „A mozgatható betűtáblácskák,” Prauzek Vince után a magyar viszonyokhoz alkalmazva. 1868. évben Aradra lett tanítóul megválasztva, s mint ilyen a pesti úti főelemi-iskola III. osztályát vezette. A következő évben Záray név alatt „Magyarnyelvtant” írt a népiskolák számára, jelenleg a 14-ik kiadásban jelenik meg. E művét követte „Népiskolai Földirat” című három füzetből álló tankönyve. Miután az újabkori nyelvtannak a népiskolában való tanítása kívánatos lett, Bököly Géza név alatt írta: „Magyar nyelvkönyvét”.

A betűismertetés s az olvasás könnyebb kezelhetése végett tervezett egy „Betűszekrényt” és „Betűjátékot”, melyekkel a bécsi világiállításon is részt vett, s kedvező elismerésben részesült.

Tankönyvirodalmi működése mellett nagy buzgalmat fejtett ki a napi sajtóban is tanügyi, társadalmi és közgazdasági cikkeivel, melyek többnyire az „Alföldben” s az „Arad és Vidéke” című újságokban jelentek meg.

Mint tagja az „Aradvidéki-Tanító-egyletnek” kiválik azon pályadíjak által, melyeket pályaműveivel nyert. Tevékeny közreműködésének bizonyítéka azon két évkönyv is, melyeket mint társszerkesztő szerkesztett. 1870/71-ben az állam által Aradon rendezett képezdei tanfolyam egyik tanára volt.

Arad város társadalmi életében is tevékeny részt vett. Az aradi árvalház ügyében ő tette meg a kezdeményező lépést egy a tanítóegylet útján a város közgyűlése elé terjesztett emlékirat által, mely után ez ügy anynyira melegen lett felkarolva, hogy életbeléptetése közelben várható; jótékonycélú színi előadásokban is többször vett részt. 1880-ban mint philloxera-biztos Torontálmegyébe lett kiküldve. 1881-ben pedig Arad város területére lett mint philloxera másod-biztos megválasztva. Ugyanezen évben polgártársainak bizalma városi törvényhatósági bizottsági tagságra emelte. Jelenleg a Kossuth-útcai elemi iskola igazgató-tanítója. (z.)

Zimmer Alajos, született 1820-ban Lejnükban, Morvaországban. — Életkörülményeiből felemlítendő mint nagy ritkaság, hogy egy atyának és egy anyának huszonegyedik gyermeke. Otthon magánnevelésben részesülván, 16 éves korában a határőri vadásztestületbe lépett. Néhány hó múlva már fővadász lett. 1843-ban a határőri vadásztestület a jövedéki örséggel egyesítetvén, Zimmer is a pénzügyörségbe soroztatott be és a morva-

sziléziai-magyar határon 70 emberből álló határszakasz parancsnokává nevezetett ki. 1848-ban Götz táborőrnagy mozgó oszlopába osztatott be sorvadász szolgálattételre. Fájdalommal és keserőséggel fogadta a parancsot és saját testvére és két unokaöccse ellen kellett harcolnia. Ha már sorsán nem változtathatott, másképp kívánt mégis használni a szabadságharc alkalmával. Ugyanis a polgári foglyok felügyeletével és ellátásával lévén megbízva, a szabadságuktól megfosztott és részint egészen ártatlanul üldözött magyarok sorsán akart enyhíteni. Nem egy elől háritotta el a veszélyt. Az illetők köszönetüket is fejezték ki Zimmernek nemes és riszkirozott eljárásáért. — 1850. decemberben buttyini pénzügyőrbiztossá nevezetett ki, majd Aradra, Nyiregyházára, Nagy-Váradra, Makóra és újra Aradra helyeztetett át. Az új méterrendszer életbeléptetése alkalmával 1876-ban a következő művet adta ki: „Vezérfonal a méterrendszerhez, a pénzügy-, vám és adó-örség, adó- és számtisztek, szesz- és sörgyárosok, ür-edénykészítők, kereskedők számára.” Németül is megjelent. Ma már második javított kiadásban forog közkézen. Ő Felseége apost. királyunk. 1876. júl. 21-én koronás aranyéremkereszttel méltatta működését.

III. Régebb és újabb időbeli polgáraink, kik az irodalom terén csak egyes ünnepélyes alkalommal, vagy fontos kérdés tárgyalásánál léptek fel.

1. **Alkalmi költeményeket és beszédeket irtak:** Egyed Imre, ügyészi írnok Forray Andrásnak krassói főispánná való beiktatása alkalmából 1825. — Farkas Miklós atyja Farkas János aradi gör. kath. plébános nevenappjára. 1817. — gt. Fekete Ferenc kir. kamarás Wenckheim Józsefhez 1825. — Knöpfler M. orvos: Gedicht zur Installation des Lorenz Br. von Orczy Obergespan. 1825. — Lóczy János Wenckheim József báróhoz tisztválasztáskor. 1828. — Mandik András gymn. igazg. latin ódákat írt. — Kis-magyar Mikló Mihály gymn. tanár két latin ódával lepte meg Wenckheim József főis-

pánt 1821-ben és 1825-ben. — Munkácsy János városi aljegyzőtől két füzet van, egyik Wenckheim József beiktatására 1825; a másik „Hallotti Versek“ Török Márton úrnak Sírhalmaára. 1826. — báró Orczy Lőrincz főispán beszéde tisztválasztáskor. 1834. — Schweiger Antal gymn. tanár ódái 1817-ből. — Mézesy Serb Melenti Hervadtalan koszorú Wenckheim József úrnak 1825. — Szerencsy István főispán beszéde beiktatása alkalmából. 1837. — Dubravitzai Urbányi Imre táblabíró négy ízben adott ki alkalmi költeményeket és pedig 1830-ban Orczy Lőrincz beiktatására; — 1834-ben Lonovits József beiktatására és Poema „Volneis Ruinen von Palmyra“; és 1837-ben Szerencsy István beiktatására. Mind a négy költemény latin nyelven van írva. — Varga Pál minorita, aradi magyar hitszónok: Egy Szent Beszéd, melyet az emberi Nemzet megváltójának halála napján nemes Arad városában mondott. 1818. — Wenckheim József báró, főispáni helytartó beszéde. 1823.

2. Politikai és nemzetgazdasági lapokba irtak: Bonts Döme, kir. közjegyző Aradon; Csemeghi Károly, jelenleg semmitőtörvényszéki elnök; Kornay Károly kir. közjegyző Aradon; Robitsek József ügyvéd Budapesten; Dr. Robitsek Ágost ügyvéd, Pompery „Magyarország“-ába; Petrovics Tivadar szerb lelkész; br. Simonyi Lajos, azelőtt városunk legnépszerűbb polgárainak egyike, majd később az ellenzék egyik vezére és a Tisza miniszteriumban közlekedésügyi miniszter.

3. Tanügyi téren dolgoztak: Deesy Géza tanítóképző-intézeti tanár; Grünwald Lipót volt izr. igazg. tanító; Heckinger István volt főgymn. tanár; Katona István közs. tanító; Lidy Nándor, minoritarendi áldozár, volt főgymnasiumi igazgató és polgári iskolai tanár; Mársits Rozine igazgató-tanítónő; Neumann Vilmos izr. tanító; Niedermayer Tobias közs. tanító; Ottenberg Vilmos izr. tanító; Preisinger József közs. tanító; Reich Miksa volt izr. tanító; Schütz Vilmos izr. tanító; Szabó József tanítóképző-intézeti tanár; Szilágyi Albert izr. tanító; Turesányi Gizela közs. tanítónő; Városi Gizela leánynevelő-intézet tulajdonos; Városi Malvin izr. tanítónő és Wiegand János volt főgymn. tanár.

4. Arad város közegészsége ügyében irtak: Dr. Csurgay József, Dr. Kabdebo János, Dr. Robitsek Mór; Dr. Steinitzer Lajos.

IV. Hírlapirodalom.

A hírlapirodalom terén is oly szerencsés városunk, hogy már a negyvenes években bírt lapokkal, midőn a fővároson és némely német lakosságú városon kívül alig volt város, melynek lapja is lett volna. Igaz, hogy először nálunk is német lap keletkezett (1837), és csak azután jött a magyar lap (1840). Ez a körülmény azonban a dolog érdemén keveset változtat.

Abban is különbözik városunk hírlapirodalma más városokétól, hogy nálunk egyes lapok évtizedekig tartják fenn magukat, míg másutt alig élnek néhány tavaszt, és dicséltelen pályafutásuknak vége szakad.

Elsőben adjuk a magyar hírlapirodalmat, azután a németet és a románt, végül adjuk hírlapíróink életrajzát.

1. Magyar Lapok.

„*Alföld.*“ Mig az 1848. előtti években hazánk minden vidéke „rendes levelezők“ által volt képviselve a „Pesti Hírlap“ hasábjain s a vármegyei élet hullámai ez úton nem ritkán országos jelentőséget nyertek, az elnyomatás ideje alatt a vidék nagyobb városai is csak bémúlt élettelen tagjai voltak azon testnek, mely felett már-már elzengtek a temetési gyászdal t némely kishitű hazafiak. Közéletről szó sem lehetett, társaséletről színtoly kevéssé és a hírszomjas közönség kénytelen volt megelégedni a cs. kir. censura rostáján áteresztett ártatlan külpolitikai tudósításokkal, azt azonban, ami a szívét nyomta, ami honfikeblét búsította, csak egészen bizalmas körben mondhatta el.

Mikor aztán kezdetét vette a nemzet újra ébredési korszaka s az 1860-ik év olyan jeleket hozott felszínre, melyek visszaadták az elcsüggedteknek a reményt, élénken kezdték érezni, különösen a nagyobb városok a hírlapok hiányát. Első sorban volt e városok közt Arad, hol Bettelheim Vilmos könyvkereskedő már 1860-ban megkísérelte egy magyar lapnak kiadására a cs. kir. rendőrségi hatóságtól engedélyt szerezni. A vállalkozó szellemű könyv-árúst nem kedvetlenülíté el a háromszori elutasítás, melyben ismételtelen beadott kérvényeit részesítették, sőt inkább még jobban felfokozta e körülmény benne a vágyat, hogy Aradon — hol

eddig magyar lap sohasem tarthatta fel magát s hol csaknem egészen németté lett a szellem az utóbbi tíz év alatt — egy hazafias szellemben szerkesztett magyar lapot alapíthasson. Felment Bécsbe és kihallgatást kért és nyert báró V a y, akkori kancellártól, ki aztán utasítá az aradi cs. kir. „polizeibehörde“-t, hogy Bettelheimnak az engedélyt megadja. Bettelheimnak Vay kancellárral való beszélgetése azt eredményezte, hogy a nem sokkal ezután tartott híres esztergomi konferenciára Scitovszky János hercegprímás által a kancellár ajánlatára Bettelheim is meg lett híva.

Az „Alföld“ előfizetési felhívása 1861. derekán bocsájtatott ki s a félénk kezdeményezés élénk visszhangra lelt a városban és a megyében egyaránt, úgy, hogy a lap 1861. aug. 1-én három hasábos hatoldali kis ívréten jelenhetett meg. Marton Ferenc mint felelős szerkesztő, Bettelheim Vilmos laptulajdonoskiadó és Réthy Lipót nyomdász nevei olvashatók az első szám alatt, mely a mai hírlapirodalmi viszonyokhoz hasonlítva, szerény igényekhez mért nyomtatvány s a „Hírlap“ folyamának nem igen felel meg, de még akkor nagy és örvendetes eseményt képezett nemcsak város- és megyeszerte, de az egész Alföldön. Hogy is ne! Egy jobb jövő zálogát látta mindenki abban, hogy magyar nyelven, hazafias szellemű program mellett engedélyeztetett a lap, mely csakhamar maga köré tudta gyűjteni a város és vidék mindazon férfait, a kik az elnyomatás ideje alatt visszaszorítva valának a közpálya teréről. — A szerkesztőn kívül (a ki nevelő volt) az első számokban Kunágoti név alatt Vertán Endre, Tabajdi, Eördögh Endre, Csemeghy írtak cikkeket, Havy Mihály a belmunkatárs és Remetey Fülöp írták a helybeli rovatokat s állandó pesti levelezők élénkíték a lapot.

Azonban a szerény vidéki szerkesztőnek csakhamar megnehezült az álláspontja. — A vélemény-szabadság korlátoztatott, a politikai élet rövid ideig tartott szalmalángja nagyot lobbant és kialudt, az országgyűlést feloszlatták, Bécsben öszszevont szemlédekkel nézték a forrongó magyarokat, kik ismét duzzogva vonultak félre az emlékezetes országgyűlés után; a külpolitikai láthatár borult és a közelgő vihar szele már érezhető volt, a censura pedig még éberebb, még szigorúbb, mint eddig. Mindazáltal a lap Marton szerkesztése alatt szerencsésen keresztül esett a legnehezebb első éven, mely után 1862. július 31-ikén lemondott a

szerkesztő és egy havi ideiglenes szerkesztés után ugyanazon év szept. 2-ikán Környey János vette át a szerkesztőséget. Tapintatosan vezette a lapot, de folyton szem előtt tartva a lap kitűzött célját: a magyar állameszme fenntartása és nemzetiségek túlkapásai ellen való megvédése s hazánk alkotmányának kivívása érdekében küzdeni. Mily jól teljesítő az „Alföld“ feladatát, mindennél ékeesebben bizonyítja az 1863. január 30-án megjelent 24-ik szám élén lenyomatott azon cs. kir. rendőrhatósági rendelet, melylyel Kronstüdti Bolzano aradi cs. kir. rendőrbiztos a lapot betiltotta s annak további megjelenését megakadályozta, egyúttal több rendbeli pört indított meg a szerkesztő ellen a sajtóügyi rendeletek áthágása címén.

Azonban már ekkor sokkal mélyebb gyökeret vert a lap s azon áldozatkész hazafiak, kik a nemzeti szellem ébrentartása érdekében anyagi erejüket is latba vetették s kik közt az „Alföld“ első sorban Atzél Péternek, Aradmegye kitünő fiának köszönheti, hogy a kezdet nehézségei s a pályafutása elé gördült akadályok között mindenkorra el nem enyészett, sokkal inkább érdeklődtek az iránt, hogy Aradnak hazafias szellemű magyar lapja legyen, semhogy Bolzano betiltó rendelete elnémithatta volna a közvélemény szavát. Még ugyanazon év április 1-én a betiltott lap alakjában, a volt szerkesztő vezetése alatt „Arad“ című lap indult meg, melyről hallgatag mindenki tudta, hogy az az „Alföld“ folytatása. Az új lap derekasán túlélte a Bolzano- és Prohaszka-féle emberek rendszerét (ez utóbbi volt a hírlapok censored, mivel majd minden éjjel meggyűlt a szerkesztőség baja, hogy a lap minden egyes sorát meg kellett magyarázni a túlbuzgó censornak, a ki persze úgy járt rendesen, miut minden censor, hogy t. i. mialatt a szavakban vadászta a „crimen“-t, nem vette észre az értelemben rejlő és a sorok között írni tudó szerkesztő és olvasni tudó közönség által megértett szellemet, mely a lapot elejétől fogva átlengette és a provisorium népszerűtlenségéhez nem kevésbé hozzájárult) és 1866. jan. 3-ikán arra virradtak fel az előfizetők, hogy kedvenc lapjuk ismét a régi „Alföld“ címen jelenik meg. Azótától fogva ez az a név, mely a lap homlokán immár mint 21-ik évfolyam áll, s mely alatt az a vidék legtekiütélyesebb lapjává nőtte ki magát.

Környey szerkesztő nem sokáig élvezte az általa hintegetett magból kelő fa növéseinek gyönyörét, mert családi viszonyaiból

származó elkedvetlenedése csakhamar anynyi erőt vett rajta, hogy a lap szerkesztését Tiszti Lajos, ki 1863. őszén mint segéd-szerkesztő jött a vállalathoz, vezette tényleg, míg nem a szerkesztést 1867. szept. 29-én a lap 224-ik számával névlegesen is átvette. Azóta ő, a szerkesztő folytonosan, leszámítva azt az 1868. okt. 1-jétől 1869-ik év április 16-ikáig terjedő időszakot, mely alatt a politikai pártok alakulása s e pártok által a lap kiadójára gyakorolt befolyás őt az „Alföld”-től visszavonulni kényszerítette s mely alatt Bánhidy Béla báró volt a felelős szerkesztő. Tiszti 1869. ápril. derekán ismét átvette ugyan a szerkesztést, de neve csak 1873. május 4-ikétől fogva van a lapon, a közbeszó időben Bettelheim kiadó viselte a szerkesztői felelősséget, a mi különben nyugalmas tiszt volt, miután az „Alföld” miatt egyetlen ember sem jutott a váci államfogházba.

Az ily viszonyok közt kifejlődött vállalat programja mindig határozottan a magyar nemzeti politika követése s a nemzetiségi túlkapások úgy a nemzet alkotmánya ellen irányuló kísérletek ostromozása és ellensúlyozása volt. A kiegyezés után az 1867-iki közjogi alapra állott, annak védelme érdekében kardoskodott, bár a társadalmi téren sem hanyagolta el s szőnyegre hozott, megérni segített sok olyan dolgot, melyek ma Aradon s a megyében mint áldásosan működő köz-intézmények megerősödvé vannak. — Hogy egyebet ne említsünk, az „Alföld” 1867. június 16-iki számának élén jelent meg az első felhívás az aradi vértanúk emléksobrára való gyűjtés érdekében s ez a lépés volt az, mely a központi sajtó által felkarolva, előidézte a mozgalmat, mely rövid időn ötvenezer forintnyi összeget eredményezett a nemzet mátyurjai emlékének jelképes megörökítése céljára. Az aradi gazdasági egylet, több ipari vállalat, gúzvillágítás, a Körösvölgyi-vasút stb. kérdései e lapban pendítették meg s Aradváros s megye közéletében e lapnak kulturtörténeti jelentősége van.

Az áldozatkész Atzél Péter, kinek neve Aradváros modern irányú fejlődésének korszakával elválhatatlanul össze van kötve, nem nyugodott, míg e lapot egészen nem biztosítá, miért is 1875. június 1-én tizenötezer forint vételárért megszerezte annak tulajdonjogát Bettelheim Vilmostól, ki az első években szintén sokat áldozott a lapért, *) mely jelenleg Aradváros és megye legtekint-

* Bettelheim a tulajdon-jogot oly kikötéssel adta el, hogy azt 10 év múlva 1/3-ad részben visszavásárolhassa.

télyesebb férfiai nehányának olyan tulajdonát képezi, mely többé nem igényli a magánosok áldozatait, a közönség nagy mérvű pártolása elég levén fenntartására.

A lap minden időben maga köré gyűjté a város és megye vezéregyéniségeit, kik neveivel számtalan közérdekű cikk alatt találkozunk az „Alföld“ évfolyamaiban. Azonkívül rendes belmunkatársain Havi Mihály, Szabados János, Tiszti Lajos, Dobó László, Rodiczky Jenő, Parecz István, Réthy László, Vutskits Miklós, Lövey Gyula és E. Illés Lászlón kívül a legelső fővárosi hírlapírók gazdagíták dolgozataikkal, sőt volt idő, midőn olyan politikai cikkek jelentek meg az „Alföld“-ben, melyek nem kevés befolyással voltak a kormány és a képviselőház elhatározásaira, s mely cikkek Budapesten általános feltűnést keltettek. (Edvi Illés László.)

Arad. Első politikai hetilap Aradon. Szerkesztette Baugó Pető. 1848. július elsején indult meg és ugyanazon év végével meg is szűnt.

Aradi Híradó. Kereskedelmi és szépirodalmi hetilap. Alapította e lapot Goldscheider H., szerkesztette Grünwald Manó, majd pedig Óváry Lipót. Pártolás hiánya folytán még az első évben megbukott.

Aradi Hirdető. 1840-ben alapítottatott. A Kundschaftsblattal hason tartalmú volt. Kezdetben Beichelnél, későbbben, midőn a nyomda is Schwester birtokába ment át, Schwester maga szerkesztette. 1850—1853-ban magyar-német szöveggel jelent meg.

Aradi Lapok. Politikai napilap. 1868-ban az aradmegyei „Deák-párt“ közlönye volt. A lap kiadótulajdonosa Goldscheider Henrik volt. Első ízben Asbóth János, később Oldal József, júliustól kezdve pedig Tabajdi Károly szerkesztette. Főmunkatárs Asbóth idejében Fűgh Károly volt. A választások múltával, még ugyanazon év végével megszűnt.

Arad és Vidéke. Politikai, nemzetgazdasági és szépirodalmi napilap. Arad város olvasó közönségének kiváló tetszésével találkozott e lap alapítása, mit bizonyít ama, — a vidéki lapok alapítása történetében — páratlan eset, hogy dacára „függetlenségi párti“ jellegének 574 előfizetővel jelent meg 1881. januárban és alig 4 hónapi fennállás után 793-ra emelkedett az előfizetők száma. A lapot kedvessé tette higgadt, komoly és tisztességtudó hangja; legfő előnye az, hogy tárcája a hazai lapok valameny-

nyiejénél magasabb fokon áll. Eredeti regények és encyclopaediális cikkek jelennek meg benne. Szerkesztője 1881. júl. 12-ig Varga János, 1881. júl. 12-től az eddigi főmunkatárs Sümegi Kálmán. Segédszerkesztő Csáktornyai Lajos. A lapnak 1880. dec. 25—30. megjelent mutatvány számait Borostyáni Nándor szerkesztette.

Az Aradvidéki-Tanítóegylet Közlönye. 1876. áprilisban indult Györgyössy Rudolf szerkesztése mellett. A Közlönyt a hasonló nevű tanítóegylet kezdetben csakis egyleti hivatalos lapul alapította; később látván, hogy az ország nevesebb tanító-egyletei mind rokonszenveznek az Aradvidéki-Tanítóegylet törekvéseivel, az egylet nem elégedett meg azzal, hogy Közlönye a hivatalos tartalom kivül mást ne hozzon, Közlönyében tért nyitott nem egyleti dolgozatoknak is, mi által a Közlöny csakhamar országos népszerűségre tett szert. E Közlönyben jelentek meg az egylet részéről tett nevezetesebb indítványok és emlékiratok, melyeknek: Pontozatok a népnevelés érdekében. A ponyvairodalom ellenszerei. Emlékirat a vallásoktatás tárgyában. Népkönyvtárak alapítása. Vallásoktatás kérdése a népiskolában. Magyarországi népnevelő (tanító) egyletek szövetsége. Magyarországi népnevelő (tanító) egyletek szövetségének szabálytervezete.

1878-ban oly nagy volt már a hazai tanítóegyletek követelése az „Aradvidéki-Tanítóegylet Közlönye” iránt, hogy az egylet a tanügyi politika érdekében megindítandó hetilapra — részint a nagy költség miatt is, de részint a nagy felelősség miatt is — vállalkozni nem akarván, saját közlönyét 1878. októberben beszüntette s hivatalos lapjául az „Általános Tanügyi Közlöny”-t választotta, melyet fennállása óta 200 forintnyi évi segélylyel támogat, a miért az egylet tagjai féldíjban kapják a lapot.

Az Aradvidéki Tanítóegylet Közlönyének főmunkatársai Máda i Mátyás és Szöllőssy Károly voltak. Amaz leginkább a neveléstani, emez pedig a statisztikai rész mellett a külföldi tanügyi rovatot is vezette.

Általános Tanügyi Közlöny. Az Aradvidéki-Tanítóegylet Közlönyének folytatásaként indult meg 1879-ben, szerkesztő és laptulajdonos Györgyössy Rudolf és Máda i Mátyás voltak. E heti lap nagy jelentőségre jutott a hazai tanügyi lapok között; amint az Aradvidéki-Tanító egy. vezérszeropet vitt az ország tanító-

egyletei közt, úgy hivatalos közlönyére is nagy súly lett fektetve. Elvei irányadók a tanító-egyletek országos szövetsége s a vallás és közoktatási miniszter által tervbe vett országos tanítói testület ügyében. Az aradi tanítókon kívül első rangú paedagogusok munkatársai. 1879. szeptembertől egyedül Györgyössy Rudolf lett a szerkesztő és laptulajdonos. A lap szabadelvű iránya a tanügyi politikát illetőleg, bár ellenségeket is szerzett, mindamellett pártolói szüntelen szaporodtak.

Közlöny. Az 1849-iki forradalmi kormány hivatalos lapja. Midőn a kormánynak Budapestről menekülnie kellett, az állami nyomdát is magával vitte és 1849. aug. 4-én Szegedről Aradra jött, itt jelent meg aug. 5-én, 10-én és 11-én a 164. 165 és 166-ik szám. *)

Napi Közlöny. A magyar orvosok és természetvizsgálók aradi XV. nagygyűléséről. 1871. 1—6 szám. Szerkesztették Dr. Oláh Gyula és Dr. Darányi János.

Vidám Náczi. Az 1877-ik év tavaszán és őszén az aradi Weitenerkávéház egyik kerek asztala körül rendes társaság ült ebédutánonkint, mely részint irodalommal foglalkozók és színművészekből állván, részint csaknem kizárólag irodalmi és művészeti kérdéseket vitatván, irodalmi körnek nevezetvéen el. Ott ültek Varga János, Illés László, Rajner József, Bauer Henrik, Kaufman Izidor (festő, a bécsi képzőművészeti akadémia növendéke), Petrovits Arzén, a korán elhunyt Finály Lajos, Szekula Mór stb., továbbá Mátray Béla, Follinusz Aurél stb. színművészek. E társaság körében merült fel az eszme: egy helybeli élclap megindítása iránt s a jelenvoltak egyhangúlag ígérték ahhoz támogatásukat. Kaufman, Petrovits és Szekula mint egyes rajzoló az illusztrációk előállítására vállalkoztak, Finály Lajos pedig a helybeli nyomdatulajdonosokkal lépett érintkezésbe.

Az 1877. októberének közepén kiadott előfizetési felhívás, nagy viszhangra lett és a lap november első vasárnapján egy negyedrért íven meg is jelent.

Az élclap iránt, melyet később, már a 3-ik, 4-ik szám után maga E. Illés László szerkesztett s melyhez rajzolóül Gyöngyössy Rezső akadémiai festő lett szerződtetve, folyton nagy volt a közön-

---

*) L. Szimnyi f. Hirlapirodalmunk 1848—19-ben. 11—12. lap.

ség érdeklődése, azonban a vidéken csaknem mindenfelé egyformák lévén a viszonyok, a közpályán elkövetett félszepségek miatt a gúnyor tollhegyére került egyletek megindíták ellene az akciót és a szerkesztő állását megingatni igyekeztek. Ehhez járult, hogy a rajzok kiállítását a helybeli könyomda mind hanyagabbul eszközölte és a szerkesztő, a munkatársak s a rajzolóik igyekezetét az illusztrációk gyarló volta teljesen semmivé tette. Azért a szerkesztő, kinek a lap félévi fenállása alatt különben is mit sem jövedelmezett, 1878. áprilisban félévi fennállása után megszüntette a lapot, melynek megszűnésekor 180 előfizetője volt, a mi kedvezőbb társadalmi viszonyok között mindenesetre elég lett volna a lap előállítására.

2. Német Lapok.

Arader Anzeiger. 1850-ben Goldscheider Henrik könyvnyomdatulajdonos szükségét látta annak, hogy egy német nyelven szerkesztett lap közvetítse, kiváltképpen a kereskedelmi körökkel vállvetve, a közönségnél az üzleti viszonyokra vonatkozó érdekesebb és fontosabb eseményeket.

Ennek következtében alapította Goldscheider az „Arader Anzeiger“-t, mely az ő felelős szerkesztése mellett 1850. augusztus hóban jelent meg először. A nevezett lap eleinte hetenkint csak kétszer jelent meg, ú. m. csütörtökön és vasárnap, politikai tartalom nélkül, csakis napi eseményeket, üzleti tudósításokat, hírdetéseket stb. közölvén, a midőn is a szerkesztőn kívül munkatársra szükség nem volt.

Később a lap nagyobb kiterjedést nyert és akkor a már elhunyt tanító Jeiteles Lipót és mások írtak nem ugyan politikai cikkeket, hanem színházi referádákat és hasonló a szépirodalom keretébe vágó közleményeket.

Néhány év múlva a lap mind alakra, mind tartalomra nézve növekedett és akkor már beállt szüksége annak, hogy belmunkatársról is legyen gondoskodva. — E minőségben többen működtek és pedig Masseur Gyula, annak távozásával Grünwald Manó. 1860-ban letette régi címét és „Arader Zeitung“ cím alatt folytatta pályáját.

Arader Kundschaftsblatt. Ez volt városunk első hírlapja. 1837-ben kiadta és szerkesztette Schwester Ferenc, nyomtatta

Beichel József, 1848. aug. 28-ától kezdve Schwester. Tartalma hírdetések és helyi hírek. Minden szombaton fél, olykor egész íven jelent meg. 1849. sept. 15. jelent meg az utolsó 37. szám.

Arader Tageblatt. Politikai napilap. Réthy L. kiadásában jelent meg; Goldstein Mór szerkesztette. Ellenzéki lap lévén, az „Arader Zeitung” mérsékelt irányával mérközni meg nem bírván, 1874-ben alig félévi fennállás után megszűnt.

Arader Zeitung. No. I. — Az Arader Anzeiger 1860-ban fölvette az „Arader Zeitung” nevet és az első két évben naponta kétszer, reggel és este jelent meg. Szerkesztője ugyancsak Goldscheider H., munkatársul azonban már Makovetz János is belépett. Mostantól kezdve a régi Arader Anzeigerből lett lap politikai tartalommal is bírt.

A lap csak addig jelent meg kétszer naponként, míg az 1861. évi ismert politikai viszonyok a provisoriumot vonták maguk után, akkor ismét egyszer, s pedig mint reggeli lap lett kiadva. — Grünwald Manó eltávozásával Makovetz János maradt az egyedüli belmunkatárs 1873. évig, midőn az eddigi felelős szerkesztő csödbe jutott és a lapot a csödtömeggondnok vette át és szerkesztőnek Hatos István ügyvédet, munkatársául pedig Makovetz Jánost nevezte ki. A lap a csödtömegnek ellicitálása után másnap ugyancsak Hatos István szerkesztése mellett „Neue Arader Zeitung” cím alatt folytatta további pályáját.

Arader Zeitung No. II. — Mikor a Goldscheider-csődtömeghez tartozott Arader Zeitung többé meg nem jelent, Réthy Lipót azt kormánypárti programmal újból feltámasztotta. Szerkesztőjéül Rosenberg Lipótot, az aradi izr. hitközség jegyzőjét nyerte meg; ugyancsak itt dolgozott egy darabig Szekula Mór is. Az új „Arader Zeitung” azonban népszerűsége vergődni nem tudván, fél év múlva megszűnt.

Der Patriot. Alapította Jeiteles Leo. 1848. júl. 1-jén. Politikai-belletristikai hetilap volt. Bár német nyelven volt szerkesztve, mégis fenyegetett városunk és nemzeti törekvéseink szolgálatában állott. A „Patriot” Schmidt Józsefnél nyomatott s a hazafias német közönség részéről szerfölött nagy pártolásinak örvendett.

Montags-Blatt. Szerkesztette Szekula Mór, ő volt egyszers-

mind a lap kiadótulajdonosa. Hétfői napokon jelent, politikai és szépirodalmi vegyes tartalommal. 1879. április 1-jétől ugyanazon év augusztus végéig állott fön.

Neue Arader Zeitung. Mondottuk már, hogy az „Arader Zeitung“ Goldscheider csödbe jutásával a csödtömeg gondnok kezelésébe ment át; adván a lapnak szerkesztőt és munkatársat. Mikor a csödtömeg újra került, az „Arader Zeitung“ megszűnt és az előfizetők „Neue Arader Zeitung“ cím alatt kapták régi lapjukat. A lap a nyomdával együtt Ungerleider Albert és Hatos István új tulajdonába ment át. Hatos István szerkesztette a lapot Makovetz Jánossal egész 1880. november 1-ig, a mikor is Hatos István a felelős szerkesztéstől visszalépett, és Ungerleider Albert vállalta el a felelősséget, mint munkatárs pedig Székula Mór lépett be Makovetz J. mellé. És most ezek szerkesztik a lapot német nyelven ugyan, de valódi magyar hazafias szellemben, úgy, hogy e lap mint hathatós közvetítő úgy régi, mint új címe alatt a hazai ügynek városunkban minden tekintetben hasznos szolgálatokat tett.

3. Román lapok.

Biseric'a si Scol'a. Egyházi, iskolai, irodalmi és gazdasági lap. Hetenkint egyszer, vasárnap jelenik meg.

Ezen lapot Metianu János aradi püspök alapította 1877-ben; szerkesztését eleinte egy három tagból álló bizottságnak, nevezetesen Mangra Vince, Hamsea Áron és Ceontea Tivadar tanároknak adta át; kik közül az első 1878. év végéig a lapnak felelős szerkesztője volt, az óta pedig mai napig Hamsea Áron szerkeszti saját felelőssége alatt.

E lap megalapításától kezdve feladatául tűzte az egyház és iskola közötti viszony fentartását és megszilárdítását: vagyis általában, és különösen a román iskolák felekezeti jellegének megőrzését.

Gur'a Satului. A Tutti frutti, Strigoiu-lu és Unoristulu folytatása. E lapot Stanescu alapította és 1870-ben vette át Vulcanutól. 1871. április 1-éig Pesten jelent meg, 1879. október 1-éig pedig Gyulai István nyomdájában Aradon. Ez időtől fogva Szamos-Újvárt adják ki. A lap külföldben még mindig Stanescu szerkesztésében jelenik meg.

Stanescu ez irodalmi vállalatában is, valamint minden egyéb kiadványaiban is, részt vett nemcsak a kettős haza román intelligenciája, hanem még Romániából is dolgoztak bele; úgy, hogy alig van nevesebb román, ki Stanescu munkatársa ne lett volna; mely körülményből könnyen meg fogjuk érteni, hogy mily befolyással volt Stanescu nemzete legelőbbkelő férfiaira. Az ő lapjaiba dolgoztak: Ambrusiu József tör. bíró Aradon; Arcosi János ügyvéd Aradon; Babesiu Viktor egyetemi tanár Budapesten; Babescu Mózes lelkész Fenlakon; Besianu Mihály kir. közjegyző Lugoson; Borlea Zsigmond főjegyző és orsz. képviselő; Botto József ügyvéd Aradon; Bozganu Illés ügyvéd Kis-Jenőben; Branistie Mojsze segédszolgabíró Nagy-Szebenben; Cocotia lapszerkesztő Bukuresten; Dr. Dulfu Péter bölcsész Kolozsvárt; Florianu János törvényszéki elnök Székely-Udvarhelyt; Francu János főügyész Körösbányán; Goidu Manó legfőbb ítélőszéki bíró Budapesten; Goldisiu János lyceumi tanár Aradon; Grozescu Julián megyei esküdt Torontálban; Gurbanu Konstantin főesperes Butyinban; Hodosiu József zarándmegyei alispán és orsz. képviselő; Holocu-Corvinu Pál segédjegyző Buziáson; Hosszú-Longinu F. ügyvéd Déván; Ionescu József főjegyző Karánsebesen; Machi-Ardelénu Döme pappelölt és segédjegyző Kiszidián; Dr. Manu Tivadar kir. alügyész Gyula-Fehérvárt; Marchisiu József lelkész Szatmármegyében; Dr. Marienescu Marianu Atanáz kir. ítélő táblabíró Budapesten; Miclosi Miksa lelkész Radnán; Miculescu Virgil pappelölt Szekesuton; Negruti-Fekete Miklós lelkész Szamos-Újvárt; Olariu Elek ügyvéd Déván; Onitiu Elek törvényszéki bíró Szegeden; Petriciu Vazul hivatalnok Lugoson; Dr. Petroviciu Lázár tanítóképezdei tanár Aradon; Petroviciu Péter érseki tollnok Nagy-Szebenben; Petroviciu Sándor adóhivatali ellenőr Versecen; Popoviciu József ügyvéd Aradon; Popu János ügyvéd Nagy-Szebenben; báró Popu Vazul kir. kúriai tanácselnök Budapesten; Popu-Reteganelu János főtanító Rettlegen; Romanu Sándor egyetemi tanár Budapesten; Dr. Sándor Atanáz tanítóképezdei tanár Aradon; Serbu Tivadar főjegyző Aradon; Slaviciu János tanár Bukuresten; Suciu János jegyző Szekulvaron; Trombitasiu Anánia érseki szentszéki előadó ülnök Nagy-Szebenben; Tripa János jegyző Mondorlakon; Vosti-

nariu Ávrám végrehajtó Kis-Jenőben és még számosan mások.

„*Lumina*.” Az aradi görög keleti román egyházmegye hivatalos közlönye, megjelent 1872. évi augusztus 1-én kezdve hetenkint kétszer Pópa György szentszéki tanügyi előadó szerkesztése alatt.

Az aradi consistorium 1873. évi május havában (23-ik számtól) a lap további szerkesztését Goldis János akkori szentszéki egyházi előadóra bízta, ki azt 1874. március haváig szerkesztette is; mikor is nevezettnek sok teendőire való tekintetből, de leginkább azon okból, mert időközben az aradi kir. főgymn. rendes tanárává neveztetett ki, — a lap ideiglenes szerkesztésével Mangra Vince eddigi munkatársa hivatott meg, ki azután a lapot megszüntéig szerkesztette.

A püspöki pásztor levelek, egyházi beszédek és hivatalos intézkedéseken kívül, nevezetesebb közleményeknek tekinthetők: „A román lelkészek hivatása most és a jövőben,” írta Baiulescu Bertalan (brassói lelkész és tanár.) — „Az első román lelkészi egyesület” Sturza Mihálytól. — „Az aradi román tanító-képezde reformálásának szüksége” írta Dr. Vasiciu Pál. — „Az aradi papnövelde és a pappelöltek jövő sorsa” írta Sturza Mihály. — „A püspökök és a papok választása régi időben” Dregiciu Meletiu és Morariu Györgytől. — „A szabad köművesek.” „A szerb bánátusi határörvidékbeli vegyes (román és szerb ajkú) községek egyházi elválása.” — „A biharmegyei gör. kel. románok története.” — „A román nemzeti tanügy” — írta Damsa János. — „Az aradi püspököket illető királyi oklevelek.” — „A román lelkészek és tanítók qualificatioja,” írta Slaviciu János, jelenleg bukaresti gym. tanár. — „A világosság és a hit” írta Sturza Mihály. — „Egyházunkban a democratia” írta Mangra

„*Minte si Inima*.” „Organu al reuniunei invetiatoriloru.” (Tanítók egyletének közlönye.)

Az Aradi gör. kel. román egyházmegye tanítói 1877-évi ápril hó 12-én Aradon tartott egyetemes gyűlésén belátván egy lap kiadásának szükségét, mely az aradi szent-szék által 1877. évi január 10-én kibocsátott tanítási tervezetben megállapított tananyaggal akként foglalkozzék, hogy a tantárgyak mindegyike külön és rendszeresen tárgyalatván, a tanító annak olvasása után azonnal képes legyen azt az iskolában alkalmazni, lapot alapí-

tottak, remélvén hogy ez által a szerényebb készültséggel bíró tanítók is képesek leendnek feladatuknak megfelelni; a lap feladatául továbbá kitűzetett: megmutatni és kimerítően tárgyalni a lelkészek és tanítók sorsát valamint általában a román nép művelődését célzó minden egyházi és iskolai kérdést; közöljön továbbá a nép számára ész- és szív nemesítő olvasmányokat: végre a tanítók közt, az önfejlődés szempontjából szükséges kapcsolatot kölcsönös felvilágosítás és támogatás által fentartsa.

E célok elérése végett az egyetemes gyűlés egy állandó bizottságot választott, melynek tagjai: Tuducescu János, Popoviciu Péter, Romanu Aureliu, Dobos János, Mladin Gergely, Dogariu Illés, Morariu János, Bocu György, Avram Miklós, Botiocu Augustinu, Codreanu Balázs és Cióra János; megbízatván egyszersmind ez utóbbi a lap szerkesztésével, miután Dr. Popa György szentszéki ülnök, mint iskolai előadó a gyűlés tetszés nyilvánítása közt megígérte, hogy maga is a lehető legnagyobb támogatásban fogja a lap szerkesztőségét részesíteni; a mit tényleg teljesített is.

A „Minte si Inima“ első száma 1877. június, 3-án adatott ki, és megjelent havonként az olvasóközönség legnagyobb meglegedésére, 1878. június 12-ig; mikor megszűnt azon okból, mert vezetői, kik a szellemi rész terhére viselni hivatva voltak, más hivatalos teendőik miatt kellően nem támogathatták; de különben is a „Biserica si Scóla“ hivatalos egyházmegyei közlöny a lap céljait is teljesen felkarolván, a „Minte si Inima“ további megjelenése többé szükségesnek nem mutatkozott.

E közlöny kiváló munkatársai voltak Dr. Popa György szentszéki iskolai referens, Tuducescu János lippai- és Avramu Miklós tótváradi tanítók, és Tuducescu Atanáz.

„Sperantia“ főia literaria-bisericésca,“ mint az aradi román teologusok olvasó-egyletének lapja 1869. évi február 1-én indult meg havonként kétszer; megszűnt 1872. július havában.

E lap, mely Román Mirou, akkori igazgató-tanár fáradozásának köszöni keletkezését, mint félhivatalos közlöny az iskolai hatóság felügyelete és vezetése mellett első évében, illetőleg 1869. évi októberig Gurbán Constantin, Besanu János, Cernetiu Justinian és Morariu György szerkesztette; ezentúl az év végéig Morariu György szerkesztette Besanu János és Szerb Geraszim munkatársak segítségével; mire kellő pártolás

hiányában egy évig szünetelt. — Ezen első évében nevezetesebb közlemény: Ő cs. kir. apostoli Felsége, I. Ferenc József királyunk által 1869. május 28-iki elhatározásával megerősített „Szervezési szabályzat“ (statutum organicum); melynek értelmében az 1868. évi IX. t. c. alapján a szerbektől különvált magyarországi gör. kel. románok mint önálló a szerbvel egyenrangú hierarchia szervezkedtek.

A lap tekintélyét ez évben különösen emelték tudományos és vegyes tartalmú cikkek által Dr. Sándor Athanáz és Russu János akkori tanítóképezdési tanárok, Velceanu M. ismeretes román író és Munteanu János, Butariu Miklós, Brutus (Temesvárról), Sturza Mihály, Grozescu Gyula ismeretes román költő és mások.

1871-ben Goldis János theologiai tanár fáradozása és Dogaru György aradi polgár áldozatkészsége folytán, ki e lap fenntartására nevezett tanár felhívására értékpapirokban 1000 frtot adományozott, a „Sperantia“ újból megjelent, és kedvezőbb anyagi viszonyok között lévén, csakis 1872. évi július havában szűnt meg, midőn egyházmegyei intézkedés következtében Popa György által szerkesztett hivatalos „Lumina“ váltotta fel. — A „Sperantiá“-t 1871-ben Serb Geraszim, Sturza Mihály és Mangra Vince szerkesztettek, felváltva.

A hivatalos közleményeken kívül, melyek közt figyelmet érdemel a plébániák reductiója és a papi jövedelmek javítása iránti intézkedések; a szerb egyházzal való tárgyalások az eddig közösen kezelt alapok mogosztása iránt többi nevezetesebb cikk és cikksorozat jelent meg Besan Mihály, jelenleg lugosi kir. körjegyző, Russu János theologiai tanár, Damsa János szentszéki ülnök és Slaviciu János, jelenleg bukaresti gymn. tanártól, Goldis Jánostól és másoktól, úgy hogy ez évben báró Saguna András érsek-metropolita, a „Sperantia“ szerkesztőségének kellemes meglepetésére, Nagy-Szebenből 1871. december 1-ről 337. eln. sz. a. egész érseki megyéjében ajánlotta a „Sperantiá“-ra való előfizetést; mi egyszersmind annak kitűnő jele, hogy a lap jól szerkesztetett.

1872. évi jan. 1-től júliusig a lap szerkesztésével Mangra Vince bízott meg. E félévben a lap értékét kiválóan emelték Dr. Puscariu Ilariu, nagyszebeni papnöveldei tanár, Damsa János, Besan Mihály és Goldis János.

Strigoiulu. Humoristicus képes hetilap. A „Tutti-Frutti“-ból keletkezett 1861-ben. Ez volt az Osztrák-magyar birodalomban az első román humorisztikus képes hetilap. Stanescu szerkesztette 2½ éven át. Minthogy Stanescunak ez időben vizsgázni kellett, irodalmi vállalatát beszüntette, s Vulcanu és Ardelenu adtak ki új humorisztikus lapokat.

Tutti Frutti. Képes havi folyóirat 1861-ben Stanescu Imre Vazul szerkesztette, közkedveltségre jutván, 6 havi fennállása után „Strigoiulu“ címmel hetilappá változott át.

Umoristulu. Folytatása a „Strigoiulu“-nak, szerkesztette Ardelenu György, később Vulcanu József. 1866-ban állott fenn.

4. Hirlapíróink.

E. Illés László, született 1855-ben Jászberényben, hol atyja, Edvi Illés László a Jász-Kún kerületek főorvosa volt. A gymnasiumot Fegyverházán és Jászberényben végezte. A középtanodai tanfolyam befejezése után a gyógyszerészi pályára lépett s Vácott több évig működött. Azonban nem nagy kedve lévén ahhoz, önszorgalma segítségével képezte magát s a német és francia nyelveket elsajátítván, irodalomtörténetet és nemzetgazdászatot tanult. 1874—76-ban az egyetem bölcsészeti karában vett leekéket.

Irodalmi működése 1872-ben kezdődik, mikor is a Vácra megjelent két hetilapnál, a „Vác“-nál, majd a „Vácvideki lap“-nál rendes főmunkatárs lett, mely minőségben 1874. őszéig működött. Ez időben két önálló irodalmi dolgozata jelent meg: „A szegénykedésről“ és „A magyarországi összes gyógyszerészek névtára“ című kötetek. 1874. őszén rövid ideig a „Magyar Politiká“-nál volt munkatárs, majd Budapesten lakott egész 1875. végéig s a „Vác“ heti lapot szerkesztette.

1876-ban a Budapesti Napilap segédszerkesztője lett s onét hívatott meg 1877. februárban az „Alföld“-hez főmunkatársnak.

Itt politikai cikkeken kívül tárcacikkeket írt, és kilenc nagyobb fordított regényt közölt.

1877. nov. — 1878. ápriliséig a „Vidám Náci“ címmel élelapot szerkesztett, mely azonban rajzoló hiánya miatt be lett szüntetve.

1878-ban névtelenül két füzetet írt: „A magyar szín-

ügy és a színügygyámolító-egylet fogvatkozásai“ és az „Aradi celebritások“ cím alatt.

1880-ban „A magyar ipar és az iparpártolás feladata“ című könyvet írt, mely dícsérettel lett kitüntetve.

Ipari szaklapokban sok cikket írt az iparügyi reform kérdésekről, melyekkel szakszerűen foglalkozott, miután 1878. óta az iparsulat titkára.

Írt egy népszínművet Harangozóné és egy látványos színdarabot Hófehérke címmel. Fordított két francia és német színművet („A pontarcy“-iak Sardoutól 5 felv.; „Kandaulus király“ Meilhactól 1 felvonás „Pályadíj és feleség“ Henletől 5 felvonás;) és öt operette szöveget (Fatinitza; Dubarryné; Oroszlán ébredése; Elza hercegnő; Nisida.) (z.)

Makovetz János szül. Aradon 1827. nov. 23. jómodu polgári szülöktől. Tanulmányait szülőföldjén kezdte és a gymnasiumi osztályok elvégzése után két évet a papnöveldeben töltött, honnan azonban szülei elhalálózása után kilépett, hogy fiatalabb testvérei neveléséről némileg gondoskodhassék. Helyzetén könnyítendő, megtanulta a nyomdászatot, mit 1847. év végeig folytatott is. Az 1848/49. események őt ismét más pályára sodorták. Ezen időszak alatt súlyosan megsebesülvén, az ötvenes évek elején Budapestre ment a fürdők használása végett.

A fővárosban három évet töltött, mely idő alatt meg is nősült. „Pesti Napló“ és más lapoknál volt alkalmazva, de ezen reá nézve kedvezővé vált viszonyokból kiszakítottat, mert az „Arader Zeitung“ akkori kiadótulajdonosa Goldscheider Henrik folyton hitta, mely meghívásnak engedett, azon reményben, hogy reá nézve szülővárosában a viszonyok még kedvezőbbé válandanak.

Nem is csalódott eleinte, mert szellemi működése a nyilvánosság érdekében általános elismeréssel találkozott.

Ez időben (1858—1873.) jelent meg tőle több eredeti elbeszélés és számtalan regény stb. fordításban. Azonkívül, mint a lap általános referense, s a helyi érdekeket illető rovat kezelője, úgy társadalmi, mint szellemi és anyagi tekintetben kiváló állást vívott ki magának, mi jövőjére nézve is nagy befolyást gyakorolt.

Mint az aradi journalistiká Nesztorá büszkén tekinthet vissza a nyilvánosság terén töltött eredménydús pályára.

Munkássága lösebei okozta gyengélkedése dacára, most is ép oly lankadatlan és kitartó, mint volt a legjobb időkben és a „Neue Arader Zeitung“ szerkesztőségben elfoglalt teendőkkal terhelt állását ép oly ernyedetlen buzgalommal és eredményteljesen tölti be, mint bármikor. (z.)

Szekula Mór, szül. 1839. Moholón, Bácsmegyében. Reáltanulmányainak elvégezte után a mérnökségre kellett volna magát kiképezni, miért is 1857-ben Bécsbe utazott, a polytechnikumban tanulmányait folytatni. Azonban egy év eltelte után abba hagyta, hogy a szépművészeti akademiát látogassa. Anyagi viszonyok azonban tanulmányai folytatásában akadályozták és kenyérkereseti pályára szorították.

Szekula azt a tollban vélte feltalálhatni és így egyelőre 1860-ban mint reporter a „Törvénytörési Csarnok“ rovat részére a Grasz Mór szerkesztése alatt megjelent „Wanderer“ című lap szerkesztőségbe lépett. Ezen állást azonban csakhamar felcsérelte és mint művészeti, irodalmi és színházi referens több évig működött. A nevezett lapon kívül dolgozott a Ludassy Mór által kiadott „Debatte“, „Presse“ és több szépirodalmi lap számára. 1867-ben Szekula anyagilag néplap kiadásában is részt vett, mely „Kleine Wiener Presse“ cím alatt jelent meg és általa szerkesztetett. E lap azonban nem volt életképes és midőn félév múlva megszűnt, Szekula több évi munkásság által szerzett vagyont elvesztette. — Ezáltal elkeseredve, journalistikai működésével fel akart hagyni és így eleinte egy Galicia számára tervezett vasúti consortium titkára lett, de a tervezett vasútépítés nem sikerülvén, Bécsből eljött, hogy az „Első erdélyi vasút“ igazgatóságánál Budapesten egy számvizsgálói állást foglaljon el, mely minőségben három évig működött. — De ezen állást is ott hagyta és belépett a Dr. Waldstein Pál szerkesztése alatt megjelent, Sennyey Pál báró által subventionált „Ungarischer Lloyd“ szerkesztőségébe mint tárcarovatkezelő és művészeti referens. Midőn ezen lap is két év múlva megszűnt, Szekula a Budapesten megjelent „National-Öconomische Blätter“ című nemzetgazdasági lap szerkesztését vállalta el s e mellett több bécsi lap levelezője is volt.

Midőn 1877-ben Réthy az „Aradar Zeitung“-ot alapította,

mint vezénylő szerkesztő lett meghíva. — Jelenleg a „Neue Arader Zeitung“ szerkesztőségében mint lapvezető van alkalmazva.

Tiszti Lajos szül. 1835. febr. 3-án Sátoralja-Újhelyen. Eleinte a színészi pályán működött s mint ilyen Szegeden Burger Zsigmond könyvkiadó részére ifjúsági iratokat fordított. Szegedről a színészekkel együtt Aradra jött, eleinte itt is színész, majd később Környey J. mellett az „Alföld“ munkatársa lett, Környey halála után pedig átvette az „Alföld“ szerkesztését. 1868-ban a Rotter-féle reáltanodánál magyar és francia nyelvtanár volt, mely utóbbi minőségben a gymnasiumnál is működött. Dáni Ferenc főispán 1873-ban Arad város levéltárnokává nevezte ki. 1874-ben egy füzetet adott ki: „A tizenhármak kivégeztetése“.

V. Könyvtárak.

E cím alatt csak a nyilvános könyvtárakról szólhatunk. Felöleltük kimutatásunkba a kölesönkönyvtárakat is; mint melyek aránylag nagyobb szolgálatára vannak a nagy közönségnek, mint a mi nyilvánosoknak tartott könyvtáraink.

Városunkban a magánosoknak ezeket érő könyvtárain kívül csak 3 nyilvános és 3 magán könyvtár van.

1. Nyilvános könyvtárak.

I. Lyceumi könyvtár. A lyceumi könyvtár mint ilyen áll a) a törzskönyvtárból, b) a tanári könyvtárból és c) az ifjúsági könyvtárból.

a) A törzskönyvtár azon, többnyire csak a századunk második feléig megjelent könyveket foglalja magában, melyek Arad sz. kir. város adományával, vagyis az ú-n. Orczy-könyvtárral, továbbá a Vásárhelyi-család, Bohus István, Hendrey Pál, Török Béla s a magyar országgyűlés ajándékával, végre az iskolai értesítőkre nézve a hazai intézetek közt fennálló esereviszony következtében került a főgymnasium és főreáliskola birtokába. A gyűjtemény teljesen még nem lévén ren-

deзве, a kötetek számát véglegesen nem lehet feltüntetni; egészben véve azonban 13,197 műből, 131 térképből és 1833 iskolai értesítőből állhat.

Ez összegben a legelőkelőbb hely az Orczy-könyvtaré, mely 7078 számozott, 1049 számozatlan s 998 kettős kötetet, továbbá 131 térképet, összesen tehát 9125 kötetet és 131 térképet tartalmaz. E becses gyűjtemény eredetileg Gyöngyösön volt elhelyezve s a báró Orczy-család egyes tagjainak, különösen Lászlónak s a két Lőrincnek tudományszeretetéséből keletkezett. A XVIII. század irodalmának nagyszerű alkotásai oly teljesen s részben oly fényes kiadásokban (pl. a Diderot-féle encyclopaedia) vannak itt képviselve, mint az ország kevés más magángyűjteményében s a francia forradalom egykorú irodalmának tanulmányozására teljesen használható. A kéziratoknak legnagyobb része a híres jogtudós, Huszthy István, buzgóságából került ide s körülbelül 150, jobbadán jogi és történelmi tárgyú erős kötetet tesz ki. — Egyéb régi s részben igen ritka kiadáson kívül a 12 incunabula közül csak az ú-n. Rákóczy-biblia legyen megemlítve, vagyis S e n s e n s c h m i d t Jánosnak Nürnbergben 1475-ben eszközölt nyomtatása, tábláján I. Rákóczy György ezüst veretű, aranyozott címerével; továbbá Thuróczy krónikájának címlap nélküli, de valószínűleg brünni kiadása, Schedel kitűnően conservált nürnbergi krónikája 1493-ból (nagy és kis kiadás) stb. — Ezen gazdag könyvtárt az Orczy-család Arad városának, ez pedig az 1873-ban alapított kir. lyceumnak ajándékozta.

Köteteinek számára s értékére nézve utána közvetlenül a Vásárhelyi-féle következik 2981 szám alatt összesen 3061 kötettel, melyet a család ugyanazon évben ajándékozott a lyceumnak. A könyvtár gyűjtését id. Vásárhelyi János, Aradmegye alispánja kezdte meg s fia, ifj. Vásárhelyi János, Csanádmegye alispánja fejezte be. A század első felének magyar irodalmára nézve magában foglalja mindazt, mit egy kiválóan lelkes irodalombarát magángyűjteményétől várni lehet. A könyvtár eredetileg sokkal gazdagabb volt, de nagyon sokszor és sokan fosztogatták. Így 1849-ben Világoson lévén a könyvtár a Bohus Zsigmond — előbb Vásárhelyi-féle házban elhelyezve, a beszállásolt császári vadászok igen sok és értékes könyvet raboltak el. Nem különben sokat idegeuitettek el a kölcsönvevők

is. A boldogult tulajdonos halála után ugyanis sokan vagy egyszerűen eltagadták, hogy a könyvtárból könyvet vettek ki, vagy a visszaadásra felszólító levélre még feleletet sem adtak. A kéziratok legnagyobb részét ifj. Vásárhelyi János sajátkezűleg másolta; legbecsesebb része Kossuth Lajos Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósításainak egy pár lap híján teljes példánya.

Mindkét, egymást részben kiegészítő könyvtárnak katalógusa, mint hiszszük, egészen elkészül a jövő tanévben.

A gyűjtemény többi részére nézve hasonló reményt nem táplálhatunk, minthogy a jelenleg könyvtárul használt különben igen tágas lyceumi díszteremben legfeljebb a stilszerűség rovására lehetne újabb szekrényeket alkalmazni, más helyiség hiányában pedig az újabb könyvadományokat csak elzárni lehetett, rendszeresen fölállítani azonban nem. Így csak röviden említjük meg, hogy a múlt tanévben Hendrey Pál 126, s a magyar országgyűlés 113 darabbal gyarapította gyűjteményünket, míg az a folyó tanévben Bohus István figyelméből 626 s a Török Béléből 226 művel gazdagodott.

Külön kezelés alatt áll az 1833 darab iskolai értesítő.

b) *A tanári könyvtár.* A tanári könyvtár egykorú a kir. főgymnasium fennállásával. E könyvtár áll ma 1412 kötetből és 43 térképből. Értéke 10,000 forint. A mit a szaktudományok magyar és német nyelven felmutathatnak, az mind megvan e könyvtárban.

c) *Az ifjúsági könyvtár.* Alapját a minoriták vetették meg. Mikor a minoriták a gymnasiumban tanítani megszűntek, a gymnasiumi könyvtárnak szépirodalmi része átment az új gymnasiumhoz, egyúttal alapul szolgálván az ifjúsági könyvtárnak. E könyvtár az évenkénti nagy szaporulattal együtt áll ma 2236 kötetből, 30 régiségtani — és 21 technológiai táblából, 12 térképből, 1 régiségtani atlaszból és 1 képből.

II. *Minoriták könyvtára.* A Minoriták könyvtára a kolostor keleti földszintjén 2 szobában van elhelyezve.

A legtöbb könyv a II. József császár által felosztott eperjesi és vimpáci (Sopron m.) minorita kolostorok könyvtárából való, melyeket az Aradra áthelyezett szerzetesek hoztak magukkal.

A könyvek XVI. csoportba vannak beosztva. I. Magyar egyházi beszédek. II. Latin egyházi beszédek. III.—V. Theologia.

VI.—VII. Történelem és földrajz. VIII.—IX. Német egyházi be-
szédek. X. Gyakorlati és elméleti lelkészkedés. XI. Jog. XII.—XIII.
Tankönyvek. XIV. Különfélék. XV. Kolostort illető naplók, törzs-
könyvek. XVI. Plébániai levéltár.

Az első szobában van Kazinczy, Vörösmarty és
Petőfi szobra; a második szobában van XIV. Kelemen pápa
olajba festett képe, 30 Arad városi- és megyei nemes család
címerével.

A mi e könyvtár becsét illeti, az mindig csak relativ marad.
A könyvtár 3400 kötetet számlál és túlnyomólag egyházi mű-
vekből áll. Pázmánytól kezdve valamenynyi katolikus egy-
házi író munkája megvan. Ezekhez járul a latinul és németül író
egyháziak roppant számú művei. Megvan a nagy Fleurinek
86 kötetből álló Historia Ecclesiasticája, XIV. Benedek minden
munkája, Lucius Ferrarius és Cornelius a Lapide
díszkiadásban van meg. Nem különben megvannak Massilon,
Peickhartz, Rauscher, Riga, Kern és Gennetto.

A történelmi szak is igen szépen van képviselve. Megvan
Beél, Buday, Cantu C., Fejér, Fessler, Horváth
M., Kaprinay, Katona, Keresztury, Kovachich, Pray,
Szalay, Turóczy stb.

A Magyar Kurirból megvan az 1796—1804-iki folyam
13 kötetben.

A könyvnyomtatás első korszakából valók: Stellarium Co-
rone benedictae virginis Marie. 1508. Hagenau. (Gót betűkkel.)
— Biblia cum concordantijs. 1519. (Szintén gót betűkkel.) —
Biblia, Das ist Die gantze heilige Schrift Teutsch Doct. Martin
Luther, Herborn, 1635. — Neue Chronica türckischer Nation,
von Türcken selbs beschrieben, Frankfurt a. M. 1590.

Van a könyvtárban egy cím- és vég nélküli könyv. Kiállí-
tását tekintve a XVI. század első tizedéből lehet. A szent írásból
Jézus és Mária életéből vannak illusztrált jelenetek latin és né-
met szöveggel.

Jelenleg a kolostor a megnehezedett körülmények miatt a
sz.-István társulat és Akadémia kiadványain kívül, csakis egyházi
folyóiratokra terjeszkedhetik ki.

III. *Polgári iskola könyvtára.* A minoriták megszűnt gymnasium-
ának tanári könyvtárából keletkezett. Áll nem egészen 1000
kötetből, de jobbra válogatott munkából. Újabb időben kelet-

kezett mellette egy ifjúsági könyvtár is, de ez alig áll még 100 füzetből. Nehány évtized múlva ez is nagyobb lesz és minden esetre a jövő krónikás rokonszenvesebben fog róla megemlékezhetni, mint mi.

2. Kölcsönkönyvtárak.

Három kölcsönkönyvtár áll az olvasó közönség rendelkezésére. Mindhárom kizárólag szépirodalmi könyvekkel és lapokkal van megrakva. Szakmunkákkal egyik sem rendelkezik, mert az olvasó közönség részéről ilyesek után még csak kérdezősködés sem történik.

A kölcsönkönyvtárak nagyon természetesen német könyvekben dúskálnak, magyar könyv alig van hatod részben anynyi, mint német.

Körülbelül mintegy 6 éve, hogy a közönség a magyar könyvek után jobban érdeklődik. Valamennyi írónk között az egyedüli Jókai a kedves, ennek művei soh' sincsenek otthon; utánna még Józsikát is szívesen olvassák, de azután megszűnik minden további érdeklődés. Ha Jókait és Józsikát 50 vagy 100 példányban lehetne tartani, mindegyiket elkapkodnák. Így pedig valóságos harcot kell az olvasóknak a két szerző művéért megküzdeniök.

Magyarra fordított regényeket itt Aradon nem igen szeretnek. Az olvasó közönség panaszkodik a rossz fordításra, és azért a regényeket inkább az eredeti németben vagy franciában olvassa, mint rossz magyarban.

Mint mindenütt, úgy Aradon is a téli hónapokban van legtöbb olvasó, különösen szól ez a vidékiekre; nyáron még felére sem megy fel az olvasásra kivett könyvek száma.

A kölcsönkönyvtárt leginkább a hivatalnoki és kereskedői osztály veszi igénybe, főleg pedig ezek női tagjai.

1. *Bettelheim testvérek kölcsön-könyvtára.* A könyvkereskedéssel van összekapcsolva és egy egészen külön helyiségben van. A könyvtárban van 2321 német, 563 magyar és 204 francia mű.

2. *Krispin József kölcsön-könyvtára.* A minoriták kolostorában van elhelyezve. A legkeresettebb másik két társa között. Mintegy 22000 kötet munkával bír, melyből 2431 esik a magyarra, 18376 a németre és 1796 a franciára és angolra.

3. *Wolff Karolina-féle kölcsön-könyvtár.* A könyvtárt jelenleg Priegl Györgyné kezeli. A könyvtárban van 4826 német, 532 francia, 489 magyar és 84 angol mű. A kötetek száma 20000.

VI. A könyvkereskedés rövid vázlata Aradon.

(Bettelheim Vilmostól.)

A bizalmas felhívásnak engedve minden adat és előkészület nélkül csupán emlékező tehetségem segítségével állítottam össze ezen sorokat, hogy a rovat, melybe ezen vázlat beillesztetik, ki legyen egészítve.

Aradon, mielőtt rendszeres könyvkereskedés nyitattott volna, a könyvekkel való kereskedés könyvkötők által közvetítették. 1825. évben a még most is fennálló Bettelheim testvérek cég Móric és Ignác mesterségre nézve könyvkötők nyitották az első könyvkereskedést ugyanazon épületben, a melyben jelenleg is a hasonló nevű üzlet fennáll, később Schmidt József könyvnyomdász a régi színház épületben alapított egy könyvkereskedést, mely azonban halálával megszűnt.

Egyik tulajdonos sem lévén tanult könyvkereskedő sem Ausztriával, sem Németországgal nem léptek egyenes összeköttetésbe, hanem szükségleteiket egy pesti cég által fedeztették, míg később a pesti kiadóktól egyenesen hozatták a kiadványokat. Az 1830-as évekig az iskolakönyvek képezték a legnagyobb forgalmi cikket és nagyon ritkán akadtak, kik tudományos munkát rendeltek volna. Lendületet nyert ezen üzletág, midőn gróf Széchenyi István munkáival a politikai arena sorompóiba lépett, tettekre bizdítva a nemzetet és a küzdelmet megindította; a politikai harcok kezdete is ezen időre esik. A magyar tudományos akadémia alapítása után, midőn Kazinczy, Dessewfy, Teleky, Kossuth sat. művei kapósak lettek és a nemzet jobb fiai az 1832/36. országgyűlésre készültek, számosabban és sűrűbben jöttek a rendelések szaktudomány és encyclopaediai munkákra. Brockhaus Conversations-Lexiconját, Rotteck és Welcker Staats-Lexiconját és Vernunft-Recht-jét majdnem minden előkelő család megrendelte.

1830-ig csaknem maga a Corpus juris képezte az ügyvédek könyvszükségletét, de az 1832/6. törvények alkotása óta a jogtudomány és a törvénycikkek oly keresetág lett ezen üzletekben, hogy nem lehetett eleget készletben tartani. — Az 1850-es években a Bettelheim testvérek cége, mely időközben Ausztriával egyenes összeköttetésben állott, a német könyvkereskedéssel is szövetkezett és bizonyos szakkönyveket megrendelés nélkül is hozatott és gazdagította könyvtárát.

Az iskolák szaporítása és egy német lapnak megjelenése szintén befolyással volt a kereskedelemre. Eddig a magyar iskolakönyveket kivéve, nagyobb kelendőségnek örvendtek a német könyvek, de midőn Heckenast G., Emich G. és Ráth M. pesti kiadók kezdtek terjeszteni a magyar klaszszikusokat, ezen körülmény és az idegen kormány preszsziója vagy inkább germanizációs kísérletei elősegítették a magyar könyvek terjesztését. Úgy a forradalom alatt mint utána világot látott magyar és német lapok csakhamar ismét eltűntek.

1859-ben nyílt a második könyvkereskedés, Goldscheider Henriké volt, melyet 11 év után 1871-ben Zinkeisen R. vett át, de Zinkeisen se bírta sokáig, mert 1879-ben csödbe esett és üzlete eladatott; 1871-ben nyitott még Klein Mór is könyvkereskedést és jelenleg csak a Bettelheim testvérek és ifj. Klein Mór könyvkereskedése áll fenn Aradon, e két kereskedésen kívül még a könyvkötők és Gyulai István foglalkoznak tankönyvek és naptárak eladásával. — Dacára, hogy Aradon főgymnasium, reáliskola, 2 tanító-képezde, polgári iskola és 61 elemi fi- és leányosztály van, a könyvkereskedés pang, mert a fővárosi, bécsi sőt külföldi könyvkereskedők elárasztják a vidéki vevőket könyvekkel, sőt engedményeket tehetnek, a menyinyiben itt semmitféle terhek sem viselnek és a postadíj főleg Németországból, a szerződések folytán oly csekély, hogy Lipcséből vagy Németország bármely városából ide sokkal olcsóbban lehet könyvet szállítani mint Bécsből vagy Budapestről. Egy másik ok a kölcsön-könyvtárakban rejlik, mert senki sem vesz ma már sem német, sem magyar szépirodalmi könyvet, részint mert drágák és mert a kölcsön-könyvtárból úgy is olcsón olvashatják. Németországban már segítenek e bajon, mert több vállalat alakult, mely igen csekély áron, majdnem minden újabb művet kiad; nálunk is mozognak e téren, és ha bírnak útat törni, úgy némileg segítve lesz a vidéki könyv-

kereskedőkön, mert a mi eddig történt, az csakis a könyvkereskedés kárára és nem javára történt, és mert a szükséges tan- és szakkönyveket, a selejtes regényeket és illusztrált folyóiratokat kivéve az elviselhetetlen terhek miatt is a könyvek ma a luxus tárgyak közé soroztatnak. — Az iskolákban a tankönyveknek minden évben való változása nagyon káros a forgalomra; a kormány pedig a helyett, hogy adóképesse tenné a kereskedőt, rontja, mert bizományosa által minden hatóságnak és községnek megküldi a törvényeket és megtiltja másnál vásárolni. A számla vagy nyugta a hivatalos közeztől nem fogadtatik el, de azért az adóból nem engednek semmit és a vállalkozó még sem fizet több adót.

A kereskedés magyar könyvekkel bár jelentéktelenül emelkedett, általában véve azonban a könyvkereskedés Aradon és majdnem az ország minden vidéki városaiban az elősorolt okoknál fogva hanyatlik.

VII. Könyvnyomdák.

Összszévizsgálván az Aradon megjelent termékeket, a nyomdászat első jelenségére csak a század elején találunk. Ugyanis az első irodalmi terméket, egy alkalmi költeményt 1808-ban Tichy János Ferenc nyomdája állította ki; ilyenformán ő volna az első aradi könyvnyomtató. Utánna pár évvel 1820—1825. között Michalek Antal állított fel nyomdát. — 1825. után már két nyomdát ismerünk, u. m. Paczko Ferencét és Klapka Györgyét, a tábornok Klapka György atyjáét, a Klapka-féle könyvnyomdát megvette Beichel József, kitől vétel útján Schwester Ferenc tulajdonába ment. — Ugyanekkor volt Schmid Józsefnek is nyomdája, melyet a forradalom után néhány évvel Goldscheider Henrik vett meg, Schwester helyébe 1860-ban Réthy Lipót Szarvasról jött ide és ide tette át nyomdáját, 1868-ban Gyulai István nyitott üzletet, 1874-ben Ungerleider és Hatos megvették Goldscheider nyomdáját, melyet 1880-ban Ungerleider már a maga nevére íratott. Alapítá-

sára nézve a legifjabb nyomda az aradi gör. kel. román egyházmegyei nyomda.

A négy könyvnyomó intézeten kívül van Réthy Lipót és fiának valamint Leitersdorfernek is egy-egy könyvnyomdája. Körülbelül egy év óta Keppich Zs. amerikai rendszerű gyorsajtónyomdát állított fel.

Mint hogy a mi könyvnyomó-intézet tulajdonosaink az irodalmi vállalatokat illetőleg a legélénkebb üzleteket eszközlik, nem lesz érdektelen a rendelkezésünkre bocsátott adatokból az egyes nyomdai viszonyokat is megismertetnünk.

A Réthy-féle (1878. óta „Réthy Lipót és fia“) nyomda tulajdonosa által még Szarvason 1850-ben alapított és jelenleg 32 ik évfolyamát élő s rendszeresen harmincötezer példányban megjelenő „Magyar alföldi kalendárium“-airól országsszerte ismeretes. A Réthy által még az 50-es években kezdett s jelenleg métermértékre átszámítva „Gyakorlati számvető táblácskák“ című kötet magyar és német nyelven mintegy 15—18 ezer példányban állandó keresletnek örvend.

A Réthy-nyomdában megjelent önálló művek jegyzéke nem lévén teljes, hozzávetőleg sem lehet megmondani, mennyi könyv látott itt világot. — A hatvanas és hetvenes években azonban száznál több kötetnyi művet adott ki e nyomda, melynek tulajdonosáról a következő életrajzi adatokat jegyezhetjük fel:

Réthy Lipót Szarvason, Békésmegyében 1817. október 22-ikén született. Iskoláit M.-Berényben végezte, majd B.-Pestre került, hogy a nyomdászatban képezze magát. Az akkori iparrendészet értelmében minden iparossegédnek bizonyos éveken át „vándorolni“ kellvén, Réthy a vándorlási időt arra használta fel, hogy beútazza a külföldet s Németországban négy esztendeig időzött. Mikor hazajött (az akkoriban még szabadalmazott nyomdaipar folytatásáért engedélyt kellett kérni) folyamodott a cs. kir. kancelláriához egy Szarvason alapítandó nyomdára engedélyért. 1846-ban V. Ferdinánd aláírásával megkapván a szabadsalmat, megnyitá üzletét, melyet csakhamar szép virágzásnak indított. A szabadságharc alatt szünet nélkül dolgozott és forradalmi proklamációkat, röpiratokat, lelkesítő beszédeket ezer és ezer példányban nyomtatta le és terjesztett el. Ezért 1850-ben hat hónapig fogva is volt a csász. kir. katonai hatóság börtöné-

ben. 1856-ba Gyulára, 1858-ban pedig onnét Aradra hozta át üzletét s azóta állandóul itt lakik.

A Schmidt-Goldscheider-féle nyomda az ötvenes és hatvanas években élte virágkorát s mikor még Arad városa sokkal inkább hódolt a német szellemnek, mint ma. — Azonban a nagy üzletet s a vállalkozó szellemű, de nem szilárd alapon építő s nem számító kiadó diadalait romba dönté a hetvenes évek pénzügyi válsága, melynek kihatása Aradon számos nagy bukást eredményezett. — Egy ideig a csődtömeg kezelte az üzletet, mikor pedig árverésre került a dolog, Ungerleider Albert és Hatos István vásárolták meg a nyomdát. 1880. nov. 1-je óta a nyomda egészen Ungerleider birtokába ment át.

A nyomtatott betűk terjedése rohamos levén, Aradon a nyomdák szaporodása tekintetében is gyors haladás észlelhető. 1868-ban Gyulai István alapított egy nyomdaüzletet.

Gyulai István szül. 1839. aug. 5-én Békés-Gyulán. 1868. szept. 1-én nyitotta meg nyomdáját. — Az intézetében megjelent munkák száma 112, melyből a túlnyomó rész román művekre esik. 1876. óta kiadóhivatallal kötötte össze üzletét, és e nem-beli vállalata leginkább tankönyvekre szorítkozik.

1879. végén pedig az aradi gör. kel. egyház megyei hatóság a saját nyomdai szükségletének kielégítése végett szintén könyvnyomdát rendezett be, melyekből eddig is számos román nyelvű hírlap és könyv került ki.

II.

MŰVÉSZET.

I.

Színészet.

(Institoris Kálmántól.)

Hazánkban a 16-ik századtól kezdve a 18-ik század végeig dúlt török háborúk, vallási forrongások, a Rákóczy hadjáratok oly korszakot képeztek, melyben a műsák pihentek.

A béke, melyet Magyarország századokon keresztül nélkülözött, a magyarnyelv, melyet a latin lassaukint közéletünk minden ágából kiszorított; nemzeti művelődésünk egyik legjelentékenyebb terjesztőjét a színészetet nem ápolhatta.

Míg Európa többi nyugoti nemzeteinél a színészet magának már a múlt századokban nagy művészeket nevelt és saját irodalmat alkotott; nálunk előbb a százados harcok után a nemzeti szellemnek kellett felébredni, s minthogy ez ébredés a múlt század végére és e jelen század elejére esik, a magyar színészet születését is ebben az időben kell keresnünk.

Arad városában, hol a pogány ellenség folytonos remegésben tartá a lakosságot, hol a polgárháború testvért testvér ellen lázított, hol a dicsőség nem az anyagi jólétet előmozdító polgári erényekben, hanem a harci zajban kerestetett; ott a színészet nem tenyészhetett, s ha talán volt is a lakosságban hajlam a színészet pártolása iránt, e pártolásnak csak hamar elkellett neműlni a harci zaj között.

Mind e könyv I. és II-ik kötetéből olvassuk, Arad város lakosságának legnagyobb része szerbekből, oláhokból, németekből állott, a magyarság képezte a polgárság legkissebb részét.

A múlt századokban mint katonai végvidék, katonai kormányzat alatt állott, a katonaság német lévén, és a város művelt osztályát jobbadán a németajkú polgárság képezvén, a községi nyelv mint az a városi levéltárban őrzött múlt századbéli okiratokból látható, szinte német volt.

Habár a polgárság keblét minden időben a legnemesebb hazaszeretet lángja hevítette, de a magának tért hódított német szellem és társadalom közepett a magyar színészet csak lassan fejlődhetett, és a nemzeti szellem ébredésétől számítva évtizedek kellettek ahhoz, hogy a magyar színészet magának állandó és tevékeny gyökeret verhessen.

A színészet pártolása iránti hajlam már a múlt században meg volt polgárságunkban. Ez kitűnik Arad város művelődési történetében halhatatlan érdemeket szerzett derék Minorita-rend naplójából, mely szerint az első színi előadás 1798-ik év december 4-én lett megtartva. A rögtönzött színpadott a Milics-féle házban (Templom- és Kölcsey-útca) állították fel.

Mint a napló megjegyzi, sem eső, sem sár, sem hóvizatar nem akadályozta a buzgó aradiakat a színház látogatásában. — Mely fájdalmas csemény felett keservesen kiált fel a napló író: „O tempora, o mores!“

Fájdalom! hogy a napló író elkeseredésében, sem a darabot, sem a nyelvet, melyen az előadatott, nem említi.

Ezen kívül volt-e a múlt században, valamint a jelen század első két tizedében még több színi előadás? mily nyelven? és hol tartották azt? nem tudjuk, mert hiteles adatokkal nem rendelkezünk.

A régi színházat (a br. Simonyi, előbb színház-utcában) mely félszázadon keresztül volt az aradiak Thalia témploma, és az aradi magyar színészet bölcsője, 1816-ban kezdte a Hirschl család építtetni. Az építés négy évet vett igénybe, mert a színház berendezésére és felszerelésére szükséges tárgyak mind Temesvárt készültek.

A br. Simonyi utcái színház 1820-ban Gunst igazgatósága alatt működő német színtársulat által előadott „Aschenbrödel“ „Hamupipőke“ című darabbal lett megnyitva.

A téli színidényt 1820-tól kezdve 1847-ig állandóan a német színészet uralta következő színigazgatók alatt: Gunst, Szlavik, Sluha, Miller Tivadar, Kräubig és Nötzel, Kräubig és Huber.

A polgárság által melegen pártolt német színigazgatók eleinte csak a szavalási válfajból választott előadásokkal gyönyörködtették a közönséget, a harmincas és negyvenes években azonban már opera társulatot is tartottak, és pedig oly jeles erővel, hogy 1836-tól 1847-ig összesen 42 különböző operát adtak.

Az operai zenekar részben a helyben állomásozó katonai zenekar tagjaiból, részben pedig a helybeli zenedei tanárokból és polgárokból telt ki.

A nemzeti szellem ébredésével, a francia, és classicus irányban haladó irodalom új életet adott hazai színészetünknek is. Kisfaludy Sándor és Károly eredeti színművei megjelenésével, és a külföldi remekírók színműveinek áttüzetésével rövid idő alatt meg lőn teremtvé a magyar színirodalom, melyet buzgó karoltak fel és terjesztettek annak apostolai a színészek.

Noha századunk első két tizedében, ha volt is színház az országban, az a kolozsvári kivételével egy sem építettett a magyar színművészetnek, és különösen a vegyes lakosságú városokban a magyar színészek mostoha gyermekeknek tekintettek; ez a vizsás helyzet azért hazai színészetünk apostolait el nem riasztotta. A nemes lelkesedés, mely őket a színi pályára ragadta, a művészet iránti hajlam, mely nekik erőt, kitartást és bizalmat adott, a ponyvasátorban, fabódében, úgy mint a fényes termekben egyformán hirdettette velők nemzeti nyelvünk diadalát.

A hírnév és dicsőség mindenkor a kíváncsiság és bámulat tárgya volt, a művészet pedig nem ismer nemzetiséget, a hol igazán meg van, ott a magasra tör, lelkesedésre ragadván mindent maga körül.

Aradon noha a polgárság idegen ajkú volt, de itt lakott a megyei tisztviselői kar, mely nemcsak névleg, de társadalmilag is minden ízében magyar volt. Mint néhai Institoris János napló jegyzeteiből kitéjük 1826-ik és 27-ik években a nemesi körökben, összejött társaság fiatalságának legkedvesebb multságát képzezte Kisfaludy Sándor és Károly, Berzsényi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály műveiből felolvasásokat tartani.

Az Aradon tartott megyei gyűlések, az országgyűlésről és a pesti jurateriáról szüenidőkre haza térő fiatalság, az új eszmékkel együtt az újabb irodalmi műveket is terjesztette, s a polgárság habár idegen ajkú volt, a nemességgel való folytonos érintkezése

által fel lett keltve kíváncsisága úgy a magyar irodalom, mint a hírneves magyar színészek iránt.

Ebből, és a városban nagy számmal lakó magyar nemeségnek a magyar irodalom iránti lelkesedéséből ítélve, következtethetjük, hogy magyar színészek Aradon már az 1827. évet megelőzőleg, habár csak rövid ideig, előadásokat tartottak. Mert csaknem lehetetlen, hogy Erdélyből és Nagy-Váradról Szegedre és Szabadkára vándorló színtársulatok Arad városát, a megye székhelyét, tehát az uralkodó nemesi osztály, a magyar értelmiség gyűlpontját a nyári idény alatt fel ne keresték volna, tudva azt, hogy ott a német színészetnek rendes téli idénye és állandó színháza van.

Néhai Institoris János napló jegyzeteiből már biztos tudomásunk van arról, hogy 1827-ik évi szeptember hó első felében az aradi színházban magyar társulat tartott előadásokat, s a napló után ítélve nem is mehetett rosszszül a dolguk.

A napló író, ki mint pesti juratus az 1827-ik évi szüretet megelőzőleg Aradon időzött, a színi előadásról a következőket jegyezte fel: ... „Budayéknál jól mulatott társaság a szíves háziur felszólítására mind elment a theatumba, hol „Kun László“ drámából játszottak. A logék tele voltak szebbnél szebb dámákkal, kár hogy a prosceniumban sötét volt. Az acteurök deklamálása tetszett, de a magyar és kun vitézek gála köntöse igen kopottnak látszott.“

Sem a működő színészek nevééről, sem az igazgatóról a naplóban említés nem tétetik. Az időről ítélve, melyben a társulat játszott, valószínűleg a kolozsvári lehetett, mely téli helyére haza menvén, Aradot útjába ejtette.

Amint 1827-ik évben már Aradon magyar színtársulat működött, úgy nagyon valószínű, hogy a következő években is, habár nem is minden évben egymásután, de mindig sűrűbben és sűrűbben keresték fel Aradot a magyar színészek.

A huszas években nyomda Aradon nem lévén, a német és magyar társulatok egyaránt, színlapjaikat írták, vagy Temesvárt nyomtatták. Színlapokkal, e múlt időkből, melyek nyomán az előadott darabok címeit, vagy a működő személyzet neveit megtudhatnók, nem rendelkezünk. E múlt időket illetőleg tisztába vagyunk azzal, hogy a magyar színészet városunkban a negyvenes évek előtt csak szórványosan jelent meg, és működéstük egy két

előadásra szorítkozott, a mi világosan mutatja, hogy a lakosság zöme, a polgárság, a magyar színelőadásokat nem látogatta; s ha el is ment hébe korba az előadásra, erre nem a műélvezet, hanem a kíváncsiság vitte.

Amint ahhoz, hogy a magyar irodalom polgáraink körében ismeretes legyen és pártolásra találjon, évtizedeknek kellett lefolyni, és a harmincas évektől kezdve a városi elemi iskolákban és a gymnasiumban magyar nyelven tanított, és a magyar irodalommal megismerkedett új nemzedéknek felnőni; akként kellett a korszakot alkotó szabadság harcnak lezajlani, hogy az aradi polgárság a magyar színműveket megértse, s habár egészben nem is értette, de pártolni egyik legszentebb hazafiui kötelességének ismerje.

A harmincas és negyvenes évek elején hiában iparkodott a magyar színészet városunkban tért foglalni, ez a törekvés megtört, az évtizedeken át már megszokott és melegen pártolt német színészettel szemben.

A negyvenes évek elején a nyári idény alatt több magyar színgazgató kereste fel társulatával városunkat névszerint: Komlósy Ferenc, Körösy, Csabay, Komáromy Samu, Szerdahelyi és Havi. A legutóbb nevezett társigazgatók alatt működött Aradon az első magyar opera.

De mint fentebb megjegyeztük, működésük csak egy pár előadásra terjedt.

A nevezett színgazgatók közül, a legnagyobb, 30 tagból álló jól szervezett társulata volt Komáromy Samu és Mátray István társigazgatóknak, kik 1846. évi jún. 18-án jöttek Aradra, de csak két előadást tartottak, s már június 29-én Lippára vándoroltak. Oly zilált anyagi helyzetbe jutottak, hogy hírlapi felszólítás útján gyűjtést rendeztek számukra. Az úti költségükre legbővebb adakozók gyanánt lettek az akkori aradi hírlap által kitüntetve: Schwester Ferenc, Lillin József, Wallfisch Pál, Wallfisch Móric, Kräubig és Nötlz német színgazgatók.

Komáromy és Mátray társulatának eltávozta után, dacára a kétes kilátásoknak Kilényi és Csabay színtársulata jött Aradra, de az is csak üres nézőtérnek játszott. A társulat búcsúzás előtt záradékul július 8-án id. Farkas jutaloujátékára egy oláh bohózatot adott elő ily cím alatt: „Doi kaimacsicz” (a két szórako-

zott) a mi Aradon tekintve, hogy az oláh színműirodalom ez alkalommal először lett itt bemutatva, sajtóságos esemény volt.

A negyvennyolcadiki nagy eseményeket megelőzőleg a magyarosodás és nemzeti szellem terjesztése érdekében minden irányban megindult mozgalom, jótékony hatással volt az aradi magyar színészetre is.

Már 1847-ik év elején a nemesség, a polgárság magyar elemével szövetkezve oda törekedett, hogy a következő téli idényre a német színtársulatot kiszorítsa, és magyart szerződtessen annak helyébe.

A színügy iránt meleg érdeklődéssel viseltető fiatalság minden eszközt felhasznált, hogy a polgárság előbbkelőit arra bírja, miszerint a német színtársulatot cserben hagyja s eddig tanúsított pártfogásukkal a magyar színészetet ajándékozzák meg.

A fiatalság buzgólkodását a bérlők toborzása tekintetében siker koronázta, mely siker egyszersmind hatyúdalává lön a téli színidényt három évtizeden át uralt német színészethez.

Az 1847/48-iki téli színidénynyel a magyar színészet oly erősen gyökeredett meg városunkban, hogy társadalmat felbontó és nemzetünket megölő viharoknak kell bekövetkezni, hogy anuak hajtásait kitéphesse, és a gyökeret terméketlenné tegye.

1847. évi szeptember havában Szöllösy-Szabó Lajos és Végsei Sándor jól szervezett társulata kezdette meg az 1847/48-iki téli idényt. Az általuk előadott magyar eredeti darabok, különösen a népszínművek, a szó szoros értelmében elragadták a közönséget.

A társulat bevárta István főherceg Aradra érkezését, hogy díszelőadással ünnepelhesse a fenséges vendég jelenlétét. Nevezett társigazgatók eltávoztával Gócs Ede színtársulata jött Aradra 1848-ik év elején. Folytonosan telt házak előtt játszott.

Gyönyörűség volt nézui, hogy németajkú polgáraink, kik csak érzelemben voltak magyarok, menynyire beismerték és átlátták, hogy a nemzeti nyelv egyik legjelentékenyebb terjesztője a magyar színészet, és ebből a hazafias szempontból kiindulva, mily szorgalmasan látogatták a színházi előadásokat.

Gócs Ede igazgatása alatt ünnepelték meg a színpadon március 15-ét. (Lásd, I. köt. 107—108. lapot.)

Gócs Ede színtársulatának eltávoztával Arad Thalia temploma bezáródott. A színművészet műzsáit pihenni kényszerítette

Mars. Polgárságunk a színházba járás helyett a fegyverforgatást tanulta, hogy hazáját és városát a fellázadt és betörő ellenség ellen megvédhesse.

A lakosság, mely az 1847/48-iki színidényben oly lelkesedéssel karolta fel a magyar színészetet, oly gyönyörrel nézte a Tragoedia dült arcú alakjait, és elragadtatással élvezte a népszínművek mélabús és szikrázó dalait; eleinte megdöbbenve, később közönnyel hallgatta az ágyúk ércorkainak bömbölését a halált szóró golyók füttyülését, és egy félszázad méhszorgalmának gyümölcseit pusztítással és rombolással fenyegető ellenséges gránátok és bombák robbanását, és a csendes, békés polgári hajlékokra vörös kakast tűző röppentyűk süvöltését.

Az 1848/49-ik év gyászos eseményei oly polgárságot neveltek városunknak, mely a dicső szabadságharcot követő zsarnoki hatalommal szemben, minden eszközt megragadott, hogy honfiai erejéit gyakorolhassa.

A világsi fegyverletétel után diadalt ünneplő osztr. hadsereg véres áldozataival, legjobbaink mátyr halálával és börtönre hányatásával boszszúszomját eloltván; egész erejével oda törekedett, hogy polgárságunkban testté és vérré vált magyar érzelmet elfojtva, a kiszorított német szellemnek a tért vissza-hódítsa.

Kísérletek tétettek, a tért vesztett német színészet visszahozatalára. A kísérlet a polgárság ellenszenvén meghiúsult, és 1850-ben oly sokáig zárva tartott Thalia kapui megnyíltak Szabó és Havi társigazgatók színtársulata előtt akképp, hogy onnan többet a magyar színészet ki ne költözzék.

1850-től 1861-ig működött Aradon Szabó és Havi színtársulata, és elmondhatjuk, hogy a magyar színészet ez idő alatt élte fénykorát Aradon, mert az egyeduralom alatt a színház volt az egyedüli hely, hol a polgárság nemzeti érzelmeinek és lelkesedésének korlátlanul adhatott kifejezést.

A meleg és lankadatlan buzgalom, mely Arad közönségét ezen idő alatt a magyar színészet iránt eltöltötte, üdvös hatással volt színészetünk fejlődésére.

Nevezett igazgatók a közönség pártolását azzal viszonyozták, hogy a legjobb erőket és tehetségeket Aradra toborozták, s hábar társulatuk, mely a szavaló válfaj minden nemét az operával egyesítette, nem is versenyezhetett a nemzet által segélyezett és

hírneves művészekkel dicsekedő pesti nemzeti színházzal, de akár az egyes szakmák színészeit, akár az összzeladásokat, akár műsor gazdagságát tekintve, az aradi színtársulattal egy vidéki sem léphetett sorompóba.

A közönség buzgó pártolásával karöltve fejlődött úgy a működő színészek, mint a színházlátogatók izlése és ítélete. Abban az időben még ismeretlenek voltak az érzéseket csiklandozó operettek, az erkölcsöket ferde irányba terelő házasságtörő drámák. Katona, Kisfaludy, Fáy, Szigligeti, Eötvös, Vörösmarty, Jókai, Shakespeare, Göthe, Schiller, Moliere műveinek hallása és tanulása színművészetünk felvirágzására csak jótékony hatással lehetett, pesti hírneves színművészeink vendégszereplése pedig csak serkentőleg hathatott fiatal színész tehetségeink fejlődésére.

Az ötvenes évek aradi színészete oly erőket nevelt a magyar színművészetnek, kik örökké fénylő csillagokként fognak a művészet Pantheonjában ragyogni: mint Hegedűsné-Bodenburg Lina, Felekiné-Munkácsy Flóra, Szerdahelyi Kálmán. Nemcsak a drámai válfajok, de a magyar dalmű is diadallal állta meg helyét Szabó és Havi igazgatása alatt, s oly tagokat számított soraiban, kik nem csak a hazában, de külföldön is dicsőséget szereztek a magyar névnek: mint Téli Róza, Fridrichné.

Az ötvenes évek alatt valamint a téli, úgy a nyári színidényben is, a magyar színészet uralta a helyzetet. A nyári színelőadásokat a Bittó-féle ház udvarán épített fedetlen arenában tartották.

Szabó és Havi színtársulata 1861. év virágvasárnapján vált meg Aradtól.

A 11 évig működött színtársulat jelesebb tagjai voltak a drámai válfajokban Gyulai Ferenc, Szabó József, Szerdahelyi Kálmán, Egri, Komáromi Lajos, Török, Hegedűs, Zöldi, Dózsa, Felekiné, Törökné, Jánosyné, Munkácsy Flóra, Bodenburg Lina.

Az operánál Gálfi, Fektér, Philippovits, Vangyel, Téli Róza, Fridrichné.

Az operai zenekarban következő aradi polgárok működtek: Böhm Gusztáv karmester. Első hegedűsök: Kladvikó, Hendl János, Robitsek Samu, II. hegedűsök: Budits, Klauber, gordonkás: Kubin J., első fuvolás: Krispin József, Steinitzer Jakab, II. fuvolás: Török

M. Fuvó hangszereken játszottak: Griessel J., Wagner J., Hronek, Zelenka, Zapletál.

Az 1861/62—62/63. téli szíuidényekben Szabó és Philippovits drámai-, operai- és operette-társulata, az 1863/64. téli idényben Latabár Endre drámai- és operette-társulata, 1864-ik évi szeptember hóban a kolozsvári opera-társulat tartott előadásokat. Az 1864/65-iki idény alatt Szilágyi Béla, az 1865/66. idény alatt Hubay Gusztáv, 1866. október havától egész 1873. évi virágvasárnapig Follinus János drámai, opera és operette-társulata működött az aradi színpadon.

Az utolsó téli idényt a régi színházban 1873/74-ben Fehérváry színtársulata zárta be.

A mily örvendetes volt a drámai válfajokban a haladás Szabó és Havi igazgatása alatt, oly érezhető volt a hanyatlás a drámai válfajban nevezett társigazgatókat követő többi színtársulatoknál.

Az operette, mely az 1858/9-ik színidény alatt lett először az aradi közönségnek bemutatva, még igen új és gyenge volt arra nézve, hogy akár a drámai válfajokon, akár pedig az operán diadalt arathatott volna.

A számos éven át összetanult társulat az ötvenes évek alatt oly kerekded és összevágó előadásokkal gyönyörködtette a közönséget, és az újabb francia iskola színművészeinek átültetett darabjai annyira uralták a színpadot, azután a jeles opera írók zeneműveinek megismerésével és megértésével közönségünk évtizedeken át úgy megkívánta az operát és az ehhez szükséges iskolázott énekeseket és hangokat, hogy az operettet csakis csemege gyanánt kedvelte.

Midőn azonban Offenbach nagyobb szabású operettjeit és azoknak érzék csiklandozó zenéjét és sikanlós szövegét közönségünk megismerte, annyira megváltozott az ízlése, hogy az oly drámai műveket, a melyekben a mélyebb szenvedélyek ecseteltek, hol az előadást szívvel lélekkel kellett követni, ott a szem, fül és érzekek csiklandozásától mámorba ejtett közönség többé — gyönyört és szórakozást nem talált.

Igen természetesen az igazgatók is a fősúlyt az operettekre fektetvén, a drámát elhanyagolták s így a classikus irány egy időre háttérbe szorult.

Éppen nem csodálkozhatunk tehát, ha a hatvanas években a dráma különösen a classicus dráma színpadunkon mostoha gyermekké vált; s ha volt a drámánál egy-két kiváló tehetség, annak is elment a kedve üres padok előtt játszani.

Ehhez járult, hogy közönségünk a színházi élvezeteket illetőleg három pártra szakadt. A hazafiasabb párt jó drámai színmű, a zeukekedvelők az opera, — a közönség nagy zöme pedig operette-társulatot kívánt. Az igazgatók, nehogy egyik vagy másik pártot maguk ellen zúdítsák, megkísértették az igényeknek mind a három irányban eleget tenni.

A régi színház, dacára annak, hogy időközben nézőhelyei kibővítettek, korántsem birt oly jövedelmeket felmutatni, melyekből a tagok különösen az énekesek túlcsigázott havi gagéja fedezetet nyert volna. A csekély jövedelmek az idény végén rendszeren az igazgatók bukását idézték elő, a mi kedvezőlen hatással volt úgy a színészek játékára, mint a közönség színház pártolására, de annál inkább érlelte az eszmét egy oly nagy és új színház építésére, mely kellő pártolás esetében egy nagy szintársulat kiadásait fedezhesse.

A régi színház rozszant belszerkezete és kényelmetlen nézőhelyei, a színpad elkopott és foszladozásnak indult díszletei, a nézőtér csekély belterülete, már a hatvanas évek elején, azt az általános óhajt ébresztette fel a közönségben, hogy egy új, a város tekintélyének méltó színházat kellene építeni.

Egy új színház építése a nyilvános helyeken közbeszéd tárgyát képezte, de jó darab ideig senki sem akadt a polgárság közül, ki az általános érdeklődést helyes mederbe tudta volna terelni, mely szerint az ige testté váljék.

*

Végre Atzél Péter, kinek városunk anyagi és szellemi felvirágzás tekintetében örök hálával tartozik, állott a mozgalom élére, s mint városunk polgármestere, azután országgyűlési képviselője, később főispánja ernyedetlen kitartásával, fáradhatlan utánjárásával keresztül vitte, hogy indítványára 1870-ik évben a közgyűlés elhatározta egy nagyobb kölcsön felvételét, melyből a város tekintélyének megfelelő bérházzal kapcsolatos színház építtessék.

Skalnitzky műépítész a bér- és színház tervét elkészítvén, az építés e célra felvett 700,000 frt kölcsönpénzből 1872-ik évben megkezdetett.

Az építés ellenőrzését és a színház felszerelését eszközöző építészeti bizottság a városi közgyűlés által következőleg lett megválasztva: Elnök: Atzél Péter, Vörös Pál. Tagok: id. Andrényi Károly, br. Bánhidy Béla, Blau Henrik, Bettelheim Vilmos, Brunhuber Nándor, Goldscheider Henrik, Hertschka Mór, Hirschmann József, Hász Sándor, Lukácsy Miklós, Molnár Pál, Mittelmann F. D., Nachtnébel Ödön, Kristyóry Zsigmond, Salacz Gyula, Szalay Antal, Szánthó Dániel, Schindelácz Rezső, Schwáb Ferenc, Schenovitz Frigyes, Vagács Mihály, Varjassy József, Wallfisch Pál, Weiler Sándor, Winkler Vilmos. Jegyző: Institoris Kálmán. Pénztárnok: Szentpétery Antal.

A színház építése 3 évet vett igénybe.

A színház építési bizottság lankadatlan buzgalommal járt el kötelességének teljesítésében. A színházat tervelő Skalnitzky építész művezetője, Bachó Győző építész, a tervek részletes kidolgozásában, az illető vállalkozók buzdításában, és a munkák fölötti felügyeletben ernyedetlen tevékenységet fejtett ki, és éjjelt nappallá tett, hogy a színházat arra az időre, midőn Ő Felseége a király legmagasabb jelenlétével a várost szerencsétlenni fogja, megnyithassák.

Hogy az ünnepélyes megnyitás a lehetőségig fényes legyen, és városunk művelődési, történetében nevezetes és emlékezetes mozzanatot képezzen, nehaj Vörös Pál akkori polgármester I. Ferenc-József felséges apostoli királyunkhoz következő feliratot intézte:

3916 eln.
1874.

Felséges Csász. és Apostoli király! Logkegyelmesebb Urunk!

Arad szab. kir. város közönsége azon öröndetes esemény emlékére és megörökítésére, mely szerint csász. és apostoli királyi Felsőgd folyó év és hó 21., 22., és 23-ik napján az őszi hadgyakorlatokra hű városunk kobelebe megjelenve fűhadiszállást tartana s legmagasabb jelenlétével városunkat szerencsétlenni kegyeskedend — uj színházának, a színházi bútorzat és hangszerek beszerzésére szolgáló jótekonycélú megnyitását határozá el, és a pesti nemzeti színház tagjai által f. hó 21. és 22-ik napjain tartandó két díszelőadást rendezend.

Annálfogva alattvalói logmélyebb hódolattal esodezünk csász. és királyi

apostoli Felséged előtt, miszerint ezen megnyitási ünnepélyt legmagasabb jelenlétével megörökíteni méltoztassék.

Alattvalói logmélyebb tisztolettel maradván csász. és királyi apostoli Felségodnek logalázatosabb szolgája. Aradon, 1874. évi szept. 4-én. Arad szab. kir. város közönsége novében Vörös Pál, polgármester.

A kabinet iroda ő Felsege legmagasabb meghagyására értesítette a város közönségét, miszerint 1874. évi szept. 21-én tervezett ünnepélyes megnyitásra, a színházban magas környezetével meg fog jelenni.

A színház megnyitására a pesti nemzeti színház tagjai, a prolog megírására pedig Szász Károly kérettek fel.

Az ünnepélyre a szomszéd törvényhatóságokon kívül meghívtak a magy. tud. Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a pesti napisajtó képviselői.

A színház melynek színpadi és nézőtéri belső berendezése és díszítése 92000 frtba került, a meghatározott időre elkészülvén — 1874. szept. 21-én a következő programmal nyitvatott meg:

Disz előadás.

Az aradi városi színház ünnepélyes megnyitásának sorrendje.

Hótfőn, 1874. évi szept. 21-én.

Nyitány. Erkel Ferenc „Hunyady László“ című dalművéből. Előadja a zenekar.

Prolog. Szász Károlytól. Szavalja Prielle Kornélia a budapesti nemzeti színház tagja.

Hymnus. Kőlcsey Ferentől. Zenéjét szerzé Erkel Ferenc. Éneklí az aradi dalárda.

A budapesti orsz. nemzeti színház tagjai által:

A mátrai vadászat.

Eredeti vígjáték 3 felv. Irta Fáy András. (Rond. Feleki).

S z e m é l y e k :

Gróf Kesényi Aurel	Feloki
Camilla nejo	Lendvainé
Mathild huga	Helvoy Laura
Báró Rohényi Lajos	Náday
Bokros Kelomon	Szigeti József
Portiunkula nejo	Szathmáryné
Ferenc fiuk	Eöry
Penke szobaloány	Szigoti Jolán
Szervász vadász	Benedek

Színhely Mátra tövében a gróf birtoka.

Kezdeto 8 órakor.

Felséges I. Ferenc-József magyar király, Albrecht, József és János főhercegek, Szende Béla m. kir. honvédelmi miniszter és az akkori hadgyakorlatokra Aradra rendelt főrangú katona tisztek kíséretében 8¹/₂ óraker a díszelőadásra megjelent.

Ő Felségét a színház bejáratánál, a színházi bizottság Vöröspál polgármester vezetése alatt fogadta.

A színház előcsarnoka és lépcsőzete ez alkalomra pazarul volt virágokkal feldíszítve.

Midőn ő Felsége az első emeleten, a számára fényeseu feldíszített, nagy páholyban megjelent, a közönség percekig tartó lelkes éljenzéssel fogadta. Mind ő Felsége, mind magas környezetén észrevehető volt a kellemes benyomás, melyet a gazdagon díszített nézőtér, és a nézőhelyeket ellepett fényes közönség a magas vendégekre gyakorolt.

A zenekar által remekül eljátszott Hunyadi-nyitány és az aradi dalárda által szabatosan előadott Hymnus után, megjelent a színpadon Prielle Kornélia és elszavalta a Szász Károly által írt prologot.

Ő Felsége dacára annak, hogy másnap már korán hajnalba hadgyakorlatokra volt menendő, a budapesti színművészek által előadott: „A mátrai vadászat” című vígjátékból két felvonást kegyeskedett végig nézni. A második felvonás után kíséretével együtt a színházat elhagyta,

Midőn ő felsége a polgármestertől vezetett színházi bizottság által fogatához kísértetett, e szavakkal fordult a polgármesterhez: „A színház és a jelen volt díszes közönség oly szép és meglepő, hogy az bármely székvárosnak is becsületére válnék.”

A előadást oly előkelő és fényes közönség nézte, a milyenhez színházunknak egy hamar nem lesz szerencséje. A férfiak díszmagyarban vagy fekete salon öltözetben, a nők gazdag és fényes toilettekben jelentek meg.

Ő Felsége és magas környezetén kívül az ünnepélyes megnyitásra meghívottak közül mejelentek: a magyar tudós társaság és Kisfaludy-társaság képviseletében Fábrián Gábor, Gyulai Pál, Toldi István. Arad megye közönségének képviseletében Atzél Péter főispán számos megyei tisztviselővel és törvényhatóság bizottsági taggal, Temes megye közönsége képviseletében Ormos Zsigmond főispánú díszes kísé-

rettel, a görög keleti román clerus R o m á n Miron püspök vezetése alatt.

A budapesti összes magyar és német politikai lapok, valamint a bécsi „Neue Freie Presse“ az ünnepélyes megnyitásra külön tudósítókat küldtek le.

Második napon, az az szeptember 22-én tartott díszelőadáson „Az ajtó tárva vagy zárva legyen“ francia és „Egy szellemű hölgy“ eredeti egy felvonásos vígjátékot adtak elő a budapesti színészek, a két darab között O d r y Lehel dalművész énekelt. A színház e második napon is szorongásig meg telt.

A két díszelőadás 3121 frtot jövedelmezett, melyből a színházi zenekar hangszerei, a színpadi butorok, és egyéb a két díszelőadással járó költségek fedeztettek.

Ő Felsége a színházi felszerelési alapra 600, a városi szegényeknek 500 frtot ajándékozott.

A város közönsége ő felségének azon legmagasabb kegyéért, hogy színházunk megnyitását, történeti emléküvé tette, és a két rendbeli kegy adományáért következő felirattal tolmácsolta leg-hálásabb köszönését.

5931.
424. 1874.

Császári és apostoli királyi Felség!

Legkegyelmesebb Uruk!

Törvényhatóságunk területével szomszédos Bánát vidékein folyó évi szeptember havában tartott hadgyakorlatok alkalmával, azon kitünő és helyhatósági történetünkben fontos eseményt képző szerencse érte közönségünket, hogy Felséged két napig méltóztatott magas környezetével fűhadi szállását városunkban tartani.

Midőn ezért a legőszintébb alattvalói öröm érzete tölti el keblünket, sietünk szívből fakadó hálás köszönetünknek, — a város szegényeinek juttatott 500 frt kegyadományért és az új városi színháznak ajándékozott 600 forint felszerelési alapért — dicső trónja számolyánál a legmélyebb hódolattal kifejezést adni.

Felséged itt mulatása alkalmával kegyes volt egyúttal városi új színházunk megnyitási ünnepélyét is legmagasabb jelenlétével szerencsétlenni.

E legmagasabb kegy nem csak városunk de hazai művelődésünk történetének is egyik legfényesebb lapját képezi, mert tudtunkkal első esot, hogy egy magyar színház, a magyar törvényes és koronás király jelenlétében a művészetnek felavattatott.

Szellemi művelődésünk és helyhatósági történetünk o fényes mozzanatát, — mely szerint Felséged a magyar nyelv terjesztésére nemzeti színmű-

vészetünk felvirágzására, és a nemes izlés fejlesztésére emelt színházunk megnyitási és díszes felavatási ünnepélyét legmagasabb jelenlétével szerencséseltetni méltóztatott — midőn jegyzőkönyvileg megörökítettük; újból hálát regegünk Felségednek azon soha ki nem apadó atyai gondoskodásáért, melylyal szellemi művelődésünk előmozdítására irányzott törekvéseinket, oly örökre emlékezetes módon kegyeskedett megjutalmazni és elősegíteni.

Az ég áldása kísérje Felségednek népei boldogítására irányzott atyai törekvéseit.

Arad sz. kir. város közönségének 1874. évi október hó 21-ik napján tartott közgyűléséből. Vörös Pál, polgármester. Institoris Kálmán, főjegyző.

Ezen felíratra ő Felsége a m. kir. belügyminiszterium útján értesítette a város közönségét, hogy a felíratot legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztatott.

3833.
elnök szám.

Magyar királyi Belügyminiszter.

Arad szab. kir. város közönségének.

Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi november hó 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával, a város közönségének, azon felíratát, melyben azon legmagasabb kegyelméért, hogy ő Felsége az ottani új városi színház megnyitása ünnepélyét legmagasabb jelenlétével szerencséseltetni s továbbá a színházi felszerelési alap javára 600 frtot s az ottani szegényeknek pedig 500 forintot engedélyeztetni méltóztatott, háláját fejezi ki, tetszéssel legfelsőbb tudomásul venni, méltóztatott.

Miről a város közönségét — múlt hó 21-én 5931/424. szám alatt kelt felterjesztésére hivatkozólag — ezennel értesitem. Budapeston, 1874. évi november hó 26-án.
Gr. Szapáry.

Az új színház első téli 1874/75-iki idénye alatt Aradi Gerő drámai, opera, és operette társulata működött. Az idény jövedelem tekintetében, az új színházban, eddig legjobbnak mondható. Aradi igazgatása alatt lettek korán elhunyt jeles népszínműírónk Tóth Ede művei közönségünknek bemutatva, mely idő óta a népszínművek színházunk legjövedelmezőbb darabjait képezik.

A társulat sok jeles tagot számlált, de az összszelődásokat tekintve, hiányzott a kerekdedség és egyöntetűség, s feltűnően észrevehető volt a kellő próbák hiánya.

Az 1875/76-ik téli idényben Bogyó és Mándoky színtársulata működött. Elmondhatjuk, hogy Havi és Szabó társigazgatók óta ily összszetanült színtársulatot közönségünk nem hallott. Mind a drámai, mind az operai, mind az operette válfajban ér-

dekes műsorozattal bírt. Az előadások szigorú és pontos felügyeletet és rendezést tanúsítottak, s noha a közönség eléggé melegen pártolta a színházat, de a nagy személyzetből álló társulat kiadásainak mérege a tavaszi hónapokban nem felelt meg a bevételeknek, hozzájárult ehhez a társigazgatók közötti egyenetlenség, minek következtében a társulat deficittel hagyta el városunkat.

Ez a deficit elrettentőleg hatott a vállalkozó igazgatókra, különösen elrémítette őket a pályázati feltételek azon pontja, mely az opera-társulat tartását követelte, úgy, hogy a színházi bizottság kénytelen volt a pályázati feltételekből ezt a pontot törölni.

Az 1876/77. téli idény a pályázó színházvezetők közül Sz. tupa Andor színtársulatának lett megszavazva, ki oly gyenge drámai és operette tagokkal kezdette meg működését, hogy a közönségben általánossá lett az óhaj, miszerint a színház a nyereszkesítő igazgatók kezéből kivéssék és egy a színművészetért lelkesülő, annak felvirágzását szívében hordó egyeletnek adassék át.

Mielőtt az egyelet, mely „színiügygyámoló-egylet” nevet vett fel — megalakulására és működésére áttérnénk, szükségesnek tartjuk új színházunk történetéhez a következőket megjegyezni.

Az új színház megnyitása előtt, Arad sz. kir. város közönsége közgyűlési határozattal kimondotta, hogy az áldozatot, melyet a színházépítésével hozott: a magyar színművészet felvirágzására, a nemes izlés és magyar nyelv terjesztésére, és a magyar színműirodalom pártolására hozta; ezeknél fogva úgy drámai, mint énekes válfajú darabok csak magyar nyelven adhatók, s csakis egyes hírneves idegen ajkú szín- vagy dalművészek engedtetik meg a működés idegen nyelven a mihez azonban városi színházi bizottság különös engedélye szükséges.

Kimondotta továbbá, hogy a fősúly a drámai válfajú előadásokra fektetendő.

A városi színházi bizottság ellenőrzi a színház bérlőjével kötött szerződési feltételek szigorú megtartását. Ellenőrzi, hogy oly darabok, melyek a közérkölesiséget megtámadnák, vagy oly új darabok, melyek még nem adtak és a kritikát ki nem állják, színi- ne kerülhessenek.

Bérlő által a színházért, a város tulajdonát képező színpadi díszletekért, felszerelvényekért és hangszerekért, az úri jog elismeréseért fizetett egy db aranyon kívül más bér a város közönségének nem fizetik.

Könyvtárt és ruhatárt a színház bérlője tartozik adni.

Mint fentebb említők, 1876-ik év vége felé indult meg a mozgalom városunkban egy „színügy-gyámolító-egylet“ alapítására a végből, hogy a színház a nyereszkesedő és boldogúlni nem tudó színigazgatók kezeiből kivétsessék, és egy oly társulat szerveztessék, mely egyrészt az egyletnek a színművészet felvirágzására irányzott nemes törekvéseit előmozdítsa, másrészt a közönség igényeit kielégítse.

Az egylet, hogy megalakulhasson, 400 db 50 frtos részvényt bocsájtott ki, melyből azonban csak 300 lett aláírva, de dacára ennek, az egylet magát megalakúlnak kijelentette és működését megkezdette.

Először is kibérelte a színházat 10 évre, azután hozzálátott a ruhatár és könyvtár beszerzéséhez, egy művezető és egy nagyszabású gazdagon díjazott drámai-, opera- és operette-társulat szerződtetéséhez. Az egylet tisztviselői, a művezetőt s titkárt kivéve, fizetésben nem részesültek.

Az igazgatást egy több tagból álló műszaki bizottság vezette, melynek élén Lukácsy Miklós állott. Volt ezenkívül pénzügyi és gazdasági bizottság, melyek közül az első a pénz utalványozásokat, a második a beszerzéseket eszközölte.

Az egylet által szervezett társulat 1877. évi október 5-én kezdte meg működését. Az igazgatóság és a bizottságok csakhamar belátták, hogy oly széles körű szervezettel, mint a minövel az egylet bírt, vidéki színházat igazgatni nem lehet, különösen mikor a színházpártolás sem felelt meg ama nagy áldozatoknak, melyeket az egylet a színművészetnek hozott.

Már 1877. év december havában a kiadások apasztása miatt megkezdettek az alkudozások a drágán fizetett idegen ajkú opera énekesekkel, hogy szerződéseik felbontassanak.

Lukácsy Miklós az igazgatástól 1878-ik év január havában viszsalépvén, az egylet szellemi és anyagi vezetése Institoris Kálmán, Krispin József és Pálffy Józsefből álló hármias igazgatóságra bízott, kik egész lélekkel neki fogtak, hogy az

egyletet, melyet már akkor 4000 frt deficit terhelt, a megélhetés révébe vezethessék.

Az egylet közgyűlése a színházlátogatás serkentésére elhatározta, hogy a részvény-jegyek összes szelvényei, melyek eredetileg tíz év alatt lettek volna beváltandók, akár bérlet, akár bementijegy váltásánál akként fogadtassanak el, hogy a bérlet vagy napi-jegy árát felében készpénzzel, felében szelvényekkel lehessen fizetni.

E szerencsétlen határozattal az egyleti tagok a színművészetnek tulajdonképen áldozatot nem hoztak, hanem az egyleti kiadások fedezésére csak kamat nélküli kölcsönt nyújtottak, melyet kényök-kedvök szerint akkor fizettettek maguknak a színházba járással viszsza, a mikor akartak.

Ezzel a financ operatioval a deficit évről évre nagyobb lett.

A deficitet okozta az, hogy a szelvényeket készpénz gyanánt kellett a színházi pénztárnál elfogadni.

Az egylet évi zárszámadásaiban deficit nem fordult elő, mert a bérleti és napi bementi jegyekre becsért szelvények bevételként szerepelnek, csak hogy az ily szelvényekkel fizetések eszközölhetők nem lévén, azok értékét az igazgatóság az egylet beleegyezése mellett kénytelen volt kölcsön útján pótolni.

A hármás igazgatóság alatt mely az 1879/80-ik szinidény alatt Pálffy József viszsza léptével Institoris, Krispin és Harkányi Józsefből állott viszsza fizettetett az egylet alaptőkéjéből a részvényeseknek szelvényekben 13,500 frt és hogy az egylet ezen bevételeinek megfelelő kiadást fedezhesse, ugyancsak 13,500 frt kölcsönt vett fel, mely az 1879/80 szinidény végével az egyletet mint adósság terhelte.

A hármás igazgatóság belátván azt, hogy minden nemes törekvés és buzgalom mellett anyagi sikert felmutatni nem képes, és meggyőződván arról, hogy üzleti és műszaki szempontból oly sokféle gyakorlati ismereteket igénylő színház igazgatást mellék foglalatosság gyanánt vezetni nem lehet: 1880. év virágvasárnapján az igazgatásból viszszalépett, minek folytán az egylet a színházat szerződésileg szabályozott feltételek mellett egy felelős művezető igazgatónak adta át. — A színház összes szerelvényeivel az egylet felügyelete és ellenőrzése alatt áll.

Az egylet három évi működése, habár anyagi eredményt nem is mutatott fel másban, mint a ruhatár és könyvtár szapo-

rításában, de szellemi és erkölcsi befolyásával igen sokat lendített a magyar színművészet emelésére.

Ugyanis az egyesület az utóbbi időben felhagyván az operával, egész igyekezetét oda fordította, hogy a drámai válfajú előadásokat a közönséggel megkedveltesse.

E buzgalmat fényes siker koronázta, mert 1879/80-ik színidényben az előadott darabok számarányát tekintve a drámai válfajú előadások több jövedelmet hoztak mint az operettek, vagyis a színműveket nagyobb közönség látogatta mint az operetteket.

A nemes cél, melyet a városi színügyi bizottság, és a színügy gyámolító egyesület maga elé tűzött; Arad város lelkes közönsége, mely a magyar színművészet felvirágzására, nemzeti nyelvünk terjesztésére, és az izlés nemesítésére a díszes színházat felépíttette, biztosítanak arról, hogy Thalia fényes csarnokai nemcsak szórakozási helyül, hanem városunk szellemi művelődésének egyik legjelentékenyebb tényezőjéül fognak szolgálni.

III.

Z e n e.

A zene művelési viszonyok a fejlett társadalmi viszonyokhoz képest városunkban teljes virágzásban vannak.

Tágasabb körben és úgy szólván általánosan csak azóta művelik városunkban a zenét, mióta a zeneiskola, zenede (Conservatorium) fennáll. Mintegy varázsütésre megváltoztak a viszonyok és ma már ott állunk Aradon, hogy alig van ház, hol zongorát, hegedűt, fuvolát vagy más hangszert ne játszanának.

Mint mondtuk, e kedvező állapotokat egyedül kitűnő zeneiskolánknak köszönhetjük.

A zeneiskolát, — conservatoriumot — a zeneművészet előbbvitele és jobb tanítása érdekében Daurer József, Markovits Ignác és Nimsgergn Péter zenekedvelők alapították 1833. május 1-én. Tehát az aradi zeneiskola, keletkezését tekintve, a legrégebb az egész hazában. A zeneiskola fennállásának biztosítása körül legnagyobb érdemekkel bír Bánhidy Antal kir. tanácsos és a zeneiskolai bizottság volt elnöke, Daurer József a zeneiskolának sok éven át volt igazgatója és Nagy Sándor királyi tanácsos s az aradi törvényszék elnöke.

A tanerők kezdetben nagyon változtak. Csak 1836-tól fogva ment a tanítás rendesen. Az első zenetanárok voltak: Hendl János, Novacsek György és Zenker Ferenc, kiket később Kubin Ferenc, Stolz Ede, Griesl N., Krispin József, Schäfer Mátyás és Havlik követtek. A jelenlegi tanerők Atzél Péter volt főispán és Nagy Sándor kir. tanácsos és törvényszéki elnök elnöklete

alatt Hendl János igazgatóból, Budits Ádám, Schwarz Antal és Ubel Ferencből állanak. Hendl J. az igazgatóságot az ötvenes évek óta viseli.

Városunk volt tehát az egész országban a legelső, hol zeneiskolát alapítottak a végből, hogy ott a gyermekek kiképeztesse-
nek a zenére. Hogy az aradi zeneiskola mily szépen felelt meg
alapítói várákozásának, azt eléggé tanúsítja a mondottakon kívül
azon örvendetes körülmény is, hogy Arad városa a zenevilág
körében igen jó hangzású névvel bír.

Az 1848—49-es évek után ez intézetet a bukás veszélye
fenyegette. Alapítói részben elhaltak, az alapítvány pedig oly
csekély összegre zsugorodott, hogy biz abból az intézet fönn nem
állhatott volna. Azonban Arad sz. kir. város közönsége átlátta
ezen intézet szükségét és életképességét, azért részére 1850-ben
évi 200 forintnyi segélydíjt és szükségeltető fát szavazott meg.
Ezen segély mai napig kijár. Az intézet jövedelme az említett
városi segélyen kívül csak a tanítás pénzeiből áll.

A városi segély némi kárpótlásául 4 szegény gyermek rész-
sül ingyen oktatásban. A tanulók száma átlag 50—60.

Az aradi zeneiskola jelesebb tanítványai, kik közül egy-
melyike országos hírnevet is szerzett, a következők:

Brausch, katonai zenekarmester.

Brunkel János zenetanár,

Budits Ádám hegedűművész és a conservatorium zenetanára, egy
ideig a pesti nemzeti színháznál első hegedűs.

Eisenkolb József.

Ferch Mátyás főelemi tanító, kitünő hegedűművész.

Heuer Alajos kitünő hegedű- és zongora művész, Liszt Ferencnek
egy „Fuga“-t ajánlott, ki azt örömmel fogadta. Van egy symphoniája és több
nyitánya. Művei a bécsi zenekedvelők műlajstromába mind fel vannak véve.

Hiteisi sok éven át volt a nemzeti színháznál mint magán-hegedűs
alkalmazva, jelenleg a debreceni conservatoriumban tanár.

Huber Károly a nemzeti színház karmestere és a színtanoda tanára,
kitünő hegedűjátékos. Írt több operát és egy igen jeles hegedűiskolát.

Institoris Kálmán kitünő énekes, Aradon rendezett jótékony célú
hangversenyek első rangú művésze.

Klar József a pesti nemzeti színháznál karmester, hegedűművész.

Klein Mór könyvkereskedő Aradon, azelőtt a conservatorium tanára,
kiváló zongorajátékos, több sikerült zenedarabot is írt.

Kunst János hegedű- és zongoratanár Temesvárott.

Krisk a zongora- és énektanár a Bécs városi színháznál.

Krispin József az aradi conservatoriumnál tanár, volt első fuvolás.

Krispin László nagy hegedűművész. Jelenleg a bécsi udvari színháznál van.

Krispin Péter zeneiró.

Kubin János kitűnő hegedűjátékos, a pesti nemzeti színháznál.

Kurt szintén a nemzeti színháznál van mint hegedűjátékos alkalmazásban.

Leopold Rezső nagy zenejátékos és műkedvelő Aradon.

Mandel Vilmos szintén felkarolt zenejátékos és műkedvelő Aradon.

Neidenbach Amália és

Neidenbach Klementine hegedűt játszanak és mint templomi karénekesnők gyönyörű énekükkel tűnnek ki.

Nikolits Sándor a pesti zene-akadémia tanára és a nemzeti színház első fuvalása.

Robitsek Samu ritka hegedűjátékos, különben műkedvelő Aradon.

Salay Kelemen énekes a nemzeti színháznál.

Schäfer Antal zongoratanár Lippán.

Schäfer Mátyás aradi conservatoriumi tanár.

Schinek K. operaénekesnő.

Schmidt nővérek templomi karénekesnők.

Schmidt zenetanár Triesztben.

Türk a bécsi udvari operaszínháznál hegedűs.

Ubel Ferenc tanár az aradi conservatoriumban.

Ubel János zongoratanár Bécsben.

Walter Gusztáv szintén Bécsben zongoratanár.

Az imént elősorolt és szép nevű művészeket és mestereket kívül nevelt a zeneiskola városunk számára is művészeket, kik művészi tehetségeiket nem egyszer ragyogtatták úgy a jótékony célú hangversenyeken, mint szűkebb körökben.

Összeírtuk külön zeneszerzőinket, mestereinket, műkedvelő énekesünket és zenejátékosainkat és a következő koszorúba fűzve adjuk át őket az emlékezetnek.

Zeneszerzők :

Bauer Boér Henrik.

Grünzweig Adolf.

Höszly Jakab.

ifj. Klein Mór.

Klepetz György.

Krispin József.

Nagy Béla.

Nicora Dávidné, szül. Szerb Mária.

Nicora Herzília.

Pichler József.

Preisinger József.

Remetey Fülöp Károly.

Schwarz Antal.

Zenemesterek :

Heeger János.

Kertay Ede.

Pichler József.

Pienkova János.

Kiváló műkedvelő énekesek:

Heinrich Sándorné, szül. Herrl Ilona.
Joaneszku Lázárné, szül. Gergurovits Gábielle.
Kövér Gábórné, szül. Justh Stephania.
Neidenbach Amália.
Preisinger Józsefné, szül. Hesz Józsa.
Dr. Svéhla Kálmánné, szül. Rotter Regina.
Dr. Szathmáry Miklósné, szül. Stampfl Berta.
Szvatek Aranka.
Varjassy Lenke.
Institoris Kálmán.
Kohn Dávid.

Kiválóbb zenejátékosok:

1. Zongorán.

báró Bánhidy Béla.	Roth Nándor.
Herz József.	Stampfl Béla.
Klein Samu.	Lebeau Vilma.
Kornay Károly.	Purgly Jánosné szül. Vásárhelyi Ilona.
Ifj. Nagy Sándor.	Dr. Weisz S.-né szül. Herzfeld Clara.
Dr. Perger János.	

2. Hegedűn.

Budits Ádám.	Redl János.
Hendl János.	Robitsek Samu.
Kladivko Vilmos.	Dr. Weisz Sándor.
Mandel Vilmos.	

3. Fuvolán.

Kövér Gábor.	Steinitzer Jakab.
--------------	-------------------

4. Collisták.

Jávorszky.	Kubinyi.
------------	----------

III.

Festészet.

Habár városunk a festőművészek részéről még mindeddig nem részesült azon szerencsében, hogy itt műtermet nyissanak, mindazonáltal elég szerencsések voltunk a világművészek egyik elsőrendű csillagát Munkácsy Mihályt mint fiatal falaink között bírhatni. Tudvalevő dolog ugyanis, hogy Munkácsy M. itt Aradon Szamosy Elek festőnél vette az első órákat még mint mázó asztalos segéd, asztalos inas. Azóta a festőművészet egyik büszkesége lett és Aradot még mindig kedves emlékében tartja. Munkácsy M. után felemlíthető mestere Szamosy Elek, jelenleg reáltanár és festő Nagy-Váradon. Azután Böhm Pál, Valentini, Csillag, Svoboda, Kaufmann, Gyöngyössy Rezső és Tabakovits Sándor.

III.

EGYLETEK és INTÉZETEK.

I.

Jótekonny egyletek.

I. Az aradi polgári jótekonny egylet.

(Az egylet ötven éves jubileuma alkalmából írta Lukácsy Miklós.)

Ezen legnemesebb célú intézmény Arad város legrégebbi egylete. Keletkezésére vonatkozólag, más nemű okmányok hiányában utalva vagyok az 1857-ben nyomtatásban megjelent egyleti alapszabályok előszavát alapúl venni, melynek zártétele következőleg szól:

„Mint hogy pedig ezen oly örvendetes előhaladást tanúsító egyletnek, módszerinti és jogérvényes alakítására az 1852-ik évi nyílt parancsban előírt hatósági engedély hiányzott, úgy ez, 1857. évi február 2-án tartott gyűlésében ezen alapszabályokat tervezte, melyek is a magas cs. kir. helytartósági jóváhagyásnak aláterjesztettek.“

E szerint ezen egylet 1857-ig csak mintegy magánkörű társulás működött, és hivatalos jellegét csakis ezen időponttól számítja.

Tényleges megalakulására vonatkozólag azonban, ugyanezen előszó a következő felvilágosítást adja:

„Emberszeretete és jótekonysági érzülete által nevezetes Markovits Ignác polgártársunkban már 1831-ben azon eszme

támadt egy egyletet alakítani, melynek célja: öreg és ártatlanul szerencsétlenségbe esett aradi polgárokat gyámolítani.*

„Köszönet Arad városa polgárai nemes érzületének, ezen egylet még 1831-ben létesített is, és az általános becsülésben részesült későbbi polgármestert, Heim Domokost választá holtiglani igazgatónak.*

Tulajdon egyleti alapszabályok eddigelé nem létezőn 1857-ig, az igazgatás főelvei a következők voltak:

a) Egyleti tagnak, minden feddhetetlen aradi polgár vagy polgárnő felvétetik.

b) Minden egyleti tag köteles hetenkint egy váltó garast befizetni.

c) Mielőtt az egyleti tőke 10000 váltó forintra nem emelkedik, semminemű segedelmet nyújtani nem szabad.

d) Ha az egyleti tőke 25000 váltó forintra szaporodik, ennek egy része egy menház építésére fordítandó.

e) A takarékpénztárban gyümölcsözőleg elhelyezendő vagyron soha más célra ne fordítottassék, mely elvvel az egylet feloszthatatlansága mondatik ki.

1857-ben az egyleti vagyron 9371 frt 42 krt p. p. képviselt.

Az új, illetve legelső alapszabályok, melyek az 1857-ik évi február 2-án tartott egyleti előtanácskozmányban jöttek létre, és Heim Domokos elnök, Lukácsy János titkár, Ritz János Miksa pénztárnok, Andrén yi József és Pfliegl János bizottsági tagok által vannak alájegyezve, a nagyváradi es. kir. helytartósági osztálynak, 1857-ik évi augusztus 11-én kelt 4875. számú intézményével hagyattak helyben. Ezen alapszabályok tekintettel a megszorodott egyleti vagyronra, következő módosítást tartalmazák.

a) Az egyleti tőke, a tagok befizetései s a tőke kamatai valamint egyéb kegyes adományok és hagyatékok által szaporítandó.

b) A tagsági díj 60 váltó garasban, vagyis 1 frt 12 kr. pengő pénzben állapítatik meg, mely egyszerre, vagy részletekben is fizethető.

c) Míg az egyleti tőke százezer pengő forintra nem szaporodik, a tőke kamatainak csak felét lehet gyámolításra fordítani, másik fele pedig az alaptőkéhez csatolandó.

d) Kivételt e szabálytól azon eset képez, midőn a nagy választmány valamely ingatlanak „Menház“ alakítása céljából leendő megszerzését egyhangúlag elhatározza.

e) Minden egyleti tag 6 évi tevékeny részvéte után eléri azon jogot, önhibáján kívüli inségbe jutása esetében, az egylet gyámolítását igénybe vehetni.

f) Ezen segély, vagy kis részletekben visszafizethető kamat nélküli kölcsönből, avagy készpénzbeli vagy terménybeli ajándékból áll; mely utóbbiban a segélyzendő, vagy egyszer mindenkorra, vagy havonkinti részletekben részesül. Az egy személynek nyújtandó segély azonban egy-egy évre a 120 frtot meg nem haladhatja.

Ez alapon működött az egylet 1869-ig, midőn az egylet vagyona az 1868-ik évi zárszámadás szerint 24,429 frt 48 kr-ra felszaporodván, ismét új alapszabályok alkottattak. Ezen idősb **Andrényi Károly** elnök, **Kristyóry Zsigmond** alelnök és **Lukácsy Miklós** egyleti titkár által aláírt, s a magyar királyi belügyminiszteriumnak 1869-ik évi január hava 30-án kelt 289. számú intézményével helybenhagyott újabb alapszabályok szerint az egylet célja nem változott ugyan, hanem tagjaira nézve következő módosítás tétetet:

Az egylet tagjai: Örökösök és rendszerintiek.

Örökös tagok azok:

a) Kik beléptükkor az egylet pénztárába 25 frtot befizetnek;
b) Azok, kik az egyletnek legalább 25 frtot hagyományoznak és végre:

c) Kik az eddigi régibb alapszabályok értelmében a tagsági díjakat 25 éven át szakadatlanul befizették.

Rendszerinti tagok évenkinti 1 frt 25 kr. fizetésére kötelezettek, s az örökös tagok nevei az évi kimutatásban mint alapítók veendőek fel.

Az örökös tagok felvétele iránt idősb **Andrényi Károly** elnök által javaslatba hozott módosítás az egylet alaptökéjének gyarapítására nézve a legkedvezőbb befolyású lett, mert 1873-ban az örökös tagok száma már 139-re szaporodott, s ezen népszerevé vált alapítvány és adományozás címén is 5279 frt 29 krajcárnyi vagyon birtokába jutott.

Ezen kedvező eredménytől ösztönöztette, de főleg azért, hogy az egylet eredeti rendeltetéséhez képest elaggott s az egylet

segélyére szorult polgárokat menházában illően elláthassa, a felosztott „Aradi Kereskedelmi Egylet“ adományaként birtokba vett Nádor-útea 1-ső szám alatti ház, kellőleg kibővítve és felszerelve „Menház“-nak alakíttatott át, s mint ilyen 1875-ben, Ő Felseége Ferenc-József királyunk dicső uralkodásának negyed százados évfordulója napján ünnepélyesen felavatva, a használatnak átadatott.

Arad város törvényhatósági bizottsága is, Ő Felseége dicső királyunk uralkodásának 25 éves évforduló napját az által hitte legméltóbban megülhetni, — hogy a „Menház“-ban inségre jutott polgárok ellátása végett hat személyi alapítványt tett, fentartván magának azon jogot, — hogy ezek elhelyezése iránt a városi tanács intézkedjék.

Ez időtől kezdve az érdeklődés ezen egylet iránt folyton növekedvén, a változott viszonyokhoz képest ismét új alapszabályok készítése vált szükségessé.

Ezen az egyletnek 1876-ik évi február hava 2-án tartott közgyűléséből megalkotott, — idősb Andrányi Károly elnök és Sarlot Domokos jegyző által aláírt s a m. kir. belügyminiszter által 1876-ik évi október 9-én 46,183. szám alatt jóváhagyott, és jelenleg is változatlanul érvényben levő alapszabályok az előbbiektől eltérőleg, a tagokra nézve következőleg rendelkeznek.

Az egylet tagjai: alapítók, örökösök és rendesek.

Alapítók:

a) Szabad kir. Arad város közönsége, az általa 1875-ben létesített alapítvány értelmében

b) magánosok: kik a menházban ellátandók részére, egyezer forintos alapítványt tesznek.

Örökös tagok azok, kik beléptükkor az egylet pénztárába egyszer mindenkorra negyven forintot fizetnek be, s azok, kik legalább negyven forintot hagyományoznak is, és kik 25 éven át szakadatlanul voltak rendes tagjai az egyletnek.

A rendes tagok két forinttal járulnak évenként az egyleti pénztár gyarapításához.

A balsors csapásai, vagy aggkor következtében munkaképtelenség végett segélyre szorult egyleti tagok igénybe vehetik az egylet jótékonyágát, ha:

mint rendes tagok az évdíjoknak 10 éven át szakadatlanul történt befizetését igazolják, s ha

mint örökös tagok szintén már 10 éves tagjai az egyletnek.

A segélyezés nemei: a) Menházi ellátás. b) Egyszer mindenkorra való pénzbeli adomány. e) Évdíjhavi részletekben, élethossziglan vagy ideiglenesen.

Az 1880-ik évi egyleti zárszámadás szerint az 1880. év folyamában kifizettetett: Havi segélyezések címén: 11 segélyezett illetménye 1002 frt. Rögtöni segélyezés címén: 21 segélyezett részére 125 frt. Menházi ellátás címén: A menházban elhelyezett 9 egyén szükségletének fedezésére fordítottatott 1280 frt 46 kr. Költségek címén: különböző kiadások 281 frt 73. kr. Összesen: 2,689 frt 19 kr.

Ebből kitűnik, miszerint az 1880. év folyamán 41 egyén élvezte az egylet jótékonyágát és azok segélyezésére 2407 frt 46 kr. fordítottatott.

Ezek szerint az aradi polgári jótékony egylet vagyona értéke a mai napon 53,713 frt 42 kr. és pedig: 33,447 frt 77 kr. kamatozó tőkepénz; 18,981 frt 61 kr. a menházi épület és telek értéke; 1284 frt 04 kr. menházi szerelvények értéke. Összesen: 53,713 frt 42 kr.

Az egylet tagjainak állapota, az 1881-ik évi február hava 2-án tartott rendes évi közgyűlésen következőleg lett bemutatva.

Rendes tag: 419. Örökös tag: 25 és 40 forintnak egyszerre történt befizetése által 147 tag, — és végre 21-en azon régiekből, kik még életben lévén s a díjakat 25 éven át befizetvén, az alapszabályok értelmében az örökös tagok sorába léptek.

Az egyletnek ez örvendetes virágzása még azon körülménynek is tulajdonítható, hogy nem csak a vagyonosabb polgárok az ügy iránti előszeretetből, hanem mások is mint például főtisztelendő néhai G a á l Damaszcéu a Minorita-rend egykori főnöke is, ki aradi tartózkodása emlékéül, mint alább felsorolva van, tetemes adományozás által lépett az alapítók sorába; — részint még életökben, és részint haláluk esetére végrendeletileg emlékeztek meg nagylelkűen a segélyt igénylő polgárokról.

Álljon itt felemlítve nevük, az utókórának buzdító példájául:

Névsora

azon egyéneknek, kik 1881-ig alapítvány-tétel vagy adományozás által az egylet alapítóivá lettek:

Id. Andrényi Károly	1000	frt	—	kr.
Deutsch Ignác jótékony alapítványa . .	1575	„	—	„
Gaál Damaszcén, takarékpénztár-részvény	900	„	—	„
Heinz Henrik	804	„	29	„
Hertschka Mór	1000	„	—	„
Neuman Jakab	1000	„	—	„

Névjegyzéke

azon tagoknak, kik 1881-ig az egyletnek hagyományokat adományoztak.

Elsen János	100	frt	—	kr.
Fekete Károly	300	„	—	„
Gantner Borbála	50	„	—	„
Heinz Ferenc	35	„	28	„
Iral Ferenc	200	„	—	„
Jenkó Antónia	73	„	59	„
Klingenpöck Péter	100	„	—	„
Pfliegl Teréz	100	„	—	„
Remetei Stotz József	300	„	—	„
Winkler Hermann	50	„	—	„

Ily tényezők közreműködésével lett ezen „garasos egylet” címén közszájon forgó polgári intézmény, — mely ez évben fogja fennállásának félszázados jubileumát megülni, segélyhozóvá lesz az önhibájukon kívül gyámolításra szorult polgárok részére, kik ezen egylet fennállásáig folyton áldani fogják emlékét a nemes gondolkozású alapítónak Markovits Ignácnak, ki élete minden mozzanatát szülő városa művelődési felvirágzásának szentelte. Markovits Ignác törekvése feledhetetlen benyomásúvá vált kartársai és barátai előtt, kik, egyleti elnökségi működésük folyamában mindannyian az által igyekeztek az alapító iránti tisztelet adóját leróni, hogy a legnagyobb ügybuzgalommal járultak azon épület létesítéséhez, melynek alapját ő csak gondolatban tehetette le:

Ezek között első sorban említendők az egyesület következő elnökei:

Heim Domokos, Markovits Ignác halálától egész 1856-ig, Pfliegl János 1857-től — 1862-ig és végre

idősb Andrén yi Károly, ki 1863-tól, — folytonosan elnöke az egyesületnek, — rajongó szeretetével ölelte keblére a polgári jótékony intézményt, melyet zsenge gyermekként vett ápolása alá, s ezt ma már erőteljes férfiként adhatja át az utódoknak.

Az ő elnökségével veszi tulajdonképen kezdetét ezen egyesületnek virágzó korszaka az által, hogy az 1863-ban 28 év befolyása alatt összesen csak 15,770 frtra növekedett egyesületi vagyon — az ő elnökösködésének e mai napig lefolyt további 17 éve alatt a fönnebb jelzett 53,713 frtra emelkedett a mellett, hogy a tulajdonképeni segélyezések, melyek akkoráig alig képeztek számbavehető kiadást, szintén az ő elnökösködésének kezdetétől emelkedtek azon magassáig, hogy ma már a menházi ellátásokat is beleszámítva, évenként a háromezer forintot megközelítik.

Ő ki polgártársai osztatlan bizalma folytán a legtöbb egyesület és társulat élén működik, mint kedvencét az aradi polgári jótékony egyesületet mindig szem előtt tartá s a hányszor a közügyek terén kifejtett működése eredményeiről van szó, mindannyiszor fáradozásai legszebb jutalmául azt helyezte saját magára részére kilátásba, hogy a most már fennálló polgári menházat akként adhassa át az utódoknak, hogy abban a sors csapásai által érdemetlenül sújtott minden aradi polgár tisztességes ellátású menhelyet találhasson.

Andrén yi Károlyt e nemes irány törekvésében megfelelően támogatja ezen egyesületnek 1869 óta állandóan megválasztott alelnöke:

Kris tyó ry Zsigmond, ki nemesi származása dacára a polgári elem köreiben találja otthonát és polgártársai részéről valóság- és nemzetiség különbsége nélkül közbecsülésnek örvend.

Az egyesület alaptökeje gyarapításában, valamint a polgári menház építése és felszerelése körül kitartó buzgalommal tevékenykedett, s ez iránti elvitázhatatlan érdemei az utókor elismerését érdemelték ki.

Az egyesület jegyzői illetve titkárai voltak: Lukácsy János 1849-től 1856-ig, Rotter János 1857-től 1865-ig, Lukácsy Miklós 1865-től 1872-ig, Sarlot Domokos

1872-től folytatólag, kinek lankadatlan tevékenysége s ezen egy-let iránt tanúsított ügyszeretete azon reményre jogosít, hogy az újabb nemzedék köréből ő van hívatva egykoron folytatólag járni azon az ösvényen, melyen nagyatyja az üdött emlékezetű polgármester s ezen egylet elnöke Heim Domokos eredménydúsan haladott.

A pénztárnoki tisztet 1865-ig Ritz Miksa János viselte, kinek elhúnytával, 1872-ig folytatta Blau Henrik, ki a jótékonyági egyletekben kifejtett tevékenysége jutalmául érdemjellel lett kitüntetve. Őt követte e tisztségben öcsöce Blau Bernát, ki bátyjához hasonló ügybuzgalommal teljesíti már hosszú évek során át díjtalanul ezen felelősséggel párosult feladatot.

Az egylet szervezetében a választmány hatáskörébe esvén az ügykezelés módozatainak sikeres keresztülvitele, — az igazság és méltányosság szempontjából még főlemlítendők azon választmányi tagok, — kik évek hosszú sora óta időt és fáradságot nem kímélve, tevékenykednek az egylet érdekében és p.: A radi István, egyúttal egyleti orvos; Bettelheim Vilmos, Elek István, Goldscheider Henrik, Grünwald Ferenc, Lukácsy Miklós, Páris János, Prinner Samu, Rodler Dániel, Rotter János, Szontagh Gyula, Schvarz Zsigmond, Spitzer Rudolf és Szvatek István.

---

2. Az aradi polgári jótékony nőegylet.

1841. évben egy nemes eszme fogalmazott meg Lippert Aloizia aradi lakosnő lelkében, melynek célja volt, hogy Arad sz. kir. város polgárainak teljes árvaságra jutott gyermekei felkaroltassanak, segélyeztessenek s a társadalom számára megmen-tesse. A gondolat visszhangra talált Arad városának az emberiség érzületétől áthatott polgáraszszonyainál, kik — az egylet jegyzőkönyvei szerint — 1843. évi szept. 17-én Schärfe n e d e r Ferencnek, Arad városa azon időszerinti polgármeste-

rének elnöksége alatt (mintán az alapszabályok szerint az egy-letnek rendszerinti elnöke a polgárnagy) Schärfeneder Eliza fővédasszony és Auer Margit, Bartscht Júlia, Dracsai Verona, Lippert Aloizia, Neiser Cecilia, Pleyer Franciska Reck Anna, Schwob Alojzia, Vonka Magdolna, Wolf Karolina védasszonyságok által megtartott közgyűlésen már mint egylet szerepelhettek.

Az egylet 1844. évi január 30-án egy tombolás bált rendezett, melyből 1200 frt tiszta jövedelme maradt, mit Arad városánál helyezett el kamatozás végett. Ezen összeg volt az egylet alapja, mely az évenkinti 2 frt tagsági díjakkal szaporodván: mai napon 25,007 frt 81 krra rúg.

A budai cs. kir. helytartóságnak 1856. évi július 4-én kelt 11816/493. G. számú intézményével helybeuhagyattak az egy-letnek alapszabályai, melyeket azonban nemsokára a jelenlegi viszonyokkal öszszhangzóbbakkal fog majd felcserélni.

A szentírásbeli mustármagként ezen egylet terebélyes élő-fívá fejlődött, melynek árnyában — az egylet helyiségeiben — ma 17 teljes árvaságra jutott gyermek, vallás és nemzetiségi különbség nélkül menedéket talál, nem is számítva azokat, kiket az egylet az intézetten kívül gondoz.

Az állam, bár céljai között a segélyezés is helyet foglal, nem gyakorolhatja azt oly közvetlen sikerrel, mint a magánosok, kiknek a szegények számára nyújtott adományai már csak azért is áldásosabbak, mert a legnagyobb szükség órájában és a viszonyok legteljesebb ismeretével, tehát azoknak adatnak, a kiknek azokra valóban szükségök van. Így folytatja nemes működését a jótékony nőegylet is, meghallja az árvának sóhaját és letörölvén könyeit, oltalmába veszi, és míg egy részről támaszt nyújt az elhagyottaknak, más részről nem téveszti szem elől a közerkölcsiség kívánalmait sem, a menyinyiben szabályai törvénytelen gyermekeknek az intézetbe való felvételét nem engedik meg.

Schärfeneder Eliza, Lippert Aloizia, Stampfl Borbála és Scherz Józsefné fővédasszonyságok után ezen tisztet átvette özv. Purgly Jánosné úrhölgy, védasszonyságok pedig jelenleg az ő elnöklete alatt Barkó Ferencné, Gajdos Józsefné, Hudetz Ferencné, Limbeck Jánosné, Pálffy Józsefné, Reme-
tey Károlyné, özv. Somogyi Józsefné, Spitzkó Lajosné,

Szathmáry Miklósné, Szontagh Gyuláné, Urbán Ivánné és Varjassy Lajosné.

Az egyleti jegyzőkönyveket magyarul vezető jegyzők nevei: Kornay Károly, Lukácsy Miklós és jelenleg Fényes Károly.

3. Az aradi első temetkezési egylet.

Ezen cím alatt több aradi felebaráti érzelmű polgár, nevezetesen: Daurer József, Sujánszky Euszták, minorita rendi házfőnök, Vagács Mihály, Rodler Dániel, Rotter János, Bettelheim Vilmos, Gebhart János és Eckstein György léptették életbe Aradon a fenti egyletet és arra szükséges alapszabályokat 1865-ik évben szeptember hó 20-án a n. kir. helytartó tanácstól eszközölték ki.

Ennek következtében az ideiglenes elnök, Daurer József 1866. januárhó 6-kára az első megalakuló közgyűlést összehívta és az egylet törvényes működését megkezdette, mely a városban valláskülömbőség nélkül legnagyobb pártolásra talált úgy, hogy az első évben már 1169 tag lépett be az új egyletbe.

Ezen egylet következő jogai és kötelességei mellett indította meg működését. Temetkezési segély 50 frt; mely összeg minden tagnak, ki három havi fizetési hátrányban nincsen, a halott levél felmutatására azonnal kifizettetik.

Az 50 frt temetkezési segély beszédésére az első haláleset után 17 krajcárt, a második haláleset után már csak 12 krajcárt vetettek ki, ezen összeget 12 haláleset után hajtották be; következő 2 halálesetnél már csak 8 kr. az erre következő 18 halálesetnél pedig 7 kr. és az ez évi utolsó 2 halálesetnél 6 kr. lett beszédve; az első évben 33 tag halt el.

A 6 krajcár tagdíj egész a 93-ik halálesetig szedetett be. 1868. március hó 1-sején az egylet választmánya célszerűbbnek találta, hogy a tagok ezután tekintet nélkül a halálesetek számára havonként 20 krajcárt fizessenek az egyleti pénztárba. A pénzek beszédésére pedig hivatal rendeztetett be.

Ezen intézkedést a vagyonosabb osztály kedvezőtlenül fogadta,

vonakodtak havi díjaikat a hivatalba elküldeni; mi miatt az egyletből tömegesen kiléptek.

Az egylet első titkára Tapolcsányi János ügyvéd volt.

Az 1873-ik év az egyletre igen súlyos esapást mért. Három hó alatt 170 tagja halt el choleraúban. Ezen nagy veszteség az addig visszatakarított tőkét majd nem egészen kimerítette. E nagy baj miatt kénytelen volt a választmány rendkívüli közgyűlést összehívni és ezen veszteség pótlásáról gondoskodni.

A választmány által előterjesztett javaslatot a közgyűlés helybenhagyta, e szerint tagok 1873. szeptember hó 1-től 20 kr. helyett 30 kr. havidíjat fizetnek mindaddig, míg a cholera következtében beállott pénzhiány megszűnik és az alaptőke kiegészítve lesz. Ezen felemelt havidíjak 1875. januárhó 1-ig állottak fenn, a mikor a havidíjak 25 kr-ra szállítottak le. Ezen díjak vannak még ma is érvényben.

Az egylet 14 évi működése alatt, tudniillik 1866. január hó 1-jétől 1879-ik év végéig elhaltak az egyleti tagok közül összesen 1350-en, ezen 1350 haláleset után kifizettetett 67 ezer (67000) forint. Ezen idő alatt beiratkozott az egyletbe 5008 tag; az időközben kitörült és elhaltak száma tesz 2704-et, e szerint marad 1879-ik év végével 2304 rendes tag; 9461 forint és 60 kr. egyleti tőke.

Említésre méltó, hogy az egyleti választmánynak sikerült az összes tagokat „Honi élet biztosító bank-“nál viszbiztosítási ügy, hogy az 50 frt temetkezési segély minden előforduló esetben a tagoknak kifizettetik.

Végre még ki kell emelnem két alapító tagot, kik 14 év óta állnak az egylet élén és ezek fáradhatatlan tevékenységének sikerült az egyletet virágzásba hozni, e két tag **Bettelheim Vilmos**, ki már 12 év óta működik mint elnök és **Vagács Mihály**, ki hat évig mint egyleti pénztárnok és nyole évig mint titkár működnek az egyletnél.

---

4. Veres kereszt egyesület.

Ő csász. kir. Felsége Erzsébet királyné védelme alatt álló magyarországi segélyező nőegyletnek (veres kereszt) — mely minden irányú emberbaráti és közhasznú tevékenységre, különösen pedig azon főcélra alakult, hogy a háborúban megsebzett vagy megbetegedett harcosokat ápolja és segítse, a menyinyiben ez női tevékenység köréhez tartozik, — aradi fiókja az egyesület központi választmányának Arad szab. kir. város polgárnagyához intézett felhívása folytán, ennek kezdeményezése által körülbelül 85 alapító, rendes és rendkívüli, nő és férfi-tagot számlálva — 1881. február hó folyamában alakult meg. A fióknak választmányára — beleértve a tisztviselőket — 10 női és 6 férfi-tagból áll, és 3 egészségügyi tanácsossal bír. Elnök: Hász Sándorné, alelnök: Schöpkesz Edéné, pénztárnok: Nikodem János, jegyzők: Heeger Ernő és Lukácsy Lajos. A fiókegyesület 1881. márc. 1-én kezdte meg működését különösen az által, hogy az egész város területén a taggyűjtést megkezdette. Ezen fáradságos munkát a választmány női tagjai vállalták el és kitartó buzgóságuknak köszönhető, hogy habár a taggyűjtési eljárás még nincs befejezve, az aradi fiókegyesületnek ez időben alapító és rendes tagjainak száma háromszázon fölül van. A Budapesten 1881. május 16-án tartott közgyűlésen az aradi fiókegyesület választmányára mint városi választmány képviseltette magát, mely közgyűlésen a m. orsz. segélyező nőegyletnek — az Ő Felsége a király védelme alatt alakulandó orsz. segélyező férfi-egyesülettel a teljes egyenjogúság elvén „Magyar szent korona országos veres kereszt egyesület” címe alatt való egyesülése kimondatott és végre is hajtatott.

III.

Közhasznú intézetek és egyletek.

I. Megyei kórház.

Arad vármegye kórháza az 1775-ik év március hó 1-sején kelt alapító levél szerint szegény betegek ápolása s gyógyítása céljából alakult.

Az alapítók következők voltak:

Katsamák Erzsébet özv. Edelspacherné 2000 frt v. p.

Radonits Klára özv. Kászonyiné . . . 1000 frt v. p.

Kászonyi András . . . . . 1000 frt v. p.

Ezen 4000 frtnyi váltó pénzbeli adomány 1833-ik évig, a folyó kamatok, önkénytes adományok és Arad megye kara és rendei hozzájárulásával annyira emelkedett, hogy említett évben, egy a célnak megfelelő kórház felépítettet s 1857-ik év óta ma már mint nyilvános kórház a szenvedő emberiség érdekében áldást hozva működik.

Ezen most már közkórházi épület 1877. évben a még meglévő kórházi alapítványból 30000 frtot meghaladó költséggel a kor követelményeinek megfelelően alakítottatott s tetemesen nagyobbitatott oly annyira, hogy ma már 140 beteg ápolására elégséges.

A kórházi épület a fenti számú betegek ápolására szükségelt szobákon kívül egy imaház, 2 orvosi, gondnoki, 14 ápoló

és ápolónő, kapus és az étkek készítésével megbizott egyének részére szükségelt lakás, konyha s kamarával van ellátva.

Van ezen kívül a ragályos betegek részére egy külön épületben 4 szoba, továbbá halottas kamara és bonc-terem szintén külön épületben.

Ezen kórházban, minden egyén nem, vallás és nemzetiség nélkül, akár képes illetőséget igazolni, akár nem, — befogadtatik és ápoltatik.

A kórházi épületben, kényelmes magán szobák is vannak, azok részére, kik a felmerülő költségeket fedezni képesek.

Az évenkénti bevétel s kiadás 25000—26000 ft. közt forog.

A vagyonnal bíró egyének sajátjokból viselik a költségeket, a megyebeli szegényekért esedékes költségeket a megyei beteg ápolási alap, az idegen betegekért az illető törvényhatóságok, a vagyontalan elmebeteg és bujasenyvesekért pedig az országos alap fedezi a költségeket.

Jelenleg a kórházi teendők 1 igazgató főorvos, jelenleg dr. **M a t a v o v s z k y** Nándor kir. tanácsos, egy rendelő tiszt. főorvos, most dr. **P a r e c z** Gyula és egy segédorvos, 1 gondnok, 1 ellenőr és egy írnok által végeztetnek.

A betegek szolgálatára 1 szülésznő, 14 férfi és nő-ápoló, 1 mosónő, 1 kapus és két kocsiszolg. van.

*

A megyei kórház alapítvány levelét, úgy a benne levő adatoknál, mint irányánál fogva fölötte érdekesnek tartottuk közleni, és azt ezennel „szószierint“ a következőkben adjuk.

„Ékes s ritka jelenetű üdvös Gyógyintézetünk áldás lepto Létesüléséről — melyhez akár kül- vagy bel-Tulajdonira nézve edes Hazánkban míg addig csak keves Tulhaladot ismerünk, de reményteljes: hogy lelkesedet Honfiai hő Érzelmüknél fogva ezental sok illy s jobbakat szemléltetni fognak, — méltó ama példás Esmények történetit feljegyezve meghagyni; miáltal sinlődő Embertársunkhoz nyújtan hajló könyörülők a rémitő szenyvektől rontsolt kobleknek enyhítő s ápolgató menedéket emeltek.

Félszázad s egy tizeddel ez előtt, midőn ezen kies és mosolygó vidékű Aradmegye épen 500 évekig — csak rövid közbeszóltott nyugrással — folyvást tartott Inségeiből, melyeken mindamellott hatalmasan diadalmaskodott — a társasági Élotre nézve újra alakulni kezd, találkoznak már oly forrón Érzők, kik az Inségtől fűzött Embertársuk boldogítására ápolgató kezeket nyújtani igyekezének.

Nem is mult el azon érintett korszak jó emlékü Nyomdok nélkül: mert 1775-ben nőhai **E d o l s p a c h e r** született **K a t s o m á g** Terézia, **R a d o v i t s**

Klára és Kászonyi András jótévő Elődeink 4000 frt mennyiségű Alap-
pénzt ajánlanak a Czélra: hogy annak kamattyaiból a viszontagságokkal
küzdő Felebarát gyámolítassék; és hogy ezek magánossan de mégis egykeze-
lés alatt biztonságban olláthassanak, ugyan azon s azon régiebb Időbe Aradi
polgár néhai Nemes Jung Tamás egyházi telkel gyarapító szenge Alapítványt.
Nevezetesen kitünteté magát későbbi időszakba néhai Fáradi Vörös Ignázt
ki 3000 frtnyi tőkével örögbíté a kisdud intézetet és így halkal haladva a
tizenkilencedik század harmadik tizedjével 30,000 frtig növekedett a szegényt
óvó Intézet értéke.

De tsak ezen említett Tized első éveinek t. i. az 1832-ik s a reá kö-
vetkező négy Esztendő s o kor buzgó Honfiainak vala föntartva ama nagy
Ditsőség: egy nagyszerű, tökéletes s valódi Kórház Intézetet a parányi
Alapra varázsolni.

Az érintett 1832. Év Elején tartott nagy Gyűlés Folyamattya alatt
hozott tsak ugyan o Tárgy Érdekének hosszabb színete után egy nagy körü
s az Inség minden nemének megfelelő kórintézeti Javalt Indítványba mit is
Aradvármegye Karai s Rendei lelkes Pártolásuknál fogva a felszólítás Újtán
létesíteni elhatározzák, sikerültét pedig akkori másod Alispán, mostani királyi
tanácsos Fascho József ur Ö nagysága Elnökségére bizvák, ki is egy megyei
Választáság kormányán munkálodva hathatós és csüggedetlen fáradalma követ-
keztében nyert folyvásti bő Adakozásokkal a kitűzött nemes Czélnak minden
várakozáson fölüül megfelelően a szerkezetlen óvó intézetet a városba volt
s szorult helyéről alkalmasb s tágosbra által tetetvén, egy bámulásra ragadó
óriási Épületet jó Bel-szerkezetéssel együtt alkotta.

T. Bohus János fűszolgabíró ur ajánlott 30,000 téglát. t. Fascho
József másod alispán, t. Szalbeck Jakab, Atzél Antal, Bánhidya An-
tal, Glatz János, Langó Ferenc, Dániel Ödön, Kováts Ignázt,
Bochdanovits Dávid, Kis József, Dániel Antal, Metzner János,
Összesen 1005 Komény tázi öl fát ajándékoztak.

Mely adakozások után 1833. év Bűjt máshó 16. szerencés körülmé-
nyek között már kezdetét is votta.

A tisztelt Választáság Részesoi valának :

Másod Alispán Fascho József, Arany sarkantus vitéz, mint elnök; Atzél
József es. kir. Arany Kulcsos Hiv, Bánhidya Antal, Atzél János, Csor-
novits Péter, Bochdanovits Dávid, Lázár Lázár tábla bíró, Brün-
neck Károly számvevő, Glatz János és Glatz József mérnök urak. A
szende kedélyű szép Nem, molly az Ügyfogyottak Fölségítésükbe mindenkor
Elsőséget viv magának ezen nemes megye körébe is s itt Botük rendje szö-
rint megnevezett kogyeskedő Asszonyóságok ugy mint: Atzél Sándornő szü-
letott Ottlik Anna, Atzél Jánosnő sz. Bohus Emilia, Bohus Jánosnő
sz. Szügyéni Antonia, Özv. Szalbeck Györgynő sz. Török Sónia,
Szalbeck Jakabnő sz. Br. Bánfy Polixena. Özv. Trajtsok Antalnő
sz. Bittó Anna és Török Gábornő sz. Elhro Antonia Ö Nagyságuk
Kormányi alatt minden részről ékes kézi munkák s más drágaságokbul álló
szép készitményeket sietet fülhalmozni a jól árasztó Gyűjtoményok Tárába,
melyek sorshuzási nyereséggel összo kaptsoit több izbéli Mulatságok alkál-

mdval, ama meglepő — 15913 váltó forint s 10 krajczárokból álló Pénzmenyiséget hozának bé a serdülő Intézet Kincstárának. Ez időbe első Alispán T. V á s á r h o l y i János ur által saját Lakába adott Tánz-Vigalommal be jött még 580 fnt 30 kr. vtba. T. B o r s f a y n ó Asszonyság pedig kintületi magát joles Adakozása áttal, mely szerint a Korház Épületére ajánlott 3000 vfkat. S z i k r a - B o r o s András aradi gyógyszerész szinte 150 vfkat adakozott.

Ekép gyarapodván az épületi Tőke az Intézet belső Rendszere is öröm Tollyes Lépcsőkkel haladott elé ugyan ezen idő alatt; mert a gyámolítandó Betegok számukra a Választási Elnökség igen böles Javallata szerint örökös Ággyitőkék alapítandók az Intézet minden időre biztosítják. Ennek következtébe tehát minden egy Ágyalapítvány Előkészültével s Főntartásával együtt 1100 pengő, vagy 2750 vfkba törzsokitetvén ezen soha meg nem kezdendő Tőke Kamattyaibul illendőkép látatik.

Alapítottak is azonnal nemes sziveskedéssel e következő Jóttévők több számu Ágyakat, t. i.

a megyebeli Nemesség 4 ágyat 11000 vfkat. Méltóságos Özv. Br. F o r a y Andrásnő sz. Gróf Brunse vik Julianna 1 ágyat. Nagyméltóságú Özv. L o v á s z Sigmondnő 2 ágyat. Nagyságos Özv. Lovász Imrénő 1 ágyat. Tettes Bánhidy Antal tábla bíró ur 1 ágyat. Ezen kutfok segéllésivel s min tán a választásig az építésre nézve a B. alatti ijen joles Előadásba érintett minden nemü készüléteket már jó előre meg tévén, ime az Épület falait az A jelentés szerinti Torvhez alkalmaztatván, melyet vitzelő R i g e l Pius Antal Úr építészeti kormányzó Pesten tisztelkedő ösztöniből minden díj nélkül fogalmazott és készített több Lább magasságnyra fölvitte, az Alapkő voltaképen azon Évi Szt.-Jakab Hó 8-án ünnepélyes szertartással beszontelve kitűzött alkalmas Helyére letétetett, mely nevezetes Alkalommal Főtisztelendő G y ö r f y Antal Pécskai esperes s ottani Lelkész ur szivreható szép egyházi beszédot tartott.

Az alapkö az Istenház földalatti Falaiba az Úr asztalától jobbra rejtekék el s vel. egy itten másolatba nyugvó Irat, mellynek Bévézote így szót:

„Ály helyeden Talpkő! meg nem rendülve, örökké

Áljon az Alkotmány, melynek alatta pihensz.

Túrd a Homályt magad és Faladon légyen csak örök fény:

Mert ha noked virad, Éjbe: merülni fog az.

A felesok kiknek Keblodbo rojto novük van

Fényleni nem vágnak, mint kik Erénye szerény.”

Az eli haladó Intézet Bovételo forton forva növekedik, Létesítöje ki merithetlen Gondoskodásánál fogva; azért is a most említett ünnopélyesség után kevésbol az Aradi város Erdötskéjébe ily Czelra adott Tánz vigalommal összekötött sorshuzási Alkalommal bejött 891 fnt 85 vf. V o r z á r István Tábla bírótól 300 fnt.

A már ennyire növekedett remény tollyes Ügye az uj alkotmánynak a közönségbe kitünölegi Bolhatást s nagy Bizodalmat nyorvén, akkori másod alispán T. F a s c h o József Elnök ur ez Időpontot mély bolátásu Nézetoi után igen Czelerányosnak találván az Intézet tököltetésére egy általyános hathatós Fölszólítást bocsítja azon nomás Tárgyba közre, mely szivreható s lel-

kesítő kifejezésével nem csak a Honosok, de több számu szomszéd és távolabbi hazafi Rokoninkba is fölserkenték a gyámolító bőkezűséget. Adakoztak az építési szükségekre:

Magy. Kir. Kincstár 2750. B. Ditrich 1090. Mts. Vulkán Sám. 250. Gróf Kőnigseck 500. Hendrey Pál 250. Schindler ur 250. Dezső Ádám 101. Ruzsbergi Hoffmann 2:0. stb. urak által beszedettek.

Mínthogy ekép az 1834. év lejártával a Kórházi szerkesztés válatának meg volt feelve az 1835. Év első negyed végén tartott nagy gyűlésbe Böjt-más hó 30-án költ és füllyebb."

Hogy a megyei kórház a szenvedő emberiség háláját mily arányokban érdemelte ki, azt az 1853-tól fogvaist felmutatott betegforgalom tünteti ki.

1853-ban volt 770 beteg; 1854-ben 705; 1855-ben 853; 1856-ban 728; 1857-ben 488; 1858-ban 858; 1859-ben 860; 1860-ban 1452; 1861-ben 1186; 1862-ben 840; 1863-ban 691; 1864-ben 680; 1865-ben 744; 1866-ban 705; 1867-ben 835; 1868-ban 984; 1869-ben 979; 1870-ben 1245; 1871-ben 1487; 1872-ben 1652; 1873-ban 1358; 1874-ben 1351; 1875-ben 1375; 1876-ban 1501; 1877-ben 1761; 1878-ban 1872; 1879-ben 2116 és 1880-ban 2172.

2. Aradi Első Takarékpénztár.

(Lukácsy Miklóstól.)

Mint minden azon korbéli alakulásnak Aradon, úgy ezen intézet alakításának is kezdeményezője volt a szülő városa minden iránybani felvirágzását felkaroló: Markovits Ignác.

Az ő buzgalma és tevékenysége folytán létesült egy szövetség, mely:

„Aradi Takarékpénztár címen a város legelőkelőbb nemesi osztálya tagjaiból és polgáiraiból 1840-ben megalakult, és működését ugyanazon évi március hava 19-én, a minorita atyák főtérei épülete 1-ső számú boltjában megkezdette.

Ezen szövetségnek a mai értelemben vett tulajdonképeni: alapszabályai nem voltak, hanem volt egy: ügykezelési szabályzata, mely: Pálfalvi Bíró Albert mint társulati titoknak által aláírva, Schmidt József cs. kir. szabados könyvnyomtató betőivel nyomtatva 1840-ben megjelent.

Ezen szabályzat az egyesület célját következőleg vezeti be:

„Több nemzetek példájára alakula szabad kir. Arad városában egy takarékpénztár egyesület, melynek főcélja, a napszámos, cseléd, házmester, földművelő, özvegyek és árváknak alkalmat nyújtani, miszerint csekélyebb egybetakarított szerzeményeiket, s pénzeiket időről időre elhelyeztetvén, nagyobb summáká nevelhessék, s azzal későbbi idejökben állapotukat jobbíthassák, békövetkezhető betegség esetbe pedig szükségüket fedezhessék.“

E cél természetesen nem téveszthet el hatását azon tényezőkre, kik földi adományokkal megáldva a szegényebb osztály sorsát szívükön hordozák, s ez indokból következőleg létesíték az alaptöket.

1. Alapítók, kik önkénytelen és visszavonhatatlanul 40 pengő forint ajándékoztak.

2. Jótévedők, kik szintén 40 pengő forintot adtak kölcsön kamat nélkül 10 évi tartamra.

3. Gyámoltók, kik egytől tíz pengő forintig járultak visszavonhatatlan adomány címén az egyesületi alaptőke gyarapításához.

Az üzletkör nagyon korlátoltan volt kijelölve. Így például az elfogadható legkisebb betéti összeg 20 krajcárban, a legmagasabb 200 forintban lett megállapítva. Száz forinton alóli betételek 5%-al, az azon felüliek 4%-al kamatoztak. — Kölcsönök csak is Arad város területén levő házak és telkekre első helyi bekebelezés mellett és pedig 200 frttól kezdve 2000 frtig voltak adhatók.

A nyeresény hova leendő fordítására vonatkozólag ezen szabályzat 9-ik §-a következőleg szólt:

„Miatán az egyesület, minden haszon, s nyereségről nyilván lemond, mindaz, a mi a fizetni kellő betéti kamatok, kezelési költségek, vagy egyéb szükséges kiadásokon felül megmaradand, tartalék tőke gyanánt fog tekintetni, s némely betételek biztosítására szolgálni.“

Mint az akkori viszonyokat jelző, nem érdektelen körülménykép felemlítendő, hogy a takarékpénztár elnöksége, a társulat működésének megkezdése előtt az: „Arader Kundschaftsblatt“ 1840-ik évi március hava 14-én kiadott 11-ik számában közétett hírdetményében, a takarékosági ösztön éles-

tése végett díjat tűzött ki olyan két férfi és két női cseléd részére, és pedig két pengő forintot személyenként azoknak, kik március 19-től december végeig a legnagyobb özszeget tették be a takarékpénztárba gyümölcsözés végett.

Az egyesület ügyeit intézték: az elnökség s a 18 tagú választmány s a kezelési hivatalnokok.

Az alapítók, jótévedők, gyámolítók hosszú névsora itt térszűke miatt felsorolható nem lévén,¹⁾ következőkben közöljük az elnökök, a választmányi tagok, és tisztviselők névsorát, kik az 1840-ik évi február hava 2-án megtartott alakuló közgyűlés alkalmával megválasztattak.

Egyesületi { Elnök: Bánhidya Antal kir. tanácsos.
                  { Alelnök: Heim Domokos, szab. kir. Arad város polgármestere.

Választmány.

Elnökök: Szergel Nep. János, váltó törvényszéki ülnök és táblabíró.

Választmányi tagok.

- Andrényi József, választott polgár.
Brünek Károly, megyei főszámvevő és táblabíró.
* Dániel Lázár, táblabíró.
Daurer József, B., szab. kir. Arad és Szeged városok hites polgára.
* Epstein Leopold, kereskedő.
Fruscha Péter, polgár.
Hász Mityás, választott polgár.
* Hildegh Sándor gyógyszerész és választott polgár.
Lukácsy János, köz- és váltóügyvéd.
Markovits Ignác, polgár.
Pfliogl János, polgár.
Probst Mityás, választott polgár.
Purgly János, táblabíró.
Ritz Miksa János, polgár.
Sárosi Lajos Gyula, váltó törvényszéki tollnok.
* Tonesz Ferenc, polgár.
Török Gábor, megyei alispán.
Vörös Zsigmond, táblabíró.

¹⁾ Mint kiválólag említésre méltó ténnyt még is feloulitendőnek tartjuk, hogy az aradi minorita kolostor azáltal fordul elő a jótévedők névjegyzékében, mivel egy évig ingyen adta az intézet részére szükségeltet hollyságot.

Tisztviselők.

Biró Albert, ügyvéd, intézet titoknokja.

Popovits Gergely, ügyvéd, alpenztárnok.

Dratsay Imre, számvevő.

Kopcsányi Kristóf, társasági ügyvéd.

Heim Károly, választmányi jegyző.

A fentebbiek közül a csillaggal jegyzettek még életben vannak, és közülök Hidegh Sándor, ki az 1841-ik évi választmányi ülések jegyzőkönyvei szerint, a választmány kebeléből tiszteletbeli minőségben alkalmazott főpenztárnoka volt az egyetlen, jelenben is, mint 1858. óta alkalmazott hivatalnok működik a takarékpénztárnál,

Az intézetnek azon időbeli számtétele szerint az évi zár mérleg a főkönyv külön lapjain fel nem vezetettvén, a meglevő iratok közötti kutatásunknak sikerült az 1841-ik évi közgyűléshez terjesztett elnöki jelentésből, az 1840-ik év eredményére vonatkozólag a következő számokat kideríteni. 1840-ik évi március 19-től december utóljáig.

Bevételek:

32 alapítótól	1280	frt —	kr.
4 gyámolítótól	160	" —	"
4 " kamatok	88	" 48	"
20 jötevőtől	172	" 14	"
350 betevőtől	5266	" 47 ² / ₄	"
kölcsönök kamataiból	140	" 19	"
betéti könyvekért	20	" 44	"
		<u>7128</u>	<u>frt 52²/₄ kr.</u>

Kiadások.

Kölcsönökre	5860	frt —	kr.
Berendezési költségek	141	" 30	"
Betevőknek tőke	582	" 29	"
" kamat	1	" 47 ² / ₄	"
Pénztár maradvány	534	" 6	"
		<u>7128</u>	<u>frt 52²/₄ kr.</u>

pengő pénzben.

A takarékpénztár 1843-ik évben a városi tanács által alapszabályainak előterjesztése végett felszólíttatván, az 1840. óta meglevő s az alapszabályokat helyettesítő szabályzat, némely lényegtelen módosítással, bemutatott.

Ezen alapszabályok a következő, s Arad szab. királyi város tanácsához címzett helytartósági intézménnyel lettek jóvá hagyva: „1857. szám. Becsületre méltó értelmesek és gondosok! — A múlt év március hó 29-én 815. sz. a. kelt felírás által felterjesztett takarékpénztárának alapszabályai, ezen városi tanácsnak ide csatolva, minden észrevétel nélkül visszaküldettek. Kelt Budán a magy. kir. Helytartótanácsnak 1843-ik évi pünkösdi hó 16-án tartott tanács üléséből. — Ezen városi tanácsnak jóakarói. — Méroy Sándor, Lovász András, Gerométa Antal.“

De alighogy ezen jóváhagyott és 1844-ik évi március hava 1-ői kelettel kinyomtatott alapszabályok hatályba léptek, — Markovits Ignác mint akkori főpénztárnok, az 1844-ik évi augusztus hava 18-án megtartott rendkívüli közgyűlésnek előterjesztést tett aziránt, hogy az egyesületnek a kor kívánalmaihoz mérten részvénytársulattá leendő átalakítása végett új alapszabályok készíttessenek.

Ezen indítvány általános helyesléssel találkozván az, átalakítási munkálatok tevékeny folytatásával, a részvényesek első közgyűlése 1845-ik évi március hava 2-án megtartatott, melyből: a Bánhidyi Antal egyesületi elnök, Serb Tivadar választmányi elnök és Kopcsányi Kristóf intézeti jegyző aláírásaival ellátott alapszabályok jóváhagyás végett felterjesztettek.

Az új társulat céljára vonatkozólag ezen alapszabályok bevezetéséből kitűnik, miszerint, egyrésztől megtartatott azon elv, hogy mint 1840-ben céloztatott, a: „Több nemzetek példájára alakult takarékpénztári egyesület célja a szegényebb osztálynak alkalmat nyújtani, hogy megtakarított filléreit biztosan elhelyezhesse.“

Más részről továbbá:

„Oly egyének, kik gazdaságuk vagy kereskedésüknek gyarapítására, s emelésére pénzt felvenni kívánnak — kellő biztosíték és mérsékelt kamat mellett, itten könnyen pénzhez juthassanak, mi által a gyakorolni szokott uzsora is gátoltatik.“

Ezen alapszabályok szerint 800 darab 50 pengő forintos részvény kibocsajtása volt tervezetben, de erre vonatkozólag az 1-ső §. zártétele következőleg intézkedik:

„Ezen 800 részvényből jelenleg csak 400 adódik ki készpénz fizetés mellett; a megmaradt 400 részvény a társaságnak a feletti rendelkezése után léssen csak kiadandó: azonban a második részvény megvétel végetti kibocsájtásakor, az előbbi részvényesek elsőbbséggel bírandnak.“

Az alapítókat és jötevőket mind, s a gyámolítóknak is legnagyobb részét ott találjuk az első részvényesek között, kiknek sorából, 1845. évi március hava 2-án megtartott első közgyűlésé alkalmával az igazgatóság és a tisztikar következőleg választott: Elnök: Bánhidy Antal. Választmányi elnök: Serb Tivadar; alelnök: Daurer Benedek. Váltóbírók: Andrényi Károly, Dániel Lázár, Deutsch Ignátz, Fruscha Péter, Lillin József, Tonesz Ferenc, Probst Ferdinánd, Ritz Miksa. Jegyző: Kopcsányi Kristóf. Ügyvéd: Joanovits Konstantin. Főpénztárnok: Markovits Ignác. Alpénztárnok: Erdélyi Antal. Számvevő: Dratsay Imre. Ezek közül életben vannak még: Dániel Lázár, Tonesz Ferenc és Andrényi Károly, utóbbi jelenben is mint igazgató, illetve mint igazgatósági elnök — kitarító tevékenységgel működik a társulat ügyei előmozdításában.

A részvénytársaság első évi zárszámadásából kitűnik mint:

T e h e r. Betételek álladéka: 42,737 frt $7\frac{1}{4}$ d. Részvény tőke: 20,000 frt. Az alapítók, jötevők és gyámolítók befizetéseiből alkotott tartalékalap 3322 frt $38\frac{3}{4}$ kr. sat.

V a g y o n. Betáblázott kötvények: 32,476 frt. Váltóban: 26,100 frt. Megtartott 50 darab részvény 2250 frt. Készpénz: 5824 frt $27\frac{1}{4}$ kr. sat.

Nyeremény volt 710 frt $38\frac{2}{4}$ kr., melyből osztalékra 604 frt $24\frac{2}{4}$ kr., tehát minden részvény után 1 frt 31 kr. pengő pénzben kifizettetett.

Dacára azon körülménynek, hogy a város előkelőinek színe és java, rang és vallás különbség nélkül kezdettől fogva vállvetve iparkodott a pénzügyi ügyeit előmeneszteni, sokáig nem volt meg iránta a szükségelt bizalom, mely egyedül képezi a pénzügyi intézetek felvirágzásának alapját. Bizonyítékul szolgál erre nézve az, hogy ugyanazon irányadó egyének, kik a takarékpénztár tényezői voltak, — legtöbbször elnökei, igazgatói és választmányi tagjai voltak a: „Polgári jótékonyági egyesület”-nek is. — És mégis ezen egyesületnek az: „Arader Kundschafsbblatt”

1846-ik évi január 17-iki 3-ik számában közzétett múlt évi zár-
számadásából az tűnik ki, hogy az aradi polgári jótékony egy-
letnek 9532 frt 30 krt váltópénzben levő tőkéje, nem az aradi
takarékpénztárban, — hanem Bécsben, az ottani általános taka-
rékpénztárban volt kamatozásra elhelyezve.

Ily viszonyok között évelődött ezen akkor Arad és kör-
nyékén egyedül létezett pénzügyi intézet több éven át még annélkül,
— hogy üzleti eredményére vonatkozólag a létesítéséhez kötött
vérmes remények teljesültek volna.

Az 1846. év 1850 végéig terjedő időközből felemlítendő:
1847-ik évi július 6-án halt meg Markovits Ignác ezen intézet
főalapítója, kinek kimúlta feletti részvétnek, a július 18-án tar-
tott rendkívüli közgyűlésen Bánhidya Albert elnök megfelelő sza-
vakban adott kifejezést.

Az 1847-ik évi augusztus 1-én tartott közgyűlésen Luká-
csy János köz és váltó ügyvéd választatott meg az egyesített
számvivői és főpénztárnoki állomásra, melyet 1859-ben bekövet-
kezett haláláig több jegyzőkönyv tanúsága szerint a részvénye-
sek általános megelégedésére töltött be.

Az 1848-ik évi március 5-én tartott közgyűlés alkalmával
elrendeltetett, hogy a takarékpénztár a betevők számára ezután
hetenként ne csak egy napon, hanem kétszer is ú. m. kedden és pént-
eken nyitva legyen.

Az 1848-ik év folyamában Serb Tivadar választmányi elnök
a királyi tábla bírójává neveztetvén ki, helyébe lépett választ-
mányi elnöknek Sarlot János, ki a válságos 1848/9-iki években
nehány buzgóbb taggal, kik közül a jegyzőkönyvek tanúsága
szerint, — Andrányi Károly, Eckhardt Ferenc, Eckstein Lipót,
Heim Domokos, Jankovits Gábor és Probst Antal fölemlít-
tendő; — rendületlen kitartással működött az egyesület ügyei ösz-
szetartásában.

E két évben az egyesület végleg pangott s a betételi tőkék
legnagyobb része elhelyezetlenül hevert a pénztárban oly anynyira,
hogy az 1849-ik évi március 27-én tartott választmányi ülés
megfelelőnek találta a nagyobb betevőket felszólítani, hogy beté-
teleiket a takarékpénztárból visszavenni szíveskedjenek.

Az 1848/9-iki éveknek ezen intézet részéről legnevezetesebb
mozzanatát az képezi, hogy Török Gábor magyar kormány biz-

tos, a magyar hadsereg szükségleteinek fedezésére négy ezer pengő forintot requirált, — valamint az is, hogy a szabadságharcz bevégeztével, a pénztárban létezelt 14147 pengő forintnyi Kossuth bankjegy értéktelenné válván, az intézet, — 18147 fjt vesztéséget szenvedett.

Az intézetnek 1848 óta megszokadt rendszeres működése 1849-ik évi szeptember havában ismét felvételvén, az ezen hó 30-án megtartott közgyűlés elhatározta, hogy: „A váltó üzlet folytatására szükségelt censored ülések minden szombat délután rendszeren megtartassanak.“

Az 1848/9-ki 19147 fjt pengő forintnyi vesztésre nézve, az 1850-ik évi február hava 3-án Bánhidy Antal elnöklete alatt tartott közgyűlés azon határozatot hozta, hogy a következő évek nyeresége egyrészt ennek fedezésére fordíttassék, és másrészt mindaddig továbbá se fizettessék osztalék, míg egy újabb tartalék tőke a megfelelő magasságban megalakítva nem leend.

Ebből folyólag Lukácsy János főpénztárnok és előadó indítványára azon határozat is hozatott, — hogy a betevőknek tekintet nélkül azon károsodásra, mely az intézetet az értéktelenné vált Kossuth bankjegyekből érte, — s a melynek aránylagos részét minden betevő tőkájéből levonni jogosítva volna, — a teljes összegben fentartassék, illetve minden levonás nélkül kifizettessék.

Ezen hírlapilag is közzétett határozat a legnagyobb horderejűvé vált az intézet jövőjére nézve, mert ennek alapján megszilárdult a bizalom, s a tömegesebben érkezett betéti tőkék szükségelt elhelyezése, a takarékpénztár üzleti működését is élénkebb áramlatú folyamba terelte.

Az ezen évi május hava 18-án tartott választmányi ülésben tárgyalatott Jósza Péternek a nagyváradi kerületi es. k. főbiztosnak 2391/850 számú rendelete, mely szerint azon indoknál fogva, mivel az emberek az arany- és ezüst pénzeket szándékosan elvonják a forgalomtól, s e miatt ennek ágiója túlságosan emelkedik, — a takarékpénztár ily pénzeknek zálogba vételétől eltiltatik.

Érdekesnek tartjuk az 1851. évi március 23-án tartott közgyűlés jegyzőkönyvének 16 pontját felemlíteni; ugyanis:

„Szóba jöven az is, hogy eme intézet alakulása alkalmával egybegyűjtött többnemű iratok holléte nem tudatik.“

„Bánhidy Antal elnök ur ő nagyságának abbeli felvilágosítása, hogy az érintett iratok a múlt forradalom alkalmával, e várbani csatázással, házának történt támadása s kirablásakor szinte elveszvé; — jegyzékbe vétetett.“

Az abszolút korszak germanizáló befolyása kortünetének első jelenségével e közgyűlésen találkozunk először. E napig ugyanis az intézet alakulása óta sem a könyvvitelben, sem jegyzőkönyvekben, sem másnemű iratokban a magyaron kívül más nyelvvel nem találkozunk. E napon azonban az 1851-ik évi március 23-án kelt ülésből 12. szám alatt nyert számvizsgálati megbízásra, a kiküldött tagok u. m. Daurer József, Deutsch Ignác s Hegyváry Spitzer Domonkos német nyelven szerkesztett terjedelmes jelentést adtak be, melyről K o p e s á n y i Kristóf jegyző, a jegyzőkönyvhez csatolt jelentésem, irónnal jelezve, nem épen ildomosan emlékszik meg.

A nagyváradi cs. kir. helytartósági osztálynak, 1852-ik évi január hó 20-án kelt 1043. szám meghagyásával a takarékpénztár útasítva lett, hogy azon évi február 20-ig további fenállhatása iránt folyamodjék, különben működésétől eltiltatni fog.

A társulati részvényeknek, azon időbeli árkeletére nézve fonálul szolgál az ezen évi február 7-ki választmányi ülés, melyben előterjesztetvén, hogy a Pestre elköltözött V. Péter két darab aradi takarékpénztári részvényre adott egyszáz pengő forintnyi kölcsönének megfizetése vagy meghoszszabbítása iránt, többszörös felszólítás dacára sem intézkedik; mely oknál fogva ezen két darab részvénynek árverés útján eladása azon hozzátétellel határozatott el, hogy a menyinyiben a takarékpénztár, ezúton mint előre várható kielégíttetni nem fog, — a fenmaradó hátralék, a fedezetül még megievő váltó elfogadmány útján hajtassék be.

Az 1853-ik évre vonatkozó átnézet kivehető egy átírat fogalmazványából, melyet a takarékpénztár választmánya az évi május 7-én intézett a debreceni kereskedelmi- és iparkamarához, a kívánt statisztikai adatok beküldése alkalmával. Ezen átírat záradéka, következőleg hangzik :

„A betételek menyynisége, más csekélyebb népességű városok takarékpénztárakban betételek menyyniségénél nevezetesen kevesebb, ezt onnan gondoljuk származni, hogy azon csekélyebb népességű városokban kereskedés nem lévén, mindenki pénzt a takarékpénztárba helyezteti el haszon-

nal; itt pedig nagyobb lévén a kereskedés, pénzt kiki maga használja, s nem szorítkozik a takarékpénztári gondviselésre.

Egyébaránt habár a pénzek, csakis három hónapi lejáratú váltókra helyeztetnek el, mégis a szükségét fedezni képtelen, s az okból a pénzt követelők váltói előjegyeztetnek, és csak sor szerént fizettetnek.

Az 1854-ik évnek érdekes mozzanatát képezi a február 25-én tartott választmányi ülés, melynek jegyzőkönyvében a 8-ik pont alatt előfordul.

„Azon tekintetben, hogy a magas kormány e magyar hazában is a német nyelvet diplomatiái lábra emelte, ennél fogva tanácsosnak véttetett, (de ki által véttetett? — ez, kár hogy nincs felemlítve) hogy ezen intézetnek is, jövőre nem csak minden számadásai, de egyéb más működései is német nyelven vitessenek, melynek folytán határozatott: Az előterjesztés helyesége tekintetéből a közgyűlés elejébe terjesztetik, s helyben hagyása onnan váratik.“

A február 26-án megtartott közgyűlés azonban, dacára azon körülménynek, hogy az Krutten Ferenc Aradmegye hatósági cs. kir. biztos jelenlétében tartatott meg, — erre vonatkozólag következőleg határozott:

„A február 4. és 25-én tartott választmányi ülések jegyzőkönyvei felolvastatván, az abban foglalt számüzleti intézkedések helyben hagyatnak. Azokra nézve pedig, melyek szerént a választmány a közgyűlés intézkedését várja, külön fognak tárgyalatni.

De mikor? — az nem lévén megmondva, maradt az ügy kezelés továbbra is magyar, miut azt a tovább így folytatott jegyzőkönyvek igazolják.

Horváth Ádám polgármester 1854. évi július 28-án kelt 58 eln. megkeresésével, felszólítja a takarékpénztárt, hogy az önkénytes állami kölcsönre mely „mind céljára, mind szükségességére és célszerűségére nézve a mellékelt jeles felhívásban indokoltatik“ — aláírást eszközöljön; mely felhívásra a július 29-iki választmányi ülés hosszútávú vita után négy ezer forint aláírását határozta el.

Az 1855-ik évi február 18-án tartott közgyűléshez bemutatott zárszámadásokból kitünvén, hogy az egylet 1854-ik évi üzletéből 7200 frt nyeresmény maradt, elhatározatott, hogy tekintettel arra, miszerint a részvényeseknek már 6 éven át osz-

talék nem fizettetett, részvényenként 18 forint fizetéssek; s a tartalék alaphoz 13 frt 29 kr. csatoltassék, melylyel ezen alap álladéka 1628 frt 35 1/2 krt képviselt.

Ezen közgyűlésen az eddigi évenkinti választás szokásától eltérőleg Bánhidy Antal társulati elnöknek és Sarlot János választmányi elnöknek 3 évre megválasztattak.

Az országos kormánylapban szabályrendelet érkezvén a takarékpénztárak alapszabályainak készítési módozata iránt; 1855-től 1858-ig egész halmaza készült az alapszabályi javaslatoknak, melyek folyton felterjesztetvén, és újjá szerkesztés végetti észrevételekkel visszaérkezvén, végre az 1858-ik évi ápril hava 18-án tartott közgyűlésből bemutatott alapszabályok jóvá hagyattak.

Ezen új alapszabályok értelmében választási közgyűlés is tartatván, megválasztattak:

Igazgatónak: Sarlot János, váltó bírálónak: Andrényi Károly, Deutsch Ignác, Fruscha Péter, Pfliegl János Probst Ferdinánd, Probst Antal, Ritz Miksa, Szecsánszki Lázár, társulati jegyzőnek: Kresztits Döme, ügyvédnek: Bogdánffy Gergely.

Az 1858. december 4-iki választmányi ülésből elrendeltetett, hogy az eddigi közönséges vasláda helyett, egy tűzmentes Wertheim-féle vasszekrény vásároltassék.

Az 1860-ik évi március 4-iki közgyűlésen Sarlot János igazgató fekkölt szavakban tolmácsolja az elhunyt egyleti elnöknek Bánhidy Antalnak ezen egylet felvirágzása körüli érdemeit, melyek méltánylásában az érdemes elnöknek olaj festményű arcképe megszeresztetni határozatott.

Az üresedésben levő elnöki tisztségre Sarlot János, igazgatóvá pedig Pfliegl János választatott.

Az 1861-ik évi február hava 23-án tartott közgyűlésen választatott meg az elhunyt Lukácsy János helyébe főpénztárnoknak és előadónak Lukácsy Miklós, kit Pfliegl igazgató főleg azért ajánlt megválasztandónak, mivel több mint 10 évet töltvén el a cs. kir. államszolgálatban, ott szolgálati képeséget és képzettségét bebizonyította.

Mire Dr. Aradi István saját hazafiúi érzelmének s a megválasztandó iránti jóindulatának kifejezést adandó a jegyzőkönyvben felvetetni kérte, hogy Lukácsy Miklós nem „azért” hanem „dacára annak” hogy több mint 10 évet töltött az állam-

szolgálatban, saját egyénisége megbecsüléséből lett ezen intézethez megválasztva.

Ugyanekkor lett Szentpétery Antal főszámvevőnek megválasztva.

Ez évben vétetett meg a Főtéri 33. jelenleg — Szabadságtéri 21. számú ház 38,002 forintért a társulat tulajdonaképen, melynek udvari része a hivatali helyiségek részére felépítettvén és berendeztetvén, a társulat helyiségei jelenben is itt léteznek.

1862-ben Pfiogl János igazgató elhalálozván, Andrényi Károly igazgatónak választott.

Andrényi igazgató belátván, — hogy a takarékpénztár kívánatos felvirágzására főleg azon körülmény hat zibbasztólag, mivel a kézen forgó 350 drb társulati részvény alig néhány, és nagyobb részben oly egyéneknél van elhelyezve, kik egyrésztől agg koruk miatt nem képesek a kor kívánalmainak színvonalára emelkedni, más részről olyanoknál, kik másnemű foglalkozásuk miatt nem szentelhetik idejüket ezen intézetnek; — erélyével keresztül vitte, hogy a társulat tulajdonaként fekvő 50 darab részvény darabonként 300 frtjával eladassék, s a befolyó 15,000 frból, — a hivatalnokok nyugdíj-alapja javára 10,000 forint. — 5000 frt pedig a megvett főtéri ház vételárának rész törlesztésére fordíttassék.

Igy lett megalapítva a nyugdíj-alap; — melynél nagyobb horderejűre vált az intézetre nézve az, hogy a részvényesek száma tetemes új taggal szaporodván, eziránt nemcsak nagyobb lön az érdeklődés, hanem fokozódott az üzleti szellem is, mely az e mai napig felmutatott eredményben legékebben szóló beigazolását találja.

Ezen szellem kifolyásaként határozottatott el 1863-ban, a Főtér, Templom- és Üri-utcákba nyúló, a Szabó örökösök tulajdonát képezett Joanovits-féle két emeletes háznak 140,000 forintnyi előnyös megvásárlása, mely 10 évi törlesztés mellett vétetvén, olyformán lett kifizetve; hogy azon rész, mely az évenkénti tőketörlesztést és kamatait a ház jövedelméből nem fedezi, e célra évenként a részvényesek osztalékából viszzatartassék; — a ház évenként fizetett törlesztési összegének értéke pedig egyesítendő új részvény és tartalék-alap javára írássék.

1867-ben új alapszabályok alkottattak, melynek keretébe felvétetett minden, mi a szerzett tapasztalatok alapján az intézet

előnyére szolgálhat. Ez indokból főleg az eddigi 20,000 pengő frtos részvénytőkének 120,000 forintra leendő emelése határozott, mi nem új befizetések által, hanem akként eszközöltetett; mint ez fenebb a főtéri házak vételára fedezésénél jelezve volt. Híre járván egy második intézet alapítása szándékának, ez intézet ekkor az: „Aradi Első Takarékpénztár“ címet vette fel. — Ezen évben létesítettett: a „zálogkölcson osztály“ arany s ezüstneműekre és drága kövekre; mely több éven át alig hozta meg a befektetett tőke 4% kamatait, de jótékonyági célból fenntartva elvégre is eredményessé vált.

Az új alapszabályok az egylet ügyvezetését új alapra fektetvén, az igazgatást 1 igazgató, 1 aligazgató, 12 igazgatósági tanácsos (censorok) és 20 választmányi tag kezeibe tette. A társulati elnök csak tiszteletbeli minőségű levén, a közgyűlés vezetésén kívül nem volt más kötelessége, de jogában állt minden igazgatósági és nagy választmányi ülésben részt vehetni.

E szervezet alapján az 1867-ik évi március hava 12-én tartott rendes évi közgyűlés alkalmával megválasztattak:

Elnök: Purgly János, ki 1876-ik december 12-én történt haláláig, megható ragaszkodással viseltetett ezen intézet iránt, s a kinek emlékét az 1877-ik évi közgyűlés jegyzőkönyvileg és arcképének a gyűlésterme számára megrendelés által örökítette meg. Igazgató: Andrényi Károly. Aligazgató: Wallfisch Pál. Igazgatósági tanácsosok: Blau Henrik, Bettelheim Vilmos, Fekete Károly, Haas Jonás, Heim István, Hertska Mór, Hirschmann József, Kristyóry Zsigmond, Kornay Károly, Kosztka Gusztáv, Náray Imre és Steinitzer A. J.

1870-ben ismét új alapszabályok alkottatván, az igazgatás új szervezetébe egy vezértitkári állás illesztetett, melyre 1870-ik évi május hava 29-én tartott rendkívüli közgyűlés alkalmával az eddigi főpénztárnok és előadó Lukácsy Miklós léptetett elő.

Ez új szervezetében az aradi első takarékpénztár, dacára azon körülménynek, hogy eddig meg nem szokott tényezőkkel kellett szembeállnia, minők 1869-ik évben létesült: Kereskedelmi és iparbank, — az Aradi ipar és népbank, — s az Uj-aradi takarékpénztár, valamint az 1870-ben létrejött Aradmegyei takarékpénztár, a közönségnek mindinkább fokozódó bizalmában részesült.

Az általánosan ismert 1873-iki évi pénzválság azonban,

mely az osztrák-magyar birodalom majdnem minden tekintélyesebb pénzintézetére csapást mért, ezen intézetet sem hagyta érintetlenül, s ennek előjelei habár már ezen évben is érezhetőek lévén, bekövetkezett a válságos 1875. év, melyben Arad előkelő kereskedői cégei egy részének beállott bukása, illetve fizetési képtelensége folytán az aradi első takarékpénztár is a többi pénzintézetekkel egyetemben, tetemes veszteséget szenvedett.

Az ily veszteségek pótlására szolgáló tartalék alapjának felhasználásával együtt, s az évi nyeresémből e célra fordított összegek betudásával 1873-tól 1880. végéig 95,508 frt 96 $\frac{1}{2}$ -kr. lett a veszteség számlájára felvezetve.

Melyhez hozzáadván az 1848-ban elvesztett . . . . . 18,147 „ — „

Kitűnik, hogy a takarékpénztárnak alapításától kezdve 1880. végéig . . . . . 113,655 frt 96 $\frac{1}{2}$ krt kelle jövedelméből a felmerült veszteségek pótlására fordítani.

E veszteségekkel szemben indokoltnak látjuk számokban tüntetni fel azon összeget, mely a részvényeseknek a részvénytársulat keletkeztétől 1880. végéig osztalékban kifizettetett.

É v	1 részvény után		Összesen
1845	1	31	524
1846	5	57	2228
1847	6	28	2512
1848-tól 1853-ig	—	—	—
1854	18	90	7560
1855	18	65	5460
1856	18	65	5460
1857	13	65	6460
1858	10	50	4200
1859	15	—	6000
1860	20	—	8000
1861	20	—	8000
1862	26	—	10400
1863	21	—	8400
1864	10	—	4000
1865	10	—	4000
1866	20	—	8000
1867	50	—	20000
1868	63	—	25200
1869	100	—	40000
1870	85	—	34000
1871	110	—	44000
1872	125	—	50000
1873	130	—	52000

É v	I részvény után		Összesen
1874	110	—	44000
1875	40	—	16000
1876	—	—	—
1877	50	—	20000
1878	60	—	24000
1879	80	—	32000
1880	70	—	28000
Összesen . .			519404

Az 1860-ik évi rendes közgyűlés azon határozatot hozván, hogy a nyereségnek valamely része évenként jótékony célokra fordíttassék; ezen évtől 1880. végeig különféle, de legtöbbszörre Arad városi jótékonyági és közhasznú intézmények részére adományoztatott: 15,645 forint.

Az 1875. évi XXXVII. t.-c. a részvénytársulatok mi módóni fennállhatását szabályozván, ezen társulat alapszabályai is az 1876-ik évi március hava 22-én tartott közgyűlés alkalmával ezen törvénycikk rendeletei szerint módosítottak. A társaság fennállása 1961-ik évi március 31-ig terjedő időszakra állapított meg s akkor feloszlik, hacsak további fennállása, a megelőzőt év rendes közgyűlése által el nem határozatik.

Üzletköre: a) Takarékpénztári betétek elfogadása. b) A fedezet melletti folyó számla üzlet. c) Váltóleszámitolás. d) Váltóviszleszámitolás. e) Jelzálogköcsön. f) Előlegezés állam és értékpapírokra. g) Zálogosztályi kölcsönök ékszerekre. h) Elhelyezhetetlenül heverő tőkék esetében, kamatozó állampapírok és másnemű jó árkeletű elsőbbségi kötvények és záloglevelek vásárlása és illetve eladása.

A társulat ügyeit ezen alapszabályok értelmében intézi az 5 tagból álló igazgatóság, mely a három évenként a közgyűlés által választott 4 igazgatóból s a jelenben életosztályokra alkalmazott vezértitkárból áll. Ezenkívül egy 8 tagból álló igazgatósági tanács, mint váltóbíró bizottság s a felügyelő-bizottság egészítik ki a törvény és a közgyűlés által megállapított ügymenetet.

Megfelelően tartjuk még a társulat jelenlegi tisztikarának és hivatalnokainak névsorát és záradékul az 1880. évi forgalmi kimutatást a következőkben közölni.

Tisztikar:

Elnök: Báró Bánhidy Albert.

Igazgatók:

Andrényi Károly, Dományi József, Kristyóry Zsigmond,
Nikodém János.

Váltóbírálok:

Eliás Armin, Hann Alajos, Hász Sándor, Náray Imre, Prin-
ner Samu, Schuster Illés, Szontagh Gyula, Wally György.

Felügyelő bizottság:

Bettelheim Vilmos, Herz Miksa, Lustig Adolf. Póttag Dániel
Kálmán.

Hivatalnokok:

	Szolgál:
Vezér titkár: Lukácsy Miklós	1860 óta.
Főpénztárnok: Szentpétery Antal	1860 "
Főkönyvvezető: Eckhart Ede	1870 "
Betéti pénztárnok: Jakab János	1876 "
Betéti könyvvezető: Bettelheim Pál	1873 "
Zálogosztály-vezető: Zöldy Jenő	1874 "
Zálogházi becsűs: Tornágy János	1875 "
Iroda tiszt: Hidegh Sándor	1868 "
Segédkönyvvezető: Kristyóry Dezső	1875 "
Napibiztos helyettes: Vertán Simon	1868 "
—	
Hivatal-szolga: Petrikovits Dániel	1871 "

Forgalmi kimutatás 1880.

Betételek:

Alladék 1879. december 31-én	2.873,318 frt 26 kr.	
Betételek és tőkésített kamatok		
1880-ban	1.835,881 frt 16 kr.	4.709,199 frt 42 kr.
Viszsfizetett betételek 1880-ban	1.754,225 frt — kr.	
Álladék 1880. december 31-én	2.954,974 " 42 "	

Leszámitolás.

Tárca-állomány 1879. dec. 31-én	591,274 frt 80 kr.	
Leszámitoltatott 1880-ban	2.596,978 frt 27 kr.	3.188,226 frt 07 kr.
Bejárt 1880-ban		2.489,623 frt 36 kr.
Tárca-álladék 1880. dec. 31-én		698,592 frt 71 kr.

Előlegezés értékpapírokra.

Raktárállomány 1879. dec. 31-én	112,445 frt — kr.	
Előlegeztetett 1880-ban	333,235 frt — kr.	445,680 frt — kr.
Beváltatott 1880-ban		330,820 frt — kr.
Raktár-álladék 1880. dec. 31-én		114,860 frt — kr.

Előlegezés zálogházi tárgyakra.

Raktárérték 1879. dec. 31-én	98,505 frt 89 kr.	
Előlegeztetett 1880-ban	196,337 frt — kr.	294,842 frt 89 kr.
Beváltatott 1880-ban		189,892 frt 30 kr.
Raktárérték 1880. dec. 31-én		105,040 frt 59 kr.

Jelzálogos kölcsönök.

Betáblázott kötvények álladéka 1879.

december 31-én	1.139,675 frt 52 kr.	
Új kölcsönök 1880-ban	191,300 frt — kr.	1.330,975 frt 52 kr.
Törlesztetett 1880-ban		161,120 frt 74 kr.
Álladék 1880. december 31-én		1.169,954 frt 78 kr.

Előlegek folyó számlán és pénzüintézeteknél elhelyezett tőkék.

(Alapsz. 62. és 100. §§.)

Álladék 1879. dec. 31-én	933,266 frt 34 kr.	
Kiadások 1880-ban	255,285 frt 28 kr.	888,541 frt 62 kr.
Bejárt 1880-ban		382,356 frt 37 kr.
Álladék 1880. dec. 31-én és pedig:		
Folyó számlán	88,324 frt 04 kr.	
Pénzüintézeteknél	216,871 frt 21 kr.	305,195 frt 25 kr.

A d á s v e v é s i ü z l e t.

(Alapsz. 67. §.)

Álladók 1879. december 31-én állam- és értékpapírokban	242,471	frt — kr.	
Vásároltatott 1880-ban	153,687	frt 65 kr.	
Árfolyam-külömblet 1880. dec. 31-én	5,410	frt 85 kr.	401,569
Eladatott 1880-ban			9,000
Álladék 1880-ban december 31-én.			392,569

P é n z t á r - f o r g a l o m.

Pénztárkészlet 1879. dec. 31-én	68,207	frt 55½ kr.	
Bevételek 1880-ban	5,977,718	frt 40½ kr.	6,045,935
Kiadások 1880-ban			5,999,314
Pénzmaradvány 1880. dec. 31-én			46,611

3. Aradi kereskedelmi- és iparbank.

Az alkotmány helyreállítása és a 60-as évek rendkívül kedvező gazdasági viszonyai országszerte alkalmul szolgáltak számtalan újabb vállalat alapítására.

Ezek sorát városunkban megnyitotta az aradi kereskedelmi- és iparbank alapítása, melynek alapszabályai a m. kir. földművelési-, ipar- és kereskedelmi minisztériumnak 1868. évi november hó 25-én 18,667. sz. a. kelt végzése értelmében 1868. évi augusztus hó 14-én kelt legfelsőbb elhatározással lettek megerősítve.

A bank alapítóinak névsora a következő:

A t z é l Péter, b. Simonyi Lajos, Weiss Károly, Lustig Zsigmond, Hirschmann József, Singer L. S., Hász Sándor, Hertschka Mór, Fekete Károly, Bing és Reicher, Walder és Chorin, Prinner W. Samu, Andrányi Károly és fiai, Deutsch Ig. és fia, Freyberger József, Guttman M. és fia, Kornay Károly, Schulhof M. J. és fia, Tedeschi János, Neuman testvérek, Neuman Mór, Dományi József, Probst F. J., Kristyóry Zsigmond, ifj. Probst Károly, Winkler Jakab és fia, Krammer J., Csemegi

Károly, Herrl Ignác, Dobiaschi József, kik az angol-magyar bankkal egyetemben ezen pénzüzetet oly célból létesítették, hogy rendszeres banküzletek által a kereskedelmet egyáltalában s különösen az üzleti forgalmat Arad városában és környékén előmozdítsák és támogassák, mely feladatnak az intézet eddig teljesen meg is felelt.

A vállalat alaptőkéje egy félmillió frtra volt határozva, mely 2500 db 200 frtos részvények kibocsátása által volt beszerzendő; mindazonáltal e részvényekből csak 1500 db lett kibocsátva és összesen 300,000 frt alaptőke lett befizetve.

Az alakulásakor az igazgatóságba választottak elnökül Atzél Péter, alelnökül Deutsch Ignác; igazgatóknak Andrényi Károly, Chorin J. P., Reicher Jakab és Tedeschi János; vezértitkár volt Redl Jakab.

A vállalat az első négy év alatt teljesen igazolva életrevalóságát, szép virágzásnak indult, ezt bizonyítja azon körülmény, hogy az alapszabályilag a tartalék tőkére valamint jótékony célokra fordított kiadásain felül 1870—1873-ig 17 frt 52 kr., 19 frtot, 27 frtot, 30 frtot; 1874-ben 10 frtot fizetett részvényenkint osztalékul.

Ezen intézet, úgy mint a többi intézet is az 1873—1875. évi válságok alatt szenvedett ugyan, mégis minden veszteség az előrelátó és tapintatos vezetés és kezelés folytán csakhamar helyre pótoltatott s így annak életképessége teljesen igazoltatott, miáltal az 1873-tól három éven át beszüntetett osztalék kifizetés ismét folyóvá tétethetett, és az intézetnél azelőtt állandó szokássá vált jótékony célú adakozások is az üzleti tiszta nyerevényből ismét kiutalványozhatóvá lettek.

Jelenleg az igazgatóság a következő: Elnök: Andrényi Károly; alelnök: Domány József; igazgatók: Lustig Zsigmond, Neuman Ede, Pollak Károly és Wally György; vezértitkár: Fischl Zsigmond József. pénztárnok: Spitzka Ágoston; könyvvezető: ifj. Bettelheim Vilmos.

Az intézet állása 1881. május hó 15-én a következő:

Tőke 1000 db részvény à 150 frt = 150,000 frt. Betételek 504,624 frt 56 kr. Váltótárca 407,870 frt 77 kr. Előlegezés értékpapírokra 14,807 frt 60 kr. Előlegezés folyó számlákra 40,913 frt 37 kr. Készpénzkészlet 77,492 frt 33 kr. Tehermentes ingatlanok 147,947 frt 63 kr.

4. Aradi ipar- és népbank.

Az aradi ipar- és népbank 1869-ben keletkezett. Az alakuló közgyűlést szeptember 12-én tartotta meg, mely alkalommal Izsó István ideigl. elnök helyébe Kristyóry Zs. választatott meg elnöknek.

Alelnök lett: Izsó István, igazgatók: Boros József, May Gusztáv, Szvatek István, Rosmanith Alajos, Rosenberg Lipót, Winkler Vilmos. Szvatek I. megválasztását el nem fogadván, helyébe Hertschka Gyula lépett, mint a ki legtöbb szavazatot nyert.

Az alapszabályilag kibocsátandó 2000 drb részvényből 1648 darab lett aláírva, s az igazgatóság a részletenkinti befizetést elrendelte.

Az intézet hivatalnokai pályázat útján választottak meg és pedig könyvvezetőnek: Vidéky Lajos, pénztárnoknak Páris János, számtisztnek: Geszti Balogh Ferencz.

A hivatal berendezése után 1870. február 10-én kezdte meg az intézet a tulajdonképi működést.

A befizetett részvénytőke 34,182 frtra rúgott s így ez összeg gyümölcsözése csak a váltó leszámolási üzletben volt eszközölhető.

Az intézet cégbejegyzése és a többi üzletág felvétele, nevezetesen: a takarékpénztári betételek elfogadása, a részvénytőkének 60,000 frtra való befizetésétől volt feltételezve. — Ennek fogva a befizetést 1870. április végére írták ki.

1870. március havában elhatározották a részvények számát 1500 drbra leszállítani és a többi 500 drb kibocsátását szükség esetén a közgyűlésnek fentartani.

1870. április havában az intézet cégjegyzéke törvényszékiileg bejegyeztetett.

1870. július havában már az intézet üzletei oly lendületet vettek, hogy az igazgatóság szükségét látta a vezér titkári állomás betöltését a választmánynak javasolni, melyre az eddigi könyvvezető Vidéky L. választatott meg.

Az intézet hitelegylete is ez időtűjban kezdte meg működését 87 tag jelentkezése mellett.

1871. szept. 3-án tartott rendkívüli közgyűlés az alapszabályok módosítására és az intézet bankszerűbb átalakítására vonatkozó indítványt elfogadta; az igazgatóság pedig 4 tagra redukáltatott. 1872. július havában Vidéky L. hivatalaról leköszönt helyébe Maar P. P. választatott vezértitkárnak, ki azonban már november havában elbocsátatott.

November 28-án az igazgatóság Pless Mórt, az aradmegyei takarékpénztár akkori vezér-titkárát hívta meg a vezér-titkári állásra.

Meghívott csak azon föltétel alatt volt hajlandó a meghívást elfogadni, ha mint vezérigazgató választatik meg. Ez megtörténvén, Pless Mór vezérigazgatói állását az intézetnél 1873. január 1-én foglalta el.

Az 1873-ik évi válságok erős megrázkódtatásnak tették ki az intézetet, de erős alapja mellett elég kedvezően állta ki a tusát, sőt jelenlegi rendezett és virágzó helyzetét az akkori időben tanúsított életrealóságának köszöni.

Megemlítendő még, miszerint a részvények száma beváltás útján 1000 drbra, 90 frtnyi névértékkel, szállítatott le és hogy az intézet tartalék alapja folytonosan emelkedő virágzó üzlete mellett; jelenleg körülbelül 5000 frtra rúg. Az utolsó években különösen nagy gond fordítottatott arra, hogy az intézet az iparosok érdekeit jobban felkarolja s hogy hitelegyletei útján, melyek közt az aradi jelenleg 370, a pankotai 130 tagot számlál, a polgárság legszegényebb munkásai számára az olcsó hitel áldásait hozzáférhetővé tegye.

Eme közhasznú működését a megye területére is kiterjeszté s igyekezett, a hol csak érdekei veszélyeztetése nélkül tehetné, hogy az uzsora terjedésének gátot vessen, alkalmas hitelszervezeteinek meghonosítása által.

Az intézet jelenlegi tisztikara. Igazgatók: Kneffel Károly, Laczay József, Reichner Ferenc, Varjassy József; felügyelő bizottság: Bogdánffy Gergely elnök, Páris János, Réthy Lipót, Nikolits Péter, Scherz József, Szalay Károly és Szamosy Imre. Vezértitkár: Pless Mór. Könyvelő: Böhm Adolf. Pénztárnok: Keller József. Segédkönyvelő: Natland Bernát.

5. Aradmegyei takarékpénztár.

Az aradmegyei takarékpénztár részvénytársulat 1870-ik évben Nagy Sándor Aradmegye akkori alispánja kezdeményezése folytán alapított 1000 db 200 frtnyi névértékű részvény kiadása által, melyekre darabonként 60 frt, összesen tehát 60,000 frt fizettetett be, ez képezvén az alaptőkét.

A részvények aradmegyei és városi lakosok által íratlak és jelenleg is azok birtokába vannak.

Az alapítás célja volt:

1-ször, hogy a megyében parlagon hevert tőkék gyümölcsötetés végett bevonassanak és a betett tőkék biztos és hasznos kezelése által a lakosság takarékosra buzdíttassék.

2-szor, hogy első sorban a megyei kisbirtokosok és községek jutányos kölcsönökben résztíttessenek, másod sorban pedig a városi és megyei üzletforgalom minden a takarékpénztár üzletkeretébe tartozó pénzümvelet által emeltessék.

Tíz év után elért eredmény:

Hogy az aradmegyei takarékpénztár az alapítók által kitűzött céloknak mindenben megfelelt, legjobban kitűnik az igazgatóságnak a X-ik rendes közgyűlés alkalmával kiadott jelentéséből, mely szerint rövid tíz évi működés után a takarékpénztárnál elhelyezett betéti tőkék 1.271,146 frt 87 krajcárra emelkedtek, a kisbirtokosoknak nyújtott jelzálog-kölcsönök 273,486 frt 62 kr-ra, a forgalomnak átadott többi kölcsön pedig 889,148 frt 99 kr-ra rúgott.

Hogy az összes kölcsönök teljes fedezet által biztosítvák, arról kezeskedik az intézet választmánya és felügyelő bizottságának törvény és alapszabályok szabta és teljes szigorral gyakorolt ellenőrzése.

Tíz évi működés után a takarékpénztár alaptőkéje az évi nyereseményekből visszatartott 20,300 frt tartalékkal gyarapodott, a részvényeseknek minden egyes részvény után kamat és osztalék címen 147 frtot fizetett ki, jótékony célokra pedig 4000 frtot adott.

Az aradmegyei takarékpénztár igazgatósága jelenleg a következő: Bíró Kálmán elnök, megyei nagybirtokos, Hász Sándor ügyvéd, Dániel Gergely birtokos, Pollák Károly haszonbérlet, Neuman Ede nagygyáros, Heinrich Sándor vezértitkár.

6. Első önkénytes polgári tűzoltókar.

A tűzoltókar, mint egyesület alakult 1835. augusztus 27-én ¹⁾ midőn a Főtéren, a templom soron, B u j a n o v i c s kereskedő házában esti 5 óra tájt, tűz támadt, mely az egész várost végveszélylyel fenyegette; a padláson ugyanis hét mázsa löpor volt tonnákban elhelyezve.

A polgárok erről értesülvén, első teendőjük vala, a veszedelmes robbanó szert, a tűz közeléből biztos helyre távolítani.

Áthatolva a csapkodó lángokon Ritt Józsefnek pár társával sikerült, a tonnákat a közeli 5 pacsirta-utca egyik pincéjébe elhelyezni.

Az oltást az egész napon át hulló zápor is megkönnyítette.

A lángok megfékezése után, éjjel előtt a tűz körül működők tizenhároma, Ritt Pál házába tértek be pihenésre, hol vacsora közt szóba jött, mily üdvös dolog lenne városunkban rendszeres tűzoltó-egyletet szervezni.

És ime, az eszme megtestesült s a tűzoltó-egylet elvileg meg volt alapítva.

Helyén találjuk a tizenhárom alapító nevét közölni:

B e r b e k á r Demeter orvos, B o d n á r Pál kőműves, C s é f a y János eszmadia mester, H a b e r l e-Hortobágyi Jakab városi hadnagy, K ó s a János halászmester, M i l i t s János magánzó, P a r t l Károly timármester, R i t t József kalaposmester, R i t t Pál kalaposmester, R o m á n Péter ács, S c h ó r Antal sütőmester, S c h ó r Jakab szücsmester és S t a n g l János molnármester.

Az alakuló tervek megbeszélésére, majd itt, majd amott gyűlésezett a tizenhárom, s csak hamar érvényre emelkedett ama határozat, miszerint a szervezkedésre kész polgárok, a város tanácsa elé terjeszszék szövetségési komoly elhatározásukat egy tűzoltó-egylet

---

¹⁾ Az aradi első önkénytes polgári tűzoltókar 1880. évről kiadott „Jelentése” bekezdésénél, tévesen teszi 47 évre a karnak fennállását, miután a Bujanovics-féle égés nem 1834., hanem 1835. augusztus 27-én történt, mint ezt a minorita napló III. K. 6-ik lapja bizonyítja. De miután a jegyzőkönyvekben s a felsőbb hatóságokhoz anyanyiszor betorjesztott okiratokban, mindanyanyiszor az 1834. alapítási év szerepel, mi is hajlandók vagyunk alapítási évnek az 1834. évet elfogadni.

alakítására és kikérjék a tanács helyeslését és pártfogását addig is, míg Aldini lovag, milánói tűzoltó-tag által, 1833-ban kidolgozott ily című füzet alapján: „Schutzmittel gegen die Flammen der Feuerbrunst“ az egyesület szervezkedvén alapszabályokat alkosson s azokat szentesítés végett felsőbb hatóság elé terjeszse.

A nemes tanács belátván a keletkezésben levő egyesület társadalmi fontosságát és működése áldásosságát, a kérelmező küldöttséget, nemcsak legőszintébb rokonszenvvel fogadta, hanem pártfogásáról is biztosította; és még azon év szeptember 7-én tartott városi tanács gyűlésből, a tűzoltó intézményt, a városi kapitányság szakosztálya alá helyezte s a kapitányt, a tűzoltás körül szükséges intézkedések megtételére fel is hatalmazta.

Egyúttal a bátor férfiak kik a vészhozó lángok dühöngése között hősiességet tanúsítottak, a gazdasági szék ajánlatára, aradi polgári joggal ruháztattak fel díjfizetés elengedésével, s azok hűség fogadalmát a tanács el is fogadta.

Ily kedvezmények után az egyesületi tagok Ritt Józsefet felkérték: vállalva el egyelőre az egyesület elnökségét, Haberle Jakabot pedig a titkári teendőkkel bízták meg. Vizer Ádám ügyvéd az egyesület peres ügyei vezetésére vállalkozott önkényt.

Ekként alakult meg Aradon a tűzoltó-egyesület, az országban az első, e cím alatt: „Aradi önkénytes tűzoltó egyesület.“

Az egyesület létszáma az év végével már 18-ra szaporodott.

*

A sarjadékából csak imént kelt egyesület szorgalmasan gyűlésezett, érintkezésbe tette magát a bécsi tanácsal és tűzoltó-karral, hol az egyesület 1829-ben alakult; onnan nyert útmutatásokat, melyeket az egyesületi tagok szorgalmasan tanulmányoztak s gyakorlati kísérleteket tettek, edzvéen tapasztalataikat és ügyességöket.

Mint hogy pedig az oltáshoz kellő szerek nagy részét, csak nem saját filléreiken kelle beszerezni, bizonyos betéti pénzesz-szeg gyűjtése vált szükségessé, e szerint a beíratási összeg 1 forintban, a havi betét pedig 10 krban állapított meg.

*

A negyvenes évek előtt némi különbség miatt, néhány tag lelkesedése lankadni kezdett anynyira, hogy özszejöveleteket és egyesidőre a gyakorlatokat is be kelle szüntetni.

Am de 1840-ben, a cél szentsége által fellelkesülve, az egy-let új életre ébredt s anyagilag és szellemileg oly anynyira gyara-púlt, hogy az egylet már 29 tagot számlált az év végével.

A közönség látván annak életképességét nem nagy időre több polgár íratta be magát taggá, a nélkül, hogy részt vett volna az oltás veszélyeiben; s ekkor keletkezett mindjárt kezdetben a gyámolító és működő tagok megkülömböztetése.

A városi tanács 1844. évi június 24-én Ritt Józsefet, mint az egylet legtevékenyebb, a veszedelem közben gyorsan intézkedő tagját, szóval az egylet eltető lelkét főnöki állásában megerősítvén, tűz-biztosnak nevezte ki.

Erre az egylet tagjai július 9-én oly értelmű térítvényt állí-tottak ki s kézbesítettek a tanácsnak. miszerint Ritt Józsefet főnöküknek elismervén, rendelkezéseinek mindenben és minden-
kor készek engedelmeskedni.

1848-ban, az önvédelmi harc korszakában tűzoltóink már 75 egyént számláltak, kik a gyakori tüzeseteknél, gyors megje-jelenés által, nagy szolgálatot tettek. (L. „Arad Története“ I. kötet. IV. fejt.)

Csak egyet említünk fel. 1848. október 6-án az ostrom má-sodik napján, a várbeliek templomunk padlására égő gránátot bocsátottak. A templom boltozata deszkázott s a veszély nagy lehetett volna. Ott termett 10 tűzoltó, kik a Fötérre valának örül beosztva. A templom a szomszéd házakkal megvala mentve.

1853. február 19-én, 59 aláírással — azok élén Ritt József is — esdve kéré az egylet Heim Domokos polgármestert, hatna oda, hogy a tűzoltó egylet, maga köréből szabadon választhas-son parancsnokot, miután az egylet eddigi tisztikara úgyis csak eszményinek tekinthető s alapszabályok hiányában féktelen fejet-lenség kezd lábra kapni; az engedelmesség meglazulása pedig, csakis a nagy közönség hátrányára történnék.

A polgármester méltányosnak találván a tűzoltók ez igaz-ságos kérelmét, a tanács elé terjeszté s egyhangulag határozattá vált a parancsnok szabad választása.

*

Az öt fejezetre osztott, 24 pontot tartalmazó alapszabályok elkészültek.

A fejezetek az egylet keletkeztét és tagok számát; a tisztí személyzetet és az egylet jogkörét tartalmazták.

Az alapszabályban a tűz által megsérültekről, a betegekről és halál esetén azok özvegyeiről szépen volt gondoskodva. Az utolsó pont, minden három év után új tiszti választást, avagy megerősítést mondott ki.

Egonddal szerkesztett üdvös intézkedés azonban nem örvendhetett tartós létnek.

Az absolutismus járma alatt, 1852-ik év november 20-án kelt cs. nyiltparancs, a kormánylap 5 számában közölve, az országban létező minden egyes törvényszabályait módosítani rendelé.

A helybeli tűzoltók alapszabályainak négy pontja, az említett kormánylap útasításaival homlokegyenes ellentétben lévén, azokat törölni kellett s az egész 20 pontba vonatott össze.

Ezen alapjában átalakított szabályokat Arad város tanácsa 1853. március 10-én terjesztette felsőbb helyre.

Ámde a nagyváradi cs. helytartóság azokat ily értelmű jegyzékkel küldé vissza: „Miután a mostani alkotmányi állásra nem alkalmazható kifejezések találtak az aradi pontok között, ez alapszabályok helyben nem hagyhatók.“

Egy javított, a kormány inyére szerkesztett harmadik alapszabály terjesztetett be, mely a nagyváradi cs. helytartóság útján 1856. október 30-án, 13828. sz. a. érkezett le; az a törvényes bemutatási záradékkal ellátva, a 87 tagból álló együletet törvényesen alakult nyilvános együletnek elismeré.

Mily kedvező haladásnak örvendett az egyület 25 évi fennállása alatt mint vagyoni, mint pedig létszámra, tanúskodik az 1860. évi zárjelentés.

Ugyanis az év végével 3610 frt 89³/₄ kr. alaptökével rendelkezett, a rendes tagszám pedig 202-re emelkedett.

Mielőtt közleményünket folytatnók, érdekességénél fogva közbevetett kis eseményt kell felemlítenünk.

Tán nem követünk el szerénytelességet, ha felemlítjük, hogy csak pár hét előtt lettünk figyelmeztetve Györből egy kiválóan tudós és szenvedélyes éremgyűjtő részéről, hogy Aradon 1846-ban a helybeli tűzoltó-egylet kiváló tagjainak jutalmazására a városi tanács ezüst érmeket veretett.

Utánna néztünk a dolognak s csakugyan Brunhuber

Nándor bírtokában leltünk egy ily jutalom érmet, csakhogy 1845-ről, nem pedig 1846-ról.

Az érem kezünk között van, s annak története következõ.

1845. év tavaszán Nagy-Váradról érkezett gyűjtogató banda kezdé üzni galád mesterségét városunkban. Az utcákon sűrűen szórt levelekben fenyegeté a városi közönséget, hogy Aradnak porrá égni s a lakosoknak pusztúlniok kell.

Nagy rémület fogta el a közönséget.

Április havában csakugyan történtek is gyűjtogatóások.

A városi tanács kényszerülve érzé magát óvintézkedések tételére. A város tizedeibe tüzoltókat osztott be örökül.

Ez intézkedés célszerűnek bizonyult; a gyűjtogatóások meg lettek hiúsítva, a város a veszedelemtől meg lett mentve; s a lakosok a folytonos rettegéstől megszabadultak.

E sikeres eredmény emlékére veretett a tanács ezüst érmet 41 tüzoltó részére.

Az érem füllel ellátott tallér nagyságú ezüst pénz, rovatos szellel.

Az előlapon lángborított ház látszik, mellette szent Flórián oltó állásban áll. Alatta 1845. dombor évszám van.

Körirata: Arad városa emlékül a tűzvészben serény segítőknek; hátsó lapján Brüll ezüstműves neve szerepel.

Az éremmel jutalmazott tüzoltók fel lettek hatalmazva az érem feltűzésére, mely vörös lángszín szallagon csüggött. 1. Midõn a király legmagasabb jelenlétével szerencséteti a várost. 2. Ha az uralkodó ház tagja tesz látogatást Aradon. 3. Sz. Flórián körmeneten, május 4-én. 4. Midõn évnegyedenként köteles látogatást tesz a házaknál a víz vizsgálására. 5. Minden tüzoltó tag temetésén.

*

Az aradi tüzoltó-egyletnek, mely a tüzkar okozta nyomor megelőzését s enyhítését tűzte ki célul, alapos rendezését és ujja szervezését 1861. évre kell tennünk; az egylet történetében ezen év képez korszakot.

Ezen év március 10-én tartá tisztújítási közgyűlést; ekkor választá szabadon, saját körébõl közfelkiáltással első főigazgatóját (parancsnok) Török Gábor polgármester személyében.

Másod igazgató: Varjassy János. Működő aligazgató: Dengl József. Pénztárnok: Tedeschi János. Ellenőr: Szvatek István. Titkár: Hortobágyi Jakab. Biztos: Ritt József. Egyleti ügyész: Vizer Ádám. Műmester: Hönig Frigyes. Zászlótartó: Menessághy János.

Mint hogy ezen évben a tagok száma 223-ra növekedett, és kedvező kilátás volt további szaporodásra, Hortobágyi tag tanácsára az alapszabályok némi módosítást igényeltek, mi csakugyan megejtetvén, azok a helytartótanács helyeslésével találkoztak.

Ekkor osztatott hat szakaszba az egylet s szervekedett katonailag. Minden szakaszba 34—37 egyén lett beosztva.

Az egész egyesület, mászó és törő-, mentő-, örködő, szivattyús- és vízfordó csapatba lett beosztva.

Ugyanezen év június 30-án határozták el a zenekar tartását (L. Alapsz. 3. p.); ekkor határozatotott el az egyenruha használata karddal (L. Alapsz. 6. p.) és a dísz zászló megrendelése. (L. Alapsz. 7. p.)

Ezen évben használta ez egylet először a kar és polgári elnevezést.

1873. augusztus 3-án, midőn a két kar egyesülése már-már létre jött, fogadta el a kar Kopesányi ügyész ajánlatára az első elnevezést, az 1834. évben történt alakulási év emlékére. A kar kiegészített címe ez lett: A radi első önkénytes polgári tűzoltókar, melyet ma is használ.

1868. ápril 10-én Török Gábor főigazgatói díszes állását letévén, 13-án helyébe Dengl Józsefet választá a kar parancsnokának örnagyi ranggal.

*

1862-ik évben elkészülvén a kar zászlója, annak ünnepélyes felszentelése 1868. évi augusztus 20-ára tűzetett ki.

Ez actus fényes ünnepélylyel ment végbe a Szent-Háromság-szobor sátra alatt.

Az egyházi ténykedést Sujánszky Euszták hely. plébános buzdító ékes beszéddel kezdé meg s a szentelést példás ajtatossággal végzé.

Zászló-anyák valának: Vásárhelyi Albertné szül. Brün-

nek Judith; Tedeschi Emilia, és Dengl Alojzia, kik tete-
mes öszszeggel járultak a zászló díszes kiállításához.

A szögek beverését megkezdé a Szent-Háromság nevében; S u j á n s z k y Euszták lelkész, V á s á r h e l y i Judith, T e d e s c h i Emilia és Dengl Alojzia zászlóanyúk. Azután jött Dengl József, elnök-karparancsnok, V a r j a s s y János, alelnök-kapitány, T e d e s c h i János műelnök-kapitány, R i t t József kapitány, P e r c z e l Antal titkár, A t z é l Péter, Arad szab. kir. város polgármestere, S z e n d e Béla, Aradmegye főispánja, K r i s t y ó r y Zsigmond választmányi tag, C s o b á n Mihály, B r u n h u b e r Nándor és V e s z e l y András főhadnagyok, H a r t m a n n János alhadnagy, D u z s e k Márton tiszt. hadnagy, D a r á n y i János főorvos, V a r j a s s y József ügyész, S t i e g l e r Ferenc műmester, G r ü n w a l d Ferenc pénztárnok, D a n k Alajos zászlótartó hadnagy, S z e b e r é n y i János és K o c s i k György őrmesterek, B r u n h u b e r János és K u l e s á r János tizedesek, B a r n a János, H a r t m a n n Jakab, C s i p e s Sándor és D e á k István működő tagok.

A szögek beverése s a szalagok feltűzése után S u j á n s z k y lelkész, néhány kísérő szó mellett átadta a megáldott zászlót, mint a kar sajátját, D e n g l József őrnagynak.

A zászló nehéz vörös damaszt, melynek mindkét oldala arany hímzett ékítményekkel van díszítve.

Az egyik oldalon aranyozott keret közt szent Flórián képe, fölötte Arad város címere. A kép körül „Aradi önkénytes polgári tűzoltókar zászlója 1862” íráttal.

„A másik oldalán szent-István király képe; fölötte Magyarország címere. A kép körül a kar jelszava látható: „Egy mindnyájáért, s mindnyájáéért.”

A zászlót gazdag arany rojt szegélyzi. A zászlón van még egy piros selyem szalag felirat nélkül s egy fehér selyem szalag, melynek egyik oldalán e felirat van arany hímzéssel: „Az ó-aradi tűzoltó társulatnak 1868. július 26.” A másikán: „Vásárhelyi szül. Brünnek Judith” láthatók.

A zászló rúdja lándzsaszerű hegygyel aranyozott gombba végződik, melyről két nagy arany bojt csügg. A keresztanya V á s á r h e l y i Judith 100 forintnyi alayítványt tett a zászló épésében tartására.

Válságos, küzdelmes napokat szült az 1872-ik év, a derek aradi önkénytes polgári tüzoltókar vezér férfiaira.

Ez év telén egy második tüzoltó kar alakult városunkban, melybe 83 tag lépett át az ó-karból.

Az új tüzoltók a külföld rendszere után szervezkedtek.

Nem hüvelyezzük a nagy közönség előtt a sajnos események menetét, — a kímélet fátyolával fődjük be azokat örökre.

A város tanácsa, a főkapitányi hivatal által még 1872. év ápril 21-én szorgalmazta az alakulásban levő karnak egyesülését.

Az áldozatkész polgári kar közeledett első az egyesülésre, midőn 1876. július 1-ső napján, a kar nagyobb része elfogadta az Árpád-sisakot, zubbonyt, bugyogót és az oltáshoz megkívántató szerszámokat.

A karnak nagyobb része azonban megtartá díszöltönyét, e tagokból alakult a díszőrség osztály.

Ez osztály csakis ünnepélyességek alkalmával jelen meg egyenruhájában s a zászló körül sorakozik, mintha a vezényszóra annak megvédésére vonná ki kardját.

Az egyesülés 1878. május 19-én jött létre, hosszú hat évi vajudás után.

Az egyesülés azonban nem soká tartott.

Dengl József ápril 14-én a karparancsnokságról lemondván, Varjassy József választatott helyébe. Ez utóbbit felváltá Csobán Mihály, ki a kar ez időbeli parancsnoka.

1880. évi december hó 7-én tartott karparancsnoki ülés a két kar egymástól való elválását határozta el s mind a vagyoni hozományon, mind a szerzeményén is hűségesen osztaosztakozván, a két kar békeséges úton vált el egymástól.*)¹

*

Az aradi első önkénytes polgári tüzoltó kar létszáma 1880. év végén 511 tagot számlált.

Van két parancsnok: Csobán Mihály fő-, és Barabás Péter alparancsnok.

*) Noha a két kar külön van válva, mégis ha a sípok fűtytyo, a kürtök riadólja, a harangok szakadozott kongása az egész várost fellármázzák, akkor a tagok karjai együtt törokszonok a tűz színholyéro, főkezik a rakoncátlan elem tova torjedését.

A kar három osztályba van sorozva: mászó-, szivattyús és őrosztályra.

Mászó-osztály parancsnoka: Venczel Mihály; szivattyús-osztályé: Adametz József; őrosztályé: Hartman János.

Zászló-tartó: Veszely Pál; titkár és segédtszt: Némethy Károly; tiszts. titkár: Barabás Béla; ügyész: Kopcsányi József; szertárnok: Tessényi Zsigmond; mérnök: Virágh Lajos; pénztárnok: Blázy Alajos; számvivő: Dusák Ignác; ellenőr: Knapp Károly; főorvos: Dr. Darányi János; alorvosok: Dr. Posgay Lajos, Hudecz Ferenc; tiszts. orvos: Szathmáry István; főlelkész: Lakatos Ottó.

Tiszteletbeli tisztek: tiszts. főtisztek: B. Búnhidy Béla, Urbányi János, Varjassy József.

Főtisztek: Barabás Péter; Veszely András, Veszely Pál, Hartman János, Dr. Darányi János, Rajkai József, Bodnár János.

---

7. Arad városi önkényes tűzoltó-kar.

Alakult 1872. év április hóban.

Széchenyi Ödön gróf által a múlt tízed elején s az azt megelőző években megindított, a tűzoltó-karok technikai szervezését célzó mozgalmak országsszerte viszzhangra találtak s ennek folytán az országban lévő azon csekély egyletek, melyek az akkori viszonyoknak engedve, politikai céljaikat rejtették a „tűzoltó“ név alá, — mint nem korszerű intézmény, — áldozatai lettek a Széchényi-féle mozgalomnak.

1834. évben „Schwarze Brüder“ név alatt egy 12 tagból álló kis társaság foglalkozott városunkban a tűzoltás teendőivel, — természetesen minden rendszer nélkül — s csak később alakította meg ezen kis társaság a mai aradi I. önk. polg. tűzoltó-kart.

Mínthogy pedig az említett tűzoltó-kar többsége nem méltatta gróf Széchenyi reformtörekvéseit kellő figyelemre, vizsgálódások álltak be a karban. A többség hatalmánál fogva domi-

nálta a kisebbség törekvéseit s a már 1871. augusztus 17. Schór Albert által tett, a műszaki szervezést ajánló s a közgyűlés által elfogadott indítványt nem hajtotta végre.

A régi rendszer barátai — megfoghatatlan okokból — ragaszkodtak régi szervezetükhöz, hogy dacára a Széchenyi Ödön által, a tűzoltó-karhoz kibocsátott felhívásnak, miszerint a Budapesten tartandó I. magy. orsz. tűzoltó-nagygyűlésre tűzoltó ruhában jelenjenek meg, — nem úgy jelentek meg.

A reform barátai belátták, hogy minden fáradozásuk dacára, távolról sem fognak csak részben is kielégítő eredményre jutni, elhatározták: hogy egy új, műszakilag szervezett tűzoltó-kart fognak létesíteni.

Schór Albert, Grünwald Ferenc és Barna János állottak a mozgalom élére s aláírásokat kezdtek gyűjteni. Fáradozásukat csakhamar siker koronázta, mert rövid idő alatt 60 egyént nyertek meg az ügynek s így megkezdhették az alakítás fáradságos teendőit. Már 1872. áprilisban anynyira előrehaladtak a szervezkedési munkálatok, hogy még azon hóban megtartott az alakuló közgyűlés báró Bánhidy Béla elnöklete alatt, ki nemcsak hogy a tűzoltó-ügy lelkes barátai közé sorakozott, hanem az alakítási munkálatokban tevékeny részt vett. Ezen közgyűlésen olvastatott fel az alapszabályok tervezete, melyet a közgyűlés jóváhagyás végett felterjesztett a belügyminiszteriumhoz.

Az alapszabályok csak 1874. év október 21-én, 36375. szám alatt láttattak el bemutatási záradékkal.

1872. év április hóban megtartott alakuló gyűlés után hozáláttak a szükséges szerelvények beszerzéséhez, mi csak úgy volt lehetséges, hogy részint egyesek előlegeztek, részint pedig jótállottak a 900 frnyai beszerzési költség fedezésére. A szerelvények megérkezése és kiosztása után készen állt az aradvárosi önk. tűzoltókar, s dacára annak, hogy nem részesült a kar szervezése a közönség osztatlan tetszésében; dacára némelyek kifakadásainak, és „színházi bohóc“, „kötéltáncos“ elnevezéseknek, a megkezdett munka végrehajtásában következetesen haladtak előre.

A szervezést csakhamar követé az iskolázás, a szerelvényekkel s az akkor még rendelkezés alatt csekély számban lévő oltószerekkel való bánásmód s azok alkalmazásának betanítása. A kitartás s a fáradhatatlan, csüggedést nem ismerő igyekezet, csakhamar megtermé gyümölcsét, a menyinyiben már 1873. év ápri-

lis 10-én az első és június 2-án a második nyilvános gyakorlat tartható, a külön e célra felállított mászóházon, melynek eredménye az lön, hogy a közönség mindinkább meggyőződött az eddig kevés figyelemre méltított tűzoltóügy fontosságáról s kezdé az ügyet céljához méltóbb pártolásban részesíteni.

1874. év szeptemberben Ő Felségének Aradon létekor tartá ez évben első s októberben második nyilvános gyakorlatát.

1875. évben szintén két nyilvános gyakorlat tartatott a Neuman testvérek és Gutsjahr M. és fia szeszgyárán.

Az 1874. évben Sopronban tartott II. magy. orsz. tűzoltónagygyűlés az aradvárosi önk. tűzoltókar kérelme folytán Aradot jelölte ki az 1876-ban megtartandó nagygyűlés helyéül s így a kar ez évben inkább az egész magyar birodalom tűzoltóügyének szentelé idejét, míg saját tagjainak kiképzetése némileg háttérbe szorult. Ugyanez évben tartatott meg a III. magy. orsz. tűzoltónagygyűlés augusztus 25-ig napján báró Bánhidy Béla az aradvárosi önk. tűzoltókar főparancsnok elnöklete alatt. Az iskola gyakorlat fölött a jelenvolt szakférfiak teljes megelégedésüket fejezték ki, s azt, hogy a közgyűlés s az ünnepélyeségek költségei a bevételekből nem voltak fedezhetők, a felmerült 337 frt 26 kr. hiányt az aradvárosi önk. tűzoltókar pénztára fedezte.

1877. évben, részben az I. aradi önk. polg. tűzoltó-karral való egyesülést célzó mozgalmak, részben a kar belügyének rendezése tarták lekötve a kar cselekvési szabadságát. Az egyesülési mozgalmak a közönség körében oly élénk viszzhangra találtak, hogy annak ellenzése által nemcsak hálaadóját mulasztotta volna a leróni az öt pártoló közönségnél, hanem az egyesülésnek a kar részéről való meghíúsítása kizárta volna a kar további fennállásának lehetőségét is, tehát a legtisztább szándékkal és a legjobb akaratall nyújtá kezét az aradi önk. polg. tűzoltóknak. A közönségnek a kedvenc eszméje, — a városban lévő két tűzoltókar egyesülése, — a differentiák kiegyenlítése céljából tartott ülések sokasága által megelőzve, 1878, június 2-án valósággal ténynyé vált, mely esemény után a rövid fennállása ideje alatt, a legszigorúbb takarékoság elvével szerzett 8004 frt 62 krnyi vagyonnal számolt be az egyesült karnak.

Az egyesülés idejétől az elválás idejéig a kar névleg nem létezőn, az ez idő alatt történtek e sorok keretén kívül esnek,

csak azt jegyezzük meg, hogy úgy a két karban lévő elemek összehérhetetlensége, valamint azon körülmény, hogy a két kar tagjai előtt a cél fogalma nem lévén azonos, azt eredményezték, hogy az Arad városi önk. tűzoltókar tagjai elhatározták, miszerint az első önk. polg. tűzoltókar kebeléből kiválnak s ismét azon alapon, mint volt 1872-ben a név megtartásával, egy külön álló kart alakítanak.

Erre a kar az Arad városi önk. tűzoltókar beleegyezését kinyerte s az 1880. év december 19-én tartott közgyűlésén meghatározott feltételeket, — az elválást illetőleg — elfogadta s az összeolvadás alkalmakor a karnak átadott 800 frt 62 krnyi vagyomból, a menynyiben azokat az átadás tényének idejében még léteztek, segélyképpen a karnak vissza ajándékozták.

A kar a visszaadott vagyont, 1881. január 27-én tényleg átvette s azóta, mint arra 1880. augusztus 2-án 30006 szám alatt bemutatási záradékkal ellátott alapszabályai értelmében jogosított, különállólag működik.

Január 27-én mint fennebb említve van, kezdte meg a kar, báró Bánhidy Béla orsz. főparancsnok és Péterffy Antal helyettes főparancsnoka vezetése alatt működését, s beszerzé rögtön a hiányzó tűzoltó szereket. A májusban beállt kedvező időkkel megkezdé a gyakorlatokat s 17 iskolai gyakorlat tartása után rendezte május 31-én első nyilvános gyakorlatát a Neuman házon, a közönség élénk érdeklődése mellett.

A kartagjainak száma 1881. május 31-én, 317; ebből működő 83.

Vagyoni állás 1881. május 31-én: 6094 frt, mely érték részben készpénz, részben tűzoltószerek és személyi szerelvényekben fekszik.

Az önkénytes tűzoltó-kar jelenlegi tisztikara:

Főparancsnok: Báró Bánhidy Béla, az országos tűzoltószövetség elnöke. Helyett-főparancsnok: Péterffy Antal. Műszaki-tisztek: Schor Albert, Sarlott Domokos, Jirászek Lajos. Pénztárnok: Grünwald Ferenc. Ellenőr: Tones Ede. Számvevő: ifj. Bettelheim Vilmos. Mérnök: Csepreghy Mihály. Orvos: Dr. Darányi János. Sebész: Duka Döme. Szeretárnok: Flaschner Antal. Titkár: Müller Károly.

III.

Társadalmi egyletek.

I. Polgári lövész-egylet.

Az aradi polgári lövész-egylet néhai báró Orczy Lőrinc Aradmegye főispánjának kezdeményezése mellett 1831. évben alakult.

A férfias multság, a lövésben való gyakorlat mellett kezeli s fentartja a városligetet. Az abban fennálló fürdő- és lövölde-épületet még 1843. évben, a nagy vendéglőt pedig 1872. évben közadakozás útján építtette.

1849. év vége felé a fegyverek átalában elvételén, 1855. évig a lövész-egylet szünetelt; működését, felsőbb helyről nyert engedély mellett csak 1855. évben folytathatta.

A lövészeti multságok rendszeren húsvétkor kezdetnek és oktob. végén záratnak be, a nagy díjlövészet pedig báró Orczy Lőrinc alapító emlékére rendszeren augusztus hóban Lőrinc napja körül tartatik.

Jelenlegi alapszabályai a magy. kir. belügyminiszterium által 1868. évben erősítettek meg.

Van két tiszteletbeli tagja. Báró Simonyi Lajos bírtokos, ki egyúttal az egylet tiszt. elnöke; és gróf Zselénszki Róbert bírtokos, továbbá mintegy 300 rendes tagja.

Tiszti karát és választmányát két évre választja. 1831-től

1848-ig báró Orczy Lőrinc volt az egyesület pártfogója. Orczy halála óta ez állás megszűnt.

Főlövész-mesterek voltak: Szalbek Jakab 1831—1838; Schärfeneder Ferenc 1839—1842; Heim Domokos 1843-tól 1856-ig; Horváth Ádám 1857—1860; Fehér András 1861-től 1862-ig; Andrányi Károly 1863—1868; Náray Imre 1869 óta.

I. allövész-mesterek: Jenko Károly 1831—1836; Fritsch Antal 1837—1838; Szalay Károly 1839—1842; König József 1843—1846; Finster József 1847—1848; Edelmüller János 1855—1858; Pápay Márton 1859—1860; Probst Károly 1861—1862; Náray Imre 1863—1868; Richter Ernő 1869-től 1870; Herrling János 1871—1872; Prinner Samu 1873-tól 1876-ig; Wally Mátyás 1873—1882; Dományi József 1877-től 1880; Kövér Gábor 1881 óta.

II. Allövész-mesterek: Bettelheim Vilmos 1861—1862; Richter Ernő 1865—1868; Winkler Vilmos 1869—1870; Kosztka Gusztáv 1871—1872; Wally Mátyás 1873 óta.

A lövész-egyesület 1849—1854-ig szünetelt.

1881-ben augusztus 12., 13., 14. és 15-én nagy ünnepélyvel ülte meg félszázados fennállásának örömnepét. A hazai társaságok küldöttségein kívül részt vett egész Arad város a jubileumi mulatságokban.

---

2. Honvédegyesület.

Az 1848-49-iki szabadságharcban részt vett és részint a szabadságharc alatt, részint azután munkaképtelen és elszegényedett honvédek segélyezésére alakult 1867-ben. Ez egyesület alap-tőkéje 3500 forint; évenként mintegy 800 forintnyi segélyösszeg osztatik ki. A segélyezésen kívül az egyesület a hazafias kegyelet ápolására és fentartására is áldoz. Így évente három ünnepélyt rendez, első az 1849. febr. 8-án, az útcái harcban elesettek emlékére, másodikat márc. 15-én a harmadikat október 6-án a 13 vértanú tiszteletére. 1874-ben, az aradi vértanúk 25

éves forduló napján országos ünnepélyt rendezett, melyen 32 honvédegylet volt képviselve. Az 1875-iki közgyűlés határozata értelmében az 1858/9-iki igazolt nemzetőrök is felvétetnek a honvédegyletbe. Az egylet 1861 óta 608 honvédet igazolt, köztök Klapka Györgyöt és Szende Bélát, a jelenlegi honvédelmi minisztert. Az igazolt 608 tag közül elhalt 164, elköltözött 186, maradt életben 258 tag.

Az egylet jelenlegi elnöke: Dániel Béla; alelnökök: Hets János, Szamosy Imre; jegyző: Némethy Károly; pénztárnok: Dániel László.

---

3. Kaszinó.

Városunk ezen legrégibb és működését tekintve legelső egylete 1860. novemberében alakult és 1861. januárban nyílt meg a „Fehér Kereszt” szállóban, 1862. május 1-jén a Vásárhelyi — most Schöpkesz-féle házba ment át, hol jelenleg is az egész házat bírja. A kaszinó, mint ilyen áll egy olvasó-, egy társalgó-, egy teke- és 2 játszó teremből, egy ebédlőből és egy öltöző szobából; azonkívül itt lakik a titkár és a vendéglős.

A kaszinó első elnöke id. Biró Imre volt. Van a kaszinónak 500 kötetből álló könyvtára, járat 25 magyar és 6 német lapot. Pártolja a képzőművészetet, a menyinyiben a képzőművészeti társulatnak tagjává lett. Költségvetése 8300 forint. Tagjainak száma 355.

A kaszinó valóban nagy nemzeti szolgálatot tesz a hazai és általános művelődésnek. Évenként rendez a téli időszakban „estélyeket,” melyeken a magasabb classikai zenéből, énekből és szavalatból tart előadásokat. Arad városának művelt közönsége ad itt egymásnak találkozót és a legnagyobb érdeklődéssel néz ez előadások elé.¹⁾

---

¹⁾ A Minorita-ház naplója megemlékezik az 1840-es években fennállott kaszinóról. Ugyane napló tanúsága szerint volt Aradon Olvasótársulat is. Az olvasótársulatba olvadt be később a kaszinó is, a mint ezt a naplójegyzetekből láthatjuk.

A kaszinó jelenlegi tisztikara: Elnök: Atzél Péter; igazgatók: Varjassy József, Parecz György, Csiky Károly; ügyvéd: Dr. Mülek Lajos; főpénztárnok: ifj. Steinitzer József. A választmány 24 tagból áll.

A kaszinó 3—3 évre alakúl, s minden évben újra választja tisztikarát.

4. Gazdasági-egylet.

Az Aradi Gazdasági-Egylet 1866-ban alakult meg először, midőn az alakító bizottság nevében Atzél Péter mint elnök és Kopcsányi József mint titkár felhívást intéztek a megye gazda közönségéhez. E felhívásnak szép eredménye lett, a megnyílt számosan sorakoztak az egylet tagjai közé s az megalakulván, elnökévé gr. Zselénszki László megyei nagybirtokost választotta.

A Gazdasági-Egylet megalakulása után nagyobb tevékenységet fejtett ki. Az ezt jelző mozzanatok közül megemlítjük az 1868-iki általános ipar, termény és állat kiállítását, mely Aradon a városligetben tartatott és a rendezők fáradságát rendkívüli

---

„1846. december 14-én tartá az olvasótársulat tisztújítását, melyen Fábian Gábor lett az első elnök, Csiky János második elnök, Metzner Ferenc jegyző, Landshut István pénztárnok, Kutny Alajos ügyvéd, kültagok: Lázár Kálmán, Wallfisch Pál, Sztupa György, Nagy Alajos, Dr. Sándor Atanáz, Sárossy Gyula és Vörös Ignác. A társulatsnak csaknem 8000 darab könyve van.“ Hova lett, mikor szűnt meg e társulat, arról adatok hiányában biztosat nem mondhatunk. Alkalmasint az 1850-es évek hidege etto meg.

„1846. dec. 15-én tartá utolsó nagy gyűlését a kaszinó, melyben határozattá vált annak részvétlenség miatt feloszlása.

Elhatározatott, az is, hogy a kaszinó ingósága elárvereztetvén, a készpénzben levő 2000 forinttal együtt az összeg a megyei és városi szegények között osztassák ki. — Ebből alkalmasint a feloszlott kaszinót érti a t. napló. író — fog keletkezni egy „Nemzeti egylet és tán egy Polgári Kaszinó.“ A két egylet úgy látszik, hogy csak jámbor szándók maradt; mert megalakulásukról sehol egy szót sem találunk.

siker koronázta. Megenliténdők ezen kívül az Arad közelében tartott szántás és ekeversenyek, az 1872. évi szőlőkiállítás Gyorokon, s végül, hogy az egyesület a debreceni földműves iskolában saját költségén három tanulót oktattatott. Minden közhasznú vállalatai és áldozatai dacára a gazdasági egyesület csak névleg létezett.

Másodsor alakult az egyesület 1875. évi július hó 12-én tartott közgyűlésen, melyen a régi egyesület vezetői leszámolván, az ügyek intézését az új egyesület választottainak adták át. Ekkor az egyesület elnökévé gr. Zselén szki Róbertet, alelnöknek Vásárhelyi Bélát, jegyzőnek Berta Jánost, ügyésznek pedig Nachelebel Ödönt választották meg.

Az új egyesület azután mindjárt működése kezdetén szántás versenyt rendezett Ötvényesen, gép-kiállítást Aradon s elhatározta, hogy közgyűléseit ezentúl mindig más helyen fogja tartani. 1876. június hó 4-én Kis-Jenőben tartatott az első emlékezetes vándor közgyűlés, melyen Gaal Jenő az egyesület alelnökévé választatott.

Ugyanekkor igen szép eredménnyel állatkiállítás is tartott ottan. Szemlét tartott az egyesület a kis-jenői főhercegi uradalomban, melynek vázlatos leírását 1876-iki évkönyvében közzétette. Még ugyanazon évben közreműködött az egyesület a földművelési miniszterium által rendezett aradi országos dohánykiállításnál is.

Az 1877. évi vándorközgyűlés Pankotán tartatott, melylyel kapcsolatban rendeztetett ló-díjazás és a dynamit robbantásokkal eszközölt kísérletek tartattak. Ez évben rendeztetett a pécskai szántás verseny is, és megalakult az ottani gazdasági kör.

A gazdasági egyesület a ménési kincstári szőlőben a már rég szorgalmazott vincellérképezde felállítását ez időben is erélyesen szorgalmazta.

Az 1878-iki közgyűlés Pécskán tartatott s szintén ló-díjazással volt összekötve. Ez évben rendeztetett a gyoroki szőlőkiállítás is, közreműködött az egyesület a szőlő kivitel előmozdításánál megpendítette a pince-egyesület alakításának eszméjét s megalakította az aradi okszerű méhész egyesületet.

1879-ben a közgyűlés Aradon tartatott meg. Az egyesület ez évben Lőkősházán tartott egy választmányi ülést s ott Vásárhelyi László birtokát szemle tárgyává tette; megbizot-

tai által részt ezenkívül az országos gazdasági egyesület által tartott enquete-ban, a székesfehérvári országos gazda értekezletben.

1880-ban a közgyűlés ismét Arad-on tartatott. Ez évben hozzájárult az egyesület a gazdasági egyesületek országos szövetségéhez. Közreműködött a szt.-annai ló-díjazásnál, a borászati kormánybiztos jelenlétében rendezte az Arad vidéki szőlőbirtokosok értekezletét és töltөгөтө-еke-versenyt rendezett Lőkөsházán.

Az aradi gazdasági egyesület újja alakulása óta a megyének és városnak mezөгazdasági érdekeit minden irányban figyelemmel kíséri, évenként gyakran tart választmányi gyűléseket s a megyei gazdaközönség bizalmát és tiszteletét tudta kiérdemelni.

Az új egyesület pénzviszonyai is teljesen rendben vannak s vagyona 1881. évi január hó elsején 6576 frtra rügott. Legújabbban sikerült a gazdasági egyesületnek a ménesi vincellérképezde felállításának biztosítása, mely célból maga is négy benlakó tanuló részére évi 950 forintjával tett alapítványt.

Jelenlegi tisztikara. Elnök: gr. Zselénszki Róbert, alelnökök: Vársárhelyi Béla és Dr. Gaal Jenő.

---

5. Aradvidéki-Tanítóegyesület.

A tanítók tömörítése, önképzése, segítése és megvédése céljából 1870-ben alapítottatott. Tíz évi fennállása óta az ország vezéregyletei közé emelte fel magát. A tanügyi politika terén irányadó szerepet játszott. A tanügyi politikán kívül munkásságának túlnyomó része a nevelés-tanításügy keretébe esik.

Az egyesület 1880-ban nagy ünneppélylvel, bállal és hangversenyyel öszszekөтөтten tartotta meg 10 éves fennállásának öromünneпét.

Az egyesületnek 1871-1872. évkönyve volt, 1874-től kezdve 1878-ig pedig saját közlönye: „Az Aradvidéki Tanítóegyesület Közlönye.” Van könyvtára és 1500 forint tőkeje. Van az egyesületnek 41 tiszteleti-, 20 alapító-, 100 pártoló-, 171 rendes- és 1 díjmentes tagja. Öszszesen van tehát 333 tagja.

Tisztikar: elnök: Nagy József, jegyző: Szölössy Károly, pénztárnok: Millig József.

---

6. Korcsolyázó-egylet.

Néhány sportkedvelő kezdeményezésére 1874. évben alakult korcsolyázó-egylet első kísérletét a Holt-Marosnak a régi temető melletti kőhídon túl elterülő s a Holt-Maros szabályozás érdekében medence alakban kiásott részén kezdette meg.

A tömeges pártolás nemcsak a kezdet nehézségeit segítette az egyletnek leküzdeni, de lehetővé tette azt is, hogy az ásatás és zsilipépítés költségeinek dacára, képes volt az akkor még csekély számú egyleti tagok kényelmére egy ideiglenes sátort is berendezni.

Alig múlt el azonban pár év és kitűnt, hogy a Holt-Maros az egylet céljaira teljesen alkalmatlan; először, mert mint gyári folyadékokkal telített víz nehezen fagy, másodsor mivel a szabályozás folytán beléje eresztett élő Maros iszapja az előbb öblös medencét rövid időn homok zátonynyá változtatta.

Más, alkalmasabb helyet kellett tehát keresni, s az egylet ügyeit intézőknek sikerült is ilyet találni — a mai korcsolyázó tónak helyét.

A ki ismerte azon bűzös mocsárt, mely a mai korcsolyázó tónak helyén elterült, az bizonyára örömmel szemléli, hogy a mindenki által került hely ma a liget egyik fénypontját képezi s a nagyközönség üdülését leginkább ott keresi.

Évek alatt, olykor küzdelemmel, azonban mindenkor a közönség szíves pártolása és anyagi támogatása mellett sikerült az egyletnek ezen tavat megteremteni, és dacára annak, hogy csak a pusztá ásatási költségek mintegy 2000 frtot vettek igénybe és hogy ma a tavon százakba került csónak sereg áll nyáron által a közönség rendelkezésére, az egylet nemcsak minden adósságtól ment, de takarékpénztárba elhelyezett 1500 frt megtakarított tőkével rendelkezik.

A fényes siker, mely az egylet eddigi törekvéseit koszorúzta és azon kedvező körülmény, hogy egyedül a nyári csónakázás mintegy 400 frt jövedelmet biztosít az egyletnek; indította az egylet választmányát legközelebb arra, hogy a jelenlegi szerény sátor helyén egy a közönség kényelmét biztosító díszes épület emelését hozza az egyleti közgyűlés előtt javaslatba, és miután

ezen javaslata csaknem egyhangúlag elfogadtatott, biztosítottnak tekinthető, hogy már a jövő télen kényelmes meleg hajlék állandó a korcsolyázást kedvelő közönség rendelkezésére.

Az egyesület tisztikara: Elnök: P a r e c z György. Igazgatók: B o r o s V i d a és T e d e s c h i V i c t o r. Titkár: dr. P á r i s Lajos. Pénztárnok: K e r e s z t e s Mihály. Ügyvéd: M ü l l e r Károly.

A választmány 12 tagból áll.

---

7. Aradmegyei okszerű méhészet-egylet.

Az egyesülés eszméjét az aradmegyei gazdasági egyesületnek 1878. február 25-iki választmányi ülésében dr. G a a l Jenő mondta ki oly formán, hogy a méhészek egyesületét a gazdasági egyesület mint anyaegylet támogatni fogja. Az alakuló gyűlés 1878. aug. 25-én tartatott meg.

A méhtenyésztés előmozdítása és felvirágoztatása érdekében alakult egyesület kiváló teendőinek tartja elméleti és gyakorlati méhészelőadásokat tartatni és kiállításokat rendezni; továbbá megismertetni a méhtenyésztő közönséget a legelőkétesebb méhkasokkal és kezelési rendszerrel; a legelőesebb tenyésztőket pénzerejéhez képest jutalmazni; a méhészetet a népiskolákban elméletileg tárgyaltatni és oda hatni, hogy a tanítóképző-intézetekben a tanítójelöltek gyakorlati méhészekké képeztessenek, hogy vándortanítók alkalmaztassanak és hogy mintaméhészet állíttassék fel; végül az egyesület a tagok által eladásra bejelentett mézet a legjobb áron eladni törekszik.

Az egyesület 1880. óta évi 300 frtnyi államsegélyben részesül.

Tagjainak száma 93.

Tisztikar: tiszteletbeli elnök: gróf Z s e l é n s z k i Róbert; igazgató-elnök: H ú g József; titkár: F é n y e s Kálmán; pénztárnok: S z. N a g y Sándor; ügyész: N a c h t n é b e l Ödön.

---

8. Torna-egylet.

1879-ben alapítottatott. A tagok a lyceumi tornacsarnokban tornásznak és annak eszközeit szabadon használhatják azon kikötés mellett, hogy az egylet az aradi lyceumi tornaesarnok eszközeinek használása fejében, maga részéről ezen eszközök fenntartásához, illetőleg gyarapításához, anyagi erőihez képest méltányos arányban járúl.

Fennállása második évében Radnára versenytárgyaloglást rendezett.

Van az egyletnek 2 tiszteleti-, 2 alapító-, 29 pártoló- és 62 rendes tagja.

Tisztikar; elnök: P é t e r f f y Antal, ügyész H e e g e r Ernő, pénztárnok: M o n t i Antal.

IV.

Kamarák.

I. Kereskedelmi és Iparkamara.

Az aradi kereskedelmi és iparkamara nem 1869-ben, mint a többi hazai kamarák, hanem 1872. március hó 11-én alakult meg, mert az 1868-ik évi VI. törvénycikket végrehajtó miniszteri rendelet az első szervezés alkalmával Arad városát, mint kamarai székhelyet, teljesen mellőzte. E mellőzés mélyen sértette az aradi kereskedők és iparos osztály önértetét s a mozgalom, mely egy külön kamara létesítésére irányult, a nevezett miniszteri rendelet kibocsájtása után rögtön megkezdődött. E mozgalom a helybeli kereskedők és iparosok köréből indult ki, a kik valamint a helybeli Lloyd társaság még 1869. évi július havában a kereskedelmi miniszterhez ez irányban egy folyamodványt nyújtottak be, melyet Arad szab. kir. város közönsége 1871. február hó 14-én kelt felterjesztésével támogatott.

A kereskedelmi miniszterium a kamara felállítását 1871. évi november hó 26-án kelt leiratával elrendelte, s egyúttal elfogadta a város közönségének és a kereskedő s iparos osztálynak azon nyilatkozatát, mely szerint a kamara költségeinek fedezéséhez a város saját pénztárából 1000, az iparosok és kereskedők pedig a város jóállása mellett 3000 frttal ajánlkoztak járulni mindaddig, míg a kamarai kiadások más módon leendő fedezéséről a törvényhozás nem intézkedik.

Erre a kamara kerülete oly módon állapított meg, hogy ahhoz ezentúl a temesvári kamarától Arad-, Csanád-, Hunyad és Zaránd megyék, a debreceni kamarától pedig Bükés-megye a bennök fekvő törvényhatósági joggal bíró városokkal egyetemben képezzék a kamara működésének területét.

A kamara megalakulván, elnökének Wallfisch Pált, alelnökének pedig Bettelheim Vilmost és Boros Józsefet, kamarai titkárnak Dr. Gaal Jenőt választotta meg. A kamara tulajdonképeni működése pedig csak az év második felében kezdődött. Ekkor ugyanis a kerületet a titkár beútafván, alkalmat nyílt a kerülethez tartozó öszszes vidékek óhajaival és panaszaiival megismerkedni és azokkal tüzetesen foglalkozni.

1874-ben megindította a kamara azon később országossá vált mozgalmat, mely az orsovai csatlakozás fölött az állam rendelkezési jogát biztosítani kívánta. Az aradi vámbivatal s a bankfiók felállítása, továbbá az aradi indóház megnagyobbítása és sok más maradandó hatású intézkedés valamint számos kisebb-nagyobb panasz orvoslása ezen kamara sürgetéseinek következménye.

Kiterjesztette figyelmét a kamara a kereskedelmi és iparos oktatásra is s évi költségvetésének 10%-át rendszeren annak céljaira fordítja.

Sokat tett e testület a bortermelés és kereskedés emelése végett is, három ízben tartott aradi lóvásárokat és a ménesi vincellér-képezde felállításának eszméjét pendítette meg, és valóztatását évekig sürgette. Ujabbán küldöttei által minden országos szaktanácskozmányban, congressuson és értekezleten részt vett, hozzá szólott minden nevezetesebb közzgazdasági napi kérdéshez s alapos véleményei és felterjesztései az országban, különösen pedig a szakkörök előtt, tekintélyt szereztek.

A kamara a törvény értelmében 1880. évi december hó 23-án újból alakult, s jelenleg elnöke Grünwald Ferenc, alelnökei Elias Armin a kereskedelmi osztály, Réthy Lipót pedig az iparosztály részéről; titkára most is Dr. Gaal Jenő. Tagjainak száma 64, kik közül 32 kültag van; ezek fele részben az egyes megyékben lakó kereskedők és fele részben az iparosok által nevezetesen Battonyán, Csabán, Déván, Gyulán, Makón, Pankotán, Pécskán és Szászvároson választatnak.

2. Ügyvédi kamara.

1875. évi január hóban alakult.

1874. 34. t. cikk 110. §-a értelmében Nagy Sándor kir. tanácsos, mint az aradi kir. törvényszék elnöke által Arad, Békés és Zarándmegyében lakó ügyvédek 1875. évi jan. 25-ére meghivatván, Kalmár Mihály gyulai ügyvéd, korelnöksége alatt az az ügyvédi kamara választmánya a törvény rendeletéhez képest három évre megválasztott.

Elnök lett: N á r a y Imre; alelnök: Dr. C h o r i n Ferenc; titkár: V i z e r Péter; ügyész: P é t e r f f y Antal; pénztárnok: dr. S c h ö p k e s z Ede aradi ügyvédek.

1878. év elején elnök: N á r a y Imre; alelnök: H a á s z Sándor; titkár: V i z e r Péter; ügyész: P é t e r f f y Antal; pénztárnok: H e e g e r Ernő.

Az aradi ügyvédi kamarához tartozik: az aradi és békésgyulai kir. törvényszék területén lakó, mintegy 170 ügyvéd.

*

E két kamarán kívül van még a „Királyi közjegyzői kamara” a kerületbeli közjegyzők anyagi és szellemi érdekeinek megóvására, 1875-ben alakult. Elnök: B o n t s Döme, aradi közjegyző, titkár: T ö r ö k Árpád, világosi közjegyző.

* * *

Mindezen egyleteken, társulatokon és intézeteken kívül vannak még, melyek részint társadalmiak, részint közhasznúak, ilyenek: A Magyarosító-Társulat; Az Iparos Ifjúság Önképző-Egylete. A kereskedő Ifjak Önképző köre és Betegsegélyző Egylete; legújabban pedig a Kölcsey-Egyesület, melynek célja a nemzeti irodalom és művészet ápolása.

Az izraelita jótékony- és közhasznú egyletek könyvünk II. kötetének 82-83. lapján vannak felsorolva.

Mielőtt az egyletekről és intézetekről szóló fejezetnek végére érünk, szükségesnek tartjuk a már megszűnt „Darányi kórház”-ról, a „Szabadkömüvesek” két páholyáról és a volt „Dalárdá”-ról is megemlékezni.

I. Darányi-kórház.

E magánkórházat 1861. évben Dr. Darányi János, Dr. Herzfeld Sándor és Dr. Chorin Zsigmond alapította. Kórháznak a páva-útca 1-ső szám alatt fekvő báró Sina-féle bérház lett berendezve, mely több épületből és két terjedelmes kertből áll. Dr. Chorin nemsokára a kórház megnyitása után visszalépett; majd később Dr. Herzfeld is megvált a kórháztól úgy, hogy Dr. Darányi maradt a magánkórház igazgató tulajdonosa annak megszüntéig. A betegfelvétel 1861. június 16-án kezdődött és e naptól fogva terjesztette a nevezett intézet áldásdús működését, melyet 1881. április hó elsején szüntettet be az évről évre növekedett deficitek miatt, melyeket Dr. Darányinak kellett fedezni.

A kórház különösen a műtősebészet terén képezett majdnem unikumot az egész országban, mert aránylag csekély számú beteg forgalma dacára több műtétet végeztetett benne évenként és pedig a legnagyobb sikerrel, mint a legnagyobb hazai kórházakban.

Mint segéd-orvosok a következő urak működtek az intézetben: Kohn N. sebészmester; Dr. Verzár Gyula orvostudor; Dr. Kabdebo János orvos-sebésztudor és szülész-mester; Dr. Löwy Gyula orv. s. sz.; Dr. Walthier Ádám orvos-sebésztudor; Dr. Tisch Mór orvostudor és szülész-mester és Dr. Steinitzer Lajos az összes gyógytudományok tudora. 1876. szeptember havától az intézet orvosi vezetését Dr. Weiss Sándor műtő-főorvos vette át.

A kórház fennállása alatt a beteg forgalom következő volt:

Év	Felvétel	Ezek közül műtett	Járólag kezeltetett	Ezek közül műtett
1861-ben	143	35	415	76
1862 "	440	62	632	143
1863 "	312	54	813	119
1864 "	347	70	705	142
1865 "	493	69	834	110
1866 "	431	63	805	161
1867 "	447	72	792	112
1868 "	460	81	820	205
1869 "	465	64	913	114
1870 "	427	67	749	102
1871 "	405	70	801	143
1872 "	379	66	775	125
1873 "	389	57	763	182
1874 "	365	51	920	196
1875 "	360	72	1216	204
1876 "	373	71	1544	225
1877 "	342	107	1688	275
1878 "	374	109	1509	209
1879 "	342	159	1533	181
1880 "	321	129	1460	201
1881 "	64	20	210	85
Összeseg	7670	1548	19.890	3260

Tehát a Darányi-féle magán kórházban annak fennállása ideje alatt 7670 beteg lett ápolva és e betegekben 1548 nagyobb sebészi műtétet lett végezve. Járólag (ambulator) : 9890 beteg lett gyógykezelve, a kik közül 3260 műtét tárgyát képezte.

Az összes betegforgalom tehát 27,560-at tett ki.

2. Szabdkömvés páholyok.

A humanitás terén működő egyletek között helyett foglalt a két szabdkömvési páholy is, t. i. a Jánosrendi „Széchenyi“ és a skót szertartású „Fraternitás“ című páholy.

Az előbbi 1870. január 26-án alakult meg, első elnöke „székmeistere“ Goldscheider Henrik az „Arader Zeitung“ szerkesztője volt ; — később báró Bánhid y Béla választotta meg, kinek nemsokára bekövetkezett leköszönése folytán Frits Róbert városi tanácsos következett.

A „Fraternitás“ páholy 1870. évi december havában avatott fel, Bettelheim Vilmos könyvkereskedő főmestersége alatt, kit e tisztségben Lukácsy Miklós takarékpénztári vezértitkár, később ismét Bettelheim Vilmos és végre Rozsnyay Mátyás gyógyszerész váltott fel.

A két páholy működési tere és célja — lényegtelen eltérésektől eltekintve — egy vala, és hogy ennek dacára sem egyesült, annak oka a két ritus különböző szervezetében, és eltérő szertartásában rejlett, és ez akadályt elhárítani nem lehetett, minthogy mindkét páholy tagjai — testvérek — az elfogadott ritus szervezetéhez szorosan ragaszkodtak.

A két páholy virágzása 1872—1875-re esik ; a város értelmiségének nagy része volt képviselve bennök. A szabdkömvészek zászlajára írt elvek és intenciók, — részben Magyarországon még újdonság ingerével bírt szabdkömvési szertartások sajátos sájtásága és eredetisége, — sőt — a mit ritka intézmény kikerülni szerencsés — a vélt személyes érdekek előmozdítása is számos férfit sorakoztatott a szabdkömvesség zászlaja alá, mert e fennon hangzó jelszavak : „beesületesség, — humanitás — szabadság, egyenlőség és testvériség“ mindenkiro kiváló varázserevével bírtak, Hozzájárult mindezekhez, miszerint a szabdkömvesség minden vallási, nomkülönbön politikai kérdést határozottan és következetesen kizárt, és ennél fogva a helyzetet jól ismerő aradi és környékbeli papság nem is volt az aradi szabdkömvészek ellensége, valamint hozzájárult az is, miszerint a páholyok nom kizárólag elvont elvekkel foglalkoztak, hanem a művelt társadalom nemes élveinek is tört nyitottak ; ennél fogva a két páholy a mondott években az Arad városi és vidéki társadalom szabdkömvésekké lett férfainak — többször a nőknek „nővérekek“ is — keresett és kedvelt gyűlöhelyévé vált.

A titokszorúság loplo, mely alatt a két páholy — kormányi engedély mellett — alakult, csakhamar lehullt, és mindenki, a kit a szabdkömvesség

lénye és működése érdekelt, a két páholy működéséről tudomást és meggyőződést szerezhetett, és így nem maradt más titokban, mint azon szertartások és jelek, melyeket az egész világban elszórt tagok kölcsönös felismerhetése céljából titokban tartani szükséges volt.

A szabadkőművesség támogatói lettek később a nők is.

A nők támogatásának sőt tetteles működésének köszönhető ama eredmény, melyet az aradi páholyok felmutatni képesek. Ugyanis a „Széchenyi“ páholy a „Fraternitás“ páholyal együtt egy felállítandó „bölcsöde“ alapja számára gyűjtést rendezett, mely gyűjtés rövid idő alatt 2500 frtnál többet eredményezett. Ezen összeg később az Aradon építendő árvaház alapitőkéjéhez csatoltatott. *) — 1873. évben a cholera pusztítása folytán árván maradt vagyontalan gyermekek segélyezését és eltartását tette a két páholy feladatává. A páholyok megbízottjai „Cholera bizottság“ címe alatt, gyűjtést rendeztek, melynek eredménye az lön, hogy mintegy 40 segélyezésre szorult árva gyermek több éven át segélyeztetett és így az elpusztulás elől megmentetett.

Igy és más módon működött a két páholy huzamosabb időn át; mindazonáltal élete rövid volt. A páholyok tekintélyes és befolyásos tagjának nagyrésze részint elszéledt, részint pedig kilépett; — a páholyok fentartására szükségelt jövedelmek mindinkább csökkentek, dacára annak, hogy a két páholy egy helyiségben a vármegye-útcái Nattland-féle házban, húzta össze magát.

A pénzügyi helyzet is mindinkább rosszabbult; hozzájárult, hogy a tagok nagyrésze, főképp az értelmiség, azon meggyőződésre jött, miszerint a 19-ik század korszelleme a humanitás terén való működés végett a költségekkel és elavult szertartásokkal járó intézménynek fentartását szükségesnek nem találja.

Mind ezek és még más itt élű nem sorolható okok alapján, 1878-ban mindkét páholyban a megszűntetés indítványba hozatott, mely indítvány elfogadtatván, a „Fraternitás“ páholy 1878. évi ősszel, a „Széchenyi“ páholy pedig 1879. év nyáron tényleg megszűnt, vagyis szabadkőművesi műnyelven „elaltatott“. (Frits Róbert.)

3. Dalárda.

A dalárlának első kezdeményezését az 1830-es évek végéig lehet visszavinni. Ekkor ugyanis négy ügyvéd Kádár József, mest Verseeen; Nagy Sándor, kir. törv. elnök Aradon, Múly Gedő és Vajna Miklós egy négyest állított össze, maguk mellé bevén a Szabó-szintársulat akkori karnagyát

*) A gyűjtés eredménye 3114 ft 91 krajcár, Arad sz. kir. város hatósága 2512/104. sz. nyugtája szerint 1877-ből.

Kertay Edét, a helybeli állami tanítóképző-intézet mostani zenetanárát és megalakították a maga nemében páratlan énekes-quartetet, melyben Kádár J. a tenor primot, Nagy S. a tenor secundot, Mály G. a bass primot és Vajna M. a bass secundot énekelte. Kezdetben csak műkedvelésből énekeltek, majd később magán körökben, sőt nagyon ritkán nyilvánosan is szerepeltek.

A 60-as évek elejével derülni kezdett a politikai láthatár, az ének is szabadabban szólt az ajkáról. A szabadabb mozgás leginkább a dalárdákban volt észrevehető. Ezek voltak a nemzeti szellem újjá ébredésének leghatalmasabb eszközlői.

Nálunk Aradon Vajna Miklós és Szakolczay Lajos vették kezükbe a dalárda alakítását. 1862-ben 18 férfiból alakították meg. Alig tanultak néhány hónapig, s mára „Fehér Kereszt” nagy termében rendeztek dalestélyt. 1863-ban már a Pécsen tartott országos dalár-ünnepélyen a legnagyobb elismeréssel lépett fel. Mikor Pécsről hazajövet Budapesten a Beleznay kertben énekeltek, Szász Károly dicsérő beszédet mondott a műdarabok remek eléneklése fölötti örömeiben.

A dalárda jó híre meglévén alapítva, itthon a legnagyobb szorgalommal és kedvvel tanultak és készülődtek a budapesti dalár-ünnepélyre. Budapesten is a legelsőek közé küzdtek fel magukat. Jókai M. a nemzet legkedvesebb írója felkösztönt mondott úgy a dalárdára, mint Kertayra, a karmesterre. Ábrányi, Reményi és Erkel a többi zenetokintélyvel együtt csak az aradi dalárdát dicsérték. Budapestről Debrecenbe rándult a dalárda, itt ezüsttel kirakott ébenfából készített üténypálcával lettek megtisztelve. Majd Szegedre és Lippára mentek, hol ezüst billikom volt az ének bére.

Az aradi dalárda egyik legfényesebb lapját az 1867. aug. 11-én tartott országos dalünnepély képezi. Ugyanis az ország összes dalegyletei tartották ekkor Aradon az ő versenyüket. A Tököly-téren dalszarnokot emeltek. Az ország minden részéből jöttek a versenyzők. A karmesteri tisztet Kertay E. vitte. Az idegenek részére azonkívül a lovardában hangversenyt, a kis-erdőben pedig fényes bált rendeztek.

Azonban az országos dalünnepély után, az énekművelés hanyatlani kezdett. A régi tagok részint elköltöztek Aradról, részint kiléptek az egyletből. Az egyleti élet csak tengődésből állott. A régi tagok új elemek felvételét nagyon megnehezítették, mi miatt a pártolók közül is sokan elhagyták az egyletet.

Későbbben kereskedő segítők és iparosok akarták az egyletet felélesztetni, azonban ezeknek sem sikerült az egyletet új létre hozni.

Az aradi dalárda elnökei voltak: Vajna Miklós, Tedeschi János, A t z é l Péter, L u k á c s y Miklós és R o m e t e y F. Károly. K a r n a g y: K e r t a y Ede.

IV.

KÖZÉPÜLETEK és SZOBROK.

I. V á r.

A vár, melyről röviden szólani akarunk, a harmadik ezen nevezet alatt. Az első vár ott volt, hol ma a glogováci templom van, körülbelől egy mértföldnyire a Maros partjától. Ez első vár viszontagságait leírtuk művünk I. kötetében (Arad 100—1517-ig című fejezetében). A második várat 1554-ben maguk a törökök építették, ott állott, hol ma a gázgyár van. E vár jelentékenyebb szereplését is ismertettük, ugyancsak I. kötetünkben. A harmadik várat, miután a Maros jobb oldalán levő várat a Maros vize nagyon alámosta, dicső emlékü Mária Terézia királynőnk 1763-ban elrontatta és az úgynevezett „Kis Orod“ ligetes szigetben 3.000,000 forintért gróf Starsch terve és javaslata szerint építtette. E vár az, melyet néhány szóban akarunk felemlíteni.

A Maros bal oldalán, Új-Araddal is és Ó-Araddal is szemközt fekvő vár hármassáncsal bír, építői ezelőtt 100 esztendővel oly erős várnak tartották, mely „magát örök időkre“ tarthatja, maga Peretsenyi is az ő nagy elfogultságában a péterváradai és temesvári várak után említi fel.¹⁾ A vár építését II. József végezte be. Szereplését a legújabb időkig eléggé ismerjük; hogy pedig mennyire volt képes magát örökké tarthatni, láttuk a szabadságharcban, hogy egy éjjel elég volt arra, hogy elfoglalják.

Ma e vár csak helyőrségi laktanyának jó, a véghetetlenül tökéletesített ágyúk és változott hadviselési rendszer mellett Arad vára többé komoly szerepet nem fog játszani.

---

¹⁾ L. Tudományos Gyűjtemény 1817. XII. 70—77. 1.

Meg kellene még emlékeznünk negyedik várunkról is, mely a csályai erdőben volt és csályai várnak is hívták. E vár legelső emlékét 1530-ból bírjuk, ekkor suráklini Petrovits Péter bírta, ki azt 1539-ben a hozzá tartozó községekkel együtt négy özvegy aszszouynak, ú. m.: Lévay Zsigmondnének, Russoy Jánosnének, Eperjesi Pathoczy Miklósnének és Kálvay Ferencnének hatezer arany forintért adta el. A fassionalis levél szerint ez aszszonyságok azért vették meg a csályai várat, hogy személyük biztonságban legyen. A vár körül Nagy- és Kis-Csálya községek feküdtek. E községek azonban a határszéli villongások alkalmával társaikkal együtt elpusztultak.¹⁾

---

2. Új-városház.

A régi sóház téren áll a sétány mellett, néhány száz lépésnyire a Maroshoz. Négy oldalra homlokzattal, mintegy 1200 négyszög öl területben, minden sarok pavillonszerű toronnyal. Az épület egyemeletes, csak közepe kétemeletű, melyen a 25 öl magas torony emelkedik; az egész renaissance stylban épült. Az első tervet Lechner pesti építész készíté, ki a kitűzött 100 drb aranyat el is nyerte, de miután a terv szerinti kivitel nagyon költséges volt, annak átalakításával Pekkár Ferenc aradi építész bízott meg, ki azt igen előnyösen és célszerűen átalakítá; s az építést is ő vezette. Az első emeleten van a nagy gyülesterem karzattal és még négy kisebb terem, az egészben mintegy 90 hivatal szoba, tömlöcök stb.

---

3. Az új bér- és színház.

Megvalósítása körül az 1872-ben működni kezdett városi képviselet s volt polgármester: Atzél Péter szereztek legtöbb érdemet. Nevezett évben mondatott ki a közgyűlésen, hogy Arad városában kell egy nemzeti színháznak létezni, s a közönség üsz-

---

¹⁾ L. Fábidián 61. 1.

szes hazafias elemi lelkesülten fogadták e végzést. A szükséges nagy költségek biztosítására elhatároztatott, hogy a színházzal kapcsolatban két oldalt bérház is építendő, melynek jövedelme idővel a színház építésére fordított költségeket is törlesztendi.

Rövid időre e határozat hozatala után Skalnitzki országos híri építésünk egy tervet nyújtott be a városi hatósághoz, mely közgyűlésileg elfogadtatott, s a szükségelt pénz kölcsön útján megszerezettvén, az építkezés ugyanazon év (1872.) nyarán teljes buzgalommal megkezdetett.

A színház külseje renaissance stylben van tartva, és összhangzatban van a két bérházzal, melyekkel kapcsolatos. A színház külseje a bérháztól csak a bejárat magasságú ajtó nyílások és az ezek fölött alkalmazott magas ablakok által, továbbá a felülemelkedő homlokzattal különbözik.

A színházat Bachó Győző rendezte be; az építészeti munkákat Jiraszek Ferencz építész, az asztalos munkákat a helyi gőzmalom-társulat, a finomabb asztalos munkákat Eckstein helybeli asztalos mester, a lakatos- és mázoló munkákat ismét Jiraszek F. mint fővállalkozó, ettől pedig Schwarz helybeli lakatos mester és Blázy helybeli mázoló vették át. Az öntött vas oszlopokat Oetl Antal pesti gyáros, a szobrász munkákat Marchenke szintén pesti szobrász készítette. A színházban található bútorszékek, ülőhelyek, páholyok díszítése stb. Fialovits idevaló kárpitos és asztalos társainak munkái. A festő és aranyozó munkák Kolinsky Márton, a Theater an der Wien díszfestőjének és Bredov cs. orosz festész kezeiben voltak. A színpadot pedig Galó György rendezte be kitűnő sikerrel.

A 35 láb hosszú és 36 láb széles bér- és színház nagy négyszöget képez.

A két bérháznak, mely minden oldalról a Főtérré szolgál, két emeletes mezzáninja van és mindenik emeleten 5—6 lakás van. Van benne azonkívül igen díszes kávéház, csinos sörcsarnok és tizenhárom bolt helyiség.

A színházban van három emelet, a három emeletben van 92 páholy, 276 földszinti és 72 III. emeleti zártszék; azonkívül a karzaton 110 ülőhely az első sorban, földszinti állóhely 150. Összesen 1250 személy férhet el benne,

Megnyitása körülményeit lásd e kötet 137—141. lapján.

4. Kir. lyceum.

Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter főpártfogása és Atzél Péter Aradmegye főispánjának ez ügyben való fáradozása következtében rövid időn megszületett a lyceum létesítésének eszméje. E célra Arad megye a Bibics ösztöndíjből évenként 20—790 frtot, a város a telket s egyszer mindenkorra a berendezésre 40,000 frtot ajállott fel, a kormány pedig az építkezés költségeit mintegy 500,000 frtot vállalta el. E hármas szövetség megtestesíté az ígét, a város és az egész környék legfőbb óhaját.

Az ügyet legnagyobb buzgalommal a nemeslelkű miniszter karolta fel, s nehogy a halogatás által az ügy legkevésbé is hátrányt szenvedjen, lerándult Pestről azért, hogy 1869. szeptember hó 16-án ő maga tegye meg az első kapavágást s megindítsa az építkezést. Ezután az épület Diescher pesti építész tervei szerint — a legnagyobb erélyvel folytatott, úgy hogy 1873. október hó elsején a tudományszomjas ifjúság előtt megnyitá csarnokait.

Az épület a városon kívül. — a Maros jobb partjához néhány száz lépésnyi távolságra áll, mintegy 2000 négyszög öltre építve. Az épület első emeletét a 8 osztályú gymnasium, a földszintet pedig az állami főreáliskola és tanító-képezde foglalja el. Az egészben mintegy 30 tanterem van. A gazdagon berendezett vegy- és természettani szertárakon kívül van minteny 12,000 kötetből álló könyvtára, az Orczy és Vásárhelyi családok adománya. Az első emeleten van a díszterem — 84 négyszög öl — Bibicsné márvány mellszobrával díszítve, mely mellé B. Eötvös József szobra most készül. Illő dolog is, hogy ez intézet e két fő megalapítójának emléke megörökítve legyen.

Az épület hátulsó részét a nyári és téli testgyakorló intézet képezi, a legnagyobb kényelemmel van berendezve.

---

5. Megyeház.

A megyeház, mint ilyen három külön önálló épületből áll, í. m. a régi megyeház, t. i. azon ócska épület, mely a törvényszék és az új megyeház között fekszik, ez hajdan katonai határ-örvideki kincstári épület lévén, Mária-Terézia királynőnk a vidék viszszafelebeleztetése alkalmával adta a megyének. Ez ócska épületben volt azelőtt a törvényszék. Most az árvaszék és a kiadó hivatal van itt elhelyezve.

Az új megyeház, egy emeletre e század elején építettett, 1821-ben vette a megye használatba, s a karok és rendek adakozásából és részben a házi pénztárból emelték. Az új megyeházban lakik a főispán, alispán és a várnagy. Itt vannak a központi hivatalok. A törvényszéki börtönök és fogházi szobák szintén az új megyeházban vannak. A közgyűlési teremben részint életnagyságban részint mellképekben láthatni a megye jelen és múlt századbéli főispánjainak olajba festett képeit. Ugyanitt tartják az első insurrectionalis sereg zászlaját is.

Az új megyeházzal egy sorban, a régi megyeház végén emelkedik a kir. törvényszék épülete. Ezt a megye 1870-ben kezdte építtetni és 1871-ben lett kész. Az épület tehát a megye tulajdona. Fölépítése 73,087 frtba került. Mikor a kir. törvényszékeket szervezték, a megye felajánlotta az épületet a kincstárnak ingyen, a kincstár az ajánlatot elfogadta és az úri jog elismerése fejében évenként egy aranyat fizet a megye pénztárába.

Az új megyeház és a törvényszéki épület között, a régi megyeház előtt gyönyörű parkszerű kert húzódik el, mely míg egy részről a hármás épületnek kellemes, illatos levegőt ad, más részről díszes rácsozatával együtt a „Főtér”-nek legszebb pontját képezi.

* * *

Monumentális épületeink közé tartozik a Neumann gyár is, ha nem is mindjárt középület, mégis meg nem tagadhatjuk annak nagyszerűségét, és épp ez okból adjuk is leírását.

Neuman-testvérek gyára.

Neuman testvérek gyártelepe Aradon 1841. évben eleintén mint csekély mérvű szeszgyár naponkinti 20 akó (13 hektoliter) gyártással alapítottatott. — Tíz év alatt a tisztán kezelt gyártmányok oly kedveltségnek örvendtek, és keresletük oly nagy lett, hogy 1862-ben jóval meg kellett nagyobbítani az üzletkört és ezzel együtt a gyári épületeket, és ez alkalommal az akkorában fejlődő iparnak megfelelően, egy nagyobb gőzmalmot is berendeztek. — Az eképpen megnagyobbított gyár azonban rövid idő múlva ismét alig tudott megfelelni az órási mérvekben gyarapült keresletnek, s a gyárosok újból a gyári üzlet megnagyobbítására s terjedelmes építkezéseikre gondoltak, midőn hazánk egyik legtermékenyebb éve az 1867-ik év, mely oly nevezetes kivitelre adott reményt, május havában borzasztó tűzvészszel látogatta meg a gyárat, földig hamuvá téve azt. A tulajdonosok kitartása és tevékenységének sikerült romba dült telepet rövid hét hónap alatt felépíttetni és pedig oly megnagyobbított alakban, mely a gyárat nem csak a magyar, de az osztrák birodalomnak is első rangú sőt legnagyobb ilyenmű telepei sorába emelte.

Hogy ezen gyárnak gyártmányai méltó elismerésben voltak, mutatja azon körülmény, hogy különféle kiállításoknál nevezetesen Londonban, Hamburgban, Triesztben részint arany-, részint ezüst érmekkel kitüntették; azonkívül a bécsi világkiállításnál az érdemérmén kívül a legnagyobb kitüntetést a díszokmányt nyerték és ez által a gyártmányok világhírt szereztek maguknak.

A gyártelep területe 132,000 négyszögméter térfogatú. A vállalat szolgáltatási képességének megvilágítására a következő számadatok szolgáljanak.

A szeszgyár évenként 260,000 métermázsza nyersanyag fogyasztására és 85,000 hektoliter nyers és finomított szesz termelésre van berendezve. A termelt szesznek legnagyobb része, nemesak az ország határán belül, hanem az Osztrák-birodalomban, Olasz- és Franciaországban, Svájcban nemkülönben a Duua-fejedelemségekben és Törökországban nagy és kedvelt keletnek örvend.

A gőzmalom évenként 90,000 métermázsza búza őrlésre van berendezve, és a lisztgyártmányok az Osztrák-Magyar Monarchián

kívül, különösen Német-, Olasz- és Franciaországba s Angliába vitetnek ki, mely utóbbi a finomabb lisztneknek állandó vevője.

A gyártelep körülbelül 200 lóerőt helyettesítő gőzgépekkel és 11 kazánal dolgozik, melynek köszénszükséglete évenként meghaladja a 160,000 métermázsát. Ezen köszénszükséglet egyenlő részekben a petrosényi és aninai köszénbányákból fedeztetik. — A szeszdó maga évenként 340,000 frtra rúg, míg a gyár összes forgalma 20 millióra tehető. A szeszgyártásnál nyert melléktermék — a cefreoslék — olyképen értékesítetik, hogy azokból állandóan 3500 db szarvasmarha és 5000 db sertés hízlaltatik, melyek a bécsi piacon igen keresettek, és legutólsó időben is, a bécsi hízómarhakiállításon a vállalat részéről kiállított hízómarhák a legelső kitüntetéset nyerték. — Hogy itt is számadatokkal szolgáljunk, felemlítő, hogy a hízlalásra évenként 60,000 métermázsa szalma, 20,000 mmázsa széna, 10,000 mmázsa dara és 500 mmázsa só szükséges.

A trágya értékesítése végett a tulajdonosok a gyár szomszédságában nagyobb birtokokat béreltek, melyen kiterjedt gazdaságot üznek.

A vállalatnál 450 egyén nyer állandó foglalkozást, kik számára, fizetésükből eszközzendő csekély levonásokból, egy beteg alapítvány áll fenn.

A gyár az arad-pécskai országút mellett fekszik s minthogy forgalma az utolsó években nagyon élénk és kiterjedté vált, nem különben a szaporodó trágya elszállítás érdekében is a tulajdonosok egy gőzmozdonyú iparvasút építéséhez fogtak, mely a gyárt a vasúti állomással fogja összekötni.

*

Nevezetesebb középületeinket mind bemutatván, a szobrokról is meg kellene emlékeznünk, ámde szobrok dolgában, hazánk többi városához hasonló szegénységben vagyunk. Mindössze három szobrunk van, úgymint a Szen t-H á r o m s á g s z o b r a a Szabadságtéren, melyről már könyvünk II. kötetében szólottunk a 134—143. lapon.

Azután van a sz. János szobra, azelőtt a a Sópajta előtt állott, ott, hol ma az új városháza áll. E szobor 1729-ben állíttatott fel, mint azt a következő chronogramm mutatja: „S. Ioanni NepoMVCeno eIVsqVe honorl araDienses

haeC signa statVVnt." Mostani helyére, a róla elnevezett sz. János térre 1870. június 25-én állíttatott. Ugyanazon évben Ortutay Magdolna a szobrot megújította.

A harmadik szobor a honvédemlék.

A honvéd-emplék.

Az 1849. február 8-án Arad város utcáin folyt győzelmes csatában elesett honvédek emlékének megörökítésére emeltetett.

Aradi Zsigmond a szobrot karrarai márványból készítette. A jeles mű életnagyságúnál valamivel nagyobb nőalakot ábrázol, „Arad” jelképes alakját, a város falkoronájával fején; egyik térdére ereszkedve koszorút tesz le a város megmentőinek emlékére. Az egész mű fölfogása igen költői, kivitele gyöngéd, művészi; a szoboralaknak minden részlete igen szép, az arc gyönyörű és a nemes vonások gyászt és magasztos emelkedettséget fejeznek ki. Aradi Zsigmond nem üzleti nyereségből, hanem hazafias kegyeletből vállalkozván a szobor elkészítésére, mindössze két ezer forintot vett érte és saját költségén szállíttatá is Milanoból Aradra. Az aradiak az aránylag csekély összegért csakis síremléket vártak, s az emlék eredetileg az aradi temetőbe volt szánva; de a szobor megérkeztekor b. Eötvös József Aradon járván, Aradi művét megtekintette s miután tudakozására azt mondták neki, hogy a szobor a temetőbe fog felállíttatni, azt válaszolta a polgármesternek, hogy ily kitűnő szobor a városba és nem a temetőbe való ugyan, de állítsák bárhová, bizonyára igen sokan fel fogják azt keresni s gyönyörködni rajta. Eötvösnek általánosán ismert finom ízlése teljesen elegendő tekintély volt az aradiak előtt s elhatározták, hogy a szobrot a város egyik legszebb helyén, s sétány felső végén, állíttják föl. S most már ott áll és szózatot hirdet: je a honvédek dicsőségének, az aradi közönség hazafiasságának s készíttője jeles tehetségének.

---

v.

**STATISZTIKAI VEGYES
ADATOK.**

I.

Arad sz. kir. város tanácsa.

Könyvünk végéhez érünk.

Arad történetének ez utolsó fejezetével Arad sz. kir. város tisztelt közönségének kincset nyújtunk.

Nem több, nem kevesebb ez, mint a helybeli plébánia anyakönyveiből 1702-től — 1740-ig és azon innen városunk tisztviselőinek, első atyáinak névsora, kik a város levéltárában fel nem találhatók. ¹⁾

Kérdézősködésünkre azt felelték: „úgy képzelje magának, mintha a múlt század első felében az iratokat, a Maros árja sodorta volna magával.“

Történetünk I. kötetében említettük (B. 59. l.) hogy a kurucok három ízben gyűjtötták fel a Rácvárost, ekkor hamvadhattak el Arad város érdekes írományai; adatok hiányában tehát elhatároztuk, hogy a plébániai anyakönyveket, melyekben hű tolla van bevezetve 1802-től az aradi családok, neve és állapota, bár mily fárasztó munkába kerüljön is, gondosan átböngészszük, és Arad város tanácsát összeállítjuk.

A hamvából Phönixként fejledező város kormányán álló ösatyák emlékét, im az örökös enyészettől megóvtuk.

*

---

¹⁾ L. Aradi róm. kath. egyház anyakönyvét.

Az ó-aradi róm. kath. keresztelési, esketési, halálózási anyakönyvek ív-nagyságú bőrborítékú vastag könyvek, ezekbe jegyzévként be 1702-től 1794-ig Aradváros családjai.

Azonban 1708. július 28. és 1715. közt nagy hézag mutatkozik, mi az akkori kuruc háborúnak tulajdonítható; ez alkalommal a lakosok papjaikkal kényszerülve lettek biztos helyre menekülni s ezek bizonyosan írataikat is kötelességszerűleg magukkal vették.

1702-től 1708-ig a városi tanács működési köre nincs ugyan körvonalozva, azonban a nevek elé függesztett „Dominus” jelzőről könnyen rá lehet ismerni.

Igy: a katonai törzstisztek „Illustrissimus”-méltóságos, az állami tisztviselők „Perillustris”-nagyságos, a városi hivatalnokok „Dominus”-úr, a közpolgárok „Civis”-polgár címmel írtak be. Mint:

Illustrissimus Dominus Vigiliarum Praefectus Supremus (őrnagy) Joannes a Balauka. — Perillustris Dominus Sigismundus Edelspacher Tricesimarius (harmincados) Dominus Joannes Schosalem mercator (kereskedő, Joannes Schnidsler. Civis (polgár) olvasható¹⁾.

1715. januártól az anyakönyvek már határozottan körülírják a városi hivatalnokok hatáskörét²⁾.

Városi hivatalnokok.

Hammerl József.	1702.
De Culin Herdegen János Ferenc Bernát	1702.
Chus István	1703.
Fellner János Jakab	1704--1705.
Handschei Antal	1704--1708.
Horváth György árvák atyja ³⁾	1704.
Bertram András	1705.
Klauszen Keresztély	1705.
Knapp János	1705—1708.
Schosalem János kereskedő	1705.
Basselt János	1706.
Billárd János József	1706.
Hack Lenárt	1706.

¹⁾ L. Aradi r. k. anyak. 2. 3. 8 l.

²⁾ L. U. Ott.

³⁾ Ez egynek van hivatala megemlítve.

Horner Márton	1707—1708.
Küttl Gábor	1707.
Lindner Nándor	1707.
Sour József	1707.
Heiszinger Fülöp	1708.

1708-tól 1715-ig az anyakönyvek semmi adatot sem nyújtanak.

1715-ben már biztos forráson alapszik közlésünk, minthogy nem csak az anyakönyvek sorai közt, hanem az Aradi kir. kamara által 1715-ben meg-ejtett s a budai országos levéltár régi osztályába letételezett öszszeírás bekezdésében már adja: Consul Jacobus Foncelt. ¹⁾

A.

Arad kamarai város tisztviselői a múlt században.

1715-től 1800-ig.

1. Polgármesterek.

Bischof György	1724—1726.
Callinovits Szilárd	1752—1753 és 1762—1765.
De Porth Gallus szabómester	1780—1780.
Foncelt Jakab	1715 és 1720.
Frick Ferenc	1780—1772.
Grabacher Ferenc	1768.
Heckmann Boldizsár	1719 és 1721.
Jordán Nándor	1734—1736.
Jenovain Egyed építész	1766.
Köhler (Keller) János	1870.
Lázár N.	1769.
Milits Ferenc	1787—1793.
Misits János	1773—1779.
Nessel Ferenc	1737.
Pabst János	1754—1761.
Schvob Bonaventura	1788—1789 és 1798—1802.
Szébenyi János	1764.
Szecsánszky Arzén	1794—1797.
Sztojanovits Riszta	1783—1785.
Steichele Kristóf tímár	1716—1718.
Vasics Péter	1771—1772.

¹⁾ L. Országos levéltár. 47. l.

2. Bír á k.

Blumberg János sebész	1722—1724.
Bogdanovits Lázár	1766.
Bosits Péter	1791—1793.
Mijatovits Vazúl	1798.
Missics János	1780.
Missin János	1768.
Nagy János	1767.
Pabst János	1746—1753.
Polter János	1773—1775 és 1783—1784.
Rebentisch N.	1724.
Ringgelb Ferenc	1740—1742.
Schvob Bonaventura	1794—1797.
Stern Gábor	1719—1722.
Szebenyi János	1758—1760.
Szecsánszky Arzén	1776—1777 és 1787—1788.
Vörös István	1707.
Zauner Antal	1727—1729.

3. J e g y z ő k.

Armbrusztér Máté	1722.
Baráthy Adám	1749—1752 és 1762—1763.
Boschard N.	1797—1798.
Droszdovszky Mátyás	1776—1785.
Horn Gábor	1719.
Kiss Mátyás	1753—1761.
Kovács János	1797.
Lévay István	1728—1719.
Mihalovits Vazúl	1789—1792.
Pivoda István	1790—1793 és 1793—1806.
Redl Lipót	1747—1748.
Stöckl József	1775—1777.
Szontkeresztly Lipót	1763—1769.

4. T a n á c s o s o k.

Arsits Péter	1773—1790.
Arsits Sabbas	1791—1796.
Blumberg János sebész	1721.
Bogdanovits Lázár	1770—1796.
Bosits Péter	1778.
Brust Bertalan sütőmester	1745—1750.

Callinovits János	1770.
Csacsics Miklós	1784.
Czibula Márton esztradiamester	1771.
Domján Imre	1798.
De Porth Gallus	1728—1729.
Discher Tódó	1761—1770.
Doss Gáspár	1738.
Dundin Mátyás	1758.
Eckmüller Lőrinc	1757.
Fehér Miklós	1792.
Frick Ferenc	1768—1770.
Gersits Pál	1741—1747.
Grabacher György	1784—1786.
Hagen György	1773—1778.
Heckmann Boldizsár sütőmester	1716—1720.
Helmstreit Vilmos	1731—1736.
Hornung Mátyás	1749—1756.
Huober Antal	1743.
Imana János	1723.
Jankovits György	1798—1809.
Jannia N.	1743.
Jordán Nándor	1727—1733.
Jung Tamás	1743—1744.
Kaszits Sabbas	1797—1799.
Kaupert György	1799—1801.
Keller (Köhler) János	1772.
Klein Farkas (Wolfgang)	1722.
Koszpendits Markó	1741.
Köbel Jakab	1715—1718.
Köller Ferenc	1742—1750.
Krausz Godofréd	1718—1720.
Krommer Jakab	1758.
Kuzmanov Péter	1741.
Lakits György	1730—1742.
Mentovits Pál	1785.
Mick Ferenc	1798.
Mikler János cipész	1790—1735.
Mikitz Mátyás	1721—1726.
Milits Antal	1768.
Milits Ferenc	1777—1786.
Missits Lázár	1787—1795.
Missits Péter	1791.
Német János	1715—1725.
Nessel Ferenc	1733—1736.
Pachner Jakab	1798.
Pintér József	1798.
Pivoda István	1798—1799.

Poller János	1764—1781.
Radnyanin János	1778.
Reinhold Pál asztalosmester	1718—1720.
Ruff János Dávid	1749.
Rummel Mátyás	1773.
Sándor Fülöp	1775.
Schäffer József	1788.
Schmied Mihály	1742.
Schvob Bonaventura	1792—1793.
Schnidzler János	1744.
schultheisz Henrik	1721.
Steichele Kristóf	1715.
Stern Gábor	1719.
Strobl János	1719.
Szabó István	1742.
Szak György	1751.
Szalay Péter	1770.
Szازل József	1798.
Szávits György	1781.
Szávits Péter	1768.
Szecsánszky Arzén	1785.
Szecsánszky Koszta	1770.
Szili N.	1792.
Sztojanovits Riszta	1768—1779.
Szüllő Ignác	1790—1792.
Todorov Mihály	1741.
Tomanovits Pál	1739—1740.
Varsits János lakatosmester	1725—1729.
Vimmer József	1790—1797.
Vinkler János	1715.
Visnyay György	1784.
Vöres János	1741—1748.
Wegmann Gergely	1720.
Zauner Antal	1723.

B.

Arad város tisztviselői a jelen században.

1. Polgármesterek.

Arsits Sebő	1814—1815. és 1821—1823.
Borosjenői Atzél Péter	1867—1871.
Constantinovits Imre	1856—1803.
Hoim Domokos	1829—1842. és 1850—1852.
Horváth Ádám	1863—1860.

Klein Nándor	1816—1819. és 1824—1826.
Matlekovics Ferenc	1809—1813.
Mick Ferenc	1820.
Reiner Lőrinc	1808—1805.
Szalacz Gyula	1876.
Schärfeneder Ferenc	1843—1848. és 1862—1863.
Schirmer Tamás	1827.
Török Gábor	1848 és 1861.
Vörös Pál	1872—1875.
Weisz Károly	1864—1866. ¹⁾

2. B í r á k.

Matlekovits Ferenc	1806—1808. és 1814—1810.
Mihálovits Lázár	1838—1839.
Petrovits Balázs	1840—1842.
Petrovits Vazúl	1827—1832.
Popovits Miklós	1804—1805.
Pullio Konstantin	1848—1849. és 1861; végre 1867—1871.
Szávits Miklós	1862—1866.
Szerb Tivadar	1843—1848.
Vaszics Mihály	1824—1826.

3. F ő j e g y z ő k.

Bodroghy István	1867—1868.
Fábián László	1871—1872.
Franczoly Albert	1829—1834.
Instititoris Kálmán	1872.
Jászfy József	1863.
Kádas Péter	1861.
Parocz György	1870—1871.
Pásztory Ferenc	1844—1848.
Popovits János	1800—1808. és 1814.
Simon Ignác	1849.
Szávits Miklós	1856.
Szerb Tivadar	1838—1842.
Szmokál Alajos	1864—1867.

¹⁾ Örökös hátlára kötelezte Weisz Károly Arad város közönségét, midőn polgármestersége alatt a Széchenyi-útcától a Kórház-útcáig a Fő-utczát fákka! beültette. Ma e hely Arad legszebb sétánya.

Tanácsosok.

Alexievits Sándor	1867—1868.
Anninger Nándor	1816—1821.
Arszits Sebestyén	1802—1812.
Bárdy János	1806—1808.
Blaskovits Imre	1848—1849.
Bonts Döme	1861.
Bosits Pál	1805.
Bragyán György	1833—1834.
Csiky Károly	1877.
Deák Edmund	1813—1832.
Dimies János	1800—1803.
Dracsay Zsigmond	1872—1877.
Dundin Mátyás	1800—1804.
Farkas Menyhért	1872—1875.
Fischer Vencel	1817.
Franzly Albert	1835—1854.
Frits Róbert	1867—1870.
Gruits Görgy	1810—1814.
Gruits Péter	1832.
Hajka Döme	1848.
Heim Károly	1843—1847.
Heppes Miklós	1871.
Horváth Ferenc	1873—1874.
Imroy József	1833—1834.
Joanovits Gábor	1831—1833.
Joanovits Pál	1837—1848.
Jankovits Gábor	1835—1840.
Jankovits György	1811—1815.
Jászfy József	1863.
Jovicza Mihály	1805.
Klein József	1853—1858.
Klein Nándor	1811.
Kopcsányi Kristóf	1849.
Kresztits Mihály	1816.
Lukácsy János	1813—1838.
Makkay Ágoston	1864—1866.
Mayer Imre	1848—1849. és 1862—1865.
Mayer József	1859.
Markovics József	1848—1848.
Markovics Pál	1804—1805. és 1814.
Mick Ferenc	1814.
Mijatovits György	1813—1834.
Misits Antal	1816—1822.

Mosóczy Gábor	1850.
Mülek Ferenc	1861.
Nau Manó	1831—1832.
Nofkin János	1804—1805. és 834.
Orlovits György	1810—1814.
Orlovits József	1832—1834.
Otrubay Károly	1867—1869.
Papp János	1872—1884.
Parecz István	1875.
Pászthory Ferenc	1867—1871.
Petrilla Pál	1848—1849.
Petrovits Vazúl	1823—1825.
Petrovits János	1849—1856.
Pittner János	1822 1831.
Pivoda István	1811—1814.
Poka János	1818—1822.
Popovits György	1805—1808.
Popovits Miklós	1801—1802. és 1885 - 1808.
Probszt Mátyás	1822.
Prohászka Ferenc	1857—1858.
Reiner Lőrinc	1807—1808.
Rossu János	1867—1871.
Sarlot János	1843—1847.
Schärfeneder Ferenc	1835—1842.
Schärfeneder János	1814—1817.
Scheinert Nándor	1872.
Somogyi Gyula	1862—1863.
Szailer Jakab	1861—1867.
Szalay Bonaventura	1833—1834.
Szávits Demeter	1804—1805.
Szekulits János	1848—1849. és 1862—1870.
Szekulits György	1832—1848.
Szentiványi János	1849 és 1861.
Szerguel János	1835—1840.
Szikra András	1827.
Teneczky Lázár	1861.
Varga Mihály	1816—1820.
Vaszits Mihály	1823—1826.
Vörös Pál	1867—1871.
Varjassy János	1849.
Waldsteiner András	1806—1809.
Zachariás György	1803.

Főkapitányok.

Horváth Ádám	1850—1852.
Jankovits Gábor	1843—1848.

Joanovits Gábor	1829.
Klein Nándor	1814.
Lukácsy János	1836--1842.
Mihajlovits Arzén	1862.
Mijatovits György	1830.
Schoinert Nándor	1848.
Somogyi Gyula	1864--1865.
Szekulits György	1827--1828. és 1833--1834.
Urbányi János	1871.
Varjassy János	1861.

Rendőritanácsos.

Ebesfalvay Döme	1853--1860. és 1863.
-----------------	----------------------

C.

*Arad szab. kir. város törvényhatósági bizottsága által méltóságos
Atzél Péter főispán úr elnöklése alatt*

1878 évi február 27-ik napján tartott tisztújító
közgyűlésben közfelkiáltással megválasztottak:

Polgármester: Salacz Gyula.
Főkapitány: Urbányi János.
Főjegyző: Institőrís Kálmán.
Gazdasági tanácsos: Parecz István.
Adóügyi tanácsos: Csiky Károly.
Főügyész: dr. Penger János.
Főszámvevő: Bund Henrik.
Főpénztárnok: Reichner Béla.
Árvaszéki ülnökök: Urbányi Béla és Dracsay Zsigmond.
Főorvos: dr. Darányi János.
Közgyám: Dániel Kálmán.

Szó többséggel megválasztottak:

Alkapitányok: Sarlot Domokos, Bárdy István és Monesághy János.
Aljegyzők: Hofbauer Lajos és Varjassy Lajos.
Alügyész: Roth Nándor.
Kerületi orvosok: dr. Pozsgay Lajos, Hudetz Ferenc és dr.
Avarffy Imre.
Alsószámvevő: Hadanyák József.

Állatorvos: Laubner Nándor.

Árvapénztári ellenőr: Edelmüller Gusztáv.

Pénztári ellenőrök: Rimaszky Sándor és Deák Ede.

Városgazda: Schauer Ádám.

Fogalmazók: Kádas Kálmán, Budjás Kálmán és Rajnai Lajos.

Adókievető számtiszt: Kilenyi János.

Adóügyi számtiszt: Kresztits Gábor.

D.

I. Az 1881. év népszámlálás eredménye.

Arad város lakossága 4525 egyénnel szaporodott 1870 óta. — Akkor ugyanis a népszámlálás adatai szerint volt Aradon 32,725 lakos, míg most 37,249 lakosa van a városnak az itt állomásozó katonaság beszámításával. Polgári lakos van 35,691, honvéd 319, közös hadseregbeli katona és katonai fegyenc 1239. Az egyes városrészek lakossági viszonyai következők:

A Belvárosban van 9259 férfi, 10,313 nő, összesen 19,572 lélek 1368 házban. (E városrész 1870-ben 17,901 lakossal bírván, a szaporulat 1671 lélek.)

Sarkad-külvárosban van 2128 férfi, 2308 nő, összesen 4436 lélek 486 házban. (Itt 1870-ben 3772 lakos lévén, a szaporulat 664 lélekszámot tesz.)

Pernyáva-külvárosban van 3113 férfi, 3473 nő, összesen 6586 lélek 1085 házban. (Itt 1870-ben 6038 lakos volt, tehát a lakosa száma 548-al szaporodott.)

Séga-külvárosban van 480 férfi, 479 nő, összesen 959 lélek 171 házban. (1870-ben 833 lélek volt s így a szaporulat 126-ot teszen.)

Gáj-külvárosban van 1309 férfi, 1380 nő, összesen 2689 lakos 567 házban. (1870-ben volt 2825 lakos, tehát e külvárosban a lakosok száma fogyott 136-tal.)

Poltura város részben van 299 férfi, 222 nő, összesen 521 lakos 64 házban. (1870 óta, mikor itt 740 lakos volt, fogyott 219-el.)

A tanyákon van 498 férfi, 430 nő, összesen 928 lélek 93 házban. (E szerint az 1870-iki 616 lakosnál 312-vel több.)

Igy a lakosság összes száma 17,086 férfi, 18,605 nő, összesen 35,691 lakos 3834 házban. E szerint Aradon 1519-cel van több nő, mint férfi és a lakosság szaporulata mintegy 8%-nak felel meg a lefolyt tíz évi időköz alatt.

2. Arad sz. kir. városi kereskedők létszáma.

Alkusz	54	Mészkereskedő	2
Bank	2	Marhakereskedő	2
Borkereskedő	26	Norinbergi árukereskedő	13
Börkereskedő	8	Olajkereskedő	1
Butorkereskedő	8	Papirkereskedő	2
Cserépkereskedő	1	Pálinkakereskedő	9
Csontkereskedő	3	Posztókereskedő	3
Cipőkereskedő	2	Rongykereskedő	1
Cipészkeλλékkereskedő	3	Sertéskereskedő	21
Déli gyümölcskereskedő	9	Sóáruló	1
Dohánytőzs	5	Szalonnakereskedő	1
Dongafa	1	Szatócs	187
Edénykereskedő	2	Sörraktár	1
Fakereskedő	21	Szállító	4
Fűszerkereskedő	26	Siremlékraktár	1
Festékkereskedő	2	Szeszraktár	1
Falemezkereskedő	1	Takarékpénztár	2
Gépkereskedő	1	Terménykereskedő	54
Halkereskedő	19	Tollkereskedő	3
Hangjegyekereskedő	1	Ügynök	21
Hangszerkereskedő	2	Vaskereskedő	6
Játékszerkereskedő	1	Varrógépkereskedő	3
Illatszerekkereskedő	2	Váltóüzlet	1
Kaptafakereskedő	3	Vállalkozó	5
Kalapkereskedő	5	Zálogintézet	2
Könyvkereskedő	2	Zongorakereskedő	1
Képarus	1	Zsákkereskedő	2
Kézműárúkereskedő	5	Zsiradékkereskedő	2
Látszerész	2	Zsibárus	17
Lisztkereskedő	33	Zsákkölcsönző	9
Műszerkereskedő	1	Összesen	57

Aranyozó	3	Kárpitos	9
Aranyműves	9	Kávés	12
Asztalos	47	Kávémérés	14
Ács	10	Kádár	30
Bábus	5	Kelekötő	5
Bádgos	12	Keményítőgyár	3
Bérkocsis	38	Keztyűs	2
Borbély	18	Kerékgyártó	10
Böllér	2	Képfaragó	2
Cégfestő	3	Kékfestő	1
Cipész	69	Kéményseprő	4
Cukrász	9	Kécsinaló	1
Csizmadia	68	Korcsmáros	124
Cseréprakó	1	Kosárkötő	5
Cselédintézet	3	Kovács	16
Előnyomda	1	Könyvnyomda	4
Ecetfőző	4	Kötélgyártó	6
Esztergályos	5	Kőműves	9
Építész	7	Kövező	4
Enyvfőző	1	Könyomdász	2
Érckoporsógyár	2	Könyvkötő	5
Fazekas	5	Közúti vaspálya	1
Fényképész	5	Köszörűs	1
Fodrász	5	Kömetsző	1
Fésűs	3	Kocsikenőgyár	2
Fűrészgépgyár	2	Kifőző	7
Füldős	6	Lakatos	28
Falemezgyáros	1	Légszeszgyár	1
Gépész	6	Liqueurgyár	2
Gipszfiguragyáros	1	Lottó gyűjtőde	8
Gombkötő	2	Mészáros	19
Gőzmalom	4	Marhabélkikészítő	4
Gyufagyár	1	Molnár	9
Gépgyár	2	Műkertész	3
Géplakatos	2	Műkovács	3
Gőzmosdóintézet	1	Mosaikkészítő	1
Gyepmester	2	Nyerges	4
Hidvámberlő	1	Olajgyár	2
Harianyaszövő	1	Optikus	1
Haragüntő	1	Orgonakészítő	1
Hentes	96	Órás	8
Hordárintézet	2	Paplanos	1
Halászati jogbérlo	1	Pecsetmetsző	2
Kaptafakészítő	1	Pék	25
Kalapos	5	Papucsvarga	1
Kalaptisztító	1	Piperész	6
Kályhakészítő	1	Puskaműves	1

Posztónyíró	1	Szítás	5
Pipagyáros	4	Sírkömetész	1
Rézöntő	5	Szobafestő	13
Rézműves	4	Szodavizgyár	8
Regalebórló	1	Szücs	10
Reszelővágó	1	Szürszabó	4
Robbantóporgyár	1	Takács	4
Rostás	2	Téglavető	1
Ruhafestő	3	Téglagyár	2
Ruhatisztító	1	Timár	7
Szalámi készítő	1	Tudakozó intézet	3
Szeszegető	3	Temetkezési vállalat	2
Sapkacsináló	1	Üveges	6
Szappanos	4	Vendéglős	12
Skatulyakészítő	1	Virstlis	2
Szabó	49	Vasöntőde	1
Szeszgyár	6	Zongorakészítő	1
Szépfestő	1	Összesen	1043
Szjgyártó	8		

Önálló iparos van Arad sz. kir. városában 1049, ezekből ipartársulati tag 684, tehát 55.99%.

3. Arad szabad kir. város területén létező ipartársulatok jegyzéke.

Az aradi első általános ipartársulat alakult 1875. aug. 28. A tagok száma 189. — Aradi második általános ipartársulat alakult 1877. aug. 28. — Aradi molnár ipartársul. alakult 1874. jan. 30. A tagok száma 44. — Aradi cipész ipartársulat alakult 1874. márc. 14. A tagok száma 31. — Aradi mézeskalácsos és viaszgyertya-öntő ipartársulat alakult 1874. júl. 31. A tagok száma 9. — Aradi magyar lábbeli ipartársulat alakult 1874. okt. 8. A tagok száma 85. — Aradi csizmadia ipartársulat alakult 1878. máj. 20. A tagok száma 85. — Aradi kádár ipartársulat alakult 1876. ápr. 10. A tagok száma 15. — Aradi kávések és vendéglősök ipartársulata alakult 1876. nov. 16. A tagok száma 39. — Aradi kömüves, kőfaragó és kövező ipartársulat alakult 1877. márc. 30.

4. Arad sz. kir. városban részvénytársasági alapon működő ipar és szállítási vállalatok.

Aradi első gyártelep részvénytársaság alapított 1870. A részvények száma 700. Részvényenként befizettetett 200 forint. 1879-ik évi tiszta nyereség 11315 forint. A nyereség a tartalék-alaphoz csatoltatott.

Aradi légszeszvilágító-társaság alapított 1868. A részvények száma 800. Részvényenként befizettetett 200 forint. 1879-ik évi tiszta nyereség 9336. Részvényenként fizetett osztalék 8 frt. A társaságnak az alapítási tőkén kívül 1876 óta 600 darab 120,000 frtot tevő elsőbbségi kötvényei is vannak, melyekből azonban 1879. végeig 5400 frt törlesztetett.

Széchényi-műnalom alapított 1869. A részvények száma 1441. Részvényenként befizettetett 200 forint. 1879. évi tiszta nyereség 69,436 frt. Részvényenként fizetett osztalék 30 frt. A kimutatott tartalékalapon kívül a társaságnak az elhasznált gépek fedezésére 30,000 frt külön alapja van. 1873-ben 6.973,063 kilogramm őrleményt eredményyel dolgozott fel.

Aradi első gőzkeményítő-gyár részvény-társaság alapított 1869. A részvények száma 1000. Befizettetett részvényenként 200 forint. 1875. óta felszámolás alatt áll.

Aradi közúti vaspálya és téglagyár részvény-társaság alapított 1869. A részvények száma 3400. Részvényenként fizetett 100 frt. 1879-ik évi tiszta nyereség 12,590. Az 1879. év végeig 330 részvény visszaváltatott. Betegségélyző alapja 518 frt 50 krból áll.

Az arad-körösvölgyi vasút-társaság alapított 1875. A részvények száma 7400. Részvényenként befizettetett 100 forint. 1879-ik évi tiszta nyereség 107,725 frt. A társaságnak 8800 db 880,000 forintot tevő elsőbbségi kötvényei is vannak. A vasút teljes hossza 62.805 kilométer.

III.

A múlt és jelen századot jellemző adatok.

I. Adóügy.

1784-ben egy telkes gazda 1 frt 26 krajcár adót fizetett; 16 éves fiú után 1 forint volt az adó, 16 éves leány után pedig 15 krajcár; testvérek után 2 forintot kellett fizetni. Zsellérház után 1 frt 20 krajcárt, zsellérek pedig 1 frt 24 krajcárt fizettek. Szolgák 7 krajcárt, szolgálók 3 krajcárt fizettek. Másod osztályú házak adója 1 frt 23 krajcár volt, harmad osztályú házaké 1 frt 16 krajcár. I. oszt. föld után 8 krajcár; I. oszt. rét után pedig 10 krajcár; I. oszt. szőlő után 3 krajcár; II. oszt. szőlő után $4\frac{1}{2}$ krajcár a III. oszt. szőlő után is ugyanannyi. II. oszt. vízi malom fizetett 4 forintot, III. oszt. vízimalom fizetett 2 forintot, szárazmalom 1 frt 30 krajcárt. Koresmárosok 2 forintot, I. oszt. iparosok 2 frt 9 krajcárt, II. oszt. iparosok 1 frt 36 krajcárt, III. iparosok pedig 30 krajcárt. I. oszt. kereskedés után 4 frtot, II. oszt. kereskedés után 2 forintot, III. oszt. kereskedés után pedig 1 frt 15 krajcárt. Fuvaros 18 krajcárt fizetett.

2. Piaci árak.

1780. január 10-én 7 itce hegyibor 35 krajcár volt.

1781. decemberben egy font viza 12 krajcár, egy sült liba a Lacikonyhából 24 krajcár.

1791. január 28-án az aradi minoriták 5 akó aszú bort adtak el 50 forintjával akóját.

1791. június 10-én következő gabonaárak voltak: 6 köből gabona 4 frt 24 kr; egy mázsa vizahal 24 frt.

1792. december 21. A mai hetivásáron egy köből tiszta búzát 1 forinton adtak el, egy köből kétszeres 51 krajcár, egy köből kukorica 33 kr, egy köből árpa 24 kr, és egy köből zab 36 krajcár volt.¹⁾

1794. december 28-án egy köből tiszta búza 7 forint volt, egy köből kukorica 5 frt és egy köből árpa és zab pedig 4 forint.

1795. március 18-án egy köből gabona már 12 forint volt,

3. Bolti árak.

1791. 32 öl harangkötél 3 frt 42 kr.

1798. 20 rőf vászon ingekre 5 frt.

1780. egy* konc papiros 6 krajcár, 1790-ben már 16 krajcár, 1796-ban már 20 krajcár. Így ment az ára folytonosan fölfelé 1802-ben 24 kr. volt; 1804-ben 20 krajcár; 1808-ban 36 krajcár. 1809-ben azonban már egy fél konc papirosnak az ára 30 krajcár volt.

1790-ben egy rúd spanyolviaszt 14 krajcárjával fizettek; 1796-ban egy rúdert 20 krajcárt kellett adni; 1801-ben is olyan drága volt; 1803-ban 22 krajcár; 1806-ban pedig 24 krajcár volt egy rúd spanyolviasz.

1782-ben egy font gyertyának az ára 9 krajcár volt, 1783-ban már 14 krajcár; 1802-ben 18 krajcár.

4. Szegődések és fizetések.

1753. Konvenciók a kolostorban: A sebész évi fizetése 12 forint, két kis mise a sebész szándékára, a borotválás alkalmára szabad asztal vagyis ebéd. — Szakács fizetése 44 frt és naponként 1 pint sör. — Szakács segéd — kukta — évi fizetése 10 frt, egy pár új eszima, két pár fehér ruha és két fehér kötény.

---

1) L. Aradi Minorita Napló II. köt.

— Béres évi fizetése 36 forint, egy köből tiszta búza, télen a kályhákat fűteni és a házi munkát tartozik végezni. — Uri kocsis kap éveukint 31 forintot, közép kocsis 20 forintot, igás kocsis 16 forintot. Mosóné, aki egyszersmind majorosné, éventi fizetése 48 forint, minden sütés után egy kenyér az övé. Az egyházi fehérneműt is kötelessége tisztán tartani. Orgonahúzó díja egy hónapra 2 forint. — Templomszabó évi fizetése 24 forint. Egyházi fizetése 30 forint.

5. Munkadíjak és vegyes.

1778. Egyházi füstölő ezüstölése 2 frt.

1786. Stugel András ezüstművesnek 47 lat nehéz ezüst keresztért 18 forint.

1794. augusztus 5. Egy külföldi híres fogorvos jelent meg Aradon, műfogak készítésére ajánlkozott. Minden egyes álfog be-tétele egy arany. A fogorvos a naplóíró szerint jó vásárt csinált.

Egy adag rostélyos 1780-ban 15 kr. volt. — Három font viasz gyertya 1798-ban három forint volt. — 1778-ban egy tu-cat seprűért 30 krajcárt adtak. — A deszka 1791-ben nagyon drága volt, ugyanis 7 szál deszkáért 2 frt 48 krajcárt kellett fizetni.

6. Nevezetesebb piaci árak e századból.

1808. május 13. A hetivásáron a búza köble 8 frt 12 kraj-cáron kelt el.

1808. június 10. A gabona ára nagyon emelkedik. Egy kö-ből búza 14 frt 30 kr. Egy lúd 5 forint.

1816. Búzának pozsonyi méreje 38 forint.

1817. márciusban. A búza méreje 12 forint. Egy év előtt a gabona köble 50—60 forint volt, áprilisban már 8 forintra szállott.

1842. december. 100 fej káposzta 1 forint.

---

7. Arad kamarai város 1788-ik évi jelentéséből.¹⁾

Urbarium nállunk (t. i. Arad városában) soha sem volt.

Megszállván Reincorporatio után Arad városát az fölséges kamarának Hászunktól Fönktől és Marháinktul közönségesen fizetünk Hatszáz forintokat, az Mészárszék árendalásátul két száz forintokat az ki korcsmálásnak jussától 400 frtokat a sör és pálinka hásztul 1800 frtokat a dézsma megváltásátul 800 frtokat és 25 malomtál 150 frtokat. Ezek voltak eddig való adóink melyeket az fölséges Kamarának esztendönként az Reincorporatiotul fogvást fizettünk. Robotokat pedig seminemüt az uraság számára nem tettünk.

Hasznot hajtotak eddig a korcsmák sör és pálinkaház, mészárszék, Malmok, vásári jövedelmek, úti vám, de az korcsmák sör és pálinkaházok elvették és az örményeknek kiárendáltattak, és így az hasznuk igen megcsökkentek, károkat okoznak a sok forspontozások és töviskel tele fölgyeink — melyeket sok munkával irtanunk kell és úti megcsinálások.

Ezen város az uraság számára eddig semmi robotokat nem tett, és most se tészen.

Ezen város az uraságjának ez ideig Buzábul árpából, szabul Esztendönkint a tizedet atta, mely desmát 800 forintokkal megváltott, egy napi törökbuza alá való szántástul 15 garasokat az uraságnak adózott, mi pediglen a Bárán désmát illeti egyett 2 garassal megváltott, kertbeli zöldségekrül pedig semmi nemü désmát nem ad.

Ezen városbeliek örökös Jobbagyoknak magokat nem tartják.

---

¹⁾ L. Arad városa Levéltárában.

Esküformák.

I. Polgármester és bíró esküje a templomban.¹⁾

Én N. N. esküszöm a Mindenható Istennek, Boldogságos szűz Máriának és Isten minden választottjainak, hogy én mint becsületes polgármester avagy bíró, hivatalomat hűségesen elvégezni fogom. Nevezetesen: azokat a kik megválasztatásom által alattvalóimmá lettek, kötelességük teljesítésére sürgetni fogom.

Minden előterjesztett ügyekben, melyek előmbé adatnak és hozzám tartoznak, legyen az gazdái avagy szegényé, minden személy válogatás nélkül, könyörgést, ajándékot, kegyelmet, félelmet, gyűlöletet, szeretetet avagy patrocíniumot mellőzve, amit Isten és a törvények szerint igazságosnak látok, igaz ítéletet hozok.

A város károsítását minden erőmből impedialom, a melyeket pedig annak hasznára lenni látok, mint hűséges alatt lévőhöz és polgárhoz illik, minden módon előmozdítani törekszem. Nehogy pedig valami a közjó, igazság avagy keresztényi erkölcs ellenére káros történjék, azt meggátolom.

Végre föllebbvalóimnak az illő tiszteletet megadom és engelmességet fogadok. Ekként segítsen éngemet az Isten és a szent Evangelium.

---

2. Kamarás esküje.

Én N. N. esküszöm az Élő Istenre ki Atya, Fiú és Szent Lélek egy bizonyos örök Isten, Boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy én hivatalomat, melyre választattam igazán, s híven minden részről bé tellyesítem, a kezem alá adandó Naturáléknak és materialéknak s egyéb Jóságoknak jól gondját viselem és azokból semmit a becsületes Magist-

---

¹⁾ Minorita levéltár.

ratus híre nélkül, kezem alól ki nem adok, mindeneiket pedig igaz Törvényes mérték szerint acceptálok és erogálok, a kezem alatt lévőkből árult pénzt sem magam, sem más hasznára nem fordítom, hanem aki annak rendi szerint tüstént a Perceptornak kezébe szolgáltatom, számadásaimat napról napra a kiadandó Instructio szerint készen fogom tartani.

Egyébb iránt erőm és tehetségem szerint a városnak kárát elhatározotatom, hasznát pedig munkálni fogom a Fellyebb valókhöz illő engedelmességgel leszek. Isten engem úgy segéllyen és minden szentek.

---

3. Tanácsos esküje.

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Atyára, Fiura, Szent Lélekre, a Telyes Szent Háromságra, Boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy az én reám bízott eskütt és Tanácsbeli hivatalomban igazán és híven eljárók minden személy válogatás és tekintet nélkül — *itt nem olvasható* — fogok a Becsületes Városnak hasznát minden tehetségem szerint keresni és kárát eltávoztatni igyekezem, az Magistratusnak titkait senki-nek ki nem nyilatkoztatom. Isten engem úgy segélyjen.

---

4. Városi perceptor esküje.

Én N. N. s. a. t. hogy a reám bízott pénztárt hűségesen és szorgalmasan őrizni fogom, a beszedett pénzeket annak idején rendesen kezelem és a Magistratus tudta és assignatioja nélkül pénzt el nem fogadok, vagy ki nem adok; a gondomra bízott pénzt, sem magam sem pedig más bárkinek Commoditására és használhatására nem fordítom, de valamint a betételt, úgy a restanciákat is minden személy válogatás nélkül szorgalmasan incassalom, számadásaimat, meghatározott utasítás szerint, gondosan összeállítom és minden teher nélkül utódomnak azt átadom. Végtére Előljáráim iránt illő tisztelettel és engedelmességgel fogok viseltetni. Isten engem úgy segélyen és az ő szentei, amint igazán esküdtem.

III.

Arad sz. kir. város kortani táblája.

1452. Arad városáról az első említés, az országos levéltárban levő okirat után.
1514. Dózsa lázadás.
1517. Arad város alapítása, Fábián Gábor szerint.
1551. Mehemed Beglerbég elfoglalja Aradot.
1554. A török várat épít Arad város közepén.
1566. A tordai gyűlés az aradi káptalant száműzi.
1614. Bethlen Gábor elfoglalja a várost a török segítségével.
1616. Bethlen átadja a várat a temesvári pasának.
1625. Arad Zaránd megyébe kebeleztetik és Erdélyhez kapcsoltatik.
1658. II. Rákóczy György megveri Aradnál a budai pasát.
1699. Magyarország határa a Maros lett.
1699. Arad lakossága két részre vált.
1699. A szerbek határőrök lettek.
1702. Arad város első tisztújítása és hivatalos pecsét használása ez évre esik.
1702. Plébánia alapítatik.
1707. Károlyi Sándor a kurucokkal betör és a várost felperzseli.
1710. Második templom épült.
1715. Arad első összeírása ejtetik meg.
1718. A Rácváros nagy része leégett.
1735. Pero lázadása.
1738. Aradon mirigyvész.
1741. Az országgyűlés az aradi határőröket eltörli.
1742. Az aradi polgárság először szolgál fegyverben.
1745. A gymnasiumi első osztály megnyitása.
1746. Szent-Háromság szobor építésének bevégzése.

1746. Arad a határőrvidéki katonaság felsőbbsege alól fölmentetik és a kamarai hatóság alá helyeztetik.
1747. D. e. Mária Terézia III. Károly király által adott biztosító levelet megújítja.
1747. A tanács a kamarai mezőváros címet kezdi használni.
„ A város területe felméretik.
1750. A hadi kormány, minden építkezést betiltó a vár körüli lőtávolban.
1751. Harmadik templom építése kezdődik.
1752. A katonai mérnökkar Arad és Zimánd területét felméri.
1752. Sz. Flórián kápolnája fölépül.
1753. A gymnasiumban a költészeti és szónoklati osztály megnyílik.
1763. Gróf Starsch terve szerint megkezdik az új vár építését.
1768. A megyei közgyűlésen kihírdettetik a Minorita-rendnek az országba való bekebelezése.
1772. A könyvcensura életbe lép.
1773. Rendezett tanács veszi át a város kormányát.
1776. Bibits Margit alapítványt tesz.
1779. A Bánát visszakebeleztetik az anyaországba.
1796. Nemesi felkelő sereg szervezése.
1798. A gymnasiumot építeni kezdik.
1801. Insurrectió.
1811. Pénz devalváció.
1817. A templom-utcát kövel burkolják.
1820. Megyeházi kápolna építése.
1829. Zsinagóga építése.
1831. Református templom építése.
1833. Temető kápolna építése.
1834. A r a d v á r o s z a b a d d á t é t e l e .
1835. Kórház kápolna építése.
„ Kálvária építése.
1836. A minoriták udvarukból egy részt a templom-útca szélesbítése végett átengednek.
1841. József nádor Aradon.
1842. Forray-útca megnyitása.
1845. Ágostai templom építése.
1847. István főherceg látogatása.
1848. Szabadságharc kezdete.
1854. Gáji templom felszentelése.
-

FÜGGELÉK.

Theresienstatti vár tiszti lakásai.

(Rajzolta Lakatos Ottó mint fogoly börtönbe ablakából. 1856.)

HÁROM ÉV
EGY
KOMPROMITTÁLT ÉLETÉBŐL.

IRTA:

LAKATOS OTTÓ.

HÁROM KÉPPEL.

VILÁGOSVÁRI
BOHUS JÁNOSNÉ,
SZÜLETETT
MAGYAR-SZÖGYÉNYI
SZÖGYÉNY ANTÓNIA
Ő MÉLTÓSÁGÁNAK
AJÁNLOTT.

Világos, 1865. augusztus 21.

1854.

1.

Szájuk nagyon eljárt.

Szept. 21. este

Szürke föllegek boríták a meny boltozatát Szent-Mihály hava 21-én.

Egy világos felhő, egy tiszta kék folt nem vala látható az égen.

Hűvös szél süvöltött végig Arad utcáin, mindenki őszi öltözékébe burkolódzék.

A borús nap, a csipős légár tán sejtelmes előjele vala a es. kormány bekövetkezett szigorú ténykedésének.

*

Esti ötre járt az idő, a mint sétámat, a hajdan volt február nyolcadika téren Deák Alajos, városi igtatóval találkozáin, annak társaságában megkezdtem.

E hely azon tágas tér, melyen 1849. február nyolcadikán úteai esatát vívott Asztalos Sándor honvéd százados.

Ezen, a hazában páratlan hősies tett, e dicső győzelem megörökítésére, Arad város tanácsa, a Minoriták torunya déli

oldalán, fekete lemezre, nagy fehér betűkkel íratta „Február VIII-a tér,” mely címtábla az ötvenes években távolított el onnan.¹⁾

*

Miközt esti sétámat folytatám az említett téren, a városház felől, nagy sebten szembe jött velünk H i t s c h es. csendőr százados, kinek barátságával éltem.

Azt hittem, találkozásunk alkalmával, mint eddig, pár szót váltand velem.

De nagyban csalatkoztam.

Közeledésemet látván H i t s c h százados, ő egy merész kanyarulattal Bettelheim könyvkereskedésébe surrana be előlünk.

Ennek láttára: „Apropos” mondá Alajos, „hallotta kegyed a hírt, mely városunkban szállong, hogy Pesten, az Új-épületben, két hete lakszobák tisztításával foglalkoznak?”

„Mit sem hallottam” válaszolám egykedvűleg, mintha egyáltalában nem is érdekelne.

„Sajnos! de úgy van,” folytatá, „a hogy értesültem, nagyban való befogatás van tervben Aradon és a környéken. — Csodálom, hogy a kormány nem szégyeli a gyalázatos nyomozást anynyi évek múltával.”

„Borzasztó lenne,” mondám megdöbbenve, mert annak lehetősége nyole hónapon át foglalkoztata már, a mióta K o s z t k a Libórral Panesováról visszatértem, hol H a a c h Salamon fogva tartott társunk kiszabadítása ügyében, eredménytelenül fáradoztunk.

Az igtató megállván, kezét nyújtva mondá: „Kegyetek háza nem a legkedvezőbbben van beírva a csász. rendőrség fekete könyvébe. Szájuk nagyon eljárt. — Kegyed szabadságát is féltém.”

„Ah-ah!” felkiáltám, kezét göresösen szorítva, „tán csak nem íz velem gonosz tréfát?”

„Oh! koránt sem” válaszolá komolyan, „kegyed iránt nem is tudnék oly kegyetlen lenni.”

„Szóljon őszintén, tartózkodás nélkül, ha tud mondani hite-

---

¹⁾ Lásd Arad az 1849-19 i szabadságharc alatt.

lest e desperált ügyről, szívesen felkérem, tudja Ön a latin mondatot: „Tela praevisa minus feriunt.“¹⁾

„A kormány titokszerű működéséről ki tudna határozottan bizonyost állítani?“ válaszolá, én csak a hallottak után beszélek. — De hogy helyben is befogatások lesznek, s tán ez éjjel, onnan gyanítom, mert a közeli állomásokról, nagy számú csendőrség érkezett városunkba. — Ilyesmi csak nyomós okokból szokott történni.“

E váratlan gonosz hirre kedély hangulatom, mint zivatart jelző higanyesés, alászállt, s nem tagadom, a vészujósól közleményre, valóban megdöbbsentem

A sok rendkívüliség elméletébe mélyedve, némán ballagánk még egyideig a járdán, míg végre kezét adva, jó éjt mondtunk egymásnak.

De ak Alajost, a jóakaró óvót, ekkor láttam utószor az életben.

2.

Ne csevegjen.

Szept. 21. éjféli előtt.

Első szendergésemből csak alig hallható, gyenge ajtókopogás ébreszte fel.

„Mi az?“ kérdém félig feleszmélve, a szokatlan zaklatásnak alig adva hitelt.

„Nyisson ajtót igazgató“, mondá szönde szelid hangon Kosztká Libor.

Ágyanból kikelve, hálóköntösömböbe burkolódtam, s ajtó zárkáját félretoltam.

Hitsch csendör százados égő gyertyával kezében állott rokonérzetű barátom mellett, kinek szíve bizonyára vérzett, hogy nyugalmamat megzavarni kénytelen vala.

„A cs. kir. magas kormány nevében házmotozást tartok“, mondá a százados.

---

¹⁾ Eleve sejtett nyíllövésök, kevésbé sértenek.

„Tessék,“ válaszolám udvariasan. — Ámde nyitott ajtómon nem a százados, hanem egy közcsendőr lépett be szobámba szuronyos fegyverével.

*

Lámpámat meggyújtám s míg mosakodtam és öltözékimet magamra vetém, öröm egy lépés távolban tőlem szuronysegezve kísérte mozdulatimat minden nyomon.

Ily sajátos manővert nem láttam, nem hallottam soha; de hogy annak parancs folytán kelle történnie, képzelém.

Felöltözködve, tábori székembe vetém magamat, fali órámmal szemben, szemközt szuronyos örömmel, a ki egy székre leülvén, térdei közé helyezé fegyverét.

Künn a folyósón, tárt ajtó elött, sarkantyús lovas csendőrök jártak fel-alá, be-betekingetve hozzám. — Mi történik künn? nem tudtam.

A torony óra ekkor nagyon sokat vert. „Nemde ez éjfél?“ kérdém a csendőrtől óráura felérvé.

„Nem tudom,“ válaszolá bosszúsán s rendre utasítva, hozzám tévé: „ne csevegjen.“

„Ho-hó! ennek már fele sem tréfa,“ gondolám s ágyamra heveredtem le.

E rendkívüli körülmény közt, melybe jutottam, furesa tarka ötletek esatangolának elmémben össze-viszsa. Kényelmes, barátságos szombám, a szűk börtön szurtos falai; — kedélyes társas életem, a magányos elzárás; kitűnően díszes állásom, a lealacsonyító rablánc, — válták fel egymást dúló agyamban. Sorsom fölött kezdtem tündölni. „Hátha befognak?“ e rémeszme kezdé szorongatni keblemet, s komolyan fontolgtatva szorult helyzetemet, felpattantam ágyamról s nagy léptekkel végig mérvén a szobát, vállfelvonva gondolám: „Ihja, ha letartóztatnak, ellen szegülnöm nem lehet s hogy vészteljes sorsomba belenyugodjam, a józan okosság követeli.“

Bizony nem kérkedés, midőn jó lélekkel állítom, hogy nyugodt öntudatos magatartásomat egy percre sem veszítettem el, hanem egész hideg vérrel, higgadt kedélyvel vártam be a türtenendőket.

3.

Sajnálom.

Szept. 21. éjféli.

Éjféli után lehetett már, amint H i t s c h százados szobámba lépett.

„Mutassa elő irományait“ mondá félig nyájasan, arcán azonban hivatalos ténykedés színezete áramlék el.

Szekrényemet kinyitottam.

A füzetek roppant halmazától visszariadt a százados.

Sok is volt ott. — A lögyimnasiumi levéltárt szobámban tartám könnyebb kezelés végett.

„Napok kellenének e papirok átkutatására,“ mondá kedvetlenül.

„Vegye csak ki ama füzetet a közbenső fiókból,“ — jelzé mutató ujjával.

A kívánt irományokat átnyújtottam.

Közönyösen lapozgatá azokat előre-hátra, közben nagyokat sóhajtvá.

„Mi oka e folytonos sóhajoknak,“ gondolám megütközve.

„Mutassa elő leveleit,“ követelé sóhajjal, rám vetve bágyadt szemeit.

„Im ezek“ mondám, s kézbesítém a csomagot.

Pár sort olvasván, majd egyik, majd másik levélből, visszaadta azokat.

„Legyen őszinte,“ mondá hozzám fordulva akként, hogy a szuronyos közvitéz is hallhatta: „nincs az irományok közé kormányellenes tartalmú rejtve?“

„Nincs“ mondám bátor határozottsággal, jobbotat keblemre téve őszinteségem jeléül.

„A falon függő képek mögött sincs?“ kérdé, miközt szobámba körülnézett.

„Ott sincs elrejtve semmi,“ válaszolám.

„Elhiszem. — Önnek őszinteségében nem kétkedem. — Én kegyedről csak szépet és igen sok nemest hallottam,“ s egy mély

sóhaj után, vállamra tévé kezét, hozzám lehajolt, és lágy, fájdalmas hangon sűgá: „Sajnálom, elviszem magammal.“ Ah! mily kímélettel mondá a százados e léleksujtó szavakat.

A legérzékenyebben szerető női szív nem tudathatta volna velem gyengédebben, hogy boldog társas körömből kiragadtatva, élvezett arany szabadságomról hosszú időre mondják le.

*

Azon időben a csendőrtől érzéketlen, szoros, szigorú eljárást követelt a kormány, mely hatalomfénye tetőpontján állott.

Hitsch közkedvességben álló, rokonszenves, finom férfiú volt.

4.

A rőt titkár.

Szept. 21. éjfélt után.

Pár fehéreneműt s mosdókészletemet útitáskámba gyömöszölvén, azzal szobám küszöbére léptem, hogy körülnézzek, mi történik künn.

Öt tárt ajtóból láttam szétömleni a folyosón az égő gyertyák világát.

Valóban nagyszerű, gondolám, elfogatásunkra nagy súly van fektetve.

A kijelölt öt társ, mind lelkes hazafi vala, kik a befogatás kellemetlenségében velem osztozni kényszerültek.¹⁾

A főlépesőzet homályfűdte oszlopszatánál *H a u c h e* megyei főnököt vevém észre, úgy tetszett, mintha átallotta volna a megvilágított hosszú folyósóra kilépni.

---

¹⁾ *Kosztá Libor* házfűnök, aradi lelkész, *Csüdör Tamás* algymn. latin tanár, *Eperjessy Aurél* főgymn. hittanár, *Zetykó Kolomen*, főgymn. bölcsészeti és görögnyelv tanár, *Livery Dániel* algymn. görögnyelv és menyiség tanár.

Mellette Arad város, az idei polgárnagya szívarzott egykedvűleg.

*

A megyefőnök titkára, egy rőt egyéniség — nevét nem tudom — rőt hajjal, vereslő arccal felém közeledék.

„Úti táskája nagyon lapos“, figyelmeztete mosolyodva, „tegyen több holmit bele, ki tudja, mikor fog visszatérhetni?“

Ez ajánlat nem vala nagyon kecsegtető, az igaz; de mint-hogy csomagolásra szólta fel, kérdém: „meddig tarthat elmara-dásom?“

„Ki tudná megmondani,“ válaszolá. — „Vagy három-négy hétre lüssa el magát a szükségletekkel. — És vegyen köpenyt magára.“

„Hja! ha itthon volna köpenyem,“ felelém, „három nap előtt adtam át szabómnak újjá alakítás végett.“

„Kölesönözzön valakitől egyet, vannak jó barátai,“ vala rövid, de helyes utásítása a rőt titkárnak.

„Szeptemberben köpeny nélkül útra kelni nem tanácsos.“
Az ismeretlen titkár tanácsát elfogadtam.

*

Csendöröm beleegyeztével felkértem magamhoz Vért y Vince tanárt. — Rögtön feljött. — Ámde a jó ember lázas rémült-séggel lépett szobámba.

Mint szellőtől megingatott nyárfalevél reszketett előttem; pedig én voltam a letartóztatott, ő a szabad.

Lidy Nándor derék kartársamat felkértem általa: kölesö-
nözné a válságos útra köpenyét s ő azonnal felküldé azt.

Hajh! mily jó tanácsot adott a rőt titkár, midőn a köpenyt felemlíté, elbeszélésemből látni fogjuk.

*

Miközt arany óraláncomat nyakamról leoldám, s csekély ezüst készletemet Vért y Vincének kézbesítém, hogy visszatér-
temig adná át unoka öcsémnek; bankjegyeimet pénztárcámba, aranykáimat zsebre tevém, szobám közelében lármás jelenet fej-
lődött a folyóson.

Kosztka Libor hatalmasan kikelt a kormány ily gyalá-
zatos eljárása ellen.

Rút dolog is az igaz, első álmába merült embert ágyából kizaklatni, elhurcolni, a nélkül, hogy házi dolgait, családügyeit rendezze s legalább barátaitól végbúcsút vegyen.

„Nem személyem, hanem hivatalom van meggyalázva e kiméletlen, barbár elfogatással,“ kiáltá Kosztká Libor bőszen ingerültségében oly hangosan, hogy vádként emelt szavai, a nyitott boltivezeteten át, a templom magas falain töredezésnek meg.

Ajtóm előtt kíséré el szuronyos öre rokonérzetű barátomat, a minden értelemben derék aradi lelkészt, kinek nemes vágású lengyel arca, az őrzőnétség zaklatott lélektusa által el volt torzítva.

*

Erre, Horváth polgármester felém közeledve, ajtómat bezárta s zseberakván a kulcsot, szemem láttára az ajtót lepecsétlél.

Őszszeborzadtam.

Ki valék zárva lakásomból, nyugalmas szobámból, melyben tíz évet átélve, a fiatal nemzedék kiképzésében sok áldásos siker koronázta fáradozásimat.

Míg ajtóm lepecsétlésével foglalkozott a polgárnagy, néhány szót intéztem hozzá; de ő vállatvonva, némán fordult el tőlem.

Mégis derekabb úri ember vala a rőt titkár, aki már, mint örízet alattival, szóba ereszkedni, utasító, jó tanácsot adni, nem restelte, a mit a fásult lelkű polgárnagy meggyaláztatásnak tartott.

No de! tudta azt Arad városa, tudta a környék, tudta egész Magyarország, hogy Arad polgárnagya a kormány, nem pedig a nemzet zelotikus embere.

5.

A Muzzeum.

Öröm indulásra késztetett. Még egyszer végig néztem a világitott hoszszú folyózon.

A megyefőnök, a polgárnagy és Hirsch százados eltűntek.

Ámde ott állott ajtóm előtt a rőt titkár bánatos, szánó arccal. — Rokonszenvezni kelle velem a nemes emberbarátnak.

Kalapom emelésével üdvözlém őt távozásomkor. — El nem fogott kartársim közül egy sem mutatkozott. Szobáikba zárkózva, várták az éji meglepetés kimenetelét, de a mi ép nem volt feltűnő: hisz kisebb-nagyobb mérvben majd mindegyike be volt avatva veszedelmes üzemünk titkába.

Kezemben útitáskám, karomon a kölcsönzött köpeny — így indultam az útra. — Hová vezet az? bizony tudtam — a börtönbe.

A feltárt ajtók előtt elhaladva, betekintettem a világított szobákba.

Ott láttam barátimat szuronyos őreikkel.

*

A csiga lépcsőzetnél K r o c s k a Szilárd csatlakozott hozzám, a ki tán az nap érkezvén meg Aradra, mitsem gyanítva, mitsem tudva az egész ügyről a főajtóig kísért.

Megállottam ott, s ő rám borúlva mondá: „Ne félj Ottócska! mi imádkozni fogunk szabadulásodért.“

„Sokszor az is hasznos,“ mondám mosoly közt; mert igen jól tudtam, mennyire voltam besodorva az özszeesküvés örvényébe.

Házunk küszöbét átléptem.

*

A koromsetét éjben, a tágas utcán, a főtéren valék; csak a városház kapuján és a megye házon pislogott még pár árva lámpavilág.

A szemközti házson azouban, egy oszloppal díszített úrilak ablakain át, halvány lámpavilág vala látható.

A közel-mozgás, a fegyverek csörtetése felriasztván azt úrnőt, bizonyára fájdalmas érzés közt sétálgata hosszú termein végig, mit a félig redőzött ablakon leheté látni.

A kaszinó volt birtokosát, az Alföld e nagy honleányát, Vásárhelyi-Brünnnek Judit úrnőt, van-e, ki nem ismeri névről és tetteiről a testvér-hazában?

*

Kimért lassú léptekkel folytattam utamat.

Ha megállottam, szuronyos öröm, udvariasan szintén meg-
állá mögöttem.

A mint a templom utcába bekanyarodtam, több kíváncsi-
val találkoztam, de a kiket a borus ég homályában nem ismer-
tem fel.

A városi főgymnasium épületéhez érkezhén, nagyban elér-
zékenyültem.

Az ott létező M u z e u m ablakait kutatám, melynek nem
csak őre, de alapítója s fentartója voltam.

A természet ritka műveinek gyűjtögetésében, gyarapításá-
ban, éveken keresztül fáradoztam.

A nagy számú remek példányok rendezése, nemes élvezetet
nyujta mindenkor.

Napjaim legélvezetesb óráit, a csinosan szerelt muzeum ter-
mében töltöttem.

Csoda-e, ha ennyi kedvenc foglalkozás nélkülözése, a meg-
válás percében könnyet csalt ki szemeimből?

6.

A fogoly.

Szept. 22. Virradás.

A csendőri laktanya ablakai nagyban meg valának vilá-
gítva, a mi a Pesti-úton már messziről feltűnt.

A lépcsőzeten felhatolva az emeletbe, öröm egy tágas terembe
terelt, a hol öt-hat, pokróccal fődött vaságy volt elhelyezve.
Jobbra és balra két kis mellékszoba nyílt a teremből.

Azok egyikében K o s z t k a járt fel-alá; ajtójánál egy ör
állott. Arca sötét volt, mint künn a fellegborított éj.

Mosolyra kész ajkai, most dacra, bosszúira duzzadtak. Lát-
tál kedves olvasó királytigris vaskalitkában?

Szeme őlt, gyilkolt dühében, ha ki-kipillantott az ajtón.

Székek hiányában felültem egyik ágyra öröm mellé.

Nyomban hozták Csü d ö r t, a vén székelyt, a minden törvényellenesnek halálos ellenségét.

Vad tekintettel nézett a jobbra-balra nyitott ajtókon be; de megpillantván e sorok íróját a pokróc-borított ágyon, lúzas kedélye csillapult s fejbőlíntra üdvözle.

Körül nézván a teremben, egy megviselt, kopott, szakadt børszékbe, mely valaha úrilak bútorzata lehetett, veté magát közönyösen.

Később Eperjessy Aurélt és Livery Danit vezették be. — Az egyik ide, a másik amoda települt, a hova lehetett.

Négyen, a kik pár óra előtt egy asztalnál vigan étkeztünk, most négyfelé valánk különítve ugyanazon egy teremben.

Mindegyikünk mellett ült vagy állott szuronyos öre, a kik fenhangon társalgának egymással kedélyesen.

Ízetlen, aljas élceiket mi kénytelenek voltunk némán hallgatni, mert felszólalni avagy társalogni — mentsen Isten, ez vala az utasítás.

A baloldali szobában Zetykó Kelement és nagy későre Müllek Francit kísérték.

Ez utóbbinak lármás izgatottságát nem lehetett lecsitítani.

Hja, nem is csoda. — Fialat neje szép karjaiból s négy gyermeke köréből ragadták ki őt az igazságszolgáltatás emberei.

Hah! felette unalmas, hosszú féléj vala az a csendőri laktanyán; de csoda-e? hiszen csak a boldog szabadoknak múlik gyorsan az idő.

A közeli kórház tornyában megkondult a hajnali harangszó.

Reggeli öt óra volt.

A kelő nap csak gyéren töredezve lövelte sugarait, a szürkadozott, szürke felhőkkel borított láthatáron, a mint társházunk élemedett szolgálja Gyuri, hideg süttel, kenyérrrel és zamatos veres ménesivel lépett be hozzánk.

Elszakított rokoninktól váratlan gondos előzékenység volt ez.

Asztal körül csoportosulván, hallgatagon, némán élveztük a reggelit.

Hü öreg szolgálkat ezerféle ügygyel megbízva, bocsátottuk el. Könnyes szemekkel távozott tőlünk.

Szept. 22. reggel.

E közt az eltoloncolás válságos ideje percenként közeledett
Az épület emeletéből levezettetve, tágas udvarra léptem.

Reggeli kellemes, üde lég lengett, mely a terembe zárt
nyomott levegő s a szokatlan hosszú ülés által zsibbadt tag-
jaimat jótevően üdíté. Az utcára nyíló kapút román ezredbeli
határőrök tarták elfoglalva, a kiket egy várbeli hadnagy fegy-
vertöltésre vezényelt.

Az udvartért tizenkét paraszt szekér lepte el, melyek mind-
egyikére nagy zajgás, mozgás, rendezés között, egy-egy szállott
fel közülünk.

Helyemet a szekeres háta mögött jelölték ki.

Az én szekeremen — maroknyi szalma sem volt.

Mit tehettem egyebet, úti táskámat használám ülésül.

Hej! csakugyan bölcs tanácsot adott volt a rőt titkár,
midőn táskám megtömésére figyelmeztetett; különben a szekér
csupasz deszkáján kellett volna megtennem a fáradalmas, hosszú
útazást Szegedig.

A kényelmes, magas ülésen fenn, előttem öröm s egy örvi-
déki szerb tizedes foglaltak helyet.

A szekeres mellé egy román közvitéz helyezé magát s szuro-
nyos fegyverét épen kalapomhoz illeszté.

Három szurony és három kemény töltésű puska közé voltam
szoritva.

Cs üd ö r Tamás jutott eszembe, a ki hacsak fegyvert látott
az előtt, székelv létére, nyakra-főre megfutamlott.

Szánandó öreg barátom! mily kellemetlen kényszernek kelle
magaát alávetni szuronyos örök és töltött fegyverek között?

*

Míg én így agg barátommal lélekben foglalkoztam, hivatalos
nagy garral rendezgeté az indulandó szekereket Fürst csendőr
főhadnagy.

„Hát hol ül a fogoly?” kiáltá teremtetével.

A lármas kiabálásra körül néztem s láttam, hogy a bösz
hang Eperjessyt illeti.

Szegény Aurél a németből egy szót sem értvén, az örök-
nek készített kényelmes ülést foglalta el, de a honnan kénytelen

volt fölemelkedni és az oláh szekeres mögé gubbaszkodott épp úgy, mint én.

A nyers megszólítás lázasan járta keresztül idegeimet.

Még csak ekkor győződtem meg igazán arról, hogy én is, mint barátom Aurél, fogoly vagyok.

Eme kiméretlen elbánást, hogy szuronyok, töltött fegyverek közt, a szekeres háta mögött, — miként útonálló rablókat szokás vesztőhelyre szállítani — hurcoltak végig Arad utcáin, ma is röstellem.

7.

Hja! szerencsétlenség.

Szept. 22. déli.

Hat órán már túl járt az idő, hogy az indulásra a kapuk feltárultak.

Noha korán vala, a szomszédházak fedélzetein s a szemközti Magyar-útca szögletén számos kíváncsi leste elhurcoltásunkat.

Az első fogat, mely megnyitá a hosszú karavánt, határ-őri katonasággal volt telve.

Tíz fogolylyal, ugyan anynyi szekér csatlakozék ahhoz. ¹⁾

Az utolsó a lármás csendőr főhadnagy s a fegyvertöltést vezénylő román tiszt foglalának kényelmes helyet.

A Szarka-, Három-fekete-ló, Kigyó-utcák, melyeken keresztül vittek, még néptelenek valának. — Itt-ott lehet csak látni egy-egy foglalkozása után indult polgárt, de a kik megállva, megbámulván a fegyveres kocsisort, fejcsóválva folytaták útjokat.

A zsinagóga terére érve, az úgynevezett „Halpiaucon“ árúrok, vevők nagy tömegével találkozánk s a kufárok, alkuszok ránk bámészkodása közben az elárusításnak, vevésnek vége szakadt.

„Ni ni, papjainkat viszik,“ kiálták a tömegeből s riká-

---

¹⁾ Hat minorita pap. — Müllek Ferencz, ügyvéd. — Szabados István, tanító. — Görög Imre nevelő. — Nagy József tanító.

csoló szidalom — s átkozódással nyilváníták irántunk leplezetlen részvételüket.

Az aradi vár alatt, a Maros hídján hajtának át szekere-seink Új-Aradon keresztül a bánáti részen Pest felé.

*

Német-Szent-Péter tágus piacán áll egy kiseded templom, annak tözsomszédságában kelle szekereket váltanunk, a hol dacára annak, hogy terhes felhők-ből nagy cseppekben kezdett hullani az eső, néhány perc alatt megtelt kíváncsi nézőkkel a nagy tér.

Egy-két kanyarulat után nyugatnak haladtunk.

A láthatár azonban mindinkább elsötétült, s a fölkerekedett szél, sűrűen hulló esőcseppeket csapkodott szembe egész Nagy-Szent-Miklós-ig.

Át meg ázáztunk, merő víz voltam, a rajtam levő ruhát ki lehetett volna csavarni.

Útitáskám alattam csúrommá lett.

Ily esetben máskor átöltözködvén, pamlagra heveredtem kényelemmel: most a végzet kényszerének engedve, mázsa súlyú köpenyemmel vonúltam be fogolytársaimmal, a község háza gyűlés termébe.

*

Örködésünkre egy csendör maradt, de a ki pipájával bibe-lődvén, nem sokat ügvelt ránk.

Étkezés közben a csendör főhadnagy szoros tilalmának dacára, mi bizony társalogni kezdtünk.

„Gyanúból fogtak el,” mondá Zetykó Kelemen, „a német mit sem tud: mi mindent konokul tagadni fogunk.”

„Jó jó barátom,” mondám mosolylyal, „csak lehető legyen tagadni.”

„Szeretném, ha gyanúm alaptalan,” szólott közbe Eperjessy Aurél heves izgultsággal, „az a gaz kiadott bennünket.”

„Én is úgy értesültem,” szólatt közbe fel Müllek Franci, „hogy nagy vallomásokot tett.”

„Barátim! az csaknem lehetetlen,” mondám Vinkler Brunó becsületességét védőleg, „emlékezzetek csak kissé vissza; s mint a csendőri laktanyán Aradon, megbízástokból meglátogattam

Vinkler Brunót, és biztosítám: ha hogy hallgatni képes leendő, letartóztatása ideje alatt gazdag segélyzésre számíthat, ez volt ünnepélyesen tett nyilatkozata: „mondja meg barátimnak, ne tartsanak semmitől” s mellére téve jobbját: „itt a védfal, innen fog vissza pattanni minden vész,” ezek szavai, melyeket beismerni kénytelen lesz mindenkor.

„Szép, nagyon szép,” integette Eperjessy Aurél, „mindamellettt nincs bizalman ez emberben.”

„Igaza van önnek,” jegyzé meg Müllék Franci, „nekem sincs. — De hogy is lenne? — hisz a ki közölte velem, hogy nagy vallomásokat tett, tekintélyes esendőri közeg.”

*

Ez életbe vágó szóváltás közt, szabaddá lenni, avagy nem lenni egyedül K o s z t k a Libór maradt hallgatóg, néma, mint a behantolt sír mélyedése.

A mellék írodából kilépvén a községjegyzője, hosszú pipa-száron bodor füstöt eregetve, hozzánk közeledék s részvevő arcok kérdé: mi történt az Isten szerelméért?”

Libór vállait felhúzva, szélesen felnyitván nagy kék szemeit, felkiáltá: „Hja! szerencsétlenség.”

Ez volt utolsó szava a jó barát — a kedves ember — a jeles honfinak, melyet ajkiról hallottam.

8.

Előre.

Szept. 22. estve.

Szöreg közelében valánk, midőn az eső szünni kezdett.

A nap nyugta, az est verhenye, a terhes felhőkön át nem törhetett.

Bokáig erő pocsolyába szálltunk le a szekerekről.

Menhely hiányában, a házak előtti vert töltésen állva, járva lézengénk a megindulásig.

Mondták: bor, kenyér, sódar kapható a túloldalon a csap-

székben, a kinek tetszik, hozathat; de én keresztül úzva, útfázva, nem kívántam semmit, csak nyugalmat s mielőtti szabadulást ezen emberkínzástól.

Bizony nem kis feladat zivataros időben, midőn az ég haragosan dörög, villámlik s csattogva húll a menykő, úton lenni.

*

Sötét, koromsötét éj borúlt reánk, míg szekereink előállottak.

Hová jutottunk? — nem tudtam, hol és merre kalandozánk? — biz én most sem tudnám megmondani.

Arra azonban hűen emlékszem, hogy szekereink egymástól meszsze-meszsze elmaradván, a csendőrök folytonos sípolása jelzé útunk irányát.

Lovaink nem is ügettek, csak másztak a feneketlen sárban.

„Ho-hó! lassan, állj meg, jobbra mély árok van, mindjárt belefordulunk,“ kiáltá az egyik szekeres.

„Csáléra hajts, Pista, a fának,“ lármázá a másik teremtetével.

Lovaink megálltak.

„Uraim! nem jó úton járunk“ mondá szekeresünk; „a sok esőzés pocskká tette az utat, nem ismerjük fel azt; setét is van biz Uraim.“

Hivogató s válaszadó sípszó hallatszott minden oldalról a setét éjben.

Vészteljes, nyaktörő vállalat volt éji kalandozásunk.

De mit volt mit tenni? mint tűrni, szenvedni s nyomorunkba belenyugodni, ez volt rendeltetésünk.

*

Veszedelmes, hosszú útunk után egyszer csak mintha magas lejtőről futamlott volna meg szekerünk, oly gyorsan sietett a partról a szegedi dőbörgő hajóhídra.

Éji három órát vert a toronyóra.

„Hála Istennek! virradat lesz nem sokára,“ sohajtám.

Hej! pedig nagyon későre virradt fel nekem a szabadulás hajnala!

A tiszaparti vámházhoz állított őr parancsszava: „az indóházhoz hajts,“ hangzék az éji csendben.

Fáradt lovaink alig bírtak már mászni odáig.

Az indóház lámpákkal volt világítva gazdagon s itt több csendőr tiszt fogadott bennünket.

Közülök egy zömök, szöke fürtű, sürgő-forgó hadnagy vezénylő a leszállást a kocsikról s én örömmel csaknem térdig érő sárban állottam.

Az időben a pálya csak Szegedig volt kiépítve és udvara még nem volt kavicsozott, csak iszapsárral feltöltve.

*

„Még borraivalót sem adnak,“ felszólala egyik szőregi ember, látván, hogy öreink indulóra nógatnak.

„Hát hogy adnának kendnek, borraivalót, mikor rabok,“ mondá egy másik.

„Rabok hát, Isten nyilat,“ válaszolá együgyű okoskodással „hisz urak, meg papok.“

„De úgy segélyjen! azért mégis rabok, közbeszóla egy okosabb, „hát nem látja kend, hogy puska között kísérik őket a katonák.“

„Biz igaz a, hát mit loptak? kérdé együgyűségében?“

„Mit loptak? t'om is én,“ vala a válasz.

Hogy felismertek bennünket, nem csodálom, mert Eperjessy Aurél papiköntösben fogatá el magát.

*

Míg az együgyű nép e párbeszédét hallám tőszomszédságomban, az alatt minden fogoly neve egyenként kikiáltatván, külön-külön kísért bennünket fegyveres őrünk a díszöltönyű sisakos csendőr tisztnek elé.

A mint lépésről-lépésre haladtam a tolongó bámulók közt, ballábomon rendkívüli fázást éreztem.

Okát kutatva, nagy bámúlatomra láttam, hogy a feneketlen ragadós sár egyik mézga cipőmet lábamról levonta. Megfordultam, hogy fölvegyem azt.

Öröm erre rám fürmedve: előre, mondá s oly gyengéd-telenül rántott meg köpenyemnél, hogy majd orra buktam.

Egy cipőben, egy cipőtlen csizmában, ónehéz köpenyvel, át meg átázott útitáskával kezemben állítottam be, a nevetem hangosan kikiáltó csendőr elé.

Egyéniségemet jól szemügyre vevén, „mehet“ mondá egy törzstiszt, a pályakocsikra mutatva, s örömmel egyik vagonba beültem.

9.

Örökké fogsz élni.

Szept. 28. reggel.

A természet megköveteli a magáét.

Két álmatlan éj és erőt kimerítő fáradalmak közt átélt hosszú nap után, elszenderedtem.

Álmodtam-e valamit? nem tudom. Zöld selyem függönyökön át kandikált be a pompában felkelő nap, a mint alvásomból felébredtem.

Eszmélethez jutván, átnéztem a coupeét, át a benlevő társaságot.

A kis helyiségben hárman valánk: egymástól elkülönített ülőhelyen, Eperjessy Aurél, Szabados Pista és én.

Mellettem esendöröm, előttem két határőrvidéki katona üldögélt.

Újra három töltött fegyver, három szurony közé valék ékelve.

A coupeé jobboldala fegyveres katonasággal volt megrakva, ennek enyelgő hahotája közé vegyült a kocsirobaj.

Mondám, ablakaink be valának függönyözve, hogy mi foglyok ki ne lássunk, s a világ se lásson bennünket.

Éj sötétben történik a befogatás, lefüggönyözött ablakoknál az elszállítás. Ez a fogoly szomorú sorsa.

Meg van ő halva, elevenen el van temetve a világnak.

*

Ceglédre érkezvén, egy pincér pár falat pörköltöt hozott a coupeéba.

Végre Kőbányán túl megfűtten a mozdony sípjá annak jeléül, hogy rendeltetésünk helyére, a pesti indóház udvarára érkezünk.

Itt is, mint Szegeden, csendőrtisztek vártak reánk és ép oly fényes fogadtatásban részesültünk mint ott.

Itt is, mint ott, nevünk felkiáltására egyenkint jelenénk meg a hét-nyolcból álló tiszt csoport előtt; mire kétfogatú üveges bérkocsiba szállván, örömmel tova robogtunk az indóház udvarából.

Vasárnap délután volt.

Hivalgó, némán váró néptömeg közt haladt a tíz bérkocsi a Gyapjú utcán végig.

Komoly bámész arcokat láttunk.

Útközben egy még eddig sohasem tapasztalt becsérzet ébrede keblemben.

Öröm tiltakozása dacára leeresztettem a kocsi ablakát s a kandi népesoporra kitekingetve, mutogatám magamat, hogy a mátyr arcát lássa.

Az Új-épület kapuja megnyilt; alját homályosan pislogó lámpa világítá meg.

Kiszállván a hintóból, setét folyosón vezetett át öröm egy gázfényvel gazdagon világított nagy terembe.

Több íróasztalnál írnokok foglalkoztak nagy csendben.

„Neve?” szólalt fel lármásan egy egyenruhás egyéniség.

„Ez” felelém.

„Életkora?”

„Enynyi.”

„Foglalkozása?”

„Eddig ez vala.”

„Lakhelye?”

„Arad,” válaszolám én is fenhangon.

„Ötödik szárnyépület, második emelet, ötvenegy szám,” kiáltá az egyenruhás, mit a mellékasztaloknál feltárt vastag könyvekbe iktattak az írnokok.

Öröm féljobbot parancsolt.

„Hála az Úrnak,” gondolám, hogy 48-ban nemzetőr voltam, különben nem értvén öröm vezényszavát, tün újra köpenyemnél ránt meg gyengédtelenül, mint Szegeden.

*

Sötétes, hosszú folyosókon haladtam végig örömmel.
Egy ablak mélyedésében K o s z t k á r a ismertem.

A szűk négyszög udvaron meredező börtön magas falait nézegette; őre mögötte állott.

Elhaladtamban „jó éjt“ kiáltottam neki.

Megfordúlt, rám bámult, de üdvözlő szavamra mit sem válaszolt.

Szegény **L i b ó r n a k**, a megbámúlt falak közt nagyon besétédett örökre!

Nekem, hála a kegyes **Égnek!** megvirradt, mert szabaddá lettem és élek.

*

Nem szokásom túlozni; de egy óránál tovább jártam fel-alá az első emelet folyosóján, míg csendöröm a börtönparancsnoknak átszolgáltatót.

A fogadtatás érdekes volt. -- Elmondom.

Tán nyolc vagy tíz, ingre vetkezett közkatona sürgött forgott egy igénytelen, kisdud százados körül, egy szurtos konyhában. „Ide, ez asztalra rakja le pénzét, ékszereit,“ mondá vidám, jó kedvvel, még kezeit dörzsölve, ide-oda szökdécselt emberei között **N e s z s z e l** kapitány.

Órámat, pénztárcámat a kijelölt asztalra tevém.

„Nines gyűrűje, aranyai és egyéb a féle?“ kérdé előmbé állva.

„Igaz, pár aranyam van,“ válaszolám némi zavarodással s aranyóráim mellé letevém azokat.

Magyar köriratú aranyaim láttára, öröme gyúladt a kapitány arca; én elszomorodtam. -- Nem csak szabadságomtól, de mindenemtől meg valék fosztva.

Az enyelgő szolgák ekkor pörére vetköztettek s hóhéri modorban bőríg átkutatának.

Úr Isten! mily gyalázatos már magában a kutatás, átmozgás, hát még oly durva kezekkel a kíméletlen végig tapogatás. -- Csak az tudja, a ki ily kint kénytelen volt átélni.

*

Pár jó kedvű katona vezetett föl hahota közt a második emeletbe s feltárván az 51. számú ajtót, tágas terembe léptem.

Ez némileg megvigasztalt; mert én a börtönt szűk, nedves helyiségnek képzeltem.

Hosszú otromba asztalra sístergő fagygyúgyertyát helyezett az egyik katonára.

A két ablakkal ellátott terjedelmes szobában körülnézve, egy csupasz szalmazsákot pillantottam meg az ágyon.

A szolgálakat figyelmeztettem, hogy a zsákon nincs lepedő, nincs takaró nincs fejpárna.

„Hja! késő az idő. — Alkony után tiltva van lámpával a rak-tárba lépni,“ válaszolá, „holnap majd kiosztjuk.“

„Hát ez éjjel mivel takaródom?“ kérdém izgatottan.

„Vegye magára köpenyét,“ vala a határozott válasz s belső külső ajtót rám zárva, távoztak.

*

Ajtómra két vasrúd záratott két nehéz lakattal.

Van-e esetelő, ki a kínos érzetet, mely elzáratásom első percében keblemben felébredt, méltón lefesse?

Igaz, érzőtehetségem a kiállott hosszú fáradalom által némileg el vala zsidbadva; de a vas rudak zöreje, a lakatok zakatolása, mind meg anynyi tördőfés járta át érzékeny keblemet.

Mint letartóztatott bűnhődő, először ültem életemben rám zárt ajtók mögött.

Elbágyadtan heveredtem le a szalmazsákra s az átázott, még nedves köpenyt magamra vontam takaró helyett. Ily ember-telen bánásmód által lelkesítve, lelkem fájdalomában felkiáltám: „ha ebbe bele nem halsz, örökké fogsz élni.“

10.

Belenyugvás.

Szept. 24. reggel.

Csörtető lakatok érhangja riaszta fel álmomból.

A váratlan meglepetésre felemelkedtem ágyamon, — ha azt ágyanak lehete nevezni, — megdörzsöltem szememet, hogy a látogatókat, a kapitány környezetét lássam.

Nesszszel kapitány, a főporkoláb s néhány szolga állott ágyam körül.

„Miként akar étkezni?“ szólalt fel a kapitány, hoszszúszárú tajtpipából kanyargó füstgombolyokat eregetve.

„Van 14, 32 és 47 krajcáros ebéd.

„Medium tenere beati,“ rögtönzém s a 32-őt választottam. ¹⁾ „kapható kávé reggelire?“ kérdém.

„Oh igen,“ válaszolá a szúzados előzékeny hajlongással, „parancsoljon csak, azonnal hozni fog a szolgál.”

Ezzel vége szakadván a látogatásnak, egyen kívül eltávoztak.

*

Az ajtó, melyen át a napfény sugara csak imint hatolt be, betétetvén, szobám ismét kétes homályú börtönné lett.

A szolgál nagy nyirfaseprűvel nagy porfelleget kezdte felkavarni a terebben.

„Nyisson ajtót, ablakot,“ figyelmeztetém a sepregető szolgát.

„Tiltva van,“ válaszolá hidegen, munkáját folytatva.

Viszszahaveredtem ágyamra és bámulva láttam, hogy ablakaim kétharmada befalazott, felső része bedeszakázott, mit fegyencnyelven kosárnak neveznek.

„Korán lehet,“ mondám, „hány óra?“

„Nyolc“ válaszolá dacosan s az ajtót rám zárta.

*

Kiszálltam ágyamból s körülnéztem a tágas, kongó szobában.

A kegyes olvasó ismeri már bútorzatom egy részét.

A koresmai asztal, mint már említettem, a két ablak közti fal mentében nyúlt el.

Előtte hoszszú, keskeny deszkapad.

A vaskemence mellett rozszant széken, egy csikolt, színes nagy tál, mellette a földön, öblös fakanna tele vízzel a mosakodásra.

Im az úrias börtön szegényes bútorzata.

Ép mosakodtam, a mint reggelire egy nagy mázos csupor tejes kávé hoztak be. Hozzá ültem.

Émelygő édes volt e kotyvalék.

De azért mégis kétlem, hogy édes anyám teje ízletesebb lett volna valaha, a min éppen nem csodálkoztam, hisz ki valék éhezve egészen.

*

¹⁾ Közép út a boldogoké.

Szept. 24. délelőtt.

Erre csend, siri csend állott be a négyszög szárnyépületben.

Mellettem, fölöttem, semmi sem adott életjelt, csak a zárt ajtók előtt föl-alájáró őr nehéz lépte vala hallható, csak az zavarta meg a borzadályig rémes magányt.

Űrszékem karjára fölléptem, hogy hollétemről a gyalulatlan deszkából tatarozott kosár hasadékain át némi tájékozást szerezsek magamnak.

Alattam a nagy téren — hol sok magyar vér ontatott ki a közel múltban, — nagy mennyiségű tűzifa terült el.¹⁾

Északfelé a romladozó cukorgyár épület; a „Tüköri“ sörcsarnok körül a kert külön fajú, külön alakú élőfák csoportjai közül, naptól világított veres törzsű fenyőfák emelék merev koronáikat az illatos levegőbe.

A tölgyek ősztől tarkázott levelei közt, aranyárga napfény játszadozott.

Keletnek, a gyárak sudar kéményeiből setét füstoszlopok emelkedtek, melyek a délkeleti széltől űzelve, az indóház fölött oszladozának szét.

Nyugatra, a gyönyörűen változatos budai heglánc alatt „Mátyás várának“ északi része emelkedék.

Tövében, a szent Anna templomától felséges panorámai tájlat kanyarúlt fel a „Margit szigetig.“

A kilenc órai helyi gőzös épp kikötött a bombatéren.

Emberi alakok szálltak ki és be a dobogón.

Óh! hányszor szálltam ki én is ott a boldogokkal csak pár hó előtt!

„Istenem! hová jutottam? mivé lettem?“ sóhajték fel a fölém tornyosult vész láttára.

„Mi és ki voltam még csak múlt pénteken? tekintélyes állású, szabad, boldog ember és mi vagyok most? — most zárt ajtók mögött egy porig lealázott, nyomorú fogoly.“

Életem mozzanatait sorra fontolgatva, ama meggyőződésre jutottam, hogy minden léptemet a szerencsétlenség ádáz dühvel nyomozta mindenha.

¹⁾ A cukorgyár alatti téren lövetett meg Battyányi Lajos gróf. Ott függesztettek bítófára, a halálra ítélt menekültek nevei.

Certa stant omnia lege,¹⁾ Virgil e mondata jutott eszembe. Sóhaj közt még egyszer átpillantván a tágas vesztőhelyet, leszálltam székemről.

Sétám közt eszme eszmét szült.

Luther kételyeire, Melanchton és Kalvin tanaira gondoltam.

„Nem az eleveneltség — praedestináció — titokszerű hatalma vezénylette-e lépteidet e végzetes ügyben is?“ kérdém önmagamtól.

Ez ötlet kételyeket ébreszte kebelemben, melyek a Gondviselésbe helyezett bizalmamat megingatni látszottak.

Tünődni kezdettem.

Vagy egy órai lélektusa közt Sirák fia e mondata ötlött fel: „Vizet és tüzet tőn eléd, a melyikre akarod, nyújtsd ki kezéd.“ — „Az ember előtt a jó és rossz; a melyik tetszik, az adatik neki.“²⁾

„Miért-e habozás? — miért e kételyek emésztő ébresztése?“ kérdém izgatottságomban.

„Nem, nem,“ kiáltám fel lelkesedve, „te a szabadság embere, most is szabadelvűséged áldozata, lépteidet nem valami vak véletlen, hanem korlátlan szabad akaratod vezérelte, melyet Isten kebeledbe helyezett s a vallás nagyra növesztett.“

Ágyam előtt térdre hullva, a megszomorodottak vigasztalójához, az úrhoz emelém kérésemet; adjon malasztot, adjon erőt, hogy terhes fogságom ideje alatt, a megpróbáltatás nehéz kellemtelenségeit, férfias elszántsággal tűrni képes legyek.

Ekként lélekedzve a belenyugvás áldásos vigasza lengé át csak imént zaklatott keblemet.

---

¹⁾ Minden bizonyos — kitűzött — törvény alá van vetve.

²⁾ Jézus Sirák fia könyve — Ecclesiást — XV. Rész 17., 18. vers.

FOGSÁGOM ELŐZMÉNYEI.

Napi sétám közt visszaemlékeztem jó zamatos reggelimre, melyet illatos szivarral fűszereztem Aradon.

Szivarom bodorfüstje mellett gyakran lélekemelő eszmék fejledezének csendes magányomban. Szabadságom elvesztével, ez élvezetet nélkülöznom kellett.

Nehezen türtem ugyan a nélkülözést, az igaz; de a türelem — egy érdekes értekezésben olvastam — nem lévén egyéb, mint pihenés a türelem enyhére és a pihenés édesítésére, két év előtti élményeimre pillantottam vissza. Azok elbeszélésével az olvasónak érdekes felvilágosításokat nyújtok.

1.

Hallottam.

Szokásosan fél hétkor tértem lakásomra Aradon.

1852-ben, novemb. 23-án a mellék csiga-lépcsőzeten felkanyarúlván, Zetykó Kelemen ajtaját tárva-nyitva s a szobát szokás ellenére, nagyban megvilágítva találtam.

Öt-hat gyertya világíthatott az asztalon.

E rendkívüliség okát nem tudtam, nem gyanítottam!

Ajtaja előtt kelle elhaladnom.

„Egy szóra kérem,“ mondá Eperjessy Aurél a küszöbre lépve, „kedvező jó hírek érkeztek.“

„Ugyan minők lehetnek azok?“ kérdém enyelegve; mert hej! az időben kedvező, jó hírek vajmi ritka fehér holló vala.

„Ez egyszer jók,“ szolt közbe Csüdör Tamás örömrádozó arccal. „Éljen Lajos! kutyanyája,“ ez volt jó kedvében kedvenc szójárása az öregnek s a szoba hosszában egy kanyarulatot tévén, önelégülten sűrű füstfelleget bocsáta táblahírás nagy tajtpipájából.

E közt Vinkler Brúnó öltönye alól egy csomag papírt elővonván, arról valósággal nagy dolgokat olvasott le.

És valjon mit hallottam?

Hallotta m Kossuth Lajos hazafias felhívását egy forradalom előidézésére.

Ez csakugyan meglepő, új vala.

Annak megkezdése és keresztülvitelére nép, vagy tízezer felkelő nép szükségeltetik a román orvidéken, az Al-Dunánál.

Fegyvereket ő hozand.

A felkelés támogatására, annak eredményes kivitelére Amerikában nyomott s a n. kir. kincstárnál beváltandó egy millió tizes dollár van utalványozva; azokat elfogadni, ajálgatni, elárúsítani; a hazát látogató emissáriusokat pártfogolni, útjokban segíyezni, minden lelkes honfi kötelessége.

Tízezer felkelőt gyűjteni öszszpontosítani, harcképesé idomítani, ily szorongatott napokban, mint a minőkben élünk, az kivihetetlen utópia, gondolám magamban.

„Mind jó, mind szép,“ mondám, „de ki biztosít bennünket, hogy mind ez nem koholt, nem édesgető csabétek, hanem való?“

Eme nyilatkozatomra előlép Vinkler s nagy pátozsszal előadta, hogy nyomott hazánk önállósága kiküzdésére, Arad környéken comité alakult, melynek elöke Vörös Tóni. — Ő is, t. i. Vinkler Brúnó tagja a comiténak és feladata az áltakon érkezett proklamációkat közölni, terjesztetni, a dollárokat elárúsítani.

Vinklernek eme nyilatkozatában kétkednem nem lehetett, mert 48-ban is hazafiságának férfias jelét adta.¹⁾

---

¹⁾ 1848—49-ben tizenegy minorita áldozár szolgált fegyverrel, mint nemzetőr Aradon. Lásd Arad a szabadságharc alatt I. k.

2.

Az utazó táska.

Egy kellemes, langy októberi napon Vörös Tónival a Főtéren találkozáván, járók-kelők szemeláttára átkarolt.

Akkor még nem tudtam, hogy forradalmi comité alakult s annak elnökével társalgok kedélyesen.

Csak később hallottam, hogy sajuálva emlegeték, mint vetém magamat könnyelműen a felforgatók karjaiba; de a miről mitse tudván, ez ügyet érdeklőkkel sem állván szövetségben, most sem volnék képes a comité egyes tagjait megnevezni.

*

Aradnak északra nyúló térsége, beláthatatlan rónaság, melyen a rétek ezerszínű virányait, sűrű lombos fákkal szegélyezett utak szelik minden irányban.

A meszsze láthatáron félkörben nyugszik az ég kék boltíve. Az előtérben szétszórt tornyos falvak, erdőszerű ligetek közt, csinos ízléssel épült kastélyok emelkednek.

Minden ily egyes birtok, minden úri, avagy gazdasági épület pusztának, tanyának neveztetik az Alföldön.

Ily pusztai tanyák, a csendörök sűrű látogatása dacára, igen alkalmasak valának az özszeesküvészi eszmék megbeszélésére.

*

Épp alkonyodni kezdett.

A természet dúló clemében volt november havában.

Őszi zordon szél dühöngve a városon és a tágas síkságon keresztül.

Mezőkön, réteken vad dühében üzé a borúlt égből sűrűn hulló havat.

Minden ember, a kinek keblében a természettől, hacsak parányi száanalom szikrája rejlik, az ebet is meleg szobába terelé.

Élő lény nem mutatkozott künn a szabadban.

Csak egy ősz fürtű egyén haladott födetlen szekeren, kimerült lovakkal a hófödte úton.

Meszsze útról jöhetett az utazó.

A sivitó szél ide-oda lengeté vállain hosszú, fehér fürtjeit.

Sűrűn redőzött arcát a zivataros időben sem fődte be barna köpenye galléréval.

Az ügybuzgó aggastyánnak edzett férfiúnak kelle lennie.

„Hová, háová, agg barátom, a ránk boruló est kétes homályában?” kérdém megdöbbenve, a mint a tisztas arcú öreg ablakom alatt haladott el szekeren.

Nem is gyanítottam, hogy az őskori Saturnus alak rejtélyes hivatása, befogatásom egyik tényezője leend.

Útja Kurtics felé vitte őt.

*

Kurtics igénytelen falu, Aradtól tán két órányi távolban fekszik.

Itt élte át csendes idylli magányban napjait Vörös Tóni. Éjjel felé járt az idő, a mint útasunk az úri lak világított ablakán kopogott.

Hajnóczy, a Bánát alsó vidékén evangélikus lelkész, a terembe léptekor, mintha valamely gonosz szellemmel találkozónék, döbbenve állott meg az ajtóban, mert Vörös Tóni mellett egy embert látott, kinek valami kiállhatatlan lenyomat volt arcájába vésvé.

„Tessék, tessék barátom, Isten hozta,” felkiálta a ház ura, kezét nyújtván az érkezőnek, „semmit se aggódjék,” folytatá, annak zavarodását látván, „ez úr, Csomortányi Károly. a szomszéd Almásy tanyáról, gyakran belátogat hozzám. — Ő nem csak benső barátom, hanem tanácslóm is, sőt ügyünk lelke. — Ez úr vette kezébe az ügyvezetést. — Ajánlom őt barátságába. Legyen közlékeny.”

Hajnóczy kezét nyújtá a bemutatott idegennek, s arca vidorabb színt kezdé öltetni magára.

Nagy utazó táskáját behozatta s noha az éj későre hajlott már, felnyitá a rejtélyes zárat.

Az útas táskája oldal falai és körül szögeezett bélés közé rejtett, Londonból érkezett dollár csomagokat kiszedé és az asztalra helyezte.

Tán kérdi olvasó, miként juthatott Hajnóczy a dollárok ezereihez?

Hiteles kútfő után elmondom.

*

Igaza van a költőnek, midőn állítja, hogy azon nő a legjobb, legtökéletesebb, a kiről az emberek legkevesebbet beszélnek. Ez áll még a nő életében van.

De ha oly nőről van szó, a kinek hazafias jelleme — vállalkozó szelleméről meggyőződött az ember, s hogy mindig nemes, mindig következetes, s igénytelensége sohase vágyakodott dicséret után életében s ma már sírhant borítja tetemeit, ily önzetlen nőről megemlékezni, női erényeit a világgal tudatni, csak méltányos.

*

Viruló szépségben növekedett fel H a j n ó c z y lelkész R e k k a leánya.

A szerető atya zsenge korától gonddal fejleszté gazdag szellemi tehetségét.

Átélt élményiből merített okos tanácsaival gyermeke lelkét szelidíteni, értelmiségét tökéletesbíteni, gyengéit átidomitgatni, főleg a hazaszeretetet fogékony szívébe beoltani, soha el nem mulasztotta.

Rekka szívjósága, könnyűded kedves társalgása által a környék kedvencévé lett.

Nem csoda, hogy egy Nándor-Fehérvárt alkalmazott főrangú hivatalnok nejéül választá.

A lelkes magyar nő, Szerbia fővárosában nyílt házat tartott.

Hazánk menekültjei, kóborló emiszszáriusok tartózkodás nélkül tértek be házába, s szívesen látott vendégek valának.

Belgrád semleges területen feküdt.

Sűrű levelezésbe ereszkedett R e k k a Loudonnal minden veszély nélkül.

Az ottani comité hozzá meneszté a dollárokat is.

Ő rejtette azokat fehér kis kezével atyja bőröndjébe, a ki gyakran átlátogatott kedves leányához.

*

C s o m o r t á n y i Károly az átvett dollárok egy részét kiosztá a comité tagjai közt elárúsítás végett.

A főrészt azonban V ö r ö s Ignác üvegbelelt plehszelencében Sofronyán, a kertben egy fa tövébe rejtette.

Mily rútúl játszá ki a comité bizalmát Csomortányi Károly és mily hűtlen, mily gonosz sáfárkodást üzött a dollárokkal, borzadályljal fogjuk olvasni.

*

A tavasz legszebb ünnepe, mely a szíveket a természettel egyetemben ébredésre hevíti, a húsvét gyönyörű napfényben derült fel.

A kellemes tavasz idő a lakosságot a város falai közül a szabadba, a zöldelő ligetekbe, a fejlendező virányos mezőkre édesgeté.

Kirándultunk a közeli pusztákra, a szabad lég jótékony-ságát élvezendők, és megbeszélni ügyünk menetét; míg egy nem remélt véletlen el nem riaszta mindnyájunkat az élvezetes látogatásoktól.

Ugyanis: Budáról Geringer Antal, orsz. cs. k. polg. parancsnoktól az aradi csendőrséghez névtelen levél érkezett, mely tüzetesen jelzé, hogy Csomortányi Károly mosdóasztalában dollárok rejtvék. Rendezzen kutatást.

A csendőrök az Almásy pusztán megjelentek és kutattak.

A vezető őrmester látott is egy tízes dollárt, de lezárván a szekrény ajtaját, felkiálta: „hisz ez mind haszonvehetetlen papirlom.“

Hitsch százados újra felszólítást kapott, hogy csak kutasson az Almásy pusztán, a folyóson a ruhafogas mögé vannak rejtve a dollárok.

A csendőrök a jelzett helyen a fogast lefeszíték s mögüle nagy papircsomag hullott a padozatra.

Az őrmester a csomagra lépett, hogy elfődjé.

Ép ekkor nyílt meg Csomortányi ajtaja s az őrmestert egy szóra magához szólítá.

Az őrmester hozzálépett.

A mint a földön a papircsomagot megpillantá Csomortányi, oda sietett, felvévé azt s kérdé: „hát ez mi? hisz ezek dollárok,“ mondá és a kutatóknak átnyújtotta.

Ez nem koholmány, ez tény kegyes olvasó!

Csomortányi Károly kétszer jelenté fel önmagát az aradi posta útján.

Barátai azt hiszik, hogy ez aljas úton akart szabadúlni rémséges adósságaitól.

Bebörtönzése után letette álarcát; mindent felfedezett, még a kertben elrejtett dollárokat sem hallgatta el. — E hűségért a hadi törvényszék élethossziglani fogságra ítélte őt.

3.

London.

Vannak percek, a mikor az ember belátja a dolog nehézségét, veszélyességét, de a melybe bele kell magát élnie, ha férfit méltóságát nem akarja kockára tenni.

Ily kritikus helyzet közé szorultam én 1852. november napjaiban, a mint a tanári testület egy töredéke, a dollárok példányait bemutatá.

Hallottam proklamációkat, vettem dollárokat, s noha helyzetem veszélyességét beláttam, viszszalépuem nem lehetett többé.

*

A dollár Amerikában nyomott papírgy vala, de természetesen csak kétes jövőjű pénz.

Vásároltuk, ajánlottuk, árultuk mi a dollárokat úton-útfélen tartózkodás nélkül.

Arad lakóinak nagy része pénztárcájában hordta azokat osztrák bankjegyei közt s ha vásárolt, tartózkodás nélkül kérdé az üzért: tetszik dollár, avagy osztrák jeggyel fizessek?

Leikes, bátor hazafi az aradi nép, bebizonyította azt minden alkalommal.

Ha védfalként nem áll ott az 1848-ban, a debreceni országgyűlés szétugrasztatik akárhányszor ellenséges elemek által.

*

Az ország el volt árasztva proklamációkkal.

Egyik emisszárius jött, a másik távozott azon időben.

Kecaegtető kilátás, hiú remény között, biztos jövő nélkül éltük napjainkat folytonos izgatottságban.

Ez, azt regélé: erdélyi atyáinkfiai már táborba szálltak Gaal Sándor vezénylete alatt.

A dologban volt is valami.

De a hír, míg hozzánk érkezett, szárnyra kapva, a valót óriási torzalakban hozta meg.

Amaz, hitelesen állítá: hogy Lajos átkelt már a Dunán, s az Alföld vidékén áll seregével.

Egyik egyet, másik mászt látott, hallott, jöttében, mentében.

Nyílt titok vala, hogy veszedelmes üzemünkről tudomása van H i t s c h csendőr századosnak, de a ki a dolog után nem hajhászván, egykedvűleg vevé a titkos feladásokat s e tétlenségért kérdőre is vonatott befogatásunk után.

Biztos új hírekkel érkezett meg egy emiszszárius az év végén.

Ki lehetett az? bizony nem tudom megnevezni; titok előttem az ma is.

Feladata vala, Szemendria átellenében a Dunán átkelni s Szerbián keresztül útat törni, hogy szabad közlekedést nyisson a külfölddel.

Tört is útat az igaz s reményben már tárva állott London az Aradvidéki comiténak; ámde titkos tervezetünk gyáva árulás által kiderülvén, száznál többen állítottunk haditörvényték elé.

4.

Ezüst hatos.

Az emiszszáriusnak a Dunán való átszállítását Vinkler Brunó vállalá magára.

Ez őrzöngő, ez számításon kívüli buzgalom volt.

Őrzöngő — mert a hóhér kötelét, mely emiszszáriusunkat minden lépten fenyegeté, könnyen saját nyakára játszhatta át.

Emberünk, mint borúzer Aradmegye főnöke aláírásával ellátott útlevel birtokában volt.

Ez úgy biztosítására leveleket menesztte Vinkler, a pancsovai minorita házfőnökhez, hogy az ajánlott idegent fogadja barátságosan.

Meg is érkezett az Pancsovára január 13-án este.

Haach Salamon az útast, mint borüzért mutatá be társainak.

Estélyire előkelő vendégek valának hivatalosak.

Vacsora alatt az idegen anynyira mulattató lett hajmesztő úti kalandok elbeszélésével, hogy a vendég koszorú éjféltájt vált el egymástól.

Az úzer udvariasan követé termébe a házfőnököt, s egyszerűen bevallá, hogy ő Kossuth emiszszárusa Londonból.

Haach e hírre csaknem szoborrá vált.

Nyugtalanul, nagy izgalom közt tölté az éjet, s óhajtotta, vajha mielőbb távoznék a nyakára küldött vendég.

Jókor reggel sietteté elútazását, de a ki kényelemmel szipákolá még csibukját az ágyban.

Nyolc után végre kocsira ült.

Kubinba kelle eljutnia a vendéglőshöz, a hová ajálva volt.

Ez az ismeretlen egy csempész oltalmába adta, kinek éléskamrájában rejtekezék több napon át a Szerbiából orzott kősohalmaz között.

*

Borzadályos, setét volt az éj.

A dühöngő szél ólmos esőt verdesett a fogadó ablakaira.

E rémséges időben, mely különösen kedvező a csempészetre vezette emiszszárusunkat a csempész a Szkélára.¹⁾

Egy szálas, merész szerb várakozék ott, hogy az idegen útast, a vihar üvöllése közt, a Dunán Szerbiába szállítsa.

A vészteljes átkelés sikerült.

Örvendett az idegen, mert a bitófától mentve volt; örült a szállító szerb is, mert merész vállalatának gazdag jutalmát vette.

A menekült, Szemendria alól, a pancsovai lelkésznek, a mint megígérte — levélkébe zárt magyar ezüst hatost küldött annak jeleül, hogy Szerbia földére lépett szerencsésen s a szállító szerbbel Nándor-Fehérvár felé tart Hajnóczy Rekkához; onnét útját háborítlanul folytatandja Londonba.

A szerbnek kézbesített ezüst hatos, illetékes kezekbe nem jutott; mi ért? látni fogjuk.

---

¹⁾ Kubinban faépület, a Duna balpartján. Itt vámtiszt jelenlétében történt az örvidékiek és szerb alattvalók közt vevés és elárúsítás.

5.

A brátye.

Csempészünk dologtalan, dőzsölő kőműves, napjait a fogadó ét-termében tölté.

Evett, ivott jól, drágát parancsolt a legjavából, széles jó kedvében.

Tartozását szép, fehér huszasokban fizette, mi természetesen feltűnővé lett a kis városban.

„Hol veszi ez együgyű, iszákos a sok, szép pénzt?“ kérdék egymástól a törzs-vendégek.

Megoldhatatlan gordiusi csomó volt a kőműves pazar hányavetisége.

A titkot leleplezni senki sem vala képes.

Megoldá azt a véletlen; ketté szelte a titokszerű csomót Nagy Sándor kardja nélkül.

A könnyelmű csempész neje, négy gyermekével nem egyszer küzdött a nyomorral.

Ily esetben Györgyev szomszéd, egy jómódú szerb atyafi kamat nélküli előleget nyújtja a szűkölködő családnak nyomora enyhítésére. „Szomszéd“, mondá az atyafi borozás közt, „látom, van pénzed, fizesd le adósságodat!“

A mámorban kábúlt, adóssága tisztázását az időre halasztá, majd ha az idegen a meszsze tengerről visszatér.

„Micsoda idegen?“ kérdé Györgyev kíváncsian.

„A kit e napokban átszállítottam a Dunán,“ mondá halk, alig hallható hangon.

„Ki volt az?“ kutató a szomszéd, bizalmasan símúlva a fecsegő csempészhez.

„Egy nagy úr, egy gazdag magyar,“ súgta szomszédjának, „többször fog erre járni, a mint mondá, majd kiaknázuk erszé-nyét, ha! ha! ha! kacagott fel.

„Miként jutalmazott meg?“ kérdé tovább az atyafi.

„Ötven pengőt adott, szép, új huszasokban,“ válaszoló az örömében olvadozó kőműves.

Több nem kellett.

A brátye még az nap feljelenté a tényállást a helybeli csendőr őrmesternek. Csempészünk még az nap vasra veretett.

A szállító szerbet Makón fogták el.

*

Beláthatatlan szerencsétlenségnek nyílt ezzel tágas tér.

A kijózanodott kőműves tétova nélkül bevallá, hogy a menekültet a fogadóstól vette át.

Az kérdőre vonatván, állítá: hogy a nem ismert idegent a pancsovai katolikus lelkész ajánlatára sógora szállította Kubinba.

Mindkettő befogatott.

Késő estén, a takarodó után, négy tagból álló vegyes bizottság lepte meg a pancsovai lelkészt, a ki habozó kétes színezetű nyilatkozatával alapos gyanú alá esvén, még azon éjen a németbánati ezred börtönébe vitetett.

6.

Oroszlán torkába sietünk.

A váratlan esemény gonosz híre felzaklatta Arad környékét, fel a két testvérházát.

Részvevőt, nem részvevőt egyenlően sújtá a kedélyt lehangoló, lelket gyilkoló történet.

A felkelési eszme rejtegetett szálai, Erdély és Magyarország nagy részét a Duna mentében fel, egész Pozsonyig behálózták. Tán a dunántúliak valának mentek e láztól.

Nyomasztó napokat éltünk mi akkor.

A nyomás elviselhetetlen súlya alatt nyögtünk; törvényes, törvénytelen úton kívánt attól szabadúlni mindenki.

Mindenki roszzsalá a sok silány újat, s visszaóhajtá a régi jót.

Könynyű volt forradalmárokat toborzani.

*

Miskolcra, a minorita tartományfőnök K o s z t k a Libórnak kötelességévé tette, hogy egy társsal Pancsovára rándúljon, ott az

elárvult ház ügyét rendezze; a fogoly sorsát enyhítse s ha lehet leendő, tegye szabaddá.

Villámcsapás volt ez utasítás ránk aradiakra, de nevezetesen reám, e sorok írójára, a kit a család egyhangúlag úti társul jelelt ki ez útra Koszka mellé.

*

Mindenhol, a merre jártunk, a pancsovai befogatás volt szőnyegen tarka kiadásokban.

A ki a Bánát őszi és téli hónapokban járhatatlan országujtait ismeri, nem csodálkozik, hogy útazásunk harmadik estéjén Új-Faluig érhattünk csak el, mi egy órai távolságra fekszik Pancsovától. Szobákat nyitattunk.

Amint az étterembe léptünk, Szárics helybeli százados parancsnok, nagy örömmel szorítá keblére Koszka Libórt mint egykori barátját.

Étkezés közt útazásunk céljáról értesülvén Szárics, tartózkodás nélkül elmondá: hogy Haach Salamon mindent őszintén bevallott s az aradiakat, valami Vinkler Brunó tanárt vádolja, a ki őt levelek által csábította a tetre.

Koszka Libór rémülve szegzé rám nagy kék szemeit.

Borzasztó meglepetés volt ez.

Mi, Haach Salamon gouosz játékának cimborái, mi küldettünk annak kiszabadítására.

Ily körülmények közt útunkat folytatni, nemde esztelenség vala? s mi mégis kénytelenek valánk a megbízást végezni.

*

Dúlt kedélylyel, zilált lélekkel vonúltam vissza szobámba.

Ez éj — borzadályos éjjé lett. Egyik óra a másikat követé, de szemeimre álom nem jött.

Börtönzés, vallatás, kínzó szerek, bitófa, hajhászva válták fel egymást képzeletemben.

Bizonyára éltem legálmatlanabb éjjelét töltöttem az újfalvi szálloda egyik termében.

*

Aggodalom telt kebellem folytatottuk útunkat Pancsovára.

„Oroszlán torkába sietünk,” mondám útitársamnak.

„Igaza, nagyon igaza lehet,” válaszolá, „táu elnyel mindkettőnköt.”

A Temes partról sűrű ágyúzás hallatszott ekkor.

Mi történik ott bent, nem tudtuk, nem gyanítottuk.

A várost ünnepiesen feldíszítve találtuk.

Az ablakokból tarka szőnyegek csüngtek, fekete-sárga zászlók lengedezének a légben.

Népcsoportozat időzött az utcák sarkain, a házak előtt.

A Főtéren iskolás gyermekek lobogókkal, örvidéki katonaság díszöltönyben volt felállítva.

Coronini tábornagy, határörvidéki parancsnok tevé körútját: őt illeté e fogadtatási pompa.

*

Pancsován, a történekről hiteles új adatokat gyűjtöttem.

Haach Salamon csakugyan felfedezte a titkot.

Kiadta gyáván, hogy a menekült nem lappangó compromittált magyar, hanem Kossuth Lajos emiszszáriusa Londonból.

E vallomással titkunk elárúlva, ügyünk veszthe, szabadságunk veszélyeztetve volt.

Látogatásokat tettünk.

August báró tábornok, tisztelgésünket visszautasította: „Gyűlölöm a papokat,” üzené szárnysegéde által.

Janovics ezredes nem tanácsolta, hogy a fogolylyal találkozzunk.

„Ne kívánják őt látni,” mondá, „a négy napi kihallgatás alatt galambfehérré őszült.”

Az ezredes neje, egy derék matrona, sajnálattal emlité a fogoly lelkész szomorú helyzetét.

„Kérlek szépen, ne említsd fel többé az alávaló ember nevét,” közbevágot nyersen az ezredes.

„Nem voltál te mindig ily ellenszenves a papok iránt,” jegyzé szendén az ezredesné.

„Aszszony!” mondá az ezredes vad tekintettel.

Mi felkeltünk helyünkről s illemes bók közt hagytuk el a termet.

„Nézze csak,” mondám Kossuthka Libórnak a lépcsőzeten lehaladva, „a vélemény különbség, az emberiség ez átka, mily torzszmeket szül gyakran az emberek agyában. A magasztos hazaszeretet, mely minden jó honfi keblében él és élnie kell, a szűkkeblű zsoldos előtt alávaló jellemtelenség.”

„Úgy van, fájdalom! hallottuk,” mondá Libór szomorúan.

*

Ily tapasztalatok után Pancsován a légnyomasztóvá, az emberek kiállhatatlanokká lettek.

Marasztaltak ugyan jóbarátok, régi ismerősök, de mind hiába; ők lelkünk küzdelmét nem látták, aggodalminkat nem gyanították, keblünk titkát nem ismerték.

Sürgősen hajtattunk vissza Aradra.

Váratlan hazatértünkön megdöbbsent a család.

„Atyafiak, rútúl áll ügyünk,” mondá a házfőnök az egybegyűlt társulatnak. „Pancsován nincs többé titok, fel van fedezve, el van árúlva minden.

Rémülten nézett egymásra a környezet e válságos hírre.

„Engem befognak,” kiálta fel Vinkler halálsápadtan.

Bekövetkezett az csakugyan. Május 10-én éjfél tájt, egy csendőr őrmester, Vinkler Brúnót egész csendben kivezette lakából.

Im befogatásom dióhéjba szorított előzményei.

ELFOGVA.

1.

Keleti faj vagy.

Szept. 24. dél.

Térjünk be, az Új-épület 51. számú börtönébe, a hol előadásom megszakadt.

Buzgó imám után, azon öntudat által lelkesítve, hogy nyomott hazám igazságos ügyéért szenvedek, reményem fölött nyugodt lettem.

Tágas szobám egyik szegletéből a másikba megkezdém sétámat félkörben.

Könnyű harminchat lépést tett a félkör hossza.

A mint így számítottam, hány lépéssel futnám be a póstai mértföldet, behozták az ebédet.

*

Három szurtos vas pléhedényt tett le a szolga a fagygyúcseppes, hosszú asztalra. Abrosz, asztalkendő hiányzott.

Egyik zsebéből pléhkanalat, egy szelet kenyeret, a másiktól kis üveg bort vont elő.

„Kést, villát elfelejtett hozni,“ figyelmeztetém a szolgát.

„Nem“, válaszolá, nem felejtettem el, vizsgálat alatt van, azok nem kapnak kést, villát.“

„Hát a vizsgálat alatt lévő mivel vágja a húst, ha marha-húst adnak?“ kérdém.

„A kanállal“ felelé elmosolyodva, „elég éles az.“

Isten neki, gondolám s étkezni kezdtem.

Jól gyömbérezett, jól sáfrányzott volt a leves, már illatja is elárulta.

A hús nyakig úszott a paradicsom-mártásban; a kanállal — melynek élétől ajkam ugyancsak sajgott, — darabokra próbáltam szeldelni; de az oly szívós volt, hogy minden műtétnek makacsul ellenállott.

Újjaimmal kezdettem tépdelni s felvidításomra felkiáltám: hisz keleti faj vagy, ott nem szükségeltetik evőszer, s vidám kedélylyel folytatám a hústépést.

Azonban kezem a mártásos hústól az undorig bemocskúlt.

Mi tévő legyek? mibe törüljem zsíros újjamat? körül néztem.

Ágylepedő, törülköző hiányában rumburgi zsebkendőmet revém elő, — abba törültem a piszkot.

Aggódva néztem, hogy a harmadik vascsésze mit tartalmaz.

Türetlen szemes bab volt, melynek felülete parányi, vékony sült szeletkével volt ellátva.

Megízleltem, de olysajátságos ízű volt, hogy egy falatot sem voltam képes belőle enni.

2.

Másfél mértföld.

Szept. 24. délelőtt.

Félkörben folytattam sétámat alkonyatig.

Szobám nagyban besötétült; tün borongós volt künn az idő. Útamat azonban nem tévesztém, begyakorlám azt gépiesen.

Lakatom megnyilt esti harangszókor.

A szolga belépett egy tizedessel, fagygyügyertyámat meggyújtotta s hozzám fordúlva parancsolólag mondá: „a dobszóra eloltja a gyertyát, értette?”

„Értettem,” válaszolám hevesen. Csepp bort s falat kenyeret kértem.

„Délben tegyen el húst, kenyeret, a menyinyi tetszik,” vala a rövid válasz, s magamra hagytak.

Kartársimra gondoltam, kik Aradon terített asztalnál társalognak, s vidor kedélylyel étkeznek.

Fájt lelkennek, hogy kedves körükből kiragadtak.

„Na! — ha nem vacsorálsz, tán nyugodtabban fogsz aludni,” vigasztalám magamat, s a takarodó dobszóra eloltván gyertyámat, Isten nevében nyugalomra hajtám fejemet.

*

Fogdai életem Pesten az Új-épületben, az egyformaság miniatképének nevezhető.

Minden nap reggeli nyolc után N e s z s z e l kapitány lépett be hozzám kíséretével. — Körültekintett, katonásan sapkájához kapott és eltávozott.

Minden nap azon módon vert fel porfelleget nyirfaseprőjével az ügyetlen szolga, zárt ajtó, zárt ablak mellett.

Minden nap behozták kávé név alatt a reggeli zagyalékot, mit drága pénzen kelle fizetnem.

Minden nap fagygyú pecsétetes asztalomra tette a katona, a zsebéből elővont pléhkanalat s a vasedénykéket az ételekkel sorba helyezé.

Minden nap négyszer olvastam négyezer ötszáz lépést reggeltől estig.

Minden nap az örök nehéz lépteit hallottam ajtóm előtt. Csak szobám világitása lett változatos.

Ha napsugár kékre deríté a láthatárt, északi fényhez hasonló világitás ömlött szét a tágas terem falai közt.

De ha felleg borította az eget, felismerhetetlenné vált minden tárgy a szobában.

*

Ekként folytak le napjaim a legszigorúbb változatlanságban mindszent hó 26. napjáig.

Ajtóm küszöbét sem ismertem; egy hosszú hónap folyamán alatt még nem léptem át.

Üdítő légjótékonyosságát csak a kosár nyílásánál élvezem, szellemi élvezetem csak a négy szakra osztott tizennyolcz ezer lépés számítgatása volt, a mi másfél földrajzi mértföld.

Lépéseim közé sok érdekes, tarkavegyületű eszme szövődött, az igaz; de melyeket írón és papir hiányában, fájdalom, fel nem jegyezhettem.

3.

Csakugyan rettenetes.

Október 26. délután.

Rendkívüli időben, nagy hahota közt, nagy zakatolást hallottam ajtómon.

„Mi ez?“ kérdém megdöbbenve, ajtóra szögzett szemekkel.

Ajtóm megnyilt s két szolga hosszú nyelvű kefeseprüt hozott be magával.

„Mi történik? mi újság?“ kérdém.

Kérdéseimre mitsem válaszoltak, hanem némán sepregették a magas falakról a sűrű pókhálót.

Tapasztalatlan voltam még. Nem tudtam, nem is gyanítottam, hogy katonáknál a sepregetés, ablak mosás, meszelés, valami úri látogatás előjele.

*

Három óra körül csakugyan deli természetű, csinos külsejű tábornok lépett be ajtómon, egy aranygalléros törzstiszt társaságában. N e s z s z e l mögötte állott meg.

A tábornok mellén több érdemjel ragyogott.

Nevemet, állapotomat kérdezte.

Elmondtam.

„Mivel tölti idejét?“ tudakozá a tábornok.

„Hja,“ válaszolám csodás kézlejtéssel, „fel-alá járok, mint a vasrostélyok mögé zárt vad. — Tizennyolcz ezer lépést számolok meg naponta; ez időtöltésem.“

„Van-e olvasmánya?“ kérdé.

„Nincs, még imakönyvem sincs.“

„Rettenetes,“ mondá fejcsóválva, míg az ablak kosarakra szegzé szemeit.

„Mióta ül?“

„Múlt egy hava,“ válaszolám bátran nézve reá.

„Volt-e sétán künn a szabadban?“

„Nem, — a mióta ide zártak, még ajtóm küszöbét sem láttam.“

Segédtisztjéhez fordulva felkiáltá: „Ez csak ugyan rettenetes.“

„Akar-e valamit olvasni?“ kérdé nyájasan, közelebb lépven hozzám.

„Oh! hogy ne tábornok Úr,“ mondám elmosolyodva.

„Mondja meg nekem, mit óhajtana olvasni?“

„Más olvasmány hiányában a szentírást szeretném újra átlapozni.“

Erre N e s z s z e l kapitányhoz fordulva parancsolólag mondá: „százados úr! holnap szentírást ad a tisztelendőnek.“

„Van egyéb kívánsága? nyilatkozzék őszintén,“ mondá hozzám fordulva.

„Számadásim. rendezése ügyében levelet kívánnék írni Aradra.“

„Úgy tudom, vegyes bizottmány van kinevezve a hátramadt papirok átvizsgálására,“ jegyzé, félig kérdőleg a segédtiszthez fordulva. — „E részben nyugodt lehet, irományai átnézetnek.“

A tábornok e vigaszára lettem ám csak nyugtalan; nem tudtam mi minden lehet irományaim közé rejtve, noha azok nagyrészt, Panesováról visszatértemkor elégettem.

„Mielőbbi kihallgatást kérnék tábornok Úr,“ mondám bizalommal.

„Legyen nyugodt, nyolc nap alatt törvényszék elé fog állíttatni,“ válaszolá fejintéssel s megígérvén, hogy ezután naponta az udvarra vezetendnek sétára s meghajtva magát, távozott.

Később hallottam, hogy a nyájas látogató tábornok, L e i n i n g e n . tábornagy, az 1849. őszhó 6-án az aradi vár alatt kötél által kivégzett L e i n i n g e n gróf honvédtábornok vérrokona, A l b r e c h t főherceg, Magyarország kormányzójának, ez időben helyettese Budán.

4.

Egy úrnő.

Október 27. reggel.

Menyinyire törpévé silányult tegnap a tábornok előtt, s mily neveléségesen magassá emelkedett ma előttem Neszszel kapitány, senki sem képzeli.

Szilaj vadként rontott be hozzám.

„Minő fontolatlan könnyelműség volt kegyedtől, szentírás olvasását sürgetni,“ förmedett rám dühében, a mint megállott előttem s kardjához csapott, „hol vegyem én a szentírást.“

„Ismerőseim vannak Pesten a Ferencz- és Kegyesrendiek közt,“ válaszolám nyugodtan, „egész készséggel fog küldeni akármelyik.“

Az nem lehet, az lehetetlen, ismételteté fel-alá futkosva a szobában épp úgy, mint mikor magyar aranyaimat elébe raktam a szurtos konyhában.

Egyszerre megfordult, megállott és öltönyöm gombjain játszadozva mondá: „tudja-e mit? részére a pesti Tagesblattra előfizetek, olvassa azt; akarja?“

„Megköszönöm önnek, ha előfizet,“ válaszolám.

*

Ebéd után már behozta a szolga az említett napilapot.

A hírek közt a Szebasztolpnál vívott csatározásokról voltak táviratok.

Kétszeres érdekléssel olvastam azokat.

Hazánk új mozzanatai szoros kapcsolatban állottak a keleti kérdéssel; onnan vártaunk mi szabadító csapatokat.

Meglehet, ha a nyugati hatalmasok nem törnek az északi Koloszra, ügyünk jövőjéről tán mi sem ápolunk oly vérmes reményeket.

A Tagesblattnak előttem akkor egy megbocsáthatlan bűne volt az, hogy kis félívre nyomva rövid, de oly rövid tudósításokat hozott, hogy egész tartalmát negyed óra alatt áttanulmányoztam.

*

Még az nap kivettek börtönömből a szabadba.

A uégyszög épület magas falai, a szűk folyosók, a kényelmetlen lépcsőzet, a közbenső udvar roppant kiterjedése, hol épp ágyú gyakorlatot tartottak, az újonc tüzérek, mind újdonság volt előttem.

Ott, a mellék udvaron, a tágas kilátás, a tiszta ég gyönyörű kék boltozata, a Dunáról kellemesen körülengő illatos lég, mily üdítő, mily kedély vídámító élvezett volt, le nem írhatom.

Gyors léptekkel futottam be a kitűzött pályát Isten szabad ege alatt.

Noha előttem ör, utánnam ör, sarkamban örvezető, de letartóztatásom napjától először valék derült kedélyű.

*

Még az nap írtam levelet Aradra. És mind e kedvezményt a látogató, nyájas tábornoknak köszönhettem.

Mondták később: Aradról egy úrnő, tán Karácsonyi Antalné, a Pacsirta-utcából, fogoly férje látogatására Pestre rándulván az Új-épületben észlelt barbár eljárás ellen panaszt emelt Budán a helyettes kormányzónál.

Isten áldja a derék honleányt tetteért.

5.

Arad helyett Bécs.

November 1-seje.

Mindszent napja volt, a mint az ötödik szárnyépületből a rémitő hoszszú folyóson áthaladva, egy jól fűtött szoba nyilt meg előttem.

Az ablakon át Oswald kereskedő házára — most Frohner szállodára — ismertem.

Széket tettek nagy előzékenyen.

A hadbíróval ültem szembe az asztalhoz.

Noha magatartásom könnyűded, bátor vala, de mégis sajátlagos szorult érzet lepte meg keblemet, nem tagadom.

Nem is csekélység vizsgáló birák előtt állani, kivált ha az ember fölségsértés bűnével van vádolva.

Bécsből küldött Medvez törzshadbíró kérdéseire vigyázva, óvatosan válaszoltam.

A vallatás egy órai időt vehetett igénybe, melyet oly derekasan állottam ki, hogy a jegyzőkönyv hitelesítése után tiszta lélekkel szabadon bocsáthatott volna a törvényszék; a mi azonban nem történt meg; ámde megtörtént valami más, számításon kívüli, a mire nem is gondoltam, a mire nem voltam elkészülve.

*

A zártszoba büzhödt levegője, a tétlen, henye életmód, a sok emészthetetlen tápszer testben lélekben lehangolván, erőm csökkent, emlékező tehetségem hiányos lett, folytonos álmoság kerülgetett; vízkország jele mutatkozott.

N e s z s z e l kapitány napi látogatásakor veszélyes állapotomat felismervén, orvost küldött s azzal kecsegtetett, hogy Aradra szállítand, a hol szobámban kényelmesen bevárhatom a cs. kir. törvényszék rám mérendő ítéletét.

December negyedikén, csakugyan bepodgyászolást parancsolt a százados.

Esti hét óta tájt levezetett a szolga a már elbeszélésemből ismert mocskos konyhaszobába, a hol két óriás csendőrt találtam, szuronyozott fegyverrel.

A százados költségvetést terjesztett elém, melyet a nélkül, hogy átolvastam volna, aláírtam.

Pénztárcámat, órámat az örök egyikének kézbesítvén, szerencsés utazást kívánt a kapitány, de hová? — nem közölte velem.

Még az éjen Arad helyett Bécsbe vitt a pályakocsi.

16.

Guten Morgen.

December 5. reggel.

Reggeli öt óra után füttyent meg a mozdony a fejedelmi városban, az indóház udvarán.

Bérgocsi útra ültem csendőreimmel s szűk, csavargós utcákon,

a József külváros tágas terén pompásan emelkedő magyar „Gárda épület” kapuja előtt szálltam ki az üveges hintóból.

Útat tévesztettünk.

Nem itt, hanem a várban, a cs. rendőrségnél kelle jelentkeznünk.

Még a palotaszerű magas épület lépcsőzetén az utcára jutottam, ez alatt a bérkocsis már meszsze elhajtott.

Nehéz útitáskámmal gyalog kellett a nagy város Glacisán a Burg kapuja alatt, a hosszú út megtennem.

Vajmi! keserves nagypénteki kereszt járó út volt ez reám, aléltra nézve, a rendőri laktanyáig!

A börtön kapui még zárva valának, az őrs szobán át juthattam csak az épület belsejébe.

Az őrségi legénység, mint vert sereg leölt hullái a vesztett csatatéren, hevert tömegesen padokon, asztalokon mély alvásban.

Egy éber fiatal altiszt, látván lankadtságomat, helyéről felugrott, úti táskámat kezemből udvariasan elvevé s a foglyok parancsnokához vezetett a harmadik emeletbe.

A hadnagy egy őszbevegült, nyulánk férfiú kellemes arcvonással, ép akkor szállt ki ágyából, a mint a szobába léptem.

Cynikus ember lehetett az aggastyán: könyvcsomagok, fehérnémük, felöltők heverték szana-szét szobájában.

Cipőt húzott, katona köpenyt kerített magára, pipára gyújtott és a csengetyű szalagot megrántá.

Egy rendőr-tizedes lépett be.

Bécsben is épp úgy, mint Pesten, átmozzással kezdődött a fogadtatás.

A csinos, fiatal rendőri közeg össze-visza kutatott bőröndömben, utolsó harisnyámat is megrázogatta.

Szigorú rendőri szolga volt.

Ruházatomat levetvén, komolyan tiltakoztam, hogy hozzám nyúljon, mert . . . . . Vérem fellázadt.

„Miért oly ideges?” kérdé elmosolyodva a hadnagy.

„Hogyan ne lennék,” válaszoltam „midőn fogdából-fogdába jövök, s ismét tapogatóznak rajtam.

„Hja! ez felsőbb rendelet; el lehet készülve, mindenütt kifogják kutatni még akárhányszor.”

Igazat mondott.

Csakugyan más fogdákbán is volt alkalman tapasztalni az átmotozás kellemetlenségét.

Neveimet ív nagyságú jegyzőkönyvbe bevezetvén, egy parányi, szűk szobába zártak, a második emeleten.

*

A sok ide-oda hurcolás alkalmával láttam, hogy a rendőri börtön Bécsben a borzadályig rémes helyiség.

Hány toldozott ódon épületből áll az? hány udvara lehet? hány féle lépcsőzete van? hány emeletes? most is titok előttem, ámbátor majd egy évig voltam lakója.

A középkorban — a mint mondták — fejedelmi lak volt; később apáca zárdává idomíttatott át, most — Bécsváros legaljasabb söpredékének börtöne.

Ki nem ismeri, ha csak híreből is, a várbeli „Polizei-Gebäude“ Bécsben.

*

Szobám parányi, szűk volt, mondám.

Egyik szögletből a másikig hetet léphettem; de ebbe könyven belenyugodtam, a „hetes“ mindig kedvenc számom volt.

Az ablak nem volt bekosarozva; a Dunaágról üde levegő lengett a szobámba.

Kényelmes, tiszta ágy várt rám, lefeküdtem s orvost kértem.

Kranitstädter, a ház orvosa, elnémetesedett pozsonyi magyar eredetű, irántam nagy részvétet tanusított, órákon át elcsevegtem vele.

*

Ha este, délben, vagy reggel látogatást tett a hadnagy, mindig guten morgennal üdvözölt mindenkit franciás rövidséggel.

A fogdában nem is neveztek másként, mint „a Guten Morgen.“

Egyszerű, becsületes osztrák tiszt vala.

A fogoly állását ő nem nehezíté; nem úgy, mint Nessel kapitány Pesten az Új-épületben.

1855.

1.

A hány ház, anynyi szokás.

Január hó.

Langy, enyhe téli időjárás uralgott a vidéken.

Zuzmarás zivatar nem dühöngött, hó nem lepte Bécs utcáit.

A Lipót-külvárosba vezető lánchídon, könnyű őszi öltözékben járt kelt férfi, nő.

Január vége felé volt már, a mint orvosom levegőre bocsátott sétámat végezni.

Öröm ódonszerű, meredek tetőzettel fődött épületek közé szorult keskeny udvarra vezetett.

A hoszszas négyszög alakban épült emeletes ház sűrű, kicsiny ablakai kosarakkal voltak bedeszkázva, melyek mindannyia börtön szobára mutatott.

Az idők viszontagsága által barnított falak, a szobákból a világosságot kizáró kosarak, a síri némaság, hajh! mily barátságatalanná tették a séta helyiséget.

Ez elhanyagolt, rejtett épületeket, faragványokkal díszlő góth templom, csúcsba futó magas, keskeny ablakaival négyszögge zárta, melynek homlokzatán, egy meglehetősen nyulánk kerek torony emelkedék veres réz födelű kúppal.

Bécs mily nevű utcájára szögellik ki az? — nem tudom.

Az épületek hosszában, avúlt lécrácszat között nagy kőtáblákkal kirakott keskeny út futott; ennek közepén áll a szivárványos kút.

E körül, és a kerítés közt végzé sétáját a börtönből levezetett fogoly.

A mint a kúthoz értem, egyik kosár mögül, kemény férfi hangot hallék: „Ni-ni, Lakatos is itt van.“

Ki lehetett a boldogtalan? nem tudtam meg, hangját nem ismertem; bizonyára aradi lehetett.

*

Tavaszszal kedvezőbb arcot öltött a hosszúdad négyszög. Egyik oldalát veteményes- a másikat virágos-ágyak díszíték. Az épületek mentében bozontos törpe cserjék, közben-közben sárgás levelű fűcskák sínlék az üde levegő és napfény örökös hiányát e zárt helyen.

A templom falához takaros kis veranda támaszkodott, melynek oszlopzata körül vad szőlő kunkorgó kacscsai kúsztak sötétzöld apró levelek közt.

Mig a fegyintézet parancsnoka, P-es tüzérkapitány, magán szolgájával virágait és veteményeit szenvedélylyel ápolgatá, addig unoka nővére — egy tisztos matrona — az ízléssel emelt kertilakban fürge kötőtűvel készített harisnyákat.

Ha sétálgattam, avagy megállva a virágok változatos, halvány színét figyelém meg, gyakran leszállt ülőhelyéről a nő, s a rácsoszathoz közeledve kedélyesen társalogni kezdett.

A százados is, mindenkor nyájasan üdvözölt, s szívesen eredt velem szóba a börtönszobában is.

P-es tüzérkapitány, annak nőrokona és orvosom voltak, kikkel a fogda falai közt, néha-néha sikerült okos pár szót váltogatni.

*

Öröm válláról kard csüngött csak, fegyvert nem hordott magával. Helyes intézkedés ez a bécsi fogdában; puska, szurony-nélkül önállóbbnak érzi magát a fogoly.

Az az örökös szurony valami lealázó.

Ha egyet-mást kérdez az ember a rendőri katonától, kielégítő, nyájas választ nyer mindenkor.

Művelt, derék fiatalokat láttam közöttük.

Hát az ellátás, a kényelem! kitünően kedvező.

*

Vetett, tiszta ágy, a mint már említém: Aradon sem élveztem kényelmesebben.

Reggel a kávét, tejet külön porcellán edényekben helyezék az asztalra, pár szivarral együtt.

Megjegyzendő: naponta csak négy szivart adtak.

Étlapról választottam a déli és esti étkeket.

Csinos evőeszközt vásároltam. A megrendelt sültet nem tépdeltem többé, nem valék kénytelen újjaimat zsebkendőmbe törölni; tiszta asztalkendőt küldött a cantine tulajdonosa.

Ha spinger kölesön-könyvtára remek művekkel látott el; reggeltől estig olvastam tudományost, mulattatót.

Néha felléptem az asztalra s ablakomból a Duna-ág lánc-hídján járó-kelek tarka vegyületét néztem, kik sűrűgve-forogva végzik teendőiket.

Könnyebben éreztem magamat ilyenkor, mert embereket láttam, noha fáj, gyakran igen fáj a világ szépségének szemlélése, mely ablakom alatt terült el, s melyből ki voltam zárva.

A boltozatról csüngő éji lámpafény háborította alvásomat. Nem tudtam beletörödni, füstje is többször alkalmatlanná vált.

E bajon azonban nem lehetett segíteni: a ház szabálya azt úgy követelte.

Menynyi különféleség ugyanazon állam fogdáiban!

Bátran elmondhattam: a hány ház, a ny nyi szokás.

2.

Zöld babérkoszorú.

Március 16.

Tavaszelő 16-án hivatalos hidegen mondá a tizedes: „kövessen.“

„Hová?“ kérdém.

„Csak jöjjön, kövessen,“ válaszolá.

A tözsomszédba vezetett. Hogy ott is létezik boldogtalan, a lakat nyitásából rég gyanítottam.

Beléptem a feltárt ajtón az ismeretlenhez és kit találtam ott? — Simon Náciit láttam magam előtt.

Némán nyújtottam kezemet mosolylyal; nem ismert fel, de a min ép nem esodálkoztam, mert befogatásom óta, félév alatt, sűrű szakállam, bajuszom nőtt, ritka szálas hajam vállamra hullott. El voltam torzítva.

„Nem ismer?“ kérdém.

„Most igen, hangjáról felismerem,“ válaszolá jobbját nyújtva.

„Mondta ugyan a Guten Morgen, hogy szobatársam leend; de ki az? nem közlé. E meglepetésért köszönetet mondok neki.“

„Hálával tartozom a végzetnek, mely Önnel, nem idegen-
nel hozott össze e helyen,“ mondám, „nem tudtam, hogy le
van tartóztatva. S félévi szigorú elkülönítés után, jól fog esni,
bizalmasan kiesevegni magunkat.“

*

Nyomorom közepette is kellemes szórakozást nyújtott
Simon Náci kedves társasága.

Később, csak december havában történvén befogatása, sok
újat regélt Aradról a mit nem tudtam; ő értesített Kosztká
Libór gyászoz haláláról is.

Az elfogatás, elhurcolás kíméletlen modora, a szoros, magá-
nyos elzárás, a Neszszel féle túlzott szigor Pesten, a kínos
vallatás a tiszteletre méltó férfiút, megtörte s a pesti Új-épületben
öngyilkosság által vetett véget életének.¹⁾

¹⁾ Kosztká Libór meghalt az Új-épületben 1834. évi november 5-én.

Szegény, szerencsétlen bajtárs.

Halottak napján, a Pest-kerepesi sírkertben, a szabadulás óta, egy hű baráti kéz aggat évenként zöld babérkoszorút a boldogult mártyr márványkeresztjére, melyet az egyszerű felirat díszít: Hier ruhet in Gott Liborius Kosztka.

3.

Én kopogtam.

Március 25. estve.

Azok kedvéért beszélem el egy rendkívüli kalandomat, a kiknek fogalmuk sincs arról, mi minden történik zárt kapuk, zárt ajtók mögött a fogdáiban.

Ott bizonyúl be menynyire leleményes az emberi ész.

A fogdáiban távirda is létezik.

A történészek állítják: a találmányok nagy részét a véletlen hozta létre. Igazuk lehet.

De hogy szorongó körülmény is alkalmat ad a felfedezésekre, bebizonyúlt.

Bötticher gyógyszerész segéd, a múlt század e szédelgőjének története is igazolja állításomat.

Bötticher alchimista, fenhargon kürtölé a világnak, hogy az aranycsinálás titkát bírja. A világ ezt elhitte.

Több csalás után Szászországban, Königstein várába zártott két segéddel, hogy bátor állítását juttassa érvényre.

Két évi sikertelen kísérletezés után 1707 körül feltalálta esetlegesen nem ugyan az arany csinálást, hanem a közhasznú porcellán készítését.

*

A fogdai távirda szorongó körülmény szüleménye.

Mely világrészen, mely században jött létre? érdekes lenne tudni, de hogy az nagy mérvben van alkalmazva a fogdáiban, tagadbatatlan.

És valljon miből áll a fogdai távirda? kérndheti olvasó :

az az abc betűből szerkesztett kopogás a falon, nevezetesen a vizsgálat alatt levő foglyok közlönye.

Veszélyes is lehet az, az igaz, ha az útláthatatlan közfalon kémelő, gaz ellenfél hívja fel a közlésre kész, könnyelmű hiszékenyt.

Történt is — a mint mesélték — tévútra vezetett hiszékenyek mély titkokat fedezvén fel, önmaguk s büntársaik szabadságát, sőt életét is veszélyeztették.

A fogdai távirtdát érdekességénél fogva; megkísérlem bemutatni.

*

Télutó havában szobámat kellett felsúroltatnom.

Ez alatt a szemközti börtönbe zárt el a tizedes.

Alkonyra hajlott az idő s az ablakok be levén kosarazva, egyiptomi sötétség környezett.

A börtön butorzatát égő szivarom tűzénél kutattam át, s lépteimet tapogatózva biztosítám.

Mellettem, fölöttem az emeletben rémes kopogásokat hallottam.

A falon inneni és falon túli kopogást meg lehetett különböztetni.

Ez új tüneményen megleborzadtam.

Föld alatti sötét bányarégekben képzeltem magamat, hol hegyi manók s bányarégek üznek gonosz játékokat.

Gyorsított kettős vegyült a kimért, lassú kopogások közé: kurta és hosszú szakaszokban újra meg újra kezdődék a működés.

Ez nem cél nélküli játék, ezek társalognak; ez eszme villant át agyamon; hátha e folytonos kopogás az abc betűinek számjátéka.

Számítgatni kezdtem a lassú, egyes kopogásokat, és ime! a láthatlan ujjak működéséből értelmes szavakat állítottam össze.

Nagy lett örömöm. A még nem ismert, nem észlelt fogdai távirtda titkát ellestem, megértettem.

*

Kopogó távirtdáu így társalognak.

Minden egyes betűt, gyorsított kettős előz meg és kettős zár be.

Legyen például a kihívó A) a felhívott B).

A) kettőt kopog, mire gyorsított kettőt viszonzoz B),⁶ annak jeléül, hogy készen áll a társalgásra.

A feltett első kérdés: ki vagy?

A) Figyelmeztető gyors kettőt közbesített egyest s végre gyorsított zár kettőt ver a falon.

B) Gyors kettőssel tudatja, hogy érti. K. betű, az abc tizedik helyét foglalja el.

A) Figyelmeztető kettőt, közbesített kilenc egyest, zár gyors kettőt kopog.

B) Gyors kettőssel felel, hogy érti. I. kilencedik betű az abc sorozatában.

Az első szó értelme: ki. Ha a felhívott a kiszámításban megtéved, avagy nem érti a szót, keze tenyerével nagyot simít a falon és a kopogás újra kezdődik a leírt modorban.

Minekutánna megértették egymást A) és B) hatalmas ököldörömbözéssel végzik a társalgást.

Egyébiránt a nagy unatkozás miatt minduntalan van ott valami kérdezni, közölni való.

*

Tavaszi havában történt. Vasárnap este vala.

A lámpát későn gyújtották meg. Homály borította a szobát. Szobatársam gyengélkedett, ágya szélére ültem, s kedélyesen csevegtünk a boldog multakról.

A mellékteremben aradiak valának s rendkívül kopogtak a falon.

Simon Náci tudta, hogy Bíró Mimi a szomszéd.

„Mondjon neki jó éjt,” kéré fel barátom.

Alig hogy megkezdtem a kopogást, az ajtó feletti ablakán rám fűmedett az űr, mit csinál?”

„Semmit,” felelém, megszakítva a kopogást.

Csakhamar meggyújtották a lámpát s a tizedes fanyar arc-kál kémlelgeté a faloldalt, a hol kopogtam.

„Világos,” mondám társamnak, „az űr vádaskodott.”

*

Alig végzém másnap reggelimet, a tizedes lépcsőzetten fel és folyosón keresztül vezetett a Guten Morgen lakába.

„Bevádoltattott,” mondá beléptemkor.

„Dehogy?„ kérdém.

„Igen“, válaszolá; „tegnap a szomszédoknak kopogott“, mondá a hadnagy, kurtaszárú cseréppipáját letéve, „mondja csak, kopogott-e?“

„Igen is,“ válaszolám.

Rémülve lépett ekkor hátra, rám meresztve szemeit a hadnagy.

Minden mozdulata azt árulta el, kedves dolog lenne előtte, ha tettemet konokul tagadom.

„Csakugyan elismeri, hogy kopogott?“ kérdé álmélattal.

„Igen, elismerem, kopogtam,“ mondám.

„Tudja ön, kik szomszédjai?“

„Nem tudom,“ volt a rövid válasz, mely csaknem megve-tőleg hangzott.

„És mégis kopogott azoknak?“

„Igen, kopogtam.“

„Tudja-e, hogy a falon való kopogás terhes büntetés alatt tiltva van?“ kérdé s piszkos ujjaival lejjebb nyomogatván a dohányt, pipára gyújtott.

„Nem tudtam, most hallom először,“ válaszolám.

„Súlyos büntetés vár a kopogóra. A szoba közepén oly hosszú láncsal szögezletik a földhöz, hogy a falhoz nem juthat. Hát ezt sem tudta?“

„Nem tudtam.“

„Valjon mit kopogott a szomszédoknak?“ kérdé sürgetve.

„Katona takarodót vertem a falon,“ viszonzám.

„Azok kezdték meg a kopogást? avagy ön?“ folytatá kér-dezősködését.

„É n k o p o g t a m,“ mondám bosszusan, hogy a faggatásnak véget vessek.

„Lássa csak tizedes,“ mondá hozzá fordúlva, „ez a magyar jellem, ha ez,“ rám mutatott piszkos ujjával, „ha ez apa-gyilkos, nem fogja tagadni tettét. E jellemzilárdságot becsülöm is e nemzetben. Ön bevallá tettét tanú előtt, én nem tehetek egyebet, mint a tényálladékot felsőbb helyen bejelenteni. „Ön várja be az ítéletet.“

*

Míg én e fatális ügyben a Guten Morgen-nál időztem, az alatt Simon Nácit más szobába helyezték el.

Viszszatérvén hozzá, elmondtam az érdekes párbeszédet, a min úgy, mint a fogda személyzet badar intézkedésein nagyokat neveltünk.

Nyolc nap telt el, míg az ítélet megérkezett.

Hosszú ívvel kezében lépett be hozzánk a hadnagy. Átolvasás végett kézbesítette azt.

Eddigi feddhetetlen magaviseletem folytán, minden büntetéstől ment lettem.

Ezen, egy ízetlen esemény merült fel, három évi fogságom alatt.

4.

A gonosz fecsegő.

Május közepén.

Május hó közepe lehetett. Délutáni siestámat lakatnyitás háborítá meg.

Feltárult a vasalt tölgyfa ajtó s a soros tizedes belépvén, követésre szólított fel.

Kihez? hová? nem kérdém, úgy sem közölte volna velem. A közeli lépcsőn a harmadik emeletre vezetvén, világos, tágas tér nyílt meg előttem.

Két éltes fogoly sétálgatott ott pipázva hallgatagon, miről is tudna társalogni a vizsgálat alatti fogoly. Az egyik öszbeborult alacsony földbirtokos, Békés vármegyéből, nevére nem emlékszem; — Csüddör Tamás aradi gymn. tanár a másik.

Eresztett szöke szakállam dacára felismert.

„Ni — ni,“ mondá sétatársához, „az igazgató úr.“

Közeledve szenvedő barátomhoz, kéznüjtvá jobb napokat kívántam; de szóba ereszkedést a tizedes komolyan tiltotta.

Mily szívszaggató az ilyen jelenet a fogda rideg falai közt, a hol anynyi kérdezni, anynyi közölni való lenne, csak az elzárt fogoly érzi.

*

A tágas térről jobbra-balra két sötétes szűk folyosó nyílt, azok egyikébe vitt vezetöm.

Egy még nem ismert gömbákáccokkal befásított hoszszúkás udvar faerkélyére jutottam, s a tizedes megnyomván egy csengetű kilincset, ajtó nyílt meg előttem.

Az előcsarnokon túl, csinosan bútorozott termeken keresztül Mayer hadbíró dolgozó szobájába léptem.

Alacsony szőkefürtű, kissé himlőhelyes, vézna hadbíró előtt állottam: kényelmes pamlagáról felkelt, csibukját letette s felém fordúlva jó napot kívánt.

Ily előzékenységre nem számítottam.

Nem — mert Mayer ama huszár-hadbíró, a ki Csüdör Tamás papot és Sváb Ferenc építésszel azzal fenyegette, ha hogy vallani vonakodnak, mindkettőjüket megbotoztatja. Fogdában nincs pap, nincs honoratior.

A foglyok Bécsben, Mayert heves, indulatos hadbírónak ismerték, már neve rettegésbe ejté a törvényszék elé idézett foglyot.

*

„Múlt szeptemberben, midőn letartóztatott,“ kezdé a hadbíró, ki volt főnöke?“

„Kosztka Libór,“ válaszolám.

„Mily viszonyban állott maga Kosztkával?“ kérdé tovább.

„A leggyengédebb viszonyban voltam a művelt emberrel fiatal korom óta.“

„E szerint felteszem, mindenről kell tudnia, a mi a kolostorban történt?“

„Egész biztonsággal azt nem állíthatom,“ mondtam, „nekem más különböző hivatalom volt a tanodában. Kosztkát a plébániát és a ház ügyeit vezette.“

„Mindegy,“ úgymond boszúsán lábbal egyet toppantva.

„De azt csak tudja, kinél szokott lenni a pincekulcs?“

„A Praesidensnél — házfőnök helyettesénél.“

„Az elfogatás alkalmával is a helyettesnél valának a kulcsok?“

„Nem lehettek már, minthogy Balgha Adolf praesidens, Miskolcon, az augusztus havi tartományi gyűlésen, Besztercére megválasztatván házfőnöknek, befogatásom előtt pár nappal Erdélybe utazott.“

„Adolf kinek adta át a kulcsokat?“

„Kötelességszerűen az elüljárónak.“

„Hát Kosztka kinek kézbesítette azokat?“

„Nem tudom,“ mondán vállvonva.

„A plébánia kezelésével kit bízott meg? bizonyára azt sem tudja“, mondá gúnyosan.

„Valóban, nem tudom“ válaszolám könnyűden odavetve.

„Hogyne tudná, tudja biz azt,“ mondá ingerülten.

„Tudja meg, ez nem hivatalos kihallgatás,“ jegyzé meg, „magának az őszinte nyilatkozatból épp semmi új kellemetlensége sem leend.“

„Mind e biztosíték mellett is, e tárgyra vonatkozólag, a mondottaknál egyebet nem mondhatok.“ „Mert mielőtt Kosztka Libórt ajtóm előtt mint foglyot elvezette fegyveres őre, már jóval előbb egy szuronyos csendőr őrhelyet foglalt a szobámban, mozdulnom sem lehetett. Mi történt künn, nem nézhettem utánna.“

„Nde azt csak tudja,“ folytatá, „hogy főnöke a gyoroki szállóban vagy koluában — borházban — sajátkezüleg valamit elásott.“

„Most hallom először,“ válaszolám álmélattal.

*

Elejtve a pincekulcsügyet, emelkedett hangon kérdezősködék a hadbíró egy aradi fogolyról.

„Ismeri Görög Imrét?“

„Ismerem, azon éjen fogták el, a melyen engemet, együtt hurcoltak Budapestre, az Új-épületbe.“

Feltűnt e tudakozódás. — Nem voltam képes rögtön összefüggésbe hozni Görögöt a pincekulccsal.

Avagy tán Mayer az aradiakról informáltatni kívánta magát és épp általam?

Ez ötlet öntudatomat mélyen sérté. Sohase voltam én aljas besugó.

„Honnan ismeri Görögöt?“ folytatá a hadbíró.

„Görög Imre Arad környékén Tompán avagy Sofronyún egy derék családnál nevelősködvén, tanítványait évente kétszer hozta vizsgálatra hozzám, inuen az ismeretség.“

„Szorosabb baráti viszonyba nem lépett vele?“

„Soha, hadbíró úr.“

„Görög azt vallotta a haditörvényszék előtt“, hallja csak, „hogy az özszeesküvés gyúpontja az aradi minorita kolostor volt. Ott ülésezett a comité. Ott volt a dollár depot.“

„Nyílt őszinteséggel elbeszélte, hogy Vinkler tanító volt a comité legtevékenyebb tagja; ő a dollárok elárúsításával hét vármegyét árasztott el.“

„Kosztka Libór, mint pénztárnoknál, hetvenkét (72000) ezer forintot látott ezüstben, aranyban.“

„Ez őszszeg az aradi minorita convent pincéjében van elrejtve.“

Ah! most felfogtam az egybefüggést Görög és a pincekulcsok között.

„Mit mond mindezekre?“ kérdé kis szünet után a hadbíró félmosolyal.

„Mind ebből, a mit hallottam, egy szó sem igaz, hadbíró úr. Mind ez egy nem épeszü, beszámíthatatlan állapotban lévő rajongó álmodozása. Mit akar ezzel az őrjöngő? ne látnom be.“

„1849. augusztus havában bizonyos Török, — ha nem csatlakozom cs. kir. ezredes is, — ily koholt, hazug bejelentésre kutatott a szóban levő pincében az eltűnt magyar korona után, de siker nélkül; a szorgos fürkészés eredményre nem vezetett.“

„Biztosítom hadbíró urat,“ hangsúlyozám, „hogy Aradon, a minoriták pincéjében rendőrelles holmi sohasem lett letéve.“

„Eszerint az özszeesküvők pénzvagyonáról magának nincs tudomása.“

„Egyáltalán nincs, biztosíthatom Önt?“

Ezzel befejezván a pincekulcs, arany és ezüstpénzek felől a kutatást, pár közönyös szóváltás után egész illemmel elbocsátott.

*

Viszszatérve börtönömbe, a hallottakat fontolóra vevém s jól átgondoltam.

Lélekben tisztán láttam Görög hazug koholmányait, s édes kacajra fakadva felkiáltám: „no az a gonosz fecsegő csakugyan ügyesen kijátszotta tarka költeményével a bécsi cs. haditörvényszéket.“

Napok múlva, ha rá gondoltam a pincekulcs és a rejtett kincs történetére, kedélyesen elmosolyodtam.

5.

Eh! soha sem voltam én hazug!

Augusztus elseje.

Még tavasz elején ama kószahír szállongá be a bécsi rendőri fogdát, hogy beszüntetve lévén a perfolyam, mi mindnyájan szabadon bocsáttatunk.

Voltak könnyen hívők, kik ez álhírnek örvendtek.

Nekem nem volt reményem. Ellenünk, nevezetesen aradiak ellen fontos vádak tanúskodtak.

Azokat meghíúsítani, a történeteket semmissé varázsolni, nem állott hatalmunkban.

Ezt a jövő fényesen igazolta. Az egy időre elnapolt perfolyamat a hadbírák újra felélesztették.

Rendes elítéltetés lett eredménye.

A dollár perben bonyolult huszonkettő fölött az elítélés augusztushban ejtetett meg. Józsefvárosba (Josepstadtba) vitettek, Poroszország szélére.

Azok közt aradiak: Simon Ignác ügyvéd 3 évre; Müller Ferenc ügyvéd 2 évre; Szabados István tanár 2 évre; Nagy József tanár 2 évre.

*

Nyárutó első napjaiban idéztek másodízben a haditörvénytörvény-szék elé.

Lényeges különbség volt a pesti és a bécsi eljárás közt.

Fontos jelentőségűvé vált perem Bécsben.

Neveimet, koromat, állásomat bejegyezvén a hadbíró, az ellenem emelt vádpontokat felolvasta.

Figyelemmel hallgattam azokat.

Egyes pontjai boszantók, léleksújtók valának.

„Látott dollárt“? kérdé a hadbíró.

„Láttam“, volt válaszom.

„Hol látott?“

„Temesvárt“, felelém.

„Kinél látott?“ kérdé tovább.

„Mint falragaszt láttam, hová óvás végett függesztve volt.“
E nyilatkozatomra — a mi pedig igaz volt — nagy haho-

tára fakadt a törvénykezésre összszeült bizottság s hallottam, a mint mögöttem egyik altiszt fenhangu mondá: „Der ist mir auch ein schöner Lügner-Pfaff.“

Ezen, a valót tartalmazó előadásomat követő kíméletlen gúnyos megjegyzésre arcomba szökött a vér; ajkaimba haraptam, hogy ki ne törjek.

Vad dühhel néztem körül a teremben.

Mindenütt enyelgő, mosolygó arccal találkoztam.

E gyengédtelenség mód fölött bántott.

„Önnek társai őszintébbek,“ folytatá a hadbíró és halmaz irománya közt lapozgatván, Vinkler hajmeresztő vallomását olvasta fel szóról-szóra, melyben dollárvásárlás, proklamációközlés, emiszszárius segélyzés, miud hajszálig le volt írva körülményesen.

Álmélatomban majd leszédültem a székről, mely alattam égett, mintha izzó parázson ültem volna.

A padozat hintázott velem, mint a hajó szokott hulláuzó síktengeren.

Jobbról-balról műveletlen bírám fecsegése, ördögi gúnyként sérté becsületes önérzetemet.

A meggyaláztatás pellengéren állottam, arcomat szégyenpír borítá el. A találékony, furfangos ész, a természet szép ajándoka ily körülmények között nekem nem adatott. Egyenesség, őszinte nyíltszívűség vala, a miben magam tőkéletesíteni törekedtem.

E válságos percben átláttam: hogy a gyanú eddig homályborított felhőt, a rámbizonyulás tiszta ege váltotta fel.

Keblemben egy nemes érzet ébrede ekkor.

Azon elvet rögtönzém magamnak, hogy önmagam szabadságával rendelkezhettem, de nem a másokéval is, nem úgy, mint Vinkler.

E nemes, üdvös eszme után indulva, körültekintően, okosan, ovatosan kelle nyilatkoznom.

*

E lélektusát leolvassván arcomról a hadbíró, ekként folytatá: „Nos, mit mond ön a felolvasott vallomásokra?“

Hallgattam, míg homlokomról törölgetém a hideg veritéket.

„Akarja ön, hogy szembesítsem Vinklerrel?“ kérdé.

„Nem akarom látni ez embert,“ felelém fellázadt érzetemben.

„Tehát vásárolt dollárokat nemde?“ felfogta újra kutatása elejtett szálát.

„Az igazságszeretet az erény anyja,“ gondolám s székemről felpattanva, jobbommal a levegőben egy nagyot kanyarítottam és felkiáltám: „eh! soha sem voltam én hazug, kérdezzen ön hadbíró úr és jegyezze vallomásomat.“

6.

A csábító, áruló.

Augusztus vége.

Ezer fogós kérdéssel ostromolt Csaszka vizsgáló hadbíró.

Az előbb jelzett elvből kiindulva, hogy másnak szabadságát veszélyeztetnem nem szabad, válaszom átgondolt, rövid, egyedül személyemre vonatkozó lett.

A dollárok érdemében a hadbíró minden körülnyi apróságról jól értesült volt.

A többek közt felolvasá Vinkler e bevallott szavait:

„Másnap féltizenkettőkor hozzám jött L . . . és egy erdélyi úr számára dollárokat vásárolt.“

Ennek hallatára egyet fordult velem a terem, mintha vilányítés által megbénultam volna; lélekzetem elállott.

„Mire való e piaci pletyka?“ kérdém jogosan.

Vettem, az igaz, az említett erdélyi részére dollárokat, de a kinek hat élő gyermeke lévén, ha elfogják, szívem meghasad fájdalmában.

Világos dolog volt, Vinkler abbeli vallomásával engem szándékosan terhelt.

„Gönyörű szerepet játszik Vinkler Brunó“, mondtam elkecserevedve, „ez ügy melletti túlbuzgulmányában ő avatott be a pártosság titkába; most — most, mint gyáva hajlongó ad ki a törvénytörőknek.“) — Miként adhat hitelt hadbíró úr a Tartuffe szerepét játszó jellemtelen csábító áruló szavainak?!“ kiáltám fel.

¹⁾ Vinkler laktársa kimondása után hitelen állíthatom, miszerint aug. elején az ajtón kopogván, ör által Mayer hadbíró elő kéré magát vezetetni vallomástétel végett.

Eme okadatolt felszólalásomra a bírák mélyen hallgattak. Elnök, Eggenberger őrnagy fejbólintva helyeslé nyilatkozatot. Szerencsémre, az erdélyi ügyet nem említette többé a hadbíró.

*

Ámde annál nagyobb súlyt fektetett a kiáltványokra a hadbíró. Sürgetve követelé, hogy én azok szövegét mondjam el.

„Boldog Isten“, mondám, „mikép kívánhat tőlem ilyesmit? Majd három éve, hogy hallottam, de csak hallottam, nem olvastam azokat. Nem is vagyok oly tüzről pattant fiatal, hogy azok szövegére emlékezzen. Comité-tag sem voltam, hogy ez ügygyel szakadatlanul foglalkoztam volna. Tágas terű hivatalom terhes és fárasztó lévén, annak pontos kezelése vette igénybe napjaim minden percét. Nem — nem, ön azt józanul nem követelheti tőlem, hogy a proklamációk számát, tartalmát elmondjam.“

„Na, elősegítem emlékező tehetségét,“ mondá jó kedvvel, vidor arccal és a kérdéses kiáltványokat sorra felolvasta.

Majd szoborra váltam álmélatombau. Nem értettem, miként kerülhettek kezébe a végzetes nyomtatványok.

Hej! sok aljas gazság történik a fogda falai közt.

„Most csak beismeri, hogy mindezeket már hallotta nemde?“ kérde könyökét az asztalra támasztva.

Testem, lelkem belefáradt a sok vattatásba.

Öt nap, délelőtt, délután faggatott már a hadbíró; csaknem belebetegedtem.

Öt hoszszú éjt, öt nappal túlhajtott izgatottságban átélni, a kimerülésig fárasztó nagy feladat.

Hogy nyugtom legyen s a szembesítési pörpatvarnak végét szakaszszam, minden ellenem emelt vádat elfogadtam és aláírtam.

Hajh! de gyengéd elszántságomat hoszszú időre vesztett szabadságom drága árán kellett megfizetnem.

7.

Az égben.

Szeptember 9.

A vizsgálatok eredményére a végtárgyalás következtén, teljes számú haditanács ült össze, mely előtt szám szerint hatan állottunk: U. m.: Cse ng ö Anzelm, Cs ü d ö r Tamás, E per j ess y Aurél, L a k a t o s Ottó, L i v e r y Dániel, V i n k l e r Brúnó.

Ott találkoztam először befogott kartársaim eme részével. Eme részével mondom, mert K o s z t k a Libór és Z e t y k ó Kelemen¹⁾ örökalmukat aludták már, ez a bécsi, amaz a pesti-kerepesi sírkertben.

Ilynemű találkozás, könnyű elgondolni, kellemetlen valamár csak azért is, mert köztünk állott a könnyelmű csábító, áruló.

Körvonalozva lévén a vallomás, aláírtuk azt, mire a bírák a zöld asztalon levő feszületre fenhangon megesküdtek, hogy fölöttünk igazságosan fognak ítélni.

Tagadhatatlan, Cs ü d ö r, az agg székelyleghősiesebben tartotta magát; minden ellene emelt vádat dacosan, határozottan visszautasított.

*

Szept. 17. reggel.

Felszerelve lévén ekként a per, ősze 17-én súlyos elítél-tetéssel végződék vizsgálati fogságom.

Az ítélet kihirdetése alkalmával nagy komolyságot és szer-tartásos eljárást fejt ki a haditörvényszék.

Pont reggel 10 órakor ült össze Eggenberger cs. őrnagy elnöklete alatt.

A törzstisztól a közemberig, a rang minden fokozata képvisel-ve vala. Azok között védő egy sem létezett, mindnyája csak szigorú bíró volt.

Mi vádlottak szám szerint öten, szuronyok közt léptük át a világos, tágas terem küszöbét, a melyben elítélendők valánk.

---

¹⁾ Zetykó meghalt Bécsben 1854. október 22-én.

Számos rendőr katonától körülvéetve, félkörben állottunk. Ekkor a törvényszék elnöke üléséről fölemelkedvén, fejére csapta arany paszomántos, ködvágó kalapját s kardot rántott.

U s a s z k a hadbíró a tényállást hangosan felolvasván, a felségsértés bűnében elmarasztaltakra, a büntetőtörvénykönyv cikkeiuck idézésével ránk kezdé olvasni az ítéletet.

Elfojtott lélekzettel vártam annak szövegét, mely ekként hangzott: V i n k l e r B r u n ó, tizennyolc, — E p e r j e s s y A u r é l, tizenhat, — L a k a t o s O t t ó e sorok írója, tizennégy és L i v e r y D a n i nyolc évi súlyos börtönre vasban.

A jó Isten tudja, mit érzettem, a mint a hadbíró a tizen- négy évet kikiáltotta.

Nem mondhatom, hogy közömbös, hideg vérrel vettem azt. „Halálíteletemet hallottam,“ súgám E p e r j e s s y n e k.

És valóban. — Tizennégy évet vasban, szoros börtön falai között, zár alatt eltölteni, vagy jobban mondva átnyomorogni, csak kimondani is kegyetlenség.

Hej! azok a katonabírák csak úgy játszanak a szegény fogoly éveivel, mint az oskolás fű a hitvány lapdával, ha elvész úgy is jó.

Magas kegyelem útján hét évre szelidítettett büntetésem. C s e n g ő N á c i t, kereset alól fölmentve, szabadon bocsátották.

Boldog ő, arra ment, merre lelke vágya vitte.

*

Egy hiányzék közülünk, C s ü d ö r T a m á s, a ki a végtárgyalásnál oly szilárd jellemet tanúsított.)

Tán beteg a szárandó öreg? Nem biz ő, nem beteg.

Nem érze semmi fájdalmat.

Néhány nap előtt egy más bíróság, a Mindenható bíró széke előtt állott már az É g b e n; a hol nincs személy válogatás a legigazságosabbnál, a ki előtt mindenki egyenlő; nincs kutató perfolyam, mert a bíró a szívek és vesék vizsgálója; nincs igaztalan terhelő ítélet, hanem mindenkit tettei után igazságosan megjutalmaz.

1) Csüdör meghalt Bécsben 1853. szeptember 13-án. mirigyvészben.

Bizonyára Csüdör is elnyerte a hazafi erényt megillető örök jutalmat.

*

E komoly irányú sorokhoz még egy, épp e keretbe illő, érdekes fogdai élményt csatolok.

Tragicus ez is, mert itt is halál szerepel.

Joggal kérдем, miért fenyítettünk mi papok oly hallatlan szigorral 8. 14. 16. 18. évi szoros börtönrel vasban, míg a civileket — mindnyája tekintélyes úr — ugyanazon büntényért, — ha az bűn volt — két, három évi várfogságra ítélték egész szeliden, vas nélkül?

Az indokolás rövid, de velős. E könyvben, az 1855-ik évről szóló 2 p. a. „Zöld babérkoszorú,” címen ecsetelém K o s z t k a Libórnak az Új-épületben törtéut kora halálát.

E megható eset, tudvalevőleg a minden után szoroson kutató foglyok előtt titok nem maradt.

A dollárügyben letartóztatott s a haditörvényszék elé megidéztettek legtöbbsze az emelt vádak terhelőbb mozzanatait magukról elhárítva, a már enyészetnek átadott K o s z t k a Libórra boríták.

Nemes önfeláldozásaért ő lett a bűnbak a mi romlásunkra.

A haditörvényszék, a megejtett vallatások után ama meggyőződésre tévedt, hogy K o s z t k a Libór halálával kiaknázhatatlan mély titkokat vitt magával a sírba, miket nekünk tudni kell.

Bár mint védekeztünk is mi a haditörvényszék előtt, mitse használt; mi hitelvestett paptársai valánk a holtnak, s az őt terhelő vádakot ami rovásunkra számították be.

Innen a szigorú elítéltetés.

E bűnösvenyen haladt Görög is rossz akaratú rágalmával.

8.

Hát kend az az Alvinczy?

Szept. 17. dél.

A földgömbhöz hasonlított életem változatos szerencséseje.

Mig egyik oldala fényben úszik, addig a másik sötétségben enyész.

Tíz éven át fényes volt állásom Aradon, most a fordúlt kocka által múltam és jövőm sötétségbe merült.

Díszes tanári székemtől ítéletileg eltítva, a reménytől is megfosztattam, állásomat valaha visszanyerhetni.

Szomorító volt helyzetem.

*

Az ítéelő teremből kilépve, egy mellékszobácskába vezettek.

Ott állottunk szemközt egymással, kérlelhetetlen szigorral sujtott vádló és vádlottak.

Eperjessy Aurél hevesen megtámadta Vinklert galád magaviseleteért; és akik azelőtt Castor és Pollux valának, ma halálos ellenekké lettek.

Kíméletlen támadások és nyers sértegetések után, anynyi kintelt hó multával, körülültük az asztalt, mint hajdan Aradon.

Veres budai bort rendeltünk az asztalra, de mindemellett a szentírás szavai: „a bor felvidámítja az ember szívét,” érvényre nem jöhetett, hisz szerencsétlenségünk kovácsát körünkben láttuk.

*

Szept. 17. délután.

Délután rendőr vezetett ki egyenkint a szűk szobából; hová? — közülünk senki sem tudta.

Földszinti sötét kamrába léptem be vezetőmmel.

Száz meg száz különmemű, hosszúságú rablánc és korbácsok csüngtek le a falról.

Vaskarperecek, kínfaggatásra hüvelycsavarók, nyakvasak s többféle rémeszköz hevert rendetlenül a földön, a szögletekben.

Huh! a borzadályig réuséges hely az a bécsi rendőrlaktanyában, a hol az elítéltet vasra verik.

A párizsi kínzókamra jutott eszembe hóhér műszereivel.

Ott láttam képzeletemben Horn grófot, Carlier Angeliquet, a bájos nőt s másokat a kínpadon nyögdecselni.

Tudtam bizton, lábszáramat nem ékelik spanyol csizmába, nem itatnak meleg vizet a fulasztásig; láttam hogy nem a gyász emlékü „Inquisitio” termeiben állok; de ily szokatlan látványosságnál az első benyomás az ember keblében bizony szorongó érzetet kelt.

Mindkét bokámra békót vertek.

*

Láncomat kezembe véve, egy fertelmes büző, tágas terembe vezetett öröm.

Ott találtam a már megvasalt Vinklerrel három idegent: Palócy Tamást, a Borsodmegyei hírneves öreg Palócy fiát; Lumnitzer, pesti ügyvédet és Moor bécsi szabó mestert.

Vinkler Brunó elé léptem s jobb lábom vasára mutatva kérdém: „Hát kend az az Alvinczy?”

E váratlan meglepetés emberemet meghökkenté.

Arca elhalványult, szoborként állott előttem, szótlánul, mereven.

A szenvedett méltatlanságot futóhomokra írtam, s jobbotam nyújtám e szavakkal: „Legyünk te-tu bajtársak. — Ugyan-azon egy ügyért, a haza szent ügyéért szenvedünk mindketten. Csak hogy különböző öntudattal. — Én nyugodtan nézek mindenki szemébe, vallomásommal senkit se terheltem. — Te, fecsegéssel sokat magaddal sodortál a vész örvényébe.

9.

Nem adnám a világ kincséért.

Szept. vége.

Meghomályosodott az arany, elváltozott a legjobb szín, elmondhattam Jeremiás profétával.¹⁾

A vetett ágyat öt-hat öl hosszú fekpád — pritsch — váltotta fel, melyen heten feküdtünk egy széltében.

Pokróc terítettett a puszta deszkára fejpárna nélkül.

Takaróm ismét csak dűrva pokróc volt.

Hát az étkezés — az mily változáson ment keresztül!

A választási jog, étlapról rendelni étket megszűnt.

Az előmbe tállalt korpavegyítékről kevés embernek lehet fogalma.

A naponkinti ellátás összege tizennégy krajcár; kérdem, mit követelhet az ember tizennégy krajcárért?

---

¹⁾ Síralom-ének IV. Rész 1. vers.

A szigorú börtönre ítélt fogoly, ha ezerek birtokában van is, pénzének korlátolt használatát is csak kegyelem útján élvezheti.

E magas kegyben mi, újone elítéltek részesültünk; naponta egy pengő huszast értékesíthettünk ellátásunkra. — A kegyelem e jótékonyágát az előzékeny tűzér parancsnoknak köszönhattük.

A boltozatról álmat háborító éji lámpa nem csüngött ugyan, de kellemetlenebb volt az éjféltáni hivatalos látogatás s a láncok tapogatása, melyek bokáinkat övezék, borzasztóbb egy üredénynek használt három-négy akós csöbörnek fojtós büze, mely a terem zárt levegőjét éjjel-nappal fertőztette.

A kölesön-könyvtárból az olvasmányok szállítása be lett szüntetve.

Délután egy órai sétára bocsátának az udvarra őrizet nélkül.

A magas épületek ablakaiból ismerős, ismeretlen arcok kíváncsian kandikáltak le reánk.

Egy séta alkalmával Vörös Tóni az ablakból sapka emeléssel üdvözölt, a kihez felkiáltottam: „Nem adnám a világ kincséért, ha vasammal a kiserdőtől a zsinagogáig, Arad város széles útfején végig mehetnék.“

Megéljenzett a comitő-főnök és esőkokat szórt felém.

Vörös Tóni, január havában húsz évi rabsággal sújtattott.

10.

A trónig fellebezem.

Október 24.

A bécsi börtönben átélt majd évi fogság után Terézvár, — Theresienstadt — lett rendeltetésem helye Csehországban, az Elbe folyamnál.

E hírre mélyen elszomorodtam. Ismertem én a tájt, a hova a világ elől rejtetek.

Utaztam én ott és meg mily kétségbe ejtő állapotban útaztam.

Már annak tudata, hogy Prágán, ama gyászemlékű Prágán kellend átutaznom, lélekölő fájdalmat ebreszte kebelemben. Ne kérdd azt, kegyes olvasó, miért?

Elutazásom előtt élvezetes szórakozás s öntökéletesítés kedvéért, könyveket vásároltam, szükségelt ültözékekkel láttam el magamat.

Mindezt P--cs tüzérkapitány mosolyogva nem helyeselte.

„Ön vasban, súlyos büntönrre van ítélve,“ mondá nyájasan, „Terézvártt tilos leend könyveket olvasni, saját ruházatát használni.“

Szavait nem értettem, de lelkemig lúródtak azok.

„Csak nem hiszi százados úr,“ közbevigám okoskodását, „hogy sánra ítélték?“

„Az új büntető-törvénykönyvet értelmezni nem tudom,“ mondá némi zavarral, „Ön annak értelmében van ítélve; szoros büntön eddigelé sánra ítélest jelentett.“

„Azt nem képzelem,“ kiálték fel hevesen, izgatott kedélylyel, „hogy a vallásos uralkodóház, politikai büntényért, katholicus papot sánra ítélhessen.“

„Nem tudom,“ válaszolá, „ez ügyről nem értekeztem a hadbíróval.“

„Sajnálom, hogy nem képes nyugtató felvilágosítást adni. — Szükség esetében, biztosítom Önt, százados úr, ügyemet a trónig fellebezem, határozottan kijelentem.“

„Tegye azt,“ válaszolá, „a terézvárosi várparancsnok már tudósítva leend mindenről.“

*

Október 12. este.

Az elszállítás újra nagy formassággal történt.

A békók helyett balbokámra és jobb kezemre nehéz keresztvasat lakatoltak.

A mint mi négyen elítéltek egy iroda küszöbét átléptük, a hol nevünket foliant vastag könyvbe kelle bejegyezni, hat veres galléros baka vett körül, kik a puská kakashát csörtetve felvonván, tüzelésre kész fegyverek közt kísérenek az útcára.

A váró omnibuszoknál ácsorgó néptömeg közt még hat Don-Miguel ezredbeli közvitéz várakozott ránk egy őrmesterrel s ekként tizenhárom magyar hadfi fedezete alatt kelle eljutnunk a Szászországhoz közeli Terézvárhoz.

Éjjeli útamról mit tudnék egyebet felemlíteni, mint hogy

őreink közé szorosan beékelve, ha elszenderedtem, a szokatlan durva vasperec súlya jobbjomat marván, éles fájdalom óbreszte fel.

*

Reggelre nedves, hideg köd ereszkedik Prága város fölé.
Az indóház melletti épületeket is alig lehetett felismerni.

11.

Kegyed classicus ember.

Október 13. délelőtt.

A terézvári indóháznál négyünket, mint hitvány portékát, egy nagy társzekerre raktak.

Fejünk alig látszott ki a kasból.

Tizenhárom Miguelista vette körül a szekeret.

A nagy váron keresztül haladva, azt nagy pompával fel-díszítve láttuk.

Minden ablakban sok kandi néző látszott.

A főútcán ácsorgó nép, díszöltöny- s fegyverben felállított katonaság állott tömegesen.

„Kinek? — Miért e fény?” kérdénk egymástól.

Később értesültem, hogy Clam-Gallas gróf, Csehország hadi főparancsnoka végzé körútját.

Annak megérkezése idézte elő a rendkívüli élénkséget a különben csendes, úgyszólván félholt Terézvárott.

Emlékszem, hogy hosszú hosszú ideig sétáltunk láncsörtetés közt, fel-alá az indóház váró termeiben Clam-Gallas mellett.

Egy pillantásra sem méltatott bennünket a hideg, komoly-arcú aristocrata.

Igaz, mi pária, az emberiség salakja valánk szemében.

*

Terézvár kettős erődítés.

A nagy vár és kisdod menedék várból áll.

E kettőt az Elbe választja egymástól.

A nagy Terézvár, a hasonnevű és csínnal épült várost zárja falai közé, az ő tágas hosszú utcáival.

A hídon át, a folyam jobb partján, százados hárs és vadgesztenye fasor alatt, messze elterülő ostromárkok közt jutni a menedék várba.

Számtalan ágyúrés tátong a fasor és ostromárkok felé.

A várkapuk mellett vannak a kazamáták, a földfödte bástyák üregében.

Ott szenvedte ki számtalan lelkes magyar a hazaszeretetért rá mért embertelen büntetést.

A menedékvár belseje kis négyszög, két egyemeletes épülettel. Tiszti lak az egyik, fogház a másik.

Ennek falai közt kellendett leélnem szorongatott napjaimat, hosszú hét éven keresztül.

*

Igaza volt Guten Morgen hadnagynak Bécsben; itt is átmotozással kezdődött a letelepítés, csak hogy Terézvárt e mütelt egy előzékeny törzsorvos végezte nagy kímélettel.

Felöltvén ruházatomat, Billik térkapitány elé léptem és sürgetve kértem ítéletem értelmezését.

Ő is habozott a felelettel, mint a bécsi tüzér százados.

Nyolc napot tűzött ki a válaszádsra.

Addig is a várfeigyencek közt szállásolt el mind a négyünket.

„Komoly kérdésem van még, százados úr,“ mondám távozásom előtt.

„Mi az? szóljon mit akar?“ válaszolá.

„Én mindenkor szerettem tudni teendőimet. — E téren újonc vagyok. — Mi szabad? — mi tilos a fogdában? — kérek útasítást!“

A térparancsnok mosoly közt mondá: „kegyed classicus ember; ily rövid úton, ily fontos kérdést még nem intézett hozzám senki.“ — „Hallja tehát:“ mondá komolyan, „a fegyenc legfőbb bűne írószert, papírt, pénzt rejtegetni magánál.“

„Értem,“ válaszolám meghajtva magamat.

*

A fogda ablakaiból ismerősök, ismeretlenek üdvözöltek már a távolból édes, magyar nyelven.

A főporkoláb egy húszezer forint csalásért öt évre ítélt csendőr századoshoz helyezte el engem.

Callina Guttman roppant gonosz tetteért öt évi várfogságra ítéltetett vas nélkül, — és én — tizennégy évre, vasban, szoros börtönre és miért? — mert proklamációt hallottam, dollárokat vásároltam s utazót segélyeztem.

Mily égbekiáltó igazságtalanság!

*

Épp ebéd ideje volt. Felhordták az étkeket a sáncosok. És vajlon miből állott ebédem?

Üres leves, — lautere Suppe — abban két újjyi marhahús, — és két nagy gombóc.

Első napon mind ez jól ízlett.

De másnap, harmad, negyednap mindig csak tiszta leves, mindig csak falat hús, gombóc, vagy bab, árpa- vagy köleskása, újra gombóc; kérdem, csoda-e hogy e, vasgyomrot igénylő ételek használatá után, öszutó végével egészségem újra bomladozni kezdett?

12.

Sáncbörtön.

Tudod-e, szives olvasó, mi az a sáncbörtön?

Nem, te azt nem tudod, arról fogalmad sincs.

Párhuzamba véve a sáncbörtönt a várfogsággal, ez boldogságot nyújtó menyország, amaz valódi pokolkín, kivált művelt egyénnek.

Már maga a lak borzadályos helyiség.

Várfalakba mélyesztett, földtetőzetű kazamata ez, mely már fekvésénél fogva is mephiticus léggel van tele.

Ablakai a vár beljébe irányozvák, azokon nyer világítást a kényelmetlen, hosszú üreg.

Éjjel mécs ég, hogy az ablakok alatt cirkáló őr a rabok minden mozdulatát kilesse.

Theresienstadti fegyház a szénaraktár mellett.

(Rajzolta Lakatos Ottó mint fogoly. 1856.)

Egy ily kazamátában közönségesen huszonkét egyént helyeznek el.

A tágas terem hosszában végig nyúló fekpád, közepén hosszú asztal.

Van ott két víztartó fakanna és egy nélkülözhetetlen edény. Talapzata veres téglával fedett.

Im ez a kazamata belseje.

*

A sánca ítélt átadatván a főporkolábnak, az öt megnyíratja, szakálát leborotváltatja és öltözékétől megfosztja. — Durva szövetű két inget, oldalvást gomboló nadrágot, hosszú zekét, egy kucsmát, mind fehér szürposztóból és egy pár bakancsot nyom kezébe.

Mindkét bokájára, elítéltetésekor ráért könnyű avagy nehéz vas szögeztetik oly módon, hogy az a szabadulás boldog percében, vagy halálozás esetén a temetőben reszeltetik le lábáról.

Meglévén láncolva a sánc fogoly, a főfoglyár fakanalat és cseréptálat nyújt át körül-belül e szavakkal: „kend megszűnt lenni a világban, itt neve nincs, csak száma van, kegyedé a két-száz hetvenhat. (276.)

E szám tulajdonosa a terézvári sáncon a derék hazafi Borbély Sándor hites ügyvéd volt, kinek szíves közlése után minden tulzás nélkül adja író e fejezet alatti sorokat.

Bevezetve lévén a rab a földfödte lakba, fekhelyet választ magának; az őslakók a belépőt zuwachsnévvel üdvözlnek, kiktől kényelmesb helyet vásárol; mi abból áll, hogy a fekpád szélső helyét foglalja el.

Egy-egy fekhely két deszkaszélességű szűk helyiség.

Szalmaszáknak, lepedőnek, fejpárnának nyoma sincs.

Takarója nyáron vékony, télen vastag nagy pokróc.

Ha kényelmet óhajt a fogoly, öltönyeit gyűri maga vagy feje alá a csupasz deszkára.

*

A tisztaságra nagy gondot fordítanak.

A sánccfogoly maga levén önmaga szolgálja, a lakhelyet sepreni, vizet, fát hordani tartozik.

Minden szombaton tiszta inget vesz át a foglyár kezéből.

Nyakravaló, zsebkendő, lábravaló nincs használatban.

*

Étele — hajh! mily silány, mily csömört okozó.

Vasárnap, csütörtökön üres leves hat lat hússal.

Hétfőn, pénteken három gombóc; kedden, szombaton bab vagy kása, gyakran burgonya, a mit a sáncos kés hiányában pléhkanállal tisztogat.

Szerdán egy tál árpakása. — Leginkább ettől retteg mindenki.

Hogy e vaj, zsír nélküli ételek némiképp ízletesek legyenek, egy-egy kanál hideg zsír és fél kenyér adogáltatik naponkint a rabnak.

Vasárnap, ünnepeken egy pohár sört vásárolhat a porkolábtól, ha pénze van letéve a térkapitánynál.

Ez a boldogító nap, mely után a nyomor terhe alatt megtört százak epekedvén, lelkük örömeiben elmondhatják Dáviddal: „Ez a nap, melyet az Úr szerzett, örvendezzünk és vigadjunk azon.“¹⁾

*

A politikai fogoly, kényszer-munkára nem szoríttatik; de úttöltögetés — homok hordásra édes örömet vállalkozik, hogy a szabadlég áldásos jótékonyágát élvezze, s könnyű munkával egészsége fentartását biztosítsa; ellen esetben a sánc falai közt, zárt ajtók mögött kellene töltenie átkos tétlenségben a borzadályig úntató időt.

Könyvek olvasása, kártyajáték, szivarzás, pipálás tiltva van szigorúan.

Időtöltésre egyedül a nemes sakkjáték van engedélyezve; ámde az is csak egy példányban van egy-egy kazamatában.

Kéves szóvita, öszszezőrrenés, durva kihágás esetén, vagy ha kést, készpénzt rejteget, törvény szabta huszonöt-ötven botra számíthat.

Nem kétségbe ejtő pokoli kínzás-e a sánc börtön?

E kinteljes sorsra szánt engemet Bécsben a tüzerkapitány, a mit az ottani bánásmód és alkalmazásból következtettem.

---

¹⁾ Zsoltárok könyve CXVII. zsoltár, 24. vers.

13.

A várfogoly Terézvárott.

„Kitüntetés, kedvezés, a terézvári fogdába jutni,“ mondá Bécsben a tüzérkapitány elmenetelem előtt.

Igaz; művelt, kitűnő férfiakra bukkantam ott.

Debreceni képviselők, honvéd törzstisztek, államférfiak, papok, még republicanus miniszter is volt lakói között.

Ez volt Besze János, a hatalmas népszónok, Buda Sándor a magyar-román.

Ott leltem Molnár Károlyt és Koffler Bódog honvéd őrnagyokat, ott Vanner József alezredest.

Ott találkoztam a megtört Csereminszki-, a vidorlelkű Luzsenszky Pál báróval, ott Filep Samuval, a hírneves szász izgató Róth bírójával.

Ott láttam Govrik- és az őszfürtű Hajnóczy lelkészeket.

Ott időztek Braun Bécsből, egyik külváros hőse 48-ban és Duschek Ferenc magyar miniszter.

*

Nem szándékom jellemrajzot írni. Meddő az s halátlan időtöltés. Fogolytársaimat eltorzítva ecsetelni, jellememmel nem férne meg.

Azonban azt tiszta lélekkel bátran kimondom; hogy a politikai fogoly magasb lénynek, egy szentügy mátyrjának képviseli magát.

Noha szerepe igen alárendelt, szolgálilag meg nem görbed fölebbvalója előtt.

Vád, panasz ajkain ritkán csuszszan ki, nemes belenyugvással tűri a napi bajokat.

Büszke önérzettel emeli magasra a karját övező láncot hisz az hazafias erényének jutalma.

A kriminalista ellenben lánc nélkül is aljas büntény gyakorlatában eltörpülve, futja a társaságot, szüntelen vitáz s boldogtalannak érzi magát mindúntalan.

*

Nyolc nap előtt jelzé már a távirda, hogy várfogoly vagyok és nem sáncrab.

Talán helyén volt az erélyes óvástétel azon érveléssel, hogy a vallásos uralkodó fejedelem papot sáncbörtönre nem ítéltet.

Mint várfogoly a terézvári fogdában leírom annak sorsát.

A szobák világosak, tágasak, az emeleten levők úrilaknak nevezhetők.

Ablakai nagyok, bekosarazva nincsenek.

A kilátás tehát szabad, a városon átvonuló prágai útra és a szászországi gyönyörű hegycsúcsokra.

A fogoly szobáját kedve szerint berendezheti úri módon, gazdag bútorzattal.

Ágyi ruhámat felhoztam Aradról s mily boldog valék, midőn egy válságos hosszú év után párnáim közé heveredtem.

Reggel hétkor megnyílnak a lezárt ajtók, s míg a sáncos a szobát tisztogatja, kitódul a fogoly sereg a bástya alatti udvarra, az úde lég élvezésére.

A találkozás várva várt perce ez, a hol ismerősök, barátok szíves üdvözléssel nyújtanak kezét egymásnak.

Gyors szárnyakon röppen el a fél óra s a mint a foglyár kikiáltja: „Meine Herrn einrücken,“ lassú léptekkel vonul vissza börtönébe a fogoly.

Ekkor történik télen a fűtés, melyhez fonttal mérlegelt fenyő, tűzi-fát szolgáltatnak ki.

A reggeli találkozáson kívül öt, hat egyén bocsáttatik egy órai sétára a prágai kapuhoz sarkalló hársfák közti útra.

Kedélyesen társalognak itt a foglyok egymással.

A heves olaszok golyójátékkal -- *gioco di burelle* — üzék gondjukat, magyarok is vegyültek közibük.

Ellenben a magyarok, mely gondokba mélyed, meg-megáll, körülnéz és unatkozik.

Künn a sétán, mint a szobában, szabadságában áll a foglynak pipálni, szivarozni tetszés szerint.

Tavaszkor botanizálni kezdettem.

Nyáron a sétány végén kis kert ápolásával töltém el az órát.

Persze mind ez gyakran fájós érzetet keltett keblemben.

A begyűjtött füvek az anynyira kedvelt múzeumra, a tarka virágok a rajzoskolámnál létezett kertre emlékeztetének.

Mind a mellett kedves élvezetet nyújtott ez ártatlan foglalkozás. A gyűjtött füvek, virágok szárítgatása, rendezése, osztályozása hány üres órát varázsola kellemessé.

„Fogdai Flóra,” lett címe a gyűjteményemnek.

*

Terézvártt kisszerű könyvtár is létezik.

Kérőnek válogatott classicus munkákat szolgáltak olvasásra.

Palatáblákon, palakövel számolgatni, írni, álmódzásait feljegyezni, nyelvekben, tudományokban, kézművekben magát tökélyesíteni engedélyezve volt.

Báró Luzsenszky Pál fölszerelt esztergályos műhelyvel bírt.

*

Alkonyat előtt a sáncoz szolga vizet, tejet, vaját, tojást, zsemlyét, gyümölcsöt, borszeszt s több apróságot hozott.

Minden hó utolsó napján kávé, cukrot, dohányt, szivart osztott ki a főfoglyár, és a kinek tetszett, naponta a prófont helyett zsemlyét küldött.

Szabadságában állott a fogolynak cukrászsüteménnyel és kaláccsal is jól tartani magát.

Bor, sör élvezete szigorúan tiltva volt; kivéve vásár- és ünnepnapot, a melyen pohár sört rendelhetett.

*

A várfogoly szabályszerű öltözéke szürke posztó, ánde óvakodott mindenki azt elfogadni.

Arany, ezüst, egyéb értékes tárgy, valamint minden pénzüsszeg a térkapitánynál volt letételezve.

Innen magyarázható a foglárok havi látogatása, a kik ilyenek után kutatnak.

Maga a várparancsnok báró Perglasz tett néha látogatást a fogdában s ha kérdezősködésére a fogoly panaszt emelt az ételek ellen, sarkán egyet fordúlva, könnynyűden válaszolá: „hja! én kegyednek nyolc krajcárért fácskát nem adhatok.”

A várfogoly kívánsága sohase jutott érvényre.

*

A várfogoly minden hónapban írhatott egy levelet, de csak is egy tüzetesen megneveztt egyénnel levelezhetett.

A levelet a térkapitány lepecsétlenül vette át.

Az érkezett válasz kézbesítettett átolvasás végett.

*

Egy kazamátában ünnep- és vasárnapokon isteni tisztelet tartatott német hitszónoklattal.

A várfogoly csak lelke sugalma után, nem kötelességből látogatta a szent helyet.

Im, a várfogoly Terézvártt.

*

November vége.

Felemlítém már, hogy a silány tápszer egészségemet megzavarta.

A törzsorvos szokásos havi látogatásán felismerte bajomat, levéteté a láncot, szereket írt, kórházi ételeket rendelt.

Ez ízletes leves s egy adag sült szeletből állott.

Ez volt Terézvárott egyszerű ebédem majd egy éven át.

Az enberszerető törzsorvosnak ez önzetlen figyelmét hálás elismeréssel fogom említeni mindenkor.

E nélkül menthetetlenül a fogdai túlszigor áldozatául es-tem volna.

1856.

1.

Polgártárs.

Január elseje.

Az idő ruhát változtatott.

Fényes aranysúgárral szegélyezett világos felhő-öltönyben megjött az új év boldognak, boldogtalannak. Gyönyörű tiszta nap vala.

„Elmének s kedélyünk nyugalma legfőbb boldogságunk,“ állítja a „Gondolatok“ ünnepelt írója.

Úgy mi nem voltunk boldogok.

De miként is lettünk volna boldogok? zárt ajtók mögött, rablánc zöreje közt, ezerféle apró boszantásnak alávetett szerencsétlennél nincsen léleknyugalom.

Óh! a börtönökben nincs boldogság és ha valaki hiszi, vagy képzeleli, hogy olvasgatás, tanulás, kézimunka-üzés által léleknyugalmat, boldogságot lel a fogoly, oh! az nagyban csalatkozik; mind ez csak pillanatnyi, mulékony, tünde élvezet.

Fogdai fogalom szerint boldog csak Istennek szabad teremtménye lehet.

A felhötelen tavaszi regg langy szellőjén emelkedik a kis pacsirta, vidám dallam közt, az éjet oszlató nap felé.

A lég magas rétegei közt, szabadsága boldog érzetében hallatja vidám reggeli dalát.

Röpülésre kész szárnyait nyirbáld meg, avagy ékes kalitkába zárd el, oly varázshangú, bájos leend-e dala, mint fenn a szabadban?

Bizonyára nem.

Vesztett szabadsága fájdalmában némán búsong, csak kínosan nyögdecsel és elhal.

Im a fogdai boldogságnak egy képmása.

*

Üdvös ősi szokás Terézvártt sátoros ünepeken, barátok s ismerősök üdvözlétére sietni.

A többek közt D u s c h e k Ferenc csúnosan bútorzott lakába én is betértem.

Kedvencei körében lelém a debreceni minisztert.

Tán elmulasztottam említeni, hogy Terézvártt a szobákban ketten-ketten valánk beosztva.

Az érdemült pénzügyér kitüntetés- kedvezésből a hetedik számú tágas szobába egyedül volt beosztva.

Ez időre esik a katonai ruhatár- bizottság közbejött története.

*

K e m p e n, csendőrtábornok, Alsó Ausztria helytartója, a katonai ruhatárak hűtelen kezeléséről neszt vevén, e szakma személyzete ellen törvényes vizsgálatot rendelt.

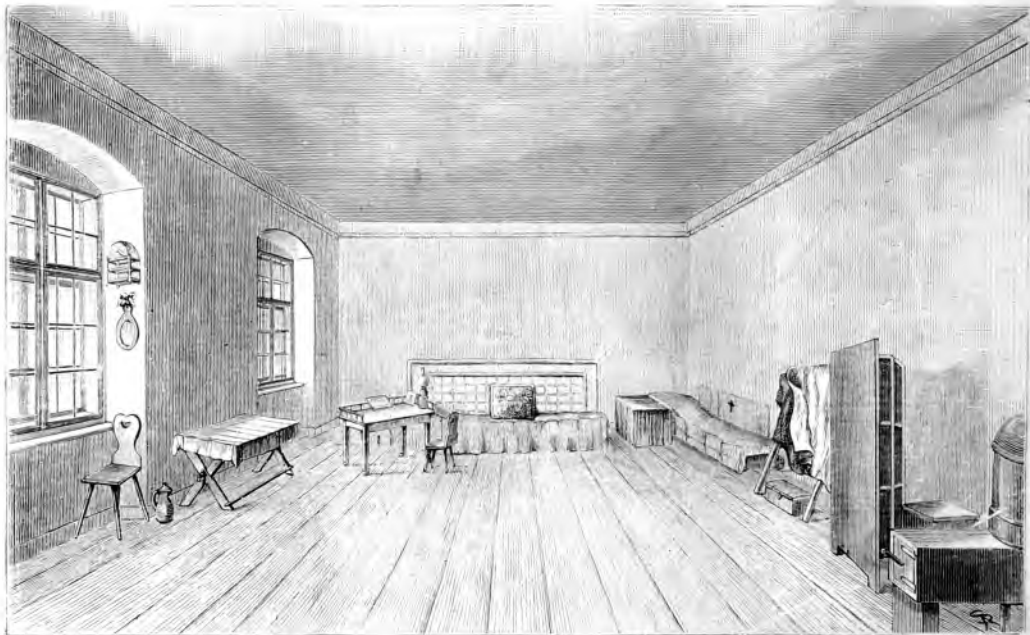
Aljas, rút orzások derültek napfényre.

A csalásba nem csak az őzszesz tisztikar, hanem altisztek is, kisebb nagyobb mérvben, be valának bonyolódva.

A hadbírák szorgosau kutattak, gyors vizsgálatokat rendeztek és szigorúan ítélték.

A ruhatár tisztjei hűtlen kezelés bűne miatt két, négy sőt több évre, az altisztek sáncrabságra ítéltettek.

E szerencsétlen, félig iparos osztrák tiszték közül — kiket

Lakatos Ottó 7-ik számú börtönszobája Theresienstadtban.

(Rajzolta Lakatos Ottó mint államfogyó. 1856.)

a kriminálisták „Resztelfressereknek“ gúnyoltak — négy érkezett Terézvárra.

*

Helyiség szűke miatt D u s c h e k is kényszerítve lett — kedve ellenére — tágas termébe egy laktársat befogadni.

Új évi látogatásom alkalmával kezett nyújtott, jobbomat megrázá s mintegy esdve mondá: „Legyen őszinte, én önt lak-társul szemeltem ki, eljön-e hozzám? nyilatkozzék?“

„Ezer örömmel,“ válaszolám, „akár még ma:“

„Ma nem,“ mondá kézszerítés közt, „hanem holnap szíve-
sen elvárom polgártárs.“

2.

Rejtett kincs.

Január 2.

Parancs érkezett a tércapitánytól, hogy az elsőből a hetedik számú szobába költözzem át.

Holmim podgyászolásához fogtam. E munka közt ama naiv ötlet foglalkoztata: befogatásom óta, vajjon hányszor raktam ki s be bőröndömbe ingóságaimat?

Számítgatni kezdtem; ki hinné, tizenöt hó leforgása alatt huszonnégyszer podgyásztam.

*

D u s c h e k előzékenyen fogadott beléptemkor.

„Egyenlők vagyunk itt,“ úgymond nyájasan, „legyünk fesz nélkül egymás irányában, ez egyre kérem.“

„Határtalanul őszinte leszek,“ biztosítottam.

Jó kedvvel telepedtem le új lakásomba.

Örültem, hogy a ravasz G u t t m a n n t ó l búcsút vehettem.

Soraim könnyebb megértése miatt jónak látom megjegyezni hogy D u s c h e k lakába, a hatodik számú szobán lehetett keresztül jutni.

Az előszoba lakói a húsz évre ítélt K o f f l e r Bódog és a

közkedvességű Molnár Károly, — a ki szabadulása után, Pesten pisztoly lövés által vetett véget fiatal életének; — kitünő, művelt fiatal egyének valának.

*

Csinos asztalkészlete levén az ősz házigazdának, ő maga terítette az asztalt; e jogot senkinek sem engedte át.

Egyet azonban igen is e sorok írójának, az evő-eszközök tisztogatását nem ellenzé.

Én csiszoltattam azokat naponta csillogó fényesre palla-földdel.

Körülülve az asztalt, szegényes ebédünket, nyájas társalgással fűszereztük.

Gyakran tudományos vita is került szőnyegre.

A hosszú esti órákban Vhistet rendeztünk, rendszeren ezer útbaigazítás, ezer rosálás közt.

Valóban patriárkiális életet élveztünk négyen a börtön falai közt.

*

Ápril hó.

Ápril közepén a szabasztopoli orosz vereség után, a Párisban üléselő kongresszus alatt, ama hír lepte meg a terézvári fogdát, hogy többen amnesztiában részesültek.

Billik térkapitány csakugyan tudatá D u s c h e k Ferenc, báró L u z s e n s z k y Pál, Molnár Károly s másokkal, hogy szabadok.

Ekkor tapasztaltam először a szabadulandó társaktól való megválás keserűségét.

Némelyek még ebben is vigaszt láttak, felkiáltván: „Na hattal ismét előbbre jutott nevem a szabadulandók lajstromában.“

Bizony furcsa teremtménye Istennek a politikai fogoly. Minden kellemetlen kicsiség a bősziúsztásig felingerli, minden parányi kedvező, nyugtatólag hat reá.

*

Az elválás napján D u s c h e k kézfogva, a teremben létező vaskemencéhez vezetott, mely féllányi magas, kerek homokkövön nyugvék.

„Ön rajztanár volt Aradon két évig, e kö alá rajzón van rejtve, vájja ki eme nyíláson,“ mondá rámutatva a helyre, „a nyár hosszú napjaiban Önnek élvezetes időtöltésül szolgálend.

Ki volt boldogabb nála! hisz a rajzón drága rejtett ki n cs vala, mely hosszú időre élvezetdús órákat szerzett elhagyott árvaságomban.

3.

Acidum tartari.

Május hó.

Koffler Bódog ajánkozott szobatársul.

Billik kapitány a jeles fiatal óhajának engedett: noha kevés kegyelettel viseltetek iránta, mi azonban könnyen érthető.

Koffler atya osztrák cs. tábornok volt a 30-as évek után. Fiát katonának nevelte. Mint cs. Sándor ezredbeli százados. 1848-ban szent-Tamás alá parancsoltatván a szerbek ellen, ott, mint ügyes harcos és bátor támadó tüntette ki magát az ostromok alatt.

A magyar kormány őt — tán huszonnégy éves lehetett — honvéd őrnagygyá nevezte ki.

Onnan Erdélybe, Beszterce vidék megvédésére küldetett a bukovinai szélekre.

Egy este ép tisztársai körében estelizett, miközt egy császári ezredes — nevére nem emlékszem — a kisdud honvéd őrséget körül kerítvén, a vigadókat meglepte.

Az ezredes, Koffler Bódog atyjának benső barátja, jó akarata jeléül kezét nyújtá a fiatal őrnagynak, de a ki elfordulva azt határozottan visszautasította, minek kellemetlen, heves szóváltás lett következménye. Az egész őrség elfogatott.

Koffler a bécsi haditörvényszék elé vitetvén, hász évi várfogságra ítéltetett.

Innen a keserű üldözés még a börtön falai között is.

Koffler Bódog több mint tíz évi kínteljes fogság után bocsáttatott szabadon a Josefstadti fogságból.

Kiszabadítván a Faber-rajzönt a vaskályha talapzata alól, valóban öröömö meglepő, nagy volt.

Rajzón s dörösz birtokában voltam.

Ánde hiányzék a rajzhoz szükséges papír.

A fogda szigora leleményessé, alattomoszá teszi az embert. Különbén is fogdai elv, a ki fogva tart, az ellenség, az ellenséget tévútra vezetni nem bűn.

Ez elvből kiindulva a szomszéd leitmerici gyógyszerertárból pezsgő porokat rendeltem.

A mi történt, furcsa, de igaz.

A pezsgő porok fehér és kék papirkákba rejték.

A fehér papirkákat a főporkoláb visszakövetelte; azokat hűségesen kézbesítettem.

De a borítékot, melybe a kék és fehér papirok csomagolva és lepecsételve valának, melyen ma is olvasható: Acidum tartari, minden tilalom dacára elrejtém.

E barnás, durva írópapírra, e lapok közé illesztett, három érdekes tájképet: ú. m. a tiszti lakást, a szemben lévő börtönépületet és a hetedik számú fogdai szobát rajzoltam titkon, csak zárt ajtó megett. Az eredeti rajzok még ma is birtokomban vannak.

*

Július 21.

Nyárhó 22-én ágyúk dördültenek meg a belváros bástyáin. Huszonegy bömbölő lövés hangja hallatszott a Terézvári körüli tágas síkságon.

Az uralkodóház egy hercegnővel gazdagabb lett.

Gizella, Ludovika, Mária született e napon.

Hogy ez örvendetes eseményt kegyelmi tény követendi, hetek, sőt hónapok óta szóban volt.

Maga Billik kapitány is nem egyszer kecségteté majd ezt, majd amazt szabadulási reménynyel.

Csakugyan Filep Samu, Besze János, Vanner József és más három, közöttük egy olasz, szabaddá lettek.

Megtanultam én is az amnestia élvezetén örvendeni.

Nevem is a szabadulandók névjegyzékén előbbre jutott hatta.

4.

Itt és Ott.

Október 26.

Az őszi beállott fanyar, hideg széllel.

Füvek, fák levelei sárgulni kezdettek.

A virágok élénk színe elhalványult.

Tüzelő fa hiányában a börtön falai közt dideregtünk.

Egy szeles októberi délután Billik százados egybegyűjté a várfogoly személyzetet a fogda legtágasabb termébe.

Kellemetlen, új meglepetést vártunk.

Elérzékenyülve adta elő, hogy az igazságügy-miniszter a birodalmi fogdák rendezését befejezvé, a terézvári fogda jövőre női fogdává alakíttatik át.

„Önökét Uraim! pár nap múlva Josefstadtba fogom átszállítani. — Sajnálom Önökét Uraim.“

„Ott anynyi kedvezményben nem részesülnek, mint itt loyális felügyeletem alatt. — Nem is lehet panaszuk bánásmódom ellen, miről meggyőződéseim biztosít.“

E nyilatkozat aggodalmat keltett bennünk, s gonosz sejtelmek lepték meg kebleinket.

Voltak ugyanis közöttünk, kik a józsefvári fogságot sötét színben festék le.

„Itt ketten-ketten lakunk kényelmesen,“ mondák „ott öten, hatan. — Nehéz anynyi természetű, nézetű egyénhez alkalmazkodni.“

„Itt nyílt, szabad kilátás; ott napfényt kizáró kosárral fődvök az ablakok.“

„Itt csekély díjért sáncrabok vannak rendelve szolgálatunkra: ott a fogoly szobát seper, vizet hord, fát vág, sat.“

Voltak, ellenben kik a józsefvári fogda előnyeit sorolták elé.

„Ott“ mondták, „a szobák ajtajai egyszerre nyílnak meg s kétszáz fogolynál több sétál együtt a tágas bástyafokon, a honnan a kilátás a regényes Poroszországba elragadó; itt négyet, ötöt vezetnek naponta egyszer a világtól különzárt sánc közé.“

„Ott hetenként kétszer, megy a székegyházba a városon keresztül a fogoly csoport és éles anyanyelvén éneкли a magasz-

tos egyházi éneket: „Áld meg országunkat, mi magyar hazánkat”; itt szük, sötét kazamatákban némán, buzgótság nélkül nézi az egyházi ténykedést.“

„Ott lapról választ étkeket; itt: vendéglős hiányában a sáncosok kavargatnak össze esömört okozó ízetlen tápszert.“

„Ott nyáron az Elbe vizében fürdik a váron kívül az összes fogolycsoport; „itt“ soha, sehol.“;

*

Optimisták, pessemisták külön váló nézete, vitatása habozást, bizonytalanságot keltett.

A bizonytalanság aggodalmat szül, a változás gyakran kellemetlenül hat az emberre.

Én nem voltam változások embere soha, terézvári nyugalmas szobámtól s a már beletörődött, bár kismérvű kényelemtől nem örömet váltam el.

5.

Amnesztia! amnesztia!

November hó.

Józsefvárt mindent akként találtam, a mint az optimisták regélék a terézvári fogdában.

Noha alkalmatlan volt a házseprés, vízholdás, favágás, fűtés; kellemetlen öt társsal sötétes szobában lakni; azonban részrehajlatlanul állíthatom, hogy a józsefvári börtön több oknál fogva kedvezőbb a terézvárinál.

Már a térparancsnok is V á r a d y ezredes, a haladás embere, a hárszabályok betűszerinti keresztülvitelében nem volt oly szükkeblű, mint a félénk Billik kapitány.

Nem kutatott a fogoly életmódja után, nem nyomozá annak lépteit.

A fogoly nyugalma, megelegedése, bizonyára a térparancsnok józan, okos, belátó rendelkezésétől függ.

Láttuk N e s z z e l t Pesten az Új-épületben, biz ő legkisebb kedvezményben sem részesítette a foglyot.

Maga, a látogató Leiningen herceg rettenetesnek találta állapotomat.

Ép ilyen volt Billik Terézvártt.

Ellenben a Guten-Morgen és a tüzérkapitány Bécsben legkevésbé sem nehezítette meg a fogoly különben is nyomasztó sorsát.

A fogság terhét még az is könnyítette Józsefvártt, hogy a hatodik számú szobában négyen aradiak, mint Eperjessy, Vinkler, Sváb és én, az író valánk öszszeszárvá.

Az ötödik egy bánáti egyszerű iparos volt.

*

Letelepedésem után nem telt el nyolc nap, a mint rendkívüli órában szokatlan mozgás, ide-oda futkározás, záruk nyitogatása lármázott fel mindnyájunkat a fásúlt mindennapiasságból.

„Amnesztia, amnesztia!“ harsogott a nyitott ablakokból.

Hét évi hosszú fogság után a negyvennyolcbeliek szabaddultak meg.

Lánc és örök nélkül jártak fel alá ablakaink alatt a jeles férfiak örömsugárzó, vidám arccal.

Illésy János, Buda Sándor, Oroszhegyi Józsa, Bonis Samu és mások.

Ki ne ismerné Bonist, a lelkes hazafit, a nagykallói megyeteremből, a hol, ha nem szülemllett is meg az ellenzék gene-sise, de legalább nagyban szíttatott.

December 8-án.

Télelő nyolcadikán újra zajos örömlárma közt hallatszott ; „amnesztia, amnesztia.“

A fogda retesztelt udvarából a heves vérű olaszok vándorol-tak bájos hazájuk csodaszép eldorádójába.

Csaknem napi renddé vált a szabadulás.

Minket is édes remény táplált, hogy drága hazánk határát rövid időn meglátandjuk.

Anynyi kecsgetető remény, anynyi csalódás közt megérke-zett az év viharos, zordon Szilveszter estéje.

Hózivatar közt nehéz ólmos eső verdesé ablakunk kosarát. Nagyban dühöngött a szél, azt hitte az ember, elsöpri helyéről az épületet.

A kakas nyikorgása a tetőn rémségessé tette az éjt.

Mindezek dacára négyen ültük körül az asztalt s gyermekies kíváncsisággal jósoltunk a felvetett passianceból.

Nem hittünk ugyan vakon a babonás játékban; eszünk ellene mondott ily örültségnek; de harmadszor is, negyedszer is szabadulást jósolván a kártya, Eperjessyhez fordúlva, örömmel kiáltám fel: „Te, én szabad leszek!”

A toronyóra tizenegyet vert.

Társaim nyugalomra mentek.

Én izgatottságomban fel-alá jártam a szoba hideg talaján.

Éjfél lehetett, a mint a zivatar lecsendesült.

1857.

1.

Január tizenhatodika.

Január 16.

Életem jelentékenyebb mozzanatai közül legérdekesebb a január tizenhatodika.

Újjá születésem napjává vált az.

Születtem a század elején, hogy a bámulandó természet nagyszerűségét lássam, csodáljam s hálás érzettel élvezzem a nagy mindenség alkotója jótevő kegyelmét.

Tetszhalottá lettem egy időre politikai nézetem miatt.

Éltem, de a világnak halva valék. Január tizenhatodikán újjá születtem, hogy rabbilincseim kötelékéből kibontakozva éljek s az arany szabadság áldását élvezzem.

Január tizenhatodika kettős emlékű ünnep lett életem folytáig.

Az nap közöltetett megkegyelmeztetésem; az nap ünnepeltem Ottó napját Józsefvártt.

Péntek volt.

A babonás világ után péntek szerencsétlenség napja; pedig az nem áll.

Nekem szerencsét, a világban képzelhető szerencsét, a szabadulás boldog óráját hozta a péntek.

Az optimisták bizonylatiból láttuk, hogy Józsefvártt hetenkint kétszer, pénteken és vasárnap kísérik a foglyokat a Fötéren lévő székesegyházba.

Pénteken, január tizenhatodikán jókor reggel megnyitlak a fogdák ajtai.

Közönlött szobáiból a számos fogoly s kissebb, nagyobb csoportokra oszolva hullámmék a zárt hoszúkás udvaron (Zvinger).

Vagy két óra telt el s az útcára vezető ajtó nem nyilt meg.

Aggódni kezdettünk, hogy egyházi szertartás, közbejött akadály miatt nem leend, pedig az a nem katolikusoknak is — változatos időtöltésül, — élvezetet nyújtott.

Hoszsú várás és tünődés után végre felpattant az ajtó.

Kiszlinger, a várparancsnok lépett az udvarra nyolcad magával.

„Amnesztia, amnesztia“, zigá minden oldalról a csoportozat.

Az iroda termébe vonúltak be a tiszték, az altiszték pedig név kikiáltással hivogaták a szabadulándókat.

Én is közöttük voltam, nevem is felkiáltott, a mi valóban meglepett, minthogy szabadon bocsátásomról vérmes reményt nem ápolitam.

A terembe azon hiedelemmel léptem, hogy legfölebb is egy két évet engednek el hoszsúra szabott fogságomból, mint a kegyelem osztásoknál szokás volt.

A tiszték előtt tizenegyen állottunk félkörben.

Rövid, meleg szavakkal felemlité az altábornagy az uralkodó kegyét.

A hadbíró a Veronában január nyolcadikán keltezett kegyelmi okmányt olvasta fel.

Boldog Isten! hol vegyek tollat azon meglepetés ecsetelésére, mely keblemet átrezgé, midőn a szabadulándók sorában nevem első helyen olvastatott fel a hadbíró által.

A szabadság eszméje rendkívüli érzetek csoportozatát ébresztette bennem, melyet te nyájus Olvasó megértani nem vagy képes.

Egy gondolat villant át lelkemen: meglátandom drága hazámat, meg szerettemet.

Január 17.

Künn a várban a térparancsnoki irodában pénzemet, órámat, leveleimet átadták.

Térvényt kellett kiállítanom, hogy a felségesen Uralkodó ház elleni izgatásban sem tettel, sem szóval részt soha sem veendek.

Kézbesített úti levelémre egy feszező élelmezési tisztecske e hátiratot jegyzé: Der Mann, Lakatos Otto, wird hiemit aus der Verpflegsliste gestrichen.

Kiszlinger várparancsnok lakán tisztelegnünk kelle.

Nyájasan fogadott s biztosított arról, hogy hódolatunkat a trón elé fogja juttatni.

*

Sípjába fújt a postás és Haach Salamonnal kocsiba léptem.

A reggeli szürke köd épp oszladozó félben volt a hóborított hegyek illatos fenyevei közt, a mint szabad térre értünk.

Az úton a pusztulásnak borzasztó nyomaival találkoztunk. A Szilveszter esti zivatarnak nagy erővel kellett dühöngenie.

Kiáradt hegyi folyók nyoma, gyökeréből kiszakított fenyőfák, legördült szikla darabok fedék a kies völgyet, melyen a szétszórt falvakat az égen pompázó nap fénysugarával világította meg.

*

A szabad közlekedés az úton nagy részt gátolva vala. Póstatoksisunk azonban ügyesen kerülgette az akadályokat.

„Hála a jó Égnek! szabadok vagyunk“, mondám, barátom kezét érzékenyen szorítva.

„Azok vagyunk“, viszonzá könnyes szemekkel, „adjunk hálát az Istennek, hogy élünk!“

Fövegeinket leemelve, szívünk mélyéből buzgó hálaimát mondtunk, míg kocsisunk derekasan fujdogált sípjába.

Párdubicon lett a találkozás, a hol tizenegyen ültünk az estebédhez, mely valódi lakomává vált korlátlan jó kedvünkben, mint szabad emberek, az imádott haza jobb létére szívet vidító, zamatos magyar borral telt poharakat ürítünk.

Megütytyent a mozdony s az éj sötétében Magyarországra felé robogott a vonat.

*

Január 18.

Marcheggnél léptem édes hazám földére.

Érzékenyült szívvel néztem végig a soká nem látott bérces határszéleket.

A háttérben, a távol magas hegyek erdőborított láncolata remek téli képet nyújtott.

Vasárnap este érkeztem Budapestre.

2.

Drága kisaszszony.

Január 19. reggel.

Azt hittem, midőn hazám földére léptem, hogy szabad vagyok.

Nagyban csalatkoztam.

A vadászkiért szállodában reggeli után még ágyban szivaroztam, a mint egy bizalmi férfi belép azon felszólítással, hogy még delelőtt a rendőri hivatalban jelentkezem.

Ez meglepett.

Kalapomat, botomat véve elballagtam a csász. polgári rendőrség épületébe.

Richter tanácsos parancsolt magához.

„Ez vagyok“, mondám egykedvűleg. „Jószetvárból jövök.“

„Tudom“, válaszolá hivatalos büzzös arccal. „hol certificáltja?“

Átadtam, bár nem örömet, szerettem volna azt emlékül megtartani, melynek hátsó lapjára jegyzé az élelmezési tiszt: Der „Mann L—s O.“ sat.

„Engedelmem nélkül a városból nem távozik“, mondá a tanácsos nyomatosan. „hol fog szállásolni?“

„Vas-útca, enynyi szám“, válaszolám bosszúsan.

Pestre voltam belebbezve.

Bátran elmondhattam, hogy cseberből vederbe jutottam.

A kegyelmi tény betű szerinti értelmét, függetlenül szabaddá lenni, óhajtottam, de a minek akkoriban ellenállott a rendőri szigor.

Viszszatérve szobámba, érzékeny leveleket küldtem szét barátim- és rokonimhoz.

Vérrokonom a hó végén Pestre érkezett.

*

Január 29.

Erélyes fellépése által sikerült rábírní a rendőri tanácsost, hogy öt-hat napra magával vigyen Fehérvárra.

Nővérem levelét találtam ott, a ki érzékenyen hivatott magához, látogatnám meg mielőbb.

Ámde ez útam elé atlasi nehézség gördült.

Az ottani rendőrség nem bocsáthatott a Bakonyon keresztül a pesti tanácsos engedélyezése nélkül.

Mindamellettt útra keltem.

*

Február 5.

Kaposvártt rendkívüli történt velem.

Vett útasítás folytán az ottani főszolgabírónál kellett jelentkeznem.

Beléptemkor Tallian íróasztala mellől felkelvén, előmbé jött s nevem felemlítésével kezét nyújtotta.

Elcsodálkoztam. Ismeretlenek valánk.

„Honnan gyanítja főbíró úr,“ kérdém ámulatomban, „hogy Lakatos vagyok?“

„Még tegnap értesültem megérkezéséről. — A fehérvári rendőrség levelet küldött személye leírásával, melyben mint veszedelmes forradalmárt festi kegyedet s figyelmeztet, lépteit éber gonddal kísérjem, ha! ha! ha!“ hangos hahotára fakadt s kezemet megszorította.

E pulya eljárásón én is kacagtam, noha bántott, hogy a rendőrség lépteim után kutat.

*

Kellemes órákat élveztem nővérem kedves családjá köreiben. Ott létem érdeket keltett a kis városban.

Tömegesen sietének látogatásomra ismerősök, ismeretlenek; mindenki óhajta tudni fogdai élményeimet.

Előkelő házaknál mutatott be nővérem.

Egy úri család estélyt rendezett, melyre Kaposvár elitéje volt meghíva.

Beléptemkor Némethy gymn. tanár így mutatott be: „Urak, aszszonyságok, itt nem kell szó, a tett emberét van szerencsém bemutatni.“

A vendégkoszorú közt általános mozgás keletkezett, kényújtaással sietének felém. Asztalhoz ültünk.

Ezer kérdéssel ostromolt nő, férf, fiatal, agg kíváncsian.

Őszintén nyilatkoztam épp úgy, mint e sorokban.

Míg megróttam a gyáva, szolgálai lelket, az érdemest fényesen kiemeltem.

Csak két fiatal nő nem vett részt a társalgásban. Az egyik ablak mélyedésben, a felcsatolt függönyök közt ölelkezve időzött a bájos pár.

Előadásom alatt csaknem elnyelék szemeikkel minden szavam.

Tizenhatodik évében viruló, nagy kék szemekkel, szöke, dús hajjal, átlátszó kék musselin ruhában Krisztina, nővérem egyetlen 16 éves leánya az egyik; barna gyönyörű magyararcú, fekete selyem öltözékben a másik.

Az asztal mellől felkeltünk.

Hugoskám Krisztina felém tartva, barátneját, Schröder Mathild kisaszszonyt mutatta be.

Kezet nyújtottam a sötétszemű gyönyörű nőnek. A két, még félig gyermek karon fogott s a gazdagon bútorzott mellékterembe léptünk.

Két földi angyal közt voltam.

Nyájasan társalgánk a tágas teremben. Mathild megállott s mosolygó ajkakkal mondá:

„Nemde, Ön nagyra becsüli fogsága élményeit?“

A karra fűzött gyönyörű leányt magamhoz ragadva lelkesülten felkiáltám: „Drága kisaszszony! nem csak túlbecsülöm fogdai élményeidet, de büszke, boldog vagyok, hogy nyomott hazám szent ügyeért szenvedtem.“

„Csitt,“ ságá hozzám símlúva, „csitt az Istenért! vigyázva nyilatkozzék; ha újra elfogják, elítélik, Tiui és én akkor szörnyet halunk.“

Körültekintettem a teremben; egyedül voltunk tamú nélkül.

„Ne rettegjen kisaszszony,“ mondám kezét gyengén megszorítva, „ily szép ajkak óvása elég biztosíték, hogy vigyázó legyek.“

*

Schröder Mathild ünnepelt zongora művésznő volt Kaposvárott.

Fél napon át ültem szembe zongorája mellett, fél napon át gyönyörködtete elragadó szép játékával. Minden lejátszott remek darab után székén hátrahajolva kezét nyújtotta s szendén kérdé: „hogyan tetszett?“ „Oh! nagyszerű,“ mondám elbájoltan, s ha hófehér kezét szívéhez emeltem, szeme, ajka kedvesen mosolygott.

Szegény Mathild! szegény elfelejthetetlen Krisztina! jobb sorsra valótok érdemesek mindketten.

3.

A kipróbált hazafi.

Február 20.

Vérrokonim karjából kibontakozván, útra indultam Pestre. Napok óta hajhászott már utánam a pesti rendőrtanácsos, a mint mondák.

Ajtaján kopogtam.

„Miért nem útazott Miskolcra“, kiáltott rám Richter tanácsos, a mint beléptem, „a főherceg sürgeti elutazását.“

Ah! hihetőleg belebbezésem rosszaltatott a kormányzó főherceg által gondolám.

„Hisz Ön belebbezett Pestre“, mondám ingerkedve, a tekintélyt szenvedő pléhgallérosnak.

„Jó-jó“, válaszolá boszúsan, „most sürgetem, távozzék mielőbb!“

„Szabadon rándulhatok Aradra is?“ kérdém a zavarba jött hivatalnokot.

„Igen-igen,“ felkiáltá indulattal, „mehet a merre tetszik,“ s kezével az ajtóra mutatott távozásra.

„Ez már rendén van“, helyeslém s az ármányos rendőrteremtét elhagytam.

Még azon nap a Miskolera induló gyorskocsira ültem.

Az elítélés alkalmával Józsefvártt kihirdetett egyházi felüggesztés és tilalom terhe alól, mely alá mint fogoly estem, rendőrfőnököm felmentett, papi jogom gyakorlatát megkezdettem.

*

Március 7.

Napok telte után Aradra rándultam.

Ott volt ám szívélyes a fogadtatás.

A „Fehérkereszt szálloda“ udvarán a mint kiszálltam a gyorskocsiból, ismerősök, jó barátok körülfogtak s éljenzések közt kísérték a minoriták épületébe.

Az Aradon és a környéken elfogottak között én voltam az első szabadon boesátott.

Hej! fogságom alatt hűtlen kezek gazdálkodtak ingóságommal.

Sok eltűnt abból, a mit gyűjtöttem.

Dolgozataimat, azok közt verszetek, Erdélyben tett utazásom érdekes naplóját a csendőrség elkobozta. Nyomára nem akadtam többé.

*

Napokat, heteket töltöttem Aradon.

Társaim, a befogatások után felmerült csendőri zaklatások elbeszélése közt felemlíték még ezt: május hó végén 1855-ben reggeli 6 óra tájt egy csapat aradvári tegyveres katonaság a Főtéren és a Templom-útcában a minorita kolostort körülkerítette.

Az épület belsejébe árkászok hatoltak s az udvart, kerteket, pincéket úsni kezdék.

A kapu, az úteaajtók bezárattak, a lakszobák előtt örök állottak.

Az épületet elhagyni még a tanároknak sem volt szabad.

A főgymnásiumi ifjúság haza bocsáttatott.

Az előadás szünetelt.

E rendkívüli esemény, világos nappal, nagy feltűnést keltett a szabadelvű városi polgárok között.

Hitsch csendőr-százados a minoriták gyorok-ménesi borházában és annak környékén, a szállóban ásatásokat rendezett.

És mind eme félszeg intézkedés vezetett-e eredményre?

Éppen semmire sem.

Igy vitte tévútra Görög Imre a 72 ezer forintos meséjével a katonai hatóságot.

*

Ápril 1.

Főleg egy fájt érzékenyen, hogy Aradtól meg kellett válnom.

A budai helytartótanács az ottani gymnasiumhoz való alkalmazásom ellen óvást tett.

Egy aradi nagybirtokosnál nevelői állásra vállalkoztam Pesten a Wurm palotában.

Családtagként, előzékenyen fogadott a bárónő, Gizella és Irma bájos leányával.

*

Május 4-én az Osztrák-birodalom és hazánk várbörtönei még zsufolásig telve valának politikai fegyencekkel; — Sträflinge — ekként szerettek nevezgetni bennünket a felügyelő tisztek.

Pest város kiesinye, nagyja talpon állott ma egész napon.

Már délután 2 óra előtt özönlött a népáramlat a Duna-felé.

A katonaság alig volt képes az utcákon állást foglalni sorfal képzésére.

Gyalog és lovas rendőrök csak nagy erőfeszítéssel tarthatták fenn a rendet.

A paloták erkélyei, az épületek ablakai lefüggő gazdag szőnyegekkel valának díszítve az ünnepély emelésére, s fényes öltözkű úrnők foglalták el azokat.

Az utcák kiszögellésénél diadalkapuk emelkedtek s az országok címerei között tarka vegyületű nemzeti zászlók lengdeztek.

A Dunaparton, a redoute szomszédságában, díszes fejedelmi sátor emelkedett.

Mindez az uralkodó párnak látogatására mutatott.

Délután 4 óra tájt megdördültek az ágyúk a Gellért várfokán.

A hatalmas Dunán leúszó udvari yacht a sátor előtt kötött ki, s a mint a bájos Erzsébet császárné magyar földre lépett először, szünni nem akaró éljenekkel fogadták.

Mellőzöm a fényes bevonulás leírását. Terjedelmesen közölték azt a fővárosi lapok.

Csak egy legmagasabb fejedelmi tényt fűzök soraim közé, t. i. a látogatás megörökítésére adott általános amnesztiát.

E napon tárultak fel a birodalmi és hazai vártömlöcök ajtai.

E napon hullottak le a foglyok vas bilincsei.

E napon részesültek a magyar politikai foglyok öszszesen általános amnesztiában.

Már másnap, május 5-én átözönlék Pest város utcáit a kiszabadultak s örömsugárzó arccal nyújtáuk egymásnak jobbot, mely még tegnap rabláncot csörtetett.

Május 4-e örökre nevezetes nap lett ezerek emlékezetében.

*

Az Almay-család május végével a Svábhegyre költözött a Karcag nyaralóba. Tudományos foglaltság mellett főtendöm vala növendékemmel a nyár forró óráiban, künn a zöldben az üde levegőn időzni.

Be is barangoltuk mi a budai-hegylánc minden rejtett zugát.

A Jánoshegytől a bormérő Sas-hegyig megmáztuk a hegyek magaslatait.

Leszálltunk a naspolya liget kies völgyébe, a hol Eötvös József báró eremitagiában „A falú jegyzőjét” írta.

Főtanyánk a szomszéd Ürményi-park vala, a hol míg Józsi lépék után futkosott, réti virágot gyűjtött, én tájakat rajzoltam.

Rajzónom alól négy tájkép került ki.

Az egyik a park „Vadásztanyája.” A másik „Budavár alatt elesett honvédek sírja” a tabáni temetőben. A harmadik egy „Ódonvár” a Svábhegyen. Az első Almay-Fellner bárónő, a másik Almay Gizella Liphay báróné, a harmadik Almay Irma, Széchenyi grófné emlékkönyveiben vannak rejtve. A negyedik „Karcag villa.”

*

Szeptember 15.

Nagyott reméltem keresztül vinni növendékemmel, de miben betegeskedésem meggátolt.

Elégedetlen kezdtem lenni.

Lelki küzdelmemet felismerte a bárónő.

Egy délután a nyaraló dombterén, honnan élvezetes kilátás nyílik a Csepelszigetre, szivarzás közt, oszlophoz dőlve méláztam.

„Sajnosan észlelem,“ mondá a bárónő, „kegyed elégedetlen házamnál.“

„A világ zajából visszavonulva, csendes magányba vágyakodik lelkem,“ felelém érzékenyen, mert tudtam, nyilatkozatommal megszorítom a jó úrnőt.

De határoztam. Őszelő első felében érzékeny búcsút vettem az úri háztól, a hol fesztelen, kellemes napokat élveztem.

A család irántami kegye keblembe rejtve, örökre felejthetetlen.

*

Miskolcon, mint természettan- és rajztanár csinosan bútorzott szobámba letelepedtem épp szeptember 23-án.

A sors itt sem szűnt meg üldözésével zaklatni.

H a s Mihály iskolatanácsos nem ismert el rendes tanárnak.

Anynyi szenvedés, anynyi maró méltatlanság nem törte meg lelkemet.

Szőke hajam nem vegyült őszbe; bánatos vonás, vénítő ránc nem űlt ki arcomra.

Isten adta jó kedvemet megőrizttem a viszontagságok között is.

Ma is az vagyok, a ki voltam három év előtt, a lelkese-debb s most már azt hiszem, kipróbált hazafi.

*

Im, három évi viszontagságos életem hű ecsetelése.

V é g e.

Tájékozó szavak a rajzokhoz.

I.

Tiszti lak.

Kelotról van levéve. Ezt zártajtók mögött, háborítlanul rajzolám nyitott ablakból s azért tán legsikerültebb.

II.

Börtön épület.

A fogda nyugatra néz.

Mögötte kel a nap s homlokvonalát reggeli árny borítja.

A tiszti lak és börtön közt fut a prágai út, melynek mindkét oldala fiatal hársfával van beültetve.

A fogda déli részén szénaraktár, a másikon a prágai kapú látható magas árboccal.

Ezen a képen óvatosan, lopva kelle dolgoznom, az egy órai séta között, a tisztalak melletti szögleten, a hol a Szászországot választó Érchegyek csúcsai látszanak.

III.

Hetedik számú szoba.

Az ajtóból van felvéve.

Jobbra a vaskemence a fűvénykő talapzat egy részével. Olaszfal mögött az ürszék.

Mellette lepedővel félig fűdött ruhafogas dől a falhoz, ez alatt bőröndöm. Vaslábakon áll az ágy, horgonyzott takaróval fűdve, mely fölött a zöld posztóval bevont falon csüng egy kised kereszt, a megfeszített Üdvözítő alakjával.

Szemben az ajtóval az ágy mellett mosdó asztal: Koffler Bódog pamlaga díszesen hímzett párnával; asztala, melyen nővére arcképe s csinos moderatour lámpa áll; a szögletben utazóbőrönd.

A nagy ablakok közt koresztlábú asztal, a földön egy korsó, egy póriás szék, fölötte tükör s madárkalitka szemlélhető.

A bútortat Duschek Ferenc ajándéka. — Az ajtó mellett jobbra a kemencénél — a szoba e fala nem látható — asztalon az étkezésre szükséges edények, u. m. porcellán tányérok, csészék, üvegek, ivópoharak, kávé és tea főző gépek valának elhelyezve.

*

A rajzónnal készített unicum rajzok — író birtokában vannak.

YÁRFOGLYOK TERÉZVÁROTT.

Antalfy, Selmeczváros-polgármestere íteltetett 4 évre.

Arvedi, olaszpap 5 évre

Bányafy, Kazinczy hadtestében százados, 10 évre.

Bauer Lajos, osztrák tiszt, később Bem hadsegéde az ordélyi hadjáratban, 10 évre. — Kiszabadulása után elhalálozott.

Baricz, székely tiszt, később honvédszászlóalj parancsnok 9 évre. — Kiszabadulása után elhalt.

Bayerle, Sándor gyalogezredbeli hadnagy 8 évre.

Besze János, képviselő 10 évre; jelenleg pénzügyi felfolyamodási törvényszék elnöke.

Bisetti, olasz, 5 évre.

Blazsovics Antal, Hrabovszky tábornok segéde, most vasúti igazgató Peston.

Bocskor Mihály, szabadcsapatbeli tiszt, 6 évre. — Elhalt a fogdában.

Boschányi, 8—10 évre.

Braun Fülöp, bécsi, wiedeni nemzetőr kapitány ;— 24 óráig Bécs parancsnoka. 8 évre. — Most Peston háztulajdonos.

Brendel, 3 évre.

Bucsi Károly, szabadcsapatbeli tiszt 1 évre.

Buda Sándor, országos képviselő 15 évre, most tanfelügyelő.

Csereminszky Miklós, udvari kancelláriai hivatalnok. — Elhalt a fogdában.

- Csornovics György, császári, később honvéd tiszt, 6 évre.
Csiszár Károly, szabad csapatbeli tiszt, 3 évre.
Csóka, rom. kath. lolkész 14 évre. Elhalt a fogdában.
Dobrovsky, osztrák, később honvédtiszt, 10 évre.
Donatelli, olasz, 8 évre.
Duschek Ferenc, magy. kir. kamarai alolnök, később pénzügyminiszter, 6 évre.
Egervári — Mausburger — 8 évre.
Endes, székely ezredbeli tiszt, később honvéd, 12 évre.
Eperjessy Aurél, minorita áldozár, aradi főgymnásiumi tanár 13 évre.
Kegyelem utján 8 év. — Meghalt Mályban.
Fannonberg, dzsidás tiszt, később Kossuth körül szolgálat tevő, 3 évre.
Fattori, olasz 5 évre.
Feldhoffer, osztrák tiszt, 15 évre.
Filep Samu, rügtönbíró 20 évre: most városi főispán Kolozsvárt.
Finci, olasz, 18 évre.
Fogbert, 4 évre.
Füüdös, tolnamegyei alispán, mint nemzetőr részt vett a Roth és Filippovics elleni hadjáratban.
Gaizau, cs. kapitány, a Latour affaire-nél bécsi őrhely parancsnok 5 évre.
Govrik Adeodat, Nagy-Várad-egyházmegyei lolkész 16 évre. Most ugyanott plébános.
Grenzó, bécsi őrhelyi cs. főhadnagy Latour idejében, 3 évre.
Hajnoczy, ág. hitv. lolkész, a dollárperben kompromittált 12 évre.
Hoffmann, Sándor ezredbeli főhadnagy, 10 évre.
Kiss György, szabadcsapatnál tiszt, 2 évre.
Klimpunovszky, lengyel, a lengyelügyben működésért 10 év.
Koch, főporkoláb a Görgey hadseregben, 10 évre. — Később a Duna-gőzhajózási társulatnál alkalmaztatott.
Koffer Bódog, Sándor gyalogezrednél százados, honvéd őrnagy; elfogott Borgó-prundnél, Urbán ezredes által, 20 évre.
Kohanovszky, 1 évre.
Kuh, 4 évre.
Körtvélyesy, bánáti iparos 6 évre.
Lakatos Ottó, minorita áldozár, főgymnásiumi igazgató Aradon, 14 évre; kegyelem utján 7 év; jelenleg sz. kir. Aradváros lelkésze.
Libertini, megyei hivatalnok a felvidéken, 6 évre.
Livery Dániel, minorita rendi áldozár, aradi főgymnásiumi tanár, 8 év.
Kegy utján 5 év. Meghalt Opován.
Loncsics, tengerész tiszt, olasz ügyért 4 év.
Luzsenszky Pál báró, kormány biztos 10 évre. — Kiszabadulta után sz. kir. Kassa város országos képviselője.
Dr. Magócsiné, született Panker, 5 évre.
Mészáros, előbb csász., később honvédtiszt 3 évre.
Molnár Károly, székely gyalog ezredbeli tiszt, később utász százados 16 évre. — Szabaddá léte után meglötte magát Pesten.

Móricz Sándor, székely tiszt, Gál Sándor mellett, mérnökkari segéd 8 évre. Jelenleg ezredes és dandárparancsnok Brassóban.

Nádasdy Lipót gróf, Komárom megye örökös főispánja, 4 évre.

Nieszner Antal, osztrák tiszt, később Lehel huszár százados, 16 évre.

— Elhalt a fogdában.

Ordódi, 3 évre.

Panker Alajos, csász. őrmester, később huszár százados, 8 évre.

Dr. Pastro, olasz, 18 évre.

Pataky, osztrák, később honvédtiszt, 12 évre.

Ravour, 3 évre.

Rohrmann Károly osztrák tiszt, utóbb honvéd százados, 15 évre.

Ruzsicska kisasszony, lengyel, elítéltetésének oka nem tudatik, 4 évre.

Meghalt a fogdában.

Salvotti, olasz, 12 évre.

Schnée László, rögtönbíró Egerből, 4 évre. — Kiszabadulása után meghalt.

Schlechta, a bécsi forradalomban részes, 12 évre.

Sister, olasz, 2 évre.

Spero, olasz, 1 évre.

Schubert, lengyel születésű, Leopoldvári mérnökkari tiszt az ostrom előtt, 8 évre.

Straka, róm. kath. lelkész a felvidékről, 16 évre.

Sulyák, 1 évre.

Sváb Ferenc, aradi építész, előbb sáncrab, kegyelem útján utóbb várfogoly, 10 évre.

Szabó Benjamin, a Török, Gálfy Horváth s Várady ügyben comprometált, 18 évre.

Semenza, olasz gyáros, 5 évre.

Szentimrei, Erdélyből menekült, előbb sáncra ítélt, kegyelem útján várfogoly lett, 2 évre.

Szentiványi Ödön földbirtokos a felvidéken, 6 évre.

Tomor, 4 évre.

Törökné asszony, Maros-Vásárhelyt kivégzett Török tanár neje.

Vanner József, osztrák tüzér főhadnagy, a magyaroknál honvéd tüzér

— alezredes, 16 évre. — Kiszabadulása után meghalt.

Vay Miklós báró, korona ör, 4 évre.

Venturini Lajos, Zanini ezredbeli százados, elfogatott a kápolnai csatában 20 évre.

Wertheimer orvos, 4 évre.

Winkler Brunó, aradi elemi tautító 18 évre, kogy útján 12 év. Meghalt Nagy-Bányán.

Wolf, osztrák tiszt, később honvéd százados, a komáromi sáncok viszszevételénél tüntette ki magát, 10 évre.

UTÓSZÓ.

Művem végéhez ért a kegyes olvasó. Nem tehetem, hogy szótlan váljunk el egymástól

A kegyes olvasó szorény művem olvasása közben több hiányt és fogyatkozást vehetett észre, melyekért ezennel szíves elnézését kérem.

E hiányok közül talán legnagyobb, hogy az aradi gör. kel. szerb egyházról sehol sem teszek említést.

Ez sem az én hibám.

Tőlem kitelhetőleg minden követ megmozdítottam, hogy művem bizonyos mérvig teljes legyen. Hogy minden jó akaratom ellenére, a megkeresett hivataloktól és egyénektől adatokat nem nyertem, az inkább az illetők egykedvűségének, mint az én hibámnak tudandó be. Ha a szerbek helyi történetét illetőleg, minden utánjárásom, megkeresésem dacára sem nyerhettem semmi adatot is, annál többet kaptam azoktól, kik művem érdekében szíves adataikkal és útbaigazításaikkal támogatni kegyesek voltak. Fogadják ezek hálás köszönetemet.

Nevezetesen köszönetemet fejezem ki a hatóságoknak és intézeteknek, nemkülömben: Goldis János, Karagyena

Mihály, ifj. Kristóry János és Dr. Márki Sándor uraknak, kik a legnagyobb szívességgel járultak művem értekesítéséhez.

Különösen pedig Szöllőssy Károly polgári iskolai tanár úr iránt érzem lekötelezettnek magamat; ki nem csak terjedelmes művem átolvasásánál és rendezésénél segédkezett, hanem a kinyomás terhes vezetését, irántam való igaz hajlamból, önzetlenül odaadó készséggel végezte. Fogadja hálás elismerésem jeléül őszinte köszönetemet.

Arad, 1881. augusztus 10.

Lakatos Ottó.

T A R T A L O M.

	<i>Lap.</i>
I. Irodalom. (Szöllőssy Károlytól)	1
I. Aradi írók	5
II. Egyházi és világi kitünőségek, papok és katonák, köz- és magán- hivatalnokok, ügyvédek és orvosok, tanárok és tanítók, keres- kedők és magáuzók, kik részint önálló művekkel, részint a na- pisajtóban működtek.	40
III. Régibb és újabb időbeli polgáraink, kik az irodalom terén csak egy-ünnepélyes alkalomnál, vagy fontos kérdés tárgyalásánál léptek fel.	96
IV. Hírlapirodalom	98
1. Magyar Lapok	98
2. Német Lapok	105
3. Román Lapok	107
4. Hírlapíróink	112
V. Könyvtárak	115
1. Nyilvános könyvtárak	115
2. Kölcsonkönyvtárak	119
VI. A könyvkereskedés rövid vázlata Aradon (Bottelheim Vilmostól)	120
VII. Könyvnyomdák	122
II. Művészet	125
I. Színészet. (Institoris Kálmántól).	127
II. Zene	140
III. Festészet	150
III. Egyletek és intézetek	151
I. Jótékony egyletek.	
1. Az aradi polgári jótékony egylet. (Az egylet 50 éves jubile- uma alkalmából írta Lukácsy Miklós).	153
2. Az aradi polgári jótékony nőegylet	160
3. Az aradi első temetkezési egylet	162
4. Veres kereszt egylet	164
II. Közhasznú egyletek és intézetek.	

1. Megyei kórház	165
2. Aradi első takarékpénztár (Lukácsy Miklóstól).	169
3. Kereskedelmi és iparbank	186
4. Aradi ipar- és népbank	188
5. Aradmegyei takarékpénztár	190
6. Első önkénytes polgári tűzoltókar	191
7. Aradvárosi önkénytes tűzoltókar	199
III. Társadalmi egyesületek	
1. Polgári lövész-egyület	203
2. Honvédegylet	204
3. Kaszinó	205
4. Gazdasági-egyület	206
5. Aradvidéki-tanítóegylet	208
6. Korcsolyázó-egyület	209
7. Aradmegyei okszerű méhésztársaság	210
8. Torna-egyület	211
IV. Kamarák.	
1. Kereskedelmi és iparkamara	212
2. Ügyvédi kamara	214
Mogsziint intézetek és egyesületek	
1. Darányi kórház	215
2. Szabadkőüntíves páholyok	216
3. Dalárda	217
IV. Középületek és szobrok	219
1. Vár	221
2. Új városház	222
3. Az új bér- és színház	222
4. Kir. lyceum	224
5. Megyeház	225
6. Nounan testvérek gyára	226
7. A honvéd-omlék	228
V. Statisztikai vegyes adatok.	
I. Arad sz. kir. város tanácsa	231
1. Az 1881. év népszámlálás eredménye	241
2. Arad sz. kir. városi kereskedők és iparosok létszáma	242
3. Arad sz. kir. város területén létező ipartársulatok jegyzéke	241
4. Arad sz. kir. városban részvénytársasági alapon működő ipar- és szállítási vállalatok	245
II. A múlt és jelen századot jellemző adatok	
1. Adóügy	246
2. Piaci árak	246
3. Bolti árak	247
4. Szerződések és fizetések	247
5. Munkadíjak és vegyes	248
6. Novozatosabb piaci árak a századból	248
7. Arad kamarai város 1788-ik évi jelentéséből	249

Esküformák.	
1. Polpármester és bíró esküje a tóban	. 250
2. Kamarás esküje	. 250
3. Tanácsos esküje	. 251
4. Városi porcoptor esküje	. 251
III. Arad sz. kir. város kertani táblája	. 252
Függelék.	
Három év egy kompromittált életéből	. 257
Utószó	. 367